

Szerkesztette:
Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel

Kisebbségek interetnikus kontaktzónában

Csehek és szlovákok
Romániában és
Magyarországon

Kisebbségek interetnikus kontaktzónában.
Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon

KISEBBSÉGEK INTERETNIKUS KONTAKTZÓNÁBAN. CSEHEK ÉS SZLOVÁKOK ROMÁNIÁBAN ÉS MAGYAR- ORSZÁGON

Szerkesztők: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel

NEMZETI
KISEBBSÉGKUTATÓ
INTÉZET

KRITERION

Kolozsvár, 2010

Cím: *Kisebbségek interetnikus kontaktzónában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*

Szerkesztők: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel

Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Kriterion Könyvkiadó

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Kisebbségek interetnikus környezetben : csehek és szlovákok

Romániában és Magyarországon / ed.: Jakab Albert Zsolt, Peti Lehel. –

Cluj-Napoca : Editura Institutului pentru Studierea Problemelor

Minorităților Naționale : Kriterion, 2010

ISBN 978-606-92512-1-8

ISBN 978-973-26-1012-1

I. Jakab, Albert Zsolt (ed.)

II. Peti, Lehel (ed.)

323.1(=162.3/.4)(498+439)

Sorozatszerkesztők: Horváth István, Jakab Albert Zsolt

Lektor: Pozsony Ferenc

Fordítók: Borbély-Bartalis Zsuzsa, Ilyés Sándor, Szerda Tamás, Temesi Gyöngyi,
Vajda Szabolcs

Korrektúra: Demeter Zsuzsa

Borítóterv és tipográfia: Könczey Elemér

Számítógépes tördelés: Fazakas Botond

Nyomda: IDEA és GLORIA, Kolozsvár

© Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale

A kötet tartalmáért a szerzők vállalnak felelősséget, a kifejtett vélemények nem feltétlenül tükrözik az NKI és Románia Kormánya álláspontját.

Tartalom

Előszó (JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel)	7
--	---

Kulturális viszonyok – történeti dimenziók

DANCU Pál

A szlovákok megtelepedése Szatmár, Ugocsa és Máramaros vármegyékben a 18. század folyamán és a 19. század elején	13
--	----

Ján BOTÍK

Az alföldi szlovákok kutatásának kezdetei	35
---	----

Alena GECSE – Desideriu GECSE

A bánsági csehek történelme és kultúrája	47
--	----

Kétnyelvűség, nyelvi interferenciák

GYIVICSÁN Anna

Az etnikai kulturális modellek nyelvi és tartalmi dualitása	63
---	----

KRUPA András

A népi kultúra és a kétnyelvűség viszonya a délkelet-alföldi szlovákoknál	77
---	----

Pavel ROZKOŠ

A román nyelvnek a nagylaki szlovák nyelvjárás szókincsére gyakorolt hatása és annak időbeli fejlődése	85
--	----

ZSILÁK Mária

A nyelvjárások elhalásának folyamata a magyarországi szlovák nyelvszigeteken	95
--	----

TÓTH Sándor János – TUSKA Tünde – UHRIN Erzsébet – ZSILÁK Mária
A nyelvi másság dimenziói Tótkomlóson 109

Identitásfolyamatok, adaptációs és integrációs stratégiák

Elena Rodica COLTA

Az angyalkúti (Arad megyei) szlovák kisebbség
identitáskeresése és identitásvesztése 149

GYIVICSÁN Anna

A magyarországi szlovákok nemzetiségi tipológiája 183

Mária HOMIŠINOVÁ

A magyarországi szlovákok. A szociális és etnikai identitás
konstrukciójának elméleti és empirikus elemzése 211

Sînziana PREDA

A bánsági csehek. Migráció és identitás 247

SZABÓ Orsolya

Interetnikus viszonyok és kapcsolatok Pilisszentkereszten 257

Abstracts

277

A szerzők névsora

284

Előszó

A 2002-es Hivatalos Népszámlálási statisztika adatai szerint Romániában 17 226 személy szlovák nemzetiségűnek, míg 3941 cseh nemzetiségűnek vallotta magát. A statisztika tanúsága szerint az 1992-es népszámlálási adatokhoz képest mindkét etnikum esetében fokozatos létszámbeli csökkenés jelentkezett: a szlovák közösség 2300 személlyel, míg a cseh közösség ennél is drasztikusabban, 2306 személlyel, azaz korábbi számarányához képest tíz év alatt 47 százalékkal lett kevesebb. A magyarországi 2001. évi népszámlálás adatai szerint 11 816 személy vallotta magát szlovák anyanyelvűnek, a szlovák nemzetiséghez tartozónak 17 692-en mondták magukat, míg e kisebbség kulturális értékeihez, hagyományaihoz kötődők száma 18 056 volt.

A romániai nemzeti kisebbségekkel – a két legnagyobb kisebbségen, a magyar és a roma közösségeken kívül – sajnálatos módon csak viszonylag kis számú társadalomtudományi és kultúrakutatási publikáció foglalkozik. Ez a romániai szlovák és cseh közösségekre vonatkoztatva is igaz. A magyarországi szlovákok körében számos alap kutatás zajlott, amelyek nyomán igényes összegző munkák, szintézisek is megjelentek. A nyelvtudományi, néprajzi, történeti és szociológiai kutatások koordinálásában és megvalósításban kiemelt szerepet játszott a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.

A romániai nemzeti kisebbségek kutatásának egyik jellemzője, hogy a létező kevés társadalomtudományi szakmunka mellett, amelyeket tudományos kutatók írtak, a legtöbb szerző e közösségek a kultúra vagy a politikum különböző szegmenseiben tevékenykedő művészek, írók, egyházi emberek, tanárok, helytörténészek, politikusok stb. írtak. Ezzel is magyarázható, hogy a kisebb létszámú nemzeti közösségekről, mint például a romániai cseh közösségről, kevesebb publikáció látott napvilágot. E munkák természetétől függ, hogy az illető kisebbségek megismertetésének folyamatában csak igen kis hatással bírhattak, tekintve, hogy többnyire az illető kisebbségek nyelvén íródtak, kis példányszámú publikációkban láttak napvilágot stb. A romániai szlovák és cseh kisebbség kutatásának terén tehát zavaró „hézagokkal”, megoldatlan kutatási kérdések sokaságával találkozhatunk. Kötetünk természetesen nem tudja

pótolni a feltáratlan területeket és hiányosságokat. Ám azáltal, hogy a magyarországi kutatók, illetve a romániai szlovák és cseh kisebbséggel kapcsolatos kutatások művelőinek munkáit egy-egy kötetben közreadva, mindkét többségi nyelvre, románra és magyarra is lefordítva közöljük, a kérdés egységesen fontos tudományos, politikai és közéleti vonatkozására szeretnénk felhívni a figyelmet.

A kötet stúdiumai számos klasszikusnak számító „jelenbeli” témát elemeznek, mint például a kétnyelvűség, nyelvi interferenciák, identitás-folyamatok, hasonulási törekvések és asszimiláció, kultúraörzés, interetnikus viszonyok és kapcsolatrendszerek, ugyanakkor a szlovák és a cseh kisebbség migrációjával, letelepedésével, közösségi stratégiáival kapcsolatos történeti kérdéseket is taglalnak.

Az etnikumok kulturális viszonyait és történeti dimenzióit bemutató és elemző tanulmányok nyitják a kötetet. Dancu Pál a szlovákok 18. és 19. századi Szatmár, Ugocsa és Máramaros vármegyékben történő letelepedését ismerteti, többek között fontos egyház- és oktatástörténeti adalékokkal is szolgálva e közösség életéről. Például templomépítésekről, az anyanyelvű misézés kérdéseiről, a papok rekrutálódásának szempontjairól, a felekezeti iskolák működéséről. A szerző ugyanakkor kitér az egyes közösségek asszimilálódásának okainak értelmezésére is. Ján Botík tanulmányában az alföldi szlovákokkal kapcsolatos érdeklődés kezdeteire irányítja a figyelmet, miközben újraértékeli a 18. és 19. századi tudósok munkáit. Kihangsúlyozza fontosabb eredményeiket, e munkák jelenbeli aktualitása mellett érvel. Alena Gecse és Desideriu Gecse a bánági csehek letelepedését, a környező etnikumokkal való együttélési stratégiáit és kulturális kötődéseit, a cseh kisebbség identitásának etnikus elemeit és intézményeit mutatják be. Kitérnek a cseh népnév a románság általi megnevezésének, valamint a közösségek belső intézményi szerveződésének és működésének kérdéskörére is. Bemutatják a romániai cseh közösségek tagjainak megélhetésében történetileg legfontosabb szerepet játszó mesterségeket, de kitérnek e közösségek ünneplési szokásaira, naptári és családi ünnepeire, és az etnikai identitás megőrzésében és kifejezésében legfontosabb szerepet játszó tényezők bemutatására, mint például a folklór, emlékművek és emléknapiok, iskolai oktatás. Ugyanakkor bemutatják e közösségek kiemelkedő személyiségeinek élettörténetét és tevékenységét.

Az etnikai identitás egyik legfontosabb összetevőjeként a nyelvhasználatot határozták meg a kutatók. A kétnyelvűséggel és nyelvi interfenciákkal foglalkozó tömb ezt az előfeltevést problematizálja. Gyivicsán Anna igényes elméleti megközelítéssel vizsgálta e témakört. Több évtizedre visszanyúló kutatásai során közel 50 településen vizsgálta a magyarországi szlovák nyelvszigetek akkulturációs folyamatait, a nemzetiségi kultúra funkcióit, változásait. A szerző a közel három évszázada létező nyelvszigetekben kutatta az etnikai (szlovák) kulturális modellek belső tartalmi rétegezettségét, vagyis azt, hogy az egyes közösségeken belül milyen kapcsolatrendszer alakult ki a népi, az egyházi és az elit kultúra között. Emellett a magyarországi szlovákok körében kialakult kétnyelvű – magyar–szlovák – kulturális modellek nyelvi és tartalmi dualitását, illetve e rendszerek funkcióját mutatja be. E kutatások eredményeit összegző tanulmányban teszi közzé. Krupa András a népi kultúra és kétnyelvűség viszonyát kutatva azt a megállapítást teszi, hogy a kétnyelvű (magyar és szlovák) környezet a szlovák folklórjelenségekben is kimutatható. Pavel Rozkoš a román nyelvnek a nagylaki szlovák nyelvjárás szókincsére gyakorolt hatását, annak folyamatos változását mutatta ki. A szerző mellett érvel, hogy a nagylaki szlovák nyelvjárás a környező népek idegen nyelvi hatása miatt nem azonosítható egyetlen szlovákiai vagy más regionális szlovák nyelvjárással sem. Zsilák Mária tanulmányában a magyarországi szlovák nyelvszigetekben zajló, a többségi nyelv irányába ható asszimilálódást mutatja be, illetve elemzi. A tótkomlói esettanulmány kapcsán Tóth Sándor János, Tuska Tünde, Uhrin Erzsébet és Zsilák Mária ugyancsak a sajátos magyar kontextusban szerveződő nyelvhasználat és identitás kérdéskörét járták körül. A kutatás a nyelvválasztás, kódváltás, kétnyelvűség, nyelvjáráshoz fűződő viszony, a nyelvi attitűdök, illetve a sztereotípiák témakörében mutatott ki fontos összefüggéseket.

Az identitásfolyamatokat és a hasonulási stratégiákat bemutató tanulmányok az empirikus kutatásokra alapoztak. Elena Rodica Colta egy Arad megyei település, Angyalkút szlovák közösségének interetnikus viszonyrendszerét és asszimilációs folyamatait elemzi. A szerző fontos észrevétele, hogy az interetnikus tényező még abban az esetben is identitásmodelláló hatású lehet, ha egy etnikai közösség fizikailag már nem él a településen. Így például az angyalkúti német közösséghez fűződő pozitív sztereotípiák máig hatással vannak a szlovák lakosok lokális identitástitűdjeire, identitásnarratíváira, befolyással vannak a multietnikus település működésében fontos szereppel rendelkező rangsorának

kialakulásában, a tereknek az együtt élő etnikumok elvárásai szerinti használatában stb. Gyivicsán Anna újabb tanulmányában a magyarországi szlovákok nemzetiségi tipológiáját állítja fel, áttekintést nyújtva az ezzel kapcsolatos szakirodalmi eredményekről is. A mai Magyarország területén szétszórta, egymástól gyakran földrajzilag is távol létrejött szlovák nyelvszigetek közösségeit több tényező alapján vizsgálta. E tényezők körébe sorolja a szerző többek között a földrajzi-ökológiai, a gazdasági faktorokat, a közösség vallását, társadalmi struktúráját, a nemzetiségi intézmények meglétét vagy hiányát, a közösség kapcsolatát volt anyanemzetével stb. A bemutatott szempontok alapján elemzés tárgyává teszi azt is, hogy e tényezők miképpen befolyásolták a nyelvi és a kulturális folyamatokat, miképpen alakították az etnikai tudat tartalmát s annak megjelenési formáit, illetve azt, hogy az utóbbiak milyen szerepet kaptak a közösség társadalmi magatartásában, integrációjában, s ez miképpen mérhető a demográfiai adatokban. Mária Homišinová a magyarországi szlovákok szociális és etnikai identitásának konstrukcióit elemzi, a társadalomtudományok eredményeit is összefoglalva. A szerző 200 családot reprezentáló adatközlőre alapozott a csoportidentifikáció és az etnikai identitásjegyek empirikus elemzésekor. Sínziana Preda a bánsági csehek migrációs törekvéseinek és identitásának vizsgálatát célozta meg. A cseh falvak a 20. századi társadalmi átalakulások után, az 1989-es rendszerváltással beinduló munkamigráció és az asszimiláció következtében az etnikai identitás átszerveződésének a terei is lettek. Szabó Orsolya írásában a pilisszentkereshti szlovák közösség interetnikus viszonyait és kapcsolatrendszerét vizsgálja. A szerző elemzésében arra a következtetésre jutott, hogy a pilisszentkereshti szlovákok kettős identitással rendelkeznek. Ennek lényege, hogy a többségi magyar társadalomhoz való nyelvi asszimilálódásuk, magas fokú kulturális hasonlóságuk ellenére identitásuk fontos elemét képezi az elsősorban rituális alkalmakkor előjövő szlovák kulturális elemek. A szerző emellett érvel, hogy a nemzetiségi identitás elsősorban lokális kontextusban rendelkezik funkcióval.

Kötetünk hasznosíthatósága elsősorban a kötetben közölt írások sokoldalú megközelítési módjából fakad, valamint abból a közös szemléleti kiindulópontból, hogy a vizsgált jelenségeket nem önmagukban, hanem tágabb kontextusukban, az interetnikus egymásrahatások vonatkozásában vizsgálják.

E kötet annak a kezdeményezésnek a sorába illeszkedik, amely a nemzeti kisebbségek kulturális kifejeződéseiről szóló kutatások eredményeit a többségi etnikumok nyelvén is szeretné megismertetni, és amelynek keretében 2009-ben ugyancsak két nyelven (mint ahogy a jelen kötetet is: románul és magyarul) a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet gondozásában jelentettünk meg egy válogatást a romániai nemzeti kisebbségekről.¹ Végezetül szeretnénk köszönetet mondani szerzőinknek, hogy írásaik hozzájárulásával e törekvésben segítségünkre voltak.

JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel

1 JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel (szerk.): *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009.
JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel (ed.): *Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion, Cluj-Napoca, 2009.

A szlovákok megtelepedése Szatmár, Ugocsa és Máramaros vármegyékben a 18. század folyamán és a 19. század elején

Történelmi háttér

A 17. század végén a Habsburgok elfoglalták Erdélyt. Az 1703–1711-es szabadságharc magyar vezető személyiségei elvesztették uradalmait, ezeket azoknak a nemeseknek adományozták, akik hűek maradtak a Habsburg uralkodóházhoz vagy elősegítették a hadviselés lezárását (Borovszky 1908: 491).

A Szatmár és Máramaros vármegyékben levő Rákóczi-uradalmakat a Habsburg-ház annak a Károlyi családnak adományozta, amely tevékenyen részt vett az 1711-ben létrejött szatmári béke megkötésében a Habsburgok és a Habsburg-ellenes lázadók között (Borovszky 1908: 492). A Károlyi család ekkor szerezte meg a Nagykároly környéki uradalmakat, valamint a Szatmártól északkeletre elterülő falvakat, a már előzőleg birtokolt uradalmak mellett (Borovszky 1908: 492).

Mivel a hadviselés időszakában, valamint a 1717–1718-as tatárbetörések következtében a lakosság jelentős része a háborúskodás áldozatává vált, a Károlyi család württembergi svábokat telepített a Szatmár környéki falvakba; a Szatmártól északra fekvő uradalmakra a Perényi család engedélyezte a mai Kárpátaljáról érkező rutén telepesek beköltözését. Később ezek az uradalmak házasság útján a Vécsey família birtokába kerültek, akik Zemplén, Szepes és Ung vármegyéből hozattak telepeseket Sárközbe (Borovszky 1908: 149).

A 19. század folyamán, ugyancsak Szatmár vármegyében, Pásztori plébános telepített Szepes környéki szlovákokat az Avasba, az örökségbe kapott uradalmaira (Sipos Maria, Bujánháza, Szatmár).

A 19. század folyamán a nagytarnai, bixádi, avasvámfalui, valamint a nagyváradi (Oraşul Nou) bányászat beindulásakor Szepes környékéről, valamint Galíciából bányászokat hoztak, mivel csak így tudták biztosítani a szakképzett munkaerőt (Balogh 1992–1993: 135–140; 1994–1995: 101–120).

Ugyancsak a 19. század elején Szepes környéki német és szlovák ajkú és selmezbányai szlovák ajkú bányászcsaládok települtek Máramarosba a magyarláposi, kapnikbányai, felsőbányai, misztbányai, handáli, felsővisői bányák környékére. A következőkben bemutatom a szlovákok letelepedését a fentebb felsorolt településeken.

Sárköz

Már a 16. századi források az Újlakiak birtokaként emlegetik a jelenlegi Livada (Sárköz) nevű, megközelítőleg 8000 lakosú várost. A mai város Barkóca és Sárközújlak részekből, valamint Adorján, Felsőliget, Sárközihegy falvakból áll (sz. n. 1904: 130). Barkóca a város nagyobbik részét jelenti, ezt követi Sárközújlak. Ezen települések ma összeforrottak, de néhány száz évvel ezelőtt két különálló falut alkottak, amelyeket a Rakta patak választott el (sz. n. 1904: 130).

Sárközújlakon egy 1454-ben épült gótikus templom található, amely eredetileg katolikus templom volt, de a reformáció után reformátussá lett (Radosdav 1978).

A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc idején a vidék településeinek lakosait megtizedelték a környéken dúló harcok, ugyanakkor Sárköz egy része a tűz martalékává vált (Borovszky 1908: 486). A legnagyobb pusztítást a Nándorfehérvárt ostromló császári csapatok hátbatámadására kiküldött, 1718-as tatármészárlás jelentette (Borovszky 1908: 491; Schreck 1977). Emellett a tatárok felégették Mikolát, Halmit, Kökényesdet, Pusztadarócot, Botizt, Sárközt, Egrit, Lázárit, valamint más, Tisza menti falvakat. A Károlyi és a Perényi családok, akik uradalmakkal rendelkeztek ebben a zónában, a szabadságharc leverése után birtokaikat elpusztítva találták, jobbágyaikat a tatárok rabságba hurcolták, ami jelen-

tős munkaerőhiányt okozott. Ahhoz, hogy jobbágysokra tegyenek szert, a mai Kárpátalja vidékéről hoztak rutén jobbágysokat, Perecsenyből, Nagyszőlősről, Husztról, Uzsokról, Munkácsról, valamint Németvágás környékéről (Borovszky 1908: 493; Hodinka 1910: 71–80).

A telepítés eredményeként az egyházi anyakönyvek alapján a következő családok érkeztek: Visokál' (Viszokaly), Harakál' (Harakaly), Purgul' (Purguly), Strucuj (Struczu), Vašku (Vasku), Selmenci (Szelmenczi), Luka, Kančura (Kancsura), Porempovič (Porempovics), Lapka, Vitúl' (Vitúly), Uršul' (Ursuly), Holod, Volos (Volosz), Medve, Mikita, Kudla, Mandič (Mandics).¹

A 18. század közepe táján a sárközi, józsefházi, szamosberencei, tartolci, a Károlyi és Perényi családok birtokain fekvő települések, a hernádvecsey és hajnácskői Vécsey grófok tulajdonába kerülnek, akik a Vécsey grófok Zemplén–Szatmári ágához tartoztak (Gerő 1897: 731–732). Ez a család gyakorlatilag a mai Kelet-Szlovákia tetemes részét birtokolta, a Sztáray, Forgách, Andrassy grófdinasztiákkal együtt. Birtokaik Gömör, Ung, Sáros, Bereg és Zemplén vármegyékben terültek el (Dongó–Gyárfás 1908: 205–211).

Mivel az idők során több járvány pusztította végig Sárközt és környékét, megtizedelve a munkaerő jelentős részét, Sárközbe és környékére Vécsey Miklós gróf Zemplén vármegyéből hozatott szlovák anyanyelvű jobbágysokat (Borovszky 1908: 149). Ebben az időben Zemplén vármegyében fekvő birtokain a magas születési arány következtében lakosságtöbblet volt, míg Szatmár vármegyében nagy munkaerőhiánnyal küszködtek; a gróf 1787-től több alkalommal betelepítéseket hajtott végre a lepusztult Sárközbe (Szirmay 1809: 87).

A következőkben felsoroljuk azokat a településeket, ahonnan szlovák anyanyelvű jobbágysokat telepítettek.

Zemplén vármegye

Nagymihályi járás: Nagymihályi (sokan), Vásárhely (sokan), Butka (sokan), Falkus, Pazdics, Lasztomér, Nátafalva (sokan)

Töketerebes járás: Töketerebes, Tusa, Szécskeresztúr, Vécse

Varranói járás: Varranó, Černovce, Ércfalva, Zemplénmátyás, Felsőmihályi, Csicsóka, Telekháza

1 Arhivele Naționale. Dir. Jud. Satu Mare. Registrul parohial 860.

Homonnai járás: Homonna, Kisorotvány, Mogyorósfalu, Izbugyaradvány, Modra

Szinnei járás: Szinna (sokan)

Alsóvirányosi járás: Alsóvirányos

Sáros vármegye

Szedlice, Soročin, Molnárvágása, Kishely, Tizsény

Ung vármegye

Felsőhalas (Felsőribnyice), Solymos, Kráska, Zarično, Ungszenna (a szlovákok többsége), Vinna²

Az első szlovák telepések Ungszennáról érkeztek (Anzik Albert, Sárköz). Az ungszennaiak eredeti településük elhagyását feltételekhez kötötték: saját római katolikus egyházat, valamint anyanyelvükön is beszélő papot kértek.³ Vécsey Miklós báró ígéretet tett a követelések betartására. 1799-ig sikerült felépíttetnie egy római katolikus templomot, ahol az első pap, Jozef Köck szlovák nyelven misézett (sz. n. 1904: 130).

Az 1811–1816-os észak-magyarországi éhínség idején Vécsey báró a természeti csapás sújtotta területekről újra szlovák anyanyelvű telepéseket hozatott a Sárközbe (sz. n. 1995: 23). Az észak-magyarországi, Zemplén vármegyéből származó szlovák anyanyelvű telepésekkel egyidőben a báró ruténeket is telepített. Ezek a rutének ott találták a 80 évvel korábban érkezett, akkor már elmagyarosodott rutén telepéseket.⁴ Ekkor már állt a görög katolikus templom (ahol rutén-szlavónul miséztek, később magyarul), így idővel a ruténok elmagyarosodtak.

1804-ben a pápa megalapította a szatmári római katolikus püspökséget, amely magába foglalta Szatmár, Máramaros, Ung, Bereg és Ugocsa vármegyéket (sz. n. 1904: 20). A trianoni békeszerződés aláírásáig a különböző fennhatóságok alá került egyházmegyében a funkcióban levő püspökök biztosították az anyanyelvű misézést, miképp Sárközben is. Ugyanakkor nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a papok a vidék szülöttei legyenek, és ismerjék a szlovák nyelvet (sz. n. 1904: 20).

2 Arhivele Naționale. Dir.Jud. Satu Mare, Registrele parohiale 867, 872, 873, 860, 863; Episcopia romano-catolică Satu Mare. Arhiva. Registrele parohiale Sarkőzújlak. Registrele 1825–1875, 1875–1900, 1900–1950.

3 Historia Domus-Parohia Rom.-Cat Livada

4 Arhivele Naționale Dir.Jud.Satu Mare. Registrul parohial 860.

Sárközben a következő plébánosok szolgáltak: 1799-től Jozef Köck, 1803-tól Stefan Vajnarovits, 1806-tól Anton Simsovits, 1814-től Peter Golner, 1840-től Martin Rehák, 1845-től Kristóf Pokorny, 1853-tól Anton Demek, 1854-től Anton Rudolff, 1866-tól Anton Tóth, 1871-től Florián Huszár, 1879-től Eduárd Pály, 1901-től Otto Pillich. A templomot a szent kereszt megtalálásának tiszteletére szentelték fel (sz. n. 1904: 20).

A trianoni békeszerződés következtében Zemplén, Ung, Bereg, Ugo-csa vármegyék és Máramaros egy része az újonnan alakult Csehszlovákia részévé válik (Ormos 1984: 302). A püspökség így elveszíti fennhatóságát egyes, Romániához került filiák felett, amelynek következtében a szlovák anyanyelvű papok kihelyezésének gyakorlata is megszűnik.⁵ Így kerül az első világháború után Sárközbe Almási Péter plébános, aki a szlovák nyelvet nem ismerte. Hasonlóképpen történt Lajosvölgyén, ahol Lubomérszky Jenő és Farkas János plébánosok kerültek szolgálatba.⁶

Amint fentebb már említettem, 1799-ben Vécsey báró a római katolikusok számára templomot építtetett. Ugyanabban az időben felépített egy római katolikus iskolát is a szlovákok részére, de ennek tanítási nyelve a magyar lett (sz. n. 1904: 131). Az 1868-as oktatási törvény alapján, amit Eötvös János liberális oktatásügyi miniszter dolgozott ki, bevezették a kötelező elemi iskolai oktatást Magyarország területén. De ez a törvény nem volt elég körültekintő a nemzeti kisebbségeket illetően.

Kezdetekben a szlovákok településükön egy viszonylag kompakt tömböt alkottak, amit Rudlyónak neveztek, annak a településnek a neve után, ahonnan jöttek (Kovács Tamás, Sárköz). Idővel, elsősorban vegyes házasságok révén, a szlovákok keveredni kezdtek a református és a görög katolikus magyarokkal (a korább már említett ruténok leszármazottai-val). Ennek a jelenségnek az eredménye a magyar anyanyelvű római katolikus nemzedék megszületése, úgy hogy a 19. század végére bevezették a magyar nyelvű misét.⁷ Az esti mise, a vecsernye, továbbra is szlovák nyelven folyt még hosszú ideig (Kovács Ferenc, Sárköz). A következő évszázad harmincas éveiben ez is megszűnt, mivel nem volt olyan pap, aki már szlovákul tudott volna (Dancu Maria, Szatmár). Viszont a szatmári püspökség hivatalos miserendjében 1909-től a liturgia nyelve szlovák és magyar volt.

5 Arhivele Naționale Dir.jud Satu Mare. Registrele parohiale 872, 799.

6 Arhivele Naționale Dir.jud Satu Mare. Registrele parohiale 800, 872.

7 Arhivele Naționale. Dir Jud. Satu Mare. Registrele parohiale 870, 864.

A sárközi szlovákok asszimilációja a következő okokra vezethető vissza:

- a letelepülő szlovákok nem alkottak egy, a magyar nemzetiségűektől különálló települést, csupán a település egy adott részét foglalták el;
- a környező falvak magyar vagy német nemzetiségűek voltak;
- elszigetelten éltek a többi szlovák településtől;
- a magyar nyelv oktatása kötelező volt az iskolákban;
- nem volt önálló, szlovák anyanyelvű értelmiségük, amely a nemzeti öntudatot fenntartani és ápolni tudta volna;
- az első világháború után a román állam az állami iskolákban a román nyelv érvényesítésében volt érdekelt, viszont a helyi lakosság ellenszegült a főleg egyes tanítók által erőltetett románosításnak, ami a helyi lakosság elmagyarosodási szándékát erősítette meg, amit ez el is fogadott;

A helyi lakosság inkább választotta az ismert magyar nyelvű egyházi iskolát, mint a román tannyelvű állami oktatást, aminek nyelvét nem ismerték.

Pillich, a helyi plébános 1901-ben még azt írta, hogy a faluban az élet olyan, mintha nem is a szatmári egyházmegyében, hanem valahol Felvidéken lenne. Az asszimiláció csak az 1950-es években ért véget, még a hatvanas években is az idősek egymás közt szlovákul beszéltek. Jelenleg a nagyon idős, 85 év feletti generáció az, amely még ismeri a szlovák nyelvet.

A nyelvi asszimiláció ellenére megmaradtak a hagyományos ételek, a haluška, zinjanka. Amikor a három felekezet harangjai megszólaltak délbén, a mezőn dolgozó emberek azt mondták: „Harangoznak a tótok, az oroszok, a magyarok”. A település helynevei: Rudlov–Rudlyó, Csicsoka–Cičava, Tronkoš, Páskom (Podolyak Iosif, Szatmár).

Szlovák eredetű családnevek, amelyek a faluban vannak: Mucha, Sveda (Šveda), Kuchta, Krupa, Lelenka, Beluska (Beluška), Talicska (Talička), Zvonyik (Zvoník), Maskulik (Maškulík), Szpivák (Spivák), Krájnyák (Krajňák), Podolyák (Podol'ák), Hudak (Hudák), Vráncsik (Vrančík), Ozsohányics (Ožohánič), Kovács (Kováč), Zvolenszki (Zvolenský), Szmutku (Smutko), Mihalko (Michalko), Andku (Andko), Ilku (Ilko), Vojtku (Vojtko), Radvanszki (Radvanský), Bandura, Kicska (Kička), Mlicsku (Mlyčko), Matiz, Koropcsák (Koropčák), Kórej, Andzik (Ondzik), Hornyák (Hornák), Kohán (Kochan), Matyiku (Mat'ejko), Sardzsák (Šardžák), Panek, Csipkár (Čipkár), Kancsura (Kančura), Skapinyák (Skapinák), Kárpinszky (Karpinský),

Kamenszki (Kamenský), Vascsák (Vasčák), Micsányik (Mičánik-Myšianik), Ninács (Nináč), Kurtinecz (Kurtinec), Movik, Princz (Princ), Kraska (Kraška), Koleszár (Kolesár), Zemjanovics (Zemanovič), Novák, Zevcsák (Zifčák), Tronkos (Tronkoš), Sztolar (Stolár), Elenics (Jelenič), Prokop, Csupka (Čupka), Midla (Mydlo), Lelovics (Lelovič), Gyávolinka (Ďavolinka), Murin (Murín), Fialkovics (Fialkovič), Trapcsanszky (Trapčanský), Nyistcsák (Nižčák), Trembeczky (Trembecký), Katricskó (Katričko), Velejti, Popelás (Popeláš), Simcsik (Simčík), Demcsak (Demčák), Kobzos (Kobzoš), Rajszki (Rajský), Bendzsa (Bendža), Zolcsák (Zolčák), Kaczurák (Kacurák), Drótár (Drotár), Jakub, Fenyak (Feňák), Fedka, Jakubcsák (Jakubčák), Kávor, Kráj-nics (Krajnič), Naško, Vasku (Vaško).

Érdekes jelenség a korábbi szlovák családnevek etimologizálása (ford.): Mucha-Muha; Krajňák-Krajnyák-Kranyák; Kuchta-Kukta; Matyz-Matiz; Ondzik-Andzik-Anzik; Ondko-Andko-Andku; Maťejko-Matyiko-Matyiku; Smutko-Szmutko-Szmutku; Demko, Danko-Dánku; Mličko-Mlicsko-Micsku; Nináč-Nyinács-Ninács; Jelenič-Jelenics-Elenics; Mydlo-Midlo-Midla; Popeláš-Papelas; Rajský-Raiszki-Reiszki; Ďavolinka-Gyávolinka-Gyávol; Krajnič-Krajnics-Krányics; Jakubčák-Jakubcsák-Jakub-Jakab; Kochan-Kuchan-Kohán; Michalko-Mihalko-Mihálku; Vaško-Vasko-Vásku; Lapko-Lapka; Harakal'- Harakály; Visokál' - Visokály - Viszakály; Korej – Kóré.⁸ Azok a családnevek, amelyek eltűntek az idők során, a mellékletben kerülnek említésre.

A 19. század végére számottevő népességfőlölség mutatható ki a településen. A sok paraszti családnak egyre szűkebb és felaprózottabb földdarabokon kellett megélnie, s ez már nem elégítette ki a szükségleteket. Ennek következtében a 19. század végén, a 20. század elején a földdel nem rendelkezők tömegestől vándoroltak ki elsősorban az Egyesült Államokba (Egyed 1972: 237–251).⁹ Az Amerikai Egyesült Államokban elsősorban Pennsylvania bányáiban és öntödéiben, az Ohio állambeli szénkitermelésre, az Illinois állam nehéziparában, valamint Michiganban és New Yorkban telepedtek meg. Sokan letelepedtek Clevelandban, Pittsburgban, Daytonban, Buffalóban, Detroitban, beépülve a helyi közösségekbe (Mondics Ana, London-Ontario, Canada). Más részük Kanadában talált új otthonra, és elsősorban Ontario és Manitoba államokban vállaltak mezőgazdasági és fakitermelő munkát. Főleg a Torontótól délre fekvő városokban és farmokon, Tillson-

8 Arhivele Naționale. Dir. Jud. Satu Mare. Registrele parohiale 867, 872, 860, 866.

9 Arhiva Jud. Satu Mare. Rola 94 (microfilm). Acte urbariale nr. 1079, 1080, 1082, 1086.

burghban, Londonban, Kitchenekben, Windsorban, Saint Catherinesben, Kingstonban, valamint Winnipeg környékén telepedtek le (Kovács Ferenc, Sárköz). Az első világháborút követően néhány család Kubába emigrált.

Mindezek mellett még figyelemre méltó az a tény, hogy a sárközi szlovákok később azokba a környező falvakba telepedtek át szívesen, ahol a Vécsy báró birtokokkal rendelkezett.¹⁰ Sárközben a következő családok telepedtek meg: Matyiku (Matko), Hankovszky (Hankovský), Andzik (Ondzik), Sveda (Šveda), Hriczu (Hricko), Ninács (Nináč). Botizban a Novák, Hudák, Micsányik (Mičánik), Trembeczky (Trembecký), Danku (Danko), Kozselec (Košelec), Piszárik (Pisárik). Egriben, valamint Mikolán a Radvánszki (Radvanský) és Fenyák (Feňák) családok találtak otthonra.¹¹

Az Avas menti falvak

A 19. század közepén, az 1840-es évek környékén megnyitják kapuit a turci és a bixádi bányatelepek, valamint az avasvámfalusi, tartolci, nagytárnai, nagyváradi színes- és nemesfémbányák (Balogh 1992–1993: 135–140; 1994–1995: 101–120). Ezen bányák főreszvényese és rész tulajdonosa Rudánszky báró volt, aki a mai Közép-Szlovákia területéről származott (Balogh 1992–1993: 135–140; 1994–1995: 101–120). Tulajdonosok voltak még Jozef Gasparovsky és Jan Volenczky. A munkálatok elkezdésére és a kitermelés végzésére felvidéki szlovák bányászokat is hívtak. Későbbi leszármazottaik elvesztették nyelvi identitásukat, és románnak vallották magukat, de megtartották római katolikus vallásukat.

Az 1992-es népszámlálás alkalmával Kányaházán 15, Bataracson 16, Bixádon 312, Nagytárnán 195, Tartolcon 243, Turcibányatelepen 94, Avasvámfaluban 30 személy vallotta magát római katolikusnak.¹²

Lajosvölgyhuta

A 19. század közepén Lajosvölgye környékén vasolvasztókat építettek, aminek működtetésére Felvidékről szlovák, Galíciából lengyel bányászokat hoztak, akik olcsón dolgoztak és jártasak voltak a fémek megmunkálásában (Focşa 1947). Az érkező telepeseket Lajosvölgy hutatelepén

10 Episcopia romano-catolică Satu Mare. Arhiva. Registrul Józsefháza 1818–1860.

11 Arhivele Naționale. Dir. Jud. Satu Mare. Registrul parohial 836.

12 Anuarul statistic al jud. Satu Mare 1992.

szállásolták el, ahol kezdetben az avasi település lakosaitól elszigetelve éltek. A telepesek lelki igényeinek kielégítésére, 1863-ban önálló parókiát alapítottak, ami az Avas szlovákok lakta településeinek szükségleteit is szolgálta (sz. n. 1904: 196). A parókia anyakönyvvezetését is ugyanebből az évtől datálják. Az idők folyamán a következő plébánosok szolgáltak: 1863-tól Jozef Valik, 1869-től Edmund Galántha, 1872-től Jan Blechel, 1873–1877 között Jozef Wodicska (sz. n. 1904: 196), 1877-től Jozef Valik, Ternyei Béla, Moldován Endre, Bagossy Bertalan, Horváth György, Kirchmayer Ferenc, Eugen Lubomirsky, Farkas János, Agoston István, Brunner István, Barna József, Fagea Vasile, Fromhercz Attila.¹³

Az 1992-es népszámlálás alkalmával Lajosvölgy községben 948 lélek vallotta magát római katolikusnak.¹⁴

A különböző népszámlálások alkalmával azok száma, akik szlovák nemzetiségűnek vallották magukat, a következőképpen változott: 1930-ban 242, 1956-ban 426, 1966-ban 0, 1977-ben 109, 1992-ben 43.¹⁵

Az egyházi anyakönyvek alapján Lajosvölgye községben a következő szlovák családnevek fordultak elő: Romanovszky (Romanovský), Zsurovski (Žurovský), Knezovich (Kňazovič), Golena, Tomasovszki (Tomašovský), Mikics (Mikič), Topeczer (Topecer), Stekkel (Štekel), Sztopka (Stopka), Beliczki (Belický), Venglarcek (Venglárček), Vrozyak (Vroždák), Tokár, Sneph, Tittel, Szlatar (Slatár), Kruppa, Liska (Liška), Svetz (Švec), Vietorisz (Vietoris), Nyemecz (Nemec), Kostyak (Košťák), Hamarcsik (Hamarčík), Bertici (Bertič), Merkovszki (Merkovský), Blanda, Kreszila (Kresila), Koczur (Kocúr), Simkulik (Šimkulík), Kulik (Kulík), Hrabovsky (Hrabovský), Palcsik (Palčík), Kulhanek (Kulháněk), Gladovszky (Gladovský), Spivak (Spivák), Slina, Dobranski (Dobranský), Novotni (Novotný), Lesko (Leško), Galbavi (Galbavý), Vagács (Vagáč).¹⁶

Ugyanezen parókia anyakönyvlapjai között a következő feljegyzést találtam: „1937 nyarán a lajosvölgyhutai római katolikus parókia híveinek életében nagy változások történtek: a szlovák lakosság elhatározta, hogy mindent megtesz az ősei nyelvének és kultúrájának megvédésére. Ezért azt kérték, hogy a keresztlő, házasság, gyónás a román nyelv helyett szlovákul legyen tartva, ugyanakkor a templomi énekeket is szlovák

13 Episcopia romano-catolică Satu Mare. Arhiva. Registrul Lajosvölgyihuta 1900–2008

14 Anuarul statistic al jud. Satu Mare 1992.

15 Direcția Județeană de Statistică Satu Mare. Registrul repartitiei populației după naționalitate.

16 Arhivele Naționale. Dir. Jud. Satu Mare. Registrele parohiale 799–800.

nyelven énekelhessék. Még azt is kérték, hogy a római katolikus *Zaviscsák Gitta* tanítónő a lajoshutai állami iskolában szlovák nyelven taníthassa a vallást. A hivatalos szervek mindebbe beleegyeztek. Ajánlatot tettek és petíciót küldtek a szakminisztériumba egy szlovák anyanyelvű tagozat beindítására. Ha mindez nem vezet célra, akkor egyházi iskolát fognak létrehozni.” (Avasfelsőfalu, 1938. III. 10., Bagossy Bertalan).¹⁷

Bujánháza

A 19. század közepén, egy családi örökség kapcsán, Pásztory plébános egy Avas-völgyi birtok tulajdonosa lett. Mivel a Felvidékről származott, ezért a Galíciával határos Bércaljáról (vagy Jánosháza, Szepesjánosfalva) földműves családokat és kézműves-mestereket is hozott magával (Sipos Mária, született Gramovszky, Bujánháza, Szatmár). Így telepedtek meg Bujánházán a Lautzky (Lautský), Gramovski (Gramovský), Zvaleni (Zvalený), Goleni (Goleň), Nohaj, Kovacsics (Kovačič), Simonyi (Šimoni), Matšovski (Matišovský) családok.¹⁸

Az 50-es években még szlovák nyelven folyt a mise (Dancu Maria). Jelenleg még karácsonykor és húsvétkor szlovák énekeket énekelnek, de a fiatalok már az ősök nyelvéről a román nyelvre váltottak (Madak Iosif, Szatmár; Zvaleni Ioan, Bujánháza).

Bixad községben, ahova Bujánháza is tartozik, a szlovák nemzetiséghez tartozók számaránya a következőképpen alakult: 1930-ban 40, 1956-ban 61, 1966-ban 94, 1977-ben 54, 1992-ben 49-en vallották magukat szlováknak.¹⁹

A magukat római katolikusnak vallók száma az 1992-es népszámlálás adatai alapján 312 volt.²⁰

A Felvidék középső részéről a Szilágy megyei, valamint a Szilágy megyével határos falvakba is letelepedett néhány család. A népszámlálások alkalmával Érszakácsiban 1980-ban 30, 1956-ban 17, 1992-ben 15; Csaholyban 1930-ban 30, 1992-ben 1 személy vallotta magát szlováknak.²¹

17 Arhivele Naționale. Dir. Jud. Satu Mare. Registrele parohiale 799–800.

18 Arhivele Naționale. Dir. Jud. Satu Mare. Registrul parohia1 729.

19 Anuarul statistic al jud. Satu Mare 1992 Direcția Județeană de Statistică Satu Mare. Registrul repartitiei populației după naționalități.

20 Anuarul statistic al jud. Satu Mare 1992 Direcția Județeană de Statistică Satu Mare. Registrul repartitiei populației după naționalități.

21 Direcția Județeană de Statistică Satu Mare. Registrul repartitiei populației după naționalități.

Magyarnádasdon az 1992-es népszámlálás alapján az összlakosság 1%-a vallotta magát szlováknak. Emellett még néhány család Apácafaluból, valamint Gyöngyről szintén szlovák nemzetiségűnek vallotta magát.²²

A szlovákok megtelepedése a máramarosi bányásztelepeken

A máramarosi birodalmi kincstár tulajdonában levő ércbányák termelésének beindulására, valamint a sóbányák működtetésére a Szepesből telepítettek képzett munkaerőt (sz. n. 1904: 250). A kincstár német és szlovák (zipcerek) telepeseket hozott Felsővisóra, Aknasugatagra, Aknaszlatinára, Gyertyánligetre, Felsőbányára, Láposbányára, Misztbánya, Ilobara, Oláhláposra (Lăpuș).

Felsővisó

Felsővisó első, római katolikus, német ajkú lakosait 1770 körül telepítették a mai Ausztria területéről. Később szepesi szlovák és német nemzetiségű lakosság is érkezett. Mivel a hívek száma egyre növekedett, 1790-ben létrehoztak a településen egy filiát. 1806-ban Szent Anna tiszteletére építettek templomot. 1808-ban a birodalmi kincstár pénzéből iskolát építettek. 1810-ben a filia egyházközség rangra emelkedett. 1874-ben a kincstár pénzén kétemeletes iskolát építettek. Az egyházközség feljegyzései 1790-től kezdődnek (sz. n. 1904: 247).

A településre a következő szlovák családokat telepítették: Maszilka (Masilka), Zavadszky (Zavadský), Torosinszky (Torošinský), Papjuk, Varhanovszky (Varhaňovský), Hutira, Skurka (Škurka), Marczuk (Marcuk), Zidovics (Židovič), Jantsik (Jančík), Bilitsky (Bilitský), Szovinszky (Sovinský), Sveszky (Šveský), Belitzky (Belitský), Lipovszky (Lipovský); Babinszky (Babinský), Andrejovszky (Andrejovský), Brohotszky (Brohotský).²³

22 Direcția Județeană de Statistică Satu Mare. Registrul repartitiei populației după naționalități.

23 Episcopia romano-catolică Satu Mare. Registrul Felső Visó 1825–1875.

Aknasugatag

1777-ben a birodalmi kincstár megkezdte a sóbánya kitermelését. Ezért Szepesből telepítettek szlovák és német nemzetiségű bányászokat. 1790-ben a település filiaként működik, 1794-ben egyházközség rangra emelkedik. 1836-ban Péter és Pál tiszteletére építettek templomot. 1872-ben megalapították a Szent Mihály-kápolnát a Mihály-bányában, 1873-ban Szent György-kápolnát a György-bányában. 1877-ben a településen létrehoztak egy lányiskolát is (sz. n. 1904: 244–245).

Az 1790-es egyházi anyakönyv szerint a következő szlovák telepesek érkeztek: Kramarik (Kramárik), Kropacs (Kropáč), Simanovszki (Šimanovský), Szlavitszki (Slávitský), Kulik (Kulík), Kantsek (Kanček), Meglega, Leknitszki (Leknický), Zahoranszki (Zahoranský), Jakobovszki (Jakubovský), Szlavik (Slávik), Poptelnik (Pop,telník), Urban, Michla, Budzik, Hoppa, Hutira, Kosztelnik (Kostelník), Kavetzki (Kavetský), Csajkovits (Čajkovič), Kuhar (Kuchár).²⁴

Aknaszlatina

A só kitermelése 1789-ben, a Kunigunda sóbányánál kezdődött, amit később, 1852-ben maga Ferenc József császár is meglátogatott. A római katolikus hívek lelki gondozásával először a máramarosszigeti parókiát bízták meg, majd a piarista szerzeteseket. A római katolikus lakosság folyamatos növekedése egy filia létrehozását tette lehetővé 1828-ban, ez 1833-ban egyházközséggé alakult. 1856-ban, a korábbi fából épített templom helyébe, Szent István tiszteletére építettek templomot. Egyházi anyakönyvet 1828-tól kezdődően vezetnek (sz. n. 1904: 246).

Szlovák családnevek a település egyházi anyakönyvei alapján: Kosztinka (Kostinka), Sobreszki (Sobreský), Zaharovics (Zacharovič), Szpivatsék (Spiváček), Paulik (Paulík), Sinko (Šinka), Dudak (Dudák), Zboroszki (Zborovský), Koszinszki (Kosinský), Grubiszek (Grubisek), Gurka (Hurka), Ztanics (Ztanič), Soltiszky (Šoltiský), Lanszki (Lanský), Tokár, Kuhar (Kuchár), Bobrovics (Bobrovič), Kulik (Kulík), Szoliszky (Soluský), Novák, Medvecz (Medvec-Medved), Kozák, Malaczinszky (Malacinský), Krupa.²⁵

24 Episcopia romano-catholică Satu Mare. Arhiva. Registrul Aknasugatag 1825–1850.

25 Episcopia romano-catholică Satu Mare. Arhiva. Registrul Aknaszlatina 1825–1860.

Gyertyánliget

Az első feljegyzett adatok szerint 1818-ban a római katolikus hívek száma 362 volt, zömében szlovák és német nyelvű munkások, akik a helyi öntődében dolgoztak. 1824-ben a Szent Szűz mennybemenetelének tiszteletére a településen templomot építettek. 1823-ban a birodalmi kincstár Borkúton szeggyárat hozott létre, növelve ezáltal a római katolikus hívek számát. Idővel a szeggyár megszűnt, de az ide telepedettek helyben maradtak. Az egyházi iskola mellett a birodalmi kincstár szakmunkás-képző iskolát alapított (sz. n. 1904: 294–250).

1786-tól vannak feljegyzéseink a beköltözött szlovák családokról: Zadranszki (Zadranský), Javorszki (Javorský), Kazanitzki (Kazanický), Novovetzky (Novoveský), Zelenak (Zelenák), Skerhak (Škerhák), Kovalik (Koválik), Polisek (Poliček), Bliha, Dombrovski (Dombrovský), Panovits (Panovič), Kiszlinszky (Kyslinský), Stefanovics (Štefanovič), Czilik (Cílik), Varvasovszky (Varvažovský), Paulik (Paulík), Lehoczki (Lehotský), Janovszky (Janovský), Zemko, Komanszki (Komanský).²⁶

Felsőbánya

A birodalmi kincstári tulajdonban levő bányákba a 19. század kezdetén szepesi, valamint selmecbányai szlovák bányászokat is telepítettek (sz. n. 1904: 190–192). Felsőbányára a következő szlovák családok érkeztek: Breszovszky (Brezovský), Majertsak (Majerčák), Rotzik, Lamanyik (Lamanik), Csillik (Čílik), Marianik, Kovotinsky (Kovotinský), Jeszenszky (Jesenský), Kutserik (Kučerík), Mikulik (Mikulík), Harmanetzky (Harmancek), Mozsik (Možík), Moravetz (Moravec), Holovats (Holováč), Dertsik (Derčík), Majdik, Kusinszky (Kušínský), Mihalyecsek (Michalček), Oravitzky (Oravický), Csendelik (Čendelík), Fialkovits (Fialkovič), Bisztricsan (Bystričan), Zahorec (Zahorec), Smilar (Šmilár), Prohatzka (Prochádzka), Zeleznyik (Zelezník), Sztancsek (Stanček), Javorszky (Javorský), Marzsalek (Maržálek), Szurinak (Suriňák), Zakaretzky (Zakaretský), Krivanovszky (Krivanovský), Maternik (Materník), Jablanovszky (Jablonovský), Lendetzky (Lendetský), Husenik (Húseník), Medvetzky (Medvecký), Kramarik (Kramárik), Hupka, Novák.²⁷

26 Episcopia romano-catholică Satu Mare. Arhiva. Registrul Kabola Poljana 1818–1880.

27 Episcopia romano-catholică Satu Mare. Arhiva. Registrul Felső Bánya 1825–1860

Mosóbánya

Akárcsak Felsőbánya esetében, az 1810-ben megnyíló színes- és nehézfémbányákba szlovák bányászokat telepítettek (sz. n. 1904: 193). A beérkező szlovák telepesek családnevei az 1825-ös feljegyzések alapján a következők: Simony (Šimoň), Figuly (Figui-Figuli), Lipták, Dobrik, Fiadovszky (Fiadovský), Kamenitzky (Kamenický), Vilhy, Zavadszky (Zavadský), Koleszar (Kolesár), Alakovits (Alakovič), Szeleszky (Seleský), Demek, Hutka, Szlávik (Slávik), Csernik (Černík), Jeszenszky (Jesenský), Tolarček (Tolarček), Krizsanovszky (Križanovský), Hudák, Gurku (Gurko).²⁸

Rónaszék

Ezen ősi kincstári sóbánya római katolikus híveinek lelki gondozásával a kezdetekben a nagybányai minorita atyák foglalkoztak, egészen 1790-ig, majd 1780-ig a máramarosszigeti piaristákat bízta meg ennek a feladatnak az elvégzésével. Attól az évtől kezdődően önálló egyházközséggé vált. Az első római katolikus templomot 1729-ben építették és 1730-ban szentelték fel. A jelenlegi templom építésének kezdete 1807-re datálható, 1814-ben fejezték be. A templomot ugyanabban az évben Peter Klobusiczky püspök szentelte fel Nepotmuki Szent János tiszteletére. A régi, fából épült parókiát 1729-ben emelték, és 1829-ben bontották le, amikor a kincstár felépítette az 1900-ban még létezett parókiát. 1842-ben egy közeli dombon kálváriát építettek. Az 1844-es földrengés megrongálta a templom tornyát, károkat okozva a harangok szintjéig. Az első egyházközségi feljegyzések 1730-ig nyúlnak vissza.

A rónaszéki sóbányákba a 18. században, valamint a 19. század kezdetén szintén szlovák bányászokat hoztak Zemplén vármegye északi részéből, valamint Ung, Szepes, Nyitra, Turóc és Gömör vármegyéből (sz. n. 1904: 259–260). A következő családokat telepítették le itt: Muszinsky (Musinský), Novotarszky (Novotárský), Paltsik (Palčík), Leszniczky (Lesnický), Bilustyák (Bilušťák), Supka (Šupka), Rihak, Franko, Zavatszky (Zavatský), Zborovszky (Zborovský), Majevszky (Majevský), Bartlik, Malacinszky (Malacinský), Lipták, Ferentzovics (Ferencovič), Damisovzky (Damišovský), Klema.²⁹

28 Episcopia romano-catholică Satu Mare. Arhiva. Registrul Lăposbánya. 1825–1890.

29 Episcopia romano-catholică Satu Mare. Arhiva. Registrul Rónaszék. 1818–1860.

A szlovákok megtelepedése Ugocsa vármegyében

Nagytarna

A nagytartnai szlovák telepesek jelenléte a bányászati kitermelő munka által igazolt a 19. század folyamán.

Már a 18. század végétől léteztek bányák ezen a településen. Az első próbálkozások Samuel Dobrinyi nevéhez fűződnek, aki 1783-ban koncesszióba kérte a régi Redemptoris galériákat. Később Michal Gabsila a Nyalábnak nevezett területeket kérte, ami a Perényi nemesi család tulajdonába tartozott, aki a maga során a Iezure-dombi Szent Mihály-galéria koncesszionálója volt. Az első kitermelés 1786-ra tehető. Az ott dolgozó szlovák bányászok nevei: Dobrikan, Barnicska (Barnička), Soda1 (Šodal), Dimitczki (Dimitský).

1808-ban Perényi báró a Szkabalka dombján levő elhagyott, Szent Vince nevű tárna kitermelési jogait kéri. A kérés az arany- és ezüstkitermelés koncesszionálására vonatkozik.

1828-ban Franz Hauptman, három másik társával kérvényezi a Borz nevű domboldalon a Szent Mihály nevű bányát. 1844-ben Josef Gasparovszki és Jan Volenszky koncesszionálja újra a már említett bányát. 1845-ben a Szent Mihály bányát Károly Szlivenszki kéri. 1848 után Ridler, Acher, Weinmessen létrehozza a Nagytárnai Szent Mihály egyesület, de 1864-ben az egyesület csődbe jut.

1874 után még két évtizedig Nagytárna környékén a bányásztvékenység szünetel (Balogh 1992–1993: 135–140; 1994–1995: 101–120).

A Perényi báró által szőlőtermesztés végzésére, valamint bányamunkára telepített szlovák családok a következők voltak: Ivaniczki (Ivanický), Mihalovics (Michalovič), Virlics (Virlič), Fábry, Kuskovszky (Kuškovský), bereznai származásúak. Ung vármegyéből, Kellonik, Bencsik (Benčík), Rednik családok érkeztek.³⁰

Halmi

A nagytárnai telepítésekhez hasonlóan a 18. század vége fele Halmiba is szlovák jobbágyokat telepítettek a Perényi bárók a környéken zajló szőlőmunkákra. A következő szlovák családokat telepítették: Szenkovszki (Senkovský), Palko, Fakla, Anik, Hole, Novák, Movik, Duchnovszky (Duch-

30 Episcopia romano-catholică Satu Mare. Arhiva. Registrul Nagytarna 1861–1900.

novský), Fenyák (Feňák), Jeviczky (Jevický), Kosnyak (Košňák), Nyulaszki (Ňulaský), Chlumszki (Chlumský), Dzuikovich (Dzujkovič), Kucsera (Kučera), Bojovszki (Bojovský), Mazur (Mazúr), Kufszer (Kufser), Szlavik (Slávik), Pilcz (Pilc), Potočník, Szlovenszki (Slovenský) – szepesi származásúak; Gregorovics (Gregorovič), Bulyovszky (Bulovský), Kerszka (Kerska) – selmecbányai származásúak; Jeszenszky (Jesenský), Fedak, Valek (Válek), Roman – krasznahorkai származásúak, Rozsnyó mellől; Rencsik (Renčík), Hersko (Herško), Skriba (Škriba), Palincsak (Palinčák), Frankovits (Frankovič), Piankovszki (Piankovský), Palesnyik (Palešník), Paraszka (Paraska), Szerbak (Serbák), Turzsek (Turček), Milan, Kopil, Grumik, Cibulka – lubokňai származásúak, Liptó; Kapusinszki (Kapušinský), Kullec, Kantulyak (KantuPák), Lagojda, Galovits (Galovič), Rozsnyanszky (Rožňanský).³¹

Királyháza

A település a középkor folyamán magyar királyok nyári rezidenciájaként működött, így számos középkori emlékekkel büszkélkedik. A falu szélén található dombon a Nyalábvár romjait láthatjuk, amelyet 1671-ben I. Lipót parancsára romboltak le. Perényi Ferenc báró, a környék uradalmainak birtokosa, 1778-ban templomot építtetett Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére.

1804 és 1900 között a településen a következő plébánosok fordultak meg: Franz Bukovics, Anton Govorec, Jan Blechel, Anton Papszurovics, Vörös János, Martin Rehák, Paul Szemák, Jozef Frank, Julius Duchnovszky (sz. n. 1904: 276–278).

Azok a szlovák családok, amelyeket Perényi báró telepített: Hudák, Kvitko, Homona, Pasztorik (Pastorík), Ruse, Zacharovszky (Zacharovský), Medveczky (Medvecký), Grumik, Sztanszky (Stanský) – Sztropkóból, Zemplén vármegye; Grazsalkovits (Gražalkovič) – Sztárából, Zemplén vármegye; Jelen (Jeleň).³²

Kökényesd

A római katolikus püspökséget a reformáció megszüntette, de 1736-ban Perényi Gábor, Ugocsa vármegye főispánja újraalapította. Perényi Gábor Bogárdy György viceispánnal együtt vissza szeretne állítani

31 Episcopia romano-catolică Satu Mare. Arhiva. Registrul Halmi 1861–1911.

32 Episcopia romano-catolică Satu Mare. Registrul Királyháza. 1828–1880.

a katolikus misét a volt katolikus templomban is. Mivel a felek nem tudtak egyezségekre jutni, a falu református hívei testületileg kivonultak a faluból, és a környező református lakosságú falvakban telepedtek le. Látva, hogy faluja kiüresedett, a Perényiek 1740-től szlovák római katolikus és rutén görög katolikus telepesekeket hoztak Ung és Zemplén vármegyékből (Szabó 1937).

A reformátusok által 1747-ben elfoglalt római katolikus templomot Perényi Imre báró renováltatta, és 1867-ben szentelték újra. A templomtornyot Bogárdy Emerencia, Bánffy János felesége emeltette 1833-ban.

1808-ban a településnek 135 római katolikus lakosa van, 1902-ben 288 római katolikus és 861 görög katolikus él (sz. n. 1904: 279–280).

Azok a szlovák családok, amelyeket betelepítettek: Szerbák (Serbák), Szmutku (Smutko), Ilyku (Ilko), Hritzurtsak (Hritzurčák), Szimku (Simko), Lemak, Francsak (Frančák), Dzapku (Dzapko), Zseliskovics (Želiezkovič), Ruszilo (Rusilo), Palik, Moroz, Risko (Riško), Kosnyak (Košňák), Lugoja, Pleszka (Pleska), Severa, Bonicsko (Boničko), Kozsuch (Kožuch), Ruzsik (Ružík), Kohut, Olecsko (Olečko), Gyurko (Ďurko), Ivancsik (Ivančík), Kalkik, Tegerin, Szemak (Semák), Jakotska (Jakočka), Kofity (Kofit'), Csipkar (Čipkár), Smurica (Šmurica), Vogyak (Vodák), Tomada, Novák, Ternyovics (Terňovič), Korka (Kôrka), Koszarovszki (Kožarovský), Szpivak (Spivák), Krupa – Bozišovceből származtak, Zemplén vármegye; Jakobtska (Jakubský), Kóré, Pofok, Sztolyar (Stoliar), Grigovszki (Grigovský), Dubka, Francsak (Frančák) – Zemplén vármegyéből; Bukovits (Bukovič), Vojtovits (Vojtovič), Ternyanszki (Terňanský), Hagara, Berko, Karpinszki (Karpinský), Andits (Andič), Kobzos (Kobzoš).³³

Mellékletek

Szlovák családnevek, amelyek Sárközben léteztek, de utólag eltűntek

Kazicsku (Kazičko), Gregor Polyak (Poliak), Pavelko, Hanuscsak (Hanuščák), Hreha, Dzuri, Kresnyak (Krešňák), Remenárik, Zemjak, Fukárik, Csiszarik (Cisárik), Bitsko (Bičko), Knezsnyik (Knežník), Gavalla, Tovar-

33 Arhivele Naționale. Dir Jud. Satu Mare. Registrele parohiale 1112; Episcopia romano-catolică Satu Mare. Registrul Kőkenyesd. 1828–1860.

nyanszki (Tovarňanský), Krupnyik (Krupník), Jeszenovzky (Jesenovský), Rudits (Rudič), Butsak (Butšák), Csicsák (Čičák), Mratsek (Mraček), Hujdits (Hujdič), Korenyarszky (Koreňarský), Oblatsar (Oblačár), Skabinetz (Škabinec), Uhrinyak (Uhríňák), Bednák, Ondruška, Halyarszky (Hatarský), Vlachats (Vlacháč), Gogoly (Gogoľ), Hrubovszky (Hrubovský), Gretzko, Szeletzki (Selecký), Hubka, Pivovarník, Szlanina (Slanina), Marustsak (Maruščák), Lenkovits (Lenkovič), Ondkovits (Ondkovič), Szuvaj (Suvaj), Herekutska (Herekučka), Dragún, Szivcsak (Sivčák), Hatalovszky (Hatalovský), Trendor, Ondik, Hartsar (Harčár), Huba, Pingor, Hlavati (Hlavatý), Popernyik (Poperník), Medlas (Medláš), Puhalyi (Puhál), Goda.

Szlovák bányászok nevei 1825–1850 között Nagybányáról³⁴

Lipták, Rusznyák (Rusnák), Rudits (Rudič), Timmina, Hujovszky (Hujovský), Novák, Scheftsik (Šefčík), Kosárik (Košárik), Sefedik (Šefedík), Kralicsek (Králíček), Schmihák (Šmihák), Zahorek, Horatsek (Horaček), Dropszka (Dropska), Oresko (Oreško), Spivak (Špivák), Grosnitzky (Grošnický), Smetana, Cservenka (Červenka), Kazimírszki (Kazimírský), Zelezník, Bankovszki (Bankovský), Ilovsky (Ilovský), Imritsak (Imričák), Hotsevik (Hotševik), Mali (Malý), Kmosko (Kmoško), Jablonovszki (Jablonovský), Szlivenszky (Slivenský), Zsuhovszki (Žuchovský), Levitzki (Levický), Szlovenszki (Slovenský), Gurszky (Gurský), Rinko, Mihalovits (Michalovič), Nemoroszki (Nemoroský), Ludinszky (Ludinský), Smehal (Šmehal), Revitzky (Revický), Vacsek (Vaček), Parenzsky (Parenský), Slivenszki (Šlivenský), Szlevenszky (Slevenský), Gyurcsina (Ďurčina), Vajnovszky (Vajnovský), Novotarszki (Novotarský), Bankovszki (Bankovský), Fridriskó (Fridriško), Zahoranszki (Zahoranský), Csórik (Čórik), Mezebrovsky (Mezebrovský), Libik, Kusinszky (Kušinaký), Szlobodnik (Slobodník)

Valtin, Szekerka, Smelak (Šmelák), Csernik (Černík), Simkovics (Šimkovič), Ferjancsics (Ferjančič), Kremniczki (Kremnický), Motuska (Motuška), Majdik, Malinák, Hamrák, Simko (Šiuuko), Janosik (Jánošík), Zavadszki (Zavadský), Begovcsevits (Begovčevič), Gleviczki (Glevický), Bednarcsik (Bednarčík), Klokocska (Klokočka), Klobusovszky (Klobušovský), Herlicska (Hrdlička).

34 Episcopia romano-catolică Satu Mare. Registrul Nagybánya. 1825–1850.

A sárközi római katolikusok szerződése az egyházközséggel

Mi, alább jegyzett római katolikusok, kötelezzük magunkat arra, hogy a plébánosunk számára a következőket biztosítjuk:

1. A szántóföld és rét, amit a Tekintetes Úr a plébánosunknak ad, azt az őszi szántás után háromszor felszántjuk, bevetjük, porhanyítjuk, és a tavaszi vetést felszántjuk és porhanyítjuk egyszer, a termést begyűjtjük, vagy ásunk, a kukoricával bevetett földet kétszer megdolgozzuk, a termést erről a földről begyűjtjük, lefosztjuk és beszállítjuk az udvarra.
2. Bármely paraszt, attól függetlenül, hogy gazda vagy zsellér, kell adjon két véka búzát, és harminc garast évente.
3. Tűzifát, ami a parókia és a konyha fűtésére szükséges, és annyit, amennyi elég, kötelezzük magunkat, hogy bevisszük a parókia udvarára felvágott állapotban.
4. A miséhez, kötelezzük magunkat, hogy biztosítjuk a bort és lisztet az ostyához.
5. Kötelezzük magunkat, hogy gondozzuk a parókia földje körüli élő sövényt.
6. Kötelezzük magunkat, hogy még az idén befejezzük a plébániát, úgy ahogy a tekintetes úr ígérte, és a hátsó részébe egy pincét építünk, ahova hat-hét hordó is elférjen.
7. A kántor részére egy jó faházat építünk, és a kertet bekerítjük. Kötelezzük magunkat, hogy számára minden pár ember fizet egy véka búzát, 12 garast, 10 szekér fát. A gyerekek tanítására aszerint, ahogy megegyeztünk.
8. Úgy, ahogy az egyházmegyében szokásban van, az úgynevezett stó-lát ugyanúgy a plébánosnak, mint a kántornak.
9. Ez a szerződés a plébános részéről hat évig lesz betartva, ami után a plébánosnak adjuk a vármegyei képviselőiséget.

Sig. Sárköz

22. juli 1799

Csipkár György X Kaptos János X Kováts János X
Kováts Márton X Kóre György X Majoros Mihály X
Czibere János X Kávor Márton X Asztalos János X
és az ők nevükben az egész falu

Szakirodalom

BALOGH Adalbert

1992–1993; 1994–1995 Contribuții la istoricul dezvoltării mineritului din Oaș între 1760–1918. (Contributions a l'histoire du développement de l'exploitations des mines en Oaș entre 1760–1908). In: *Studii și comunicări*. Satu Mare, 1992–1993 (9–10) 135–140; 1994–1995 (11–12) 101–131.

BOROVSKÝ Samu

1908 *Szatmár vármegye története*. Budapest

DONGÓ–GYÁRFÁS Géza

1908 *Adalékok Zemplén Vármegye történetéhez*. XIII. kötet. Sátoraljaújhely

EGYED Ákos

1972 Despre problema țărănească în comitatul Satu Mare în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și începutul sec. XX. In: *Studii și comunicări*. Satu Mare, 237–256.

FOCȘA I.

1974 *Țara Oașului*. Vol. I. București

HODINKA Antal

1910 *A munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest

ORMOS Mária

1984 *Pádovától Trianonig*. Kossuth Kiadó, Budapest

RADOSAV, Doru

1978 *Monografia județului Satu Mare*. București

SZIRMAY Antal

1909 *Szatmár vármegye*. Budapest

GERŐ Lajos (szerk.)

1897 *Pallas Nagy Lexikona*. 16. kötet. Budapest

SCHREK

1977 Náválirea tătariilor în Maramureș și înfrângerea lor la Borșa în 1717. *Marmația* 3, Baia Mare

SZABÓ István

1937 *Ugocsa megye monografiája*. Budapest

SZERZŐ NÉLKÜL

1904 *Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve fennállásának századik esztendejében*. (SCHEMATISMUS CENTENARIUS) (1804–1904), Szatmár, Pázmány Sajtó nyomása

1995 *Slováci v Rumunsku, Dom zahraničných Slovákov*. Bratislava

Források

- Anuarul statistic al jud. Satu Mare. Direcția Județeană de Statistică Satu Mare. Registrul repartitiei populației după naționalități. 1992
- Arhiva jud. Satu Mare. Rola 94 (microfilm). Acte urbariale nr. 1079, 1080, 1082, 1086;
- Arhivele Naționale. Dir. Jud. Satu Mare. Registrul parohial 860;
- Arhivele Naționale. Dir. Jud. Satu Mare. Registrele parohiale 867, 872, 873, 860, 863;
- Arhivele Naționale Dir. Jud Satu Mare. Registrele parohiale 872, 799;
- Arhivele Naționale Dir. Jud Satu Mare. Registrele parohiale 800, 872;
- Arhivele Naționale. Dir. Jud. Satu Mare. Registrele parohiale 870, 864;
- Arhivele Naționale. Dir. Jud. Satu Mare. Registrele parohiale 867, 872, 860, 866;
- Arhivele Naționale. Dir. Jud. Satu Mare. Registrul parohial 836;
- Arhivele Naționale. Dir. Jud. Satu Mare. Registrele parohiale 1112;
- Arhivele Naționale. Dir. Jud. Satu Mare. Registrele parohiale 799–800;
- Arhivele Naționale. Dir. Jud. Satu Mare. Registrul parohial 729;
- Episcopia romano-catolică Satu Mare. Arhiva. Registrul Sarkőzűlak. 1825–1875; 1875–1900; 1900–1950
- Episcopia romano-catolică Satu Mare. Arhiva. Registrul Jőzsefháza. 1818–1860
- Episcopia romano-catolică Satu Mare. Arhiva. Registrul Lajosvőlyhuta. 1900–2008
- Episcopia romano-catolică Satu Mare. Registrul Felső Viső. 1825–1875
- Episcopia romano-catolică Satu Mare. Arhiva. Registrul Aknasugatag. 1825–1850
- Episcopia romano-catolică Satu Mare. Arhiva. Registrul Aknaszlatina. 1825–1860
- Episcopia romano-catolică Satu Mare. Arhiva. Registrul Kabola Poljana. 1818–1880
- Episcopia romano-catolică Satu Mare. Arhiva. Registrul Felső Bánya. 1825–1860
- Episcopia romano-catolică Satu Mare. Arhiva. Registrul Láposbánya. 1825–1890
- Episcopia romano-catolică Satu Mare. Arhiva. Registrul Rőnaszék. 1818–1860

KISEBBSÉGEK INTERETNIKUS KONTAKTZÓNÁBAN

Episcopia romano-catolică Satu Mare. Arhiva. Registrul Nagytarna. 1861–1900

Episcopia romano-catolică Satu Mare. Arhiva. Registrul Halmi. 1861–1911

Episcopia romano-catolică Satu Mare. Registrul Királyháza. 1828–1880

Episcopia romano-catolică Satu Mare. Registrul Kökényesd. 1828–1860

Episcopia romano-catolică Satu Mare. Registrul Nagybánya. 1825–1850

Historia Domus-Parohia Rom.-Cat. Livada

Adatközlők

Anzik, Albert, Sárköz

Sipos Maria, Bujánháza – Szatmár

Kovács Tamás, Sárköz

Kovács Ferenc, Sárköz

Dancu Maria, Szatmár

Kovács Magda, Sárköz

Podolyak Iosif, Szatmár

Mondics Ana, London – Ontario, Canada

Kovács Ferenc, Sárköz

Schönberger Ilona, Tillsonburg–Ontario, Canada

Sipos Mária (született Gramovszky), Bujánháza

Dancu Maria, Madak Iosif, Szatmár

Zvaleni Ioan, Bujánháza

Az alföldi szlovákok kutatásának kezdetei

A tanulmány az Alföldön (Nagy Magyar Alföld), a mai Magyarország, Románia, Szerbia és Horvátország területén, a törökök kiűzése után (1711) letelepedett szlovákok történelmének kezdeteit és életfeltételeik alakulását mutatja be. A dolgozat alapját a következő, 18. és 19. századi szlovák szerzők írásain alapulnak: Matej Markovič, Andrej Školka, Samuel Tešedík, Daniel Zajac, Ľudovít Haan, Michal Žilinský és mások. Ezen szerzők írásai értékes adalékként szolgáltak az adaptáció, a szociális konvergencia, az etnikumok közötti kapcsolatok, a kulturális interferenciák, a nyelvi és kulturális változás problémáinak vizsgálatához a szlovák kitelepültek körében.

A kulturális és nyelvi változások dinamikáját a határon túl élő szlovákokkal és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos új teóriák és metodológiai megközelítések alapján vizsgálom.

Az előző három-négy évtizedben eddig ismeretlen méreteket öltöttek az alföldi szlovákokkal kapcsolatos kutatások. Az anyanemzet kutatóinak, az alföldi szlovákok közösségéhez tartozóknak a kezdeményezéséből és a kitelepültek új hazáiból érkező ösztönzésekből kiindulva kutatóintézeteket alakítottak, hosszú távú kutatóprogramokat valósítottak meg és kutatókat képeztek. Ennek köszönhetően kivételes mennyiségben sikerült feldolgozni történelmi, nyelvtudományi, néprajzi, szociológiai, irodalomtudományi, politológiai és más feljegyzéseket. Ezek a munkák elég alapos képet nyújtanak az alföldi szlovákok életének, történelmének, kulturális hasonulásának különböző aspektusairól. A kutatómunka eredményei részleges elemzésekben, különböző témájú monográfiákban és összegző szintézisekben lelhetők fel, melyeket Szlovákiában, Magyarországon, Romániában és a volt Jugoszláviában adtak ki. A publikált eredmények

között nemcsak terjedelmes empirikus, hanem elméleti jellegű kutatások is szerepelnek.

Természetes volt, hogy az alföldi szlovákok problémakörének ilyen széleskörűen szerteágazó feldolgozása során a kutatók figyelme kiterjedt a szlovákok életmódjára vonatkozó korábbi történeti munkákra is. Különösen az „alföldi historizáló papok és tanítók” munkáira (Mráz 1948: 20) a 18. és a 19. századból, amelyekben felbecsülhetetlenül értékes információk találhatóak a kitelepültek származásáról, a különböző életsorsokról, életképekről, a barátságtalan alföldi körülmények között letelepedett szlovákokról. Ezek a munkák felbecsülhetetlen forrást jelentenek az alföldi szlovákokkal kapcsolatos valós képünk megalkotásához. Időközben az említett időszak legjelentősebb személyiségei a historiográfiai tanulmányok tárgyává váltak, így megbecsült helyet foglalnak el a különböző összeállítású lexikonokban és enciklopédiákban, nemcsak Szlovákiában, hanem azon országokban is, ahol tevékenykedtek. Jelentőségüket és aktualitásukat műveiknek újbóli kiadásai, azok fordításai tanúsítják. E kutatók korbéli (18. és 19. századi) tanúságtételei azért is érdemelnek figyelmet, mert egyedi lenyomatait képezik az alföldi szlovákok élete elfelejtett mozzanatainak. Az említett, legrégebbi munkák legfőbb vonzerejét az általuk tartalmazott – a határon túli szlovákokkal kapcsolatos – tények jelentik, melyek ugyan több mai munkában is áttekintésre kerültek, viszont nem voltak analitikusan feldolgozva és értékelve a legújabb elméleti megközelítések alapján.

Az 1970-es évek elején, amikor megindult az alföldi szlovákok szisztematikus kutatása, Szlovákiában megjelentek olyan teoretikus és metodológiai megközelítések, amelyek számára a határon túli szlovákok vizsgálatának alapjául a láthatóan lassú fejlődés szolgált, ennek következménye volt az elcsökevényesedett/konzerválódott nyelv és kultúra a kitelepítettekénél. Ezek a megközelítések ráirányították a figyelmet az intraetnikai látásmódra. Abból a téziséből indultak ki, hogy a határon túli szlovákok kutatása által sikerül jobban megvilágítani azon nyelvi és kulturális jelenségeket, amelyek az anyaországban már eltűntek, és amelyek a külföldi szlovák enklávékban az elszigeteltségnek köszönhetően, az anyaországgal ellentétben, megmaradtak archaikus, konzerválódott formában. Az említett megközelítések a határon túli szlovákok fejlődését nyelvi, kulturális és etnikai jellemvonások megmaradása alapján vizsgálták. Emellett negatívan értékelték a nyelvi, kulturális és etnikai integrációt az interetnikus közegben.

A múlt évszázad hetvenes éveitől kezdve a határon túli szlovákok kutatásában progresszívebb és szakmailag korrektebb elméleti látásmódok érvényesültek. Egész sor munkát publikáltak, amelyek a határon túli szlovákok problémakörét árnyalt metodológiai látásmód alapján vizsgálták, az alábbiakat feltételezve:

A határon túli szlovákok a különböző országokban tartósan megtelepedve megszakították az addigi – területi, szociális, gazdasági, kulturális, politikai stb. – kapcsolataikat az anyanemzettel, miközben más, esetenként több más etnikai közösséggel alakítottak ki hasonló kötődéseket. Így a határon túli szlovákok különböző etnikai viszonyrendszerekbe kerültek, és ez egész sor sajátosságot jelentett további kulturális és etnikai fejlődésükre nézve.

A határon túli szlovákok etnikai helyzetének különlegessége azon alapul, hogy a tartós megtelepedés pillanatától az új hazában ellentmondásos folyamatok indultak be. Egyik oldalról a magukkal vitt szokások, nyelvi formák konzerválódtak, másik oldalról viszont a kulturális és nyelvi fejlődésre nagy hatással volt az interetnikus környezet.

A határon túli szlovákok kultúrájára, amely különböző nyelvek, kultúrák és etnikumok intenzív és hosszan tartó kapcsolata következtében alakult ki, a szinkretizmus jellemző. A szlovák csoportok kulturális hasonulásában megtalálhatóak az anyaetnikum kultúrájának csirái, akár csak a körülötte élő nemzetek kultúráinak elemei és azon kulturális megnyilvánulások is, amelyek az új haza körülményei között születtek.

A határon túli szlovákok kultúrája, a más népekkel való együttélés hatására több vagy kevesebb sajátosságában különbözik az anyaetnikum kultúrájától. Ilyenkor általában egy etnikai kisebbség szubkultúrájáról beszélünk, melyet felfoghatunk úgy, mint egy terméket, mely a kulturális változások során jött létre, meghatározott időintervallumon belül és adott fejlődési folyamat során. Ilyen helyzetekben a kulturális változások az akkulturáció, kulturális transzformáció és a kisebbség integrációjának (otthonról hozott kulturális elemek, az új hazában kisebbséggént kialakult elemek és a többségi nemzet kultúrájának integrációja) elveivel megegyezve mennek végbe. Az etnikai szubkultúra a kisebbség életében fontos szerepet játszik azáltal, hogy tagjait fokozatosan megismerteti a többségi etnikum kultúrájával, s mindamelllett megőrzi saját kulturális jellegzetességeit. Ennek hatására a kisebbségek tagjai kétféle kultúra vagy akár két etnikai identitás képviselőivé válhatnak. Míg a letelepedettek utódai számára az etnikai szubkultúra a kisebbségi élet kez-

deti stádiumában a többségi nemzet kultúrájának megismerését segíti elő, addig az akkulturációs és integrációs folyamatok fejlődő stádiumában kapoccsá válik, mely lehetővé teszi a „visszatérést”, az anyaetnikum kultúrájával való alkalmi vagy jól körülhatárolt kapcsolatfelvételt (Štolc 1971, Divičanová 1999, Harpán 2000, Štefanko 2004, Andruška 2005, Myjavcová 2001, Botík 1980, 1994).

A fentebbi kitérőkkel azt szerettem volna kihangsúlyozni, hogy a mai szemlélet szerint a kutatók a határon túli szlovákok vizsgálatakor ezen etnikumokhoz mint dinamikus szociokulturális jelenségekhez közelítenek. Összefoglalva: a már említettek mellett a problémakör módszertani feldolgozásának elveit az interetnikus kapcsolatok, a kölcsönös kisugárzások-hatások, az összefüggések-különbségek, a folyamatosság-szinkretizmus alapfogalmai határozzák meg. Ezek a megközelítési szempontok utat nyitnak a határon túli szlovákok kultúrájának jobb megismeréséhez, megértéséhez; e kisebbségi kultúra tartalmi struktúrájának, fejlődési szakaszai rétegződésének megfigyeléséhez. Ugyanakkor segítenek rávilágítani ennek genetikai forrásaira és szakaszaira, etnikai funkciójára és szimbolikájára, helyére és jelentőségére a kisebbségi csoportidentitás (alföldi szlovákok) szempontjából. Ezek az elméleti kiindulópontok köteleznek minket, hogy újraértelmezzük a 18. és 19. századi kutatásokat, amelyek elévülhetetlen érdeme az alföldi szlovákokról szóló egyértelmű és pregnáns kép kialakítása.

Mivel a cikk terjedelmi korlátai csupán egyes részleges problémák kifejtésére elegendők, jelen munkámban a Békés és Csongrád megyei szlovák kisebbségre irányítom a figyelmem. E területeken a legmagasabb a szlovák letelepedettek koncentrációja, s itt alakult ki egy olyan tudós kör, amely a legnagyobb érdeklődést tanúsította az alföldi szlovákok életének alakulása iránt. Célom teljesítéséhez a legtöbb információt a következő szerzők munkái nyújtották: Mateja Markovič (1707–1762), Samuel Tešedík (Tessedik Sámuel 1742–1820), János Ágoston (1787–1863), Daniel Zajac (1804–1870), Ludovít Haan (1818–1891), Michal Žilinský (1838–1925) és a többiek.

Annak megértéséhez, hogy hogyan alakultak ki az első települések, és hogyan kezdődött el bennük az élet, hogy milyenek voltak a kulturális „felszerelés” kihasználási lehetőségei, melyet a szlovákok otthonról hoztak, nagy jelentőségűek azok a leírások, melyek a befogadó terület természeti adottságaival, kulturális-civilizációs jellegével foglalkoztak. Bemutatták, milyen viszonyok uralkodtak az Alföldön a török hadak ki-

szorítása utáni időkben, a Habsburg Birodalomban a szatmári béke megkötése után (1711). A legértékesebb hasonló témájú iratok közé tartozik a nemrég latinból szlovákra lefordított menedékhelyek jegyzete 1748-ból, melyet Matej Markovič szarvasi pap írt. Részletesen elemzi benne a barátságtalan táj okait és a telepések végtelen szenvedéseit, melyeket a környező folyók – Kőrös, Maros és a többi – árvizei okoznak. Árterük az év nagyobb részében víz alatt volt, nagy területű mocsarak és lápok alakultak ki, sűrűn benőve náddal és sással. Nyáron pára szállt belőlük fel, körülötte kopasz pusztaság, egyetlen fa nélkül, minden élő megfojtott a felforrósodott levegő. A területet hihetetlen nagy számban özönlötték el kígyók, békák, legyek, bögölyök, szúnyogok és más kártékony élőlények. Az itteni embereket és jószágot a mérgezett levegő és különböző betegségek sújtották. „Nagyon kevesen vannak itt, akik boldogan élnek, és akiknek az egészségük még nem szenvedett kárt” (Markovič 1997: 4).

Matej Markovič és más szerzők részletesen leírták nemcsak az alföldi kíméletlen természeti és klimatikus adottságokat, hanem azt is, hogy a letelepedők milyen módon oldották meg ezeket a problémákat. Az állatokat a szúnyogok ellen, főleg a bögölyök ellen ökör farkából fonott ostorral (virgáccsal) védték. A lovakat a hosszú utak előtt vastag szövetbe bújtatták. Az emberek a szúnyogok ellen úgy védekeztek, hogy szalmát, száraz tehéntrágyát égettek. A legérdekesebb és leglátványosabb praktikák közé tartozott, hogy az ágy fölé faszerkezetet állítottak, erre kenderponyvát terítettek, ez védte meg őket a szúnyogoktól. Az ilyen textil kiegészítőket vagy hasonló ágyakat úgy hívták, hogy *súňoghálov*, mely magyar eredetű szó (szúnyogháló) (Markovič 1997: 7). Ezek az ágyak már az első, úgynevezett tisztaszobában voltak elhelyezve. Igaz, ezek az értékes ágyak már elvesztették az eredeti funkcióikat, ugyanis szúnyogháló helyett már festett deszkamennyezettel rendelkeztek, amire általában égboltot festettek, ennek ellenére még ma is *súňoghálov*-nak hívják ezt az ágyformát (Botík 1980: 264).

Nem kevésbé érdekes annak leírása, miként birkóztak meg a hegyvidéki régióból érkező, a fához szokott szlovák telepések azzal a helyzettel, hogy ez a környék fa nélküli terület. Ebben a viszonylatban jelentős Samuel Tešedík (Tessedik Sámuel) kezdeményezése, aki a gyümölcsfák telepítése mellett az akácfa elterjesztésében is oroszánrészt vállalt. Állítólag egészen Amerikából hozatta be az akácfákat a békési területekre, arra törekedve, hogy elterjessze ezt a fafajtát ezen a területen, felismerve annak sokoldalú felhasználhatóságát és ökológiai fontosságát (Berényi

1990: 140, Jančovic 2004: 176). A mi szempontunkból fontosak azok a szerzői megfigyelések, miszerint a szlovák bevándorlók az első lakóházait, gazdasági épületeiket és templomaikat vesszőből és nádból építették, melyeket mindkét oldalon sárral tapasztottak be. Ezek viszont csak időleges építészeti megoldásnak számítottak, melyet nemsokára új agyagépítészeti technikával, feltöltött falakkal vagy vályogtéglákkal helyettesítettek. Világosan észrevehető, hogy a szlovák kivándorlóknak a békéscsabai térségbe való megérkezésével az addigi, hagyományosnak számító, faszervezetű építéstechnikai fejlődés hirtelen és véglegesen megtört.

Andrej Školkanak a kemenceépítési módokat tartalmazó írásából (Mezőberény 1814) kikövetkeztethető, hogy a szlovákoknak alföldi letelepedésük során meg kellett szokniuk olyan kemencetípusokat, melyeknek a technológiai és tipológiai tulajdonságai a szlovák hegyi régiókban használtaktól eltérőek voltak. A formális különbségek lényegi oka az volt, hogy az Alföldön a kemencében nemcsak fával tüzeltek, hanem annak hiányában egyéb anyagokkal is, főleg szalmával és egyéb mezőgazdasági termény szárával. Mivel ezeknek a szárazanyagoknak a fűtőértéke alacsonyabb a fánál és magasabb lánggal égtek, mint a fa, ezért a kemencéket nemcsak technológiailag kellett megváltoztatni, hanem formailag is, hogy idomuljanak az új fűtőanyaghoz. Ezért az alföldi szlovák bevándorlók a hagyományos kőből épített, vastag falú és alacsony hasábalakú kemencék helyett magas, vékonyfalú, agyagból épített, gúla- vagy kúpalakú kemencéket építettek. Ezeket ötletes vesszőből font konstrukció segítségével készítették, mely a kemence elkészülésekor a kiégetésre szolgált. A Békés környéki szlovák bevándorlók élőhelyein új elemként jelent meg az úgynevezett *patka*, mely agyagból készített kitüremkedés a belső fal egész hosszán és a kinti, *trnác* (tornác) nevezetű részen is. Napközben ülőhelyként szolgáltak, éjjel, főleg a szobákban alvóhelyként is használták (Školka 1988: 129–146).

A figyelem, melyet Matej Markovič és Andrej Školka fordítottak az építési technikák leírása, az élőhelyek, kemencék, agyagkitüremkedések és más építészeti jelenségek formális és funkcionális oldalai iránt, bizonyítéka annak, hogy a szlovák kivándorlók életében bekövetkezett innovációk nem véletlenszerűek voltak, hanem a helyi ökológiai viszonyokhoz való alkalmazkodás következményei.

Az alföldi szlovákok vizsgálatakor külön figyelmet érdemel a demográfiai, szociográfiai és etnikai viszonyok áttekintése. Matej Markovič két évtizeddel a szlovákok Szarvasra érkezése után (1722-ben lett újra bené-

pesítve) megállapította, hogy rájuk a máig látható sokféleség jellemző, „annál a nemzetnél, amelyről megállapítható, hogy tagjai az ország több helyéről érkeztek és különböző dialektust beszéltek” (Markovič 1748: 19). Egy másik szerző a szarvasiak származásáról írta, hogy „többben az aba-újvári, zólyomi és pöstyéni járásból érkeztek, legtöbben viszont Gömör-országból, ezeket a többiek *tusiaknak* hívták, mivel a *nuž* ('no hát', 'hát') helyett helytelenül *tušt* mondtak. Mivel mind egy helyen telepedtek le, ezért ezt a városrészt még ma is *Tušiackának* hívják. Azt a helyet, ahol az aszódiak telepedtek le, ma is aszódi résznek hívják” (Žilinský 1872: 22). A legtermékenyebb békéscsabai történész a város eredetével kapcsolatban leírta, hogy a „csabaiak teljes mértékben a pesti, honti, újvári, zólyomi és gömöri vármegyéből származnak. Legtöbben újváriak, ezért a nyelvjárás és az újvári szokások még máig is élnek Csabán” (Haan 1866: 127). Lúdvít Haan viszont nem elégedett meg az ilyen általános adatokkal: könyvébe besorolta az összes csabai család név szerinti összeírását és származási helyét. Ebből kiolvasható, hogy az evangélikus szlovák telepesek ebbe a városba 20 vármegyéből és 128 faluból vándoroltak be, nem számítva a katolikus szlovákokat. A legtöbb csabai Újvárról jött (összesen 33 újvári faluból), következik Hont (23 falu), Kishont (19 falu), Pest vármegye (15 falu), Túróc (10 falu), Zólyom vármegye (7 falu), Gömör (6 falu), míg a többi megyét 12 falu képviseli (Haan 1866: 45–55). A lokális és regionális gazdagság a szlovák telepeseknél azt eredményezte, hogy egymás mellett jelentek meg olyan bevándorlók, akiknek nyelvjárásában, öltözködésében, szokásaiban, énekeiben stb. több-kevesebb eltérés mutatkozott. Korrajzokban említik, hogy a 18. század felében, amikor Békéscsabának még csak 3000 lakosa volt, a szlovák „nép, aki különböző térségből hozott magával szokásokat, praktikákat, azt követelte, hogy azokat úgy rendezék meg, ahogy az az ő szülőföldjükön volt szokás. A különböző helyről származó és különböző mentalitású szlovákokat Tešedík pap kovácsolta össze, aki mindenkit egy kalap alá vett” (Čabianska Čítanka 1996: 140). Ebből a nem teljesen világos leírásból is kitűnik, hogy a bemutatott állapot a csabaiak nyelvjárási és kulturális sokszínűségét illetően csupán két-három generáción keresztül volt fenntartható. Mivel a hagyományos földműves környezetben a konfliktusmentes életnek feltétele volt a szociális és kulturális normák összefonódása, az alföldi településeken, ahol heterogén szlovák bevándorlói közösség élt, konvergenciós folyamat ment végbe, ami a nyelvi és kulturális különbségek kiegyenlítődsét jelentette. Ezekből a belső etnikai konvergenciós folyamatokból keletkeztek a leg-

különbözőbb alföldi változások a szlovák nyelvjárásokban. Ezek eredményeképpen jöttek létre ugyanakkor a szlovák bevándorlók tradicionális kultúrájának helyi jellegzetességei is.

Az alföldi szlovákok szociokulturális folyamatainak megértéséhez a szlovák telepesekről szóló korabeli leírások fontos kulcsot jelentenek. A 18. és 19. századból származó publikációk több információt is tartalmaznak az alföldi szlovákok nyelvi helyzetéről. Annak ellenére, hogy a szlovák telepesek próbáltak etnikailag homogén településeket, esetleg településrészeket kialakítani, az alföldi szlovákok többsége etnikailag kevert régiókba, településekre került. Ezekben a többnemzetiségű falvakban a lakosok függtek egymástól, kénytelenek voltak egymással érintkezni. Az interetnikus kapcsolatok kialakításához elengedhetetlen feltétel volt egymás kölcsönös megbecsülése az élet legkülönbözőbb területein. A kétnyelvűség szükségszerű lett az alföldi szlovák kivándorlók életében ahhoz, hogy integrálódjanak a más nyelvű etnikai közegbe. A 18. századból származó Békés vármegyei leírásban található az a megállapítás, hogy Békéscsabán „a nők között nagyon nehezen találni olyat, aki beszélne más nyelvet, viszont a férfiak között ritkán találni olyat, aki nem beszél magyarul, legalább szükséghelyzetben” (Petik 1784: 23). Az alföldi szlovákok egymástól elválasztott életének, más nyelvű közeggel való érintkezésének, a kétnyelvűség meghonosodásának természetes következménye volt az őket körülvevő többségi nemzet nyelvéből átvett számos új kifejezés. A korabeli írásokban már észrevehetőek a nyelvi kölcsönhatások. Pl. a szarvasi állapotok vizsgálatakor megmutatkozott, hogy az akkori számviteli könyvekben, melyek többségben szlovakizált cseh nyelven íródtak, a 18. század második felétől tömegesen megjelentek a magyar kifejezések (Kmet’ 2004: 199). Ezek elsősorban a speciális adminisztratív terminológiából kerültek ki, melyekhez az itteni szlovák nyelvjárásban nem volt meg a megfelelő szlovák változat. Az ehhez hasonló nyelvi kölcsönhatások példaként hoz fel Ludovít Haan egy békéscsabai írást: „*Páni Kipvišlovja na válastmání d’ílší ten vigziš donjesli, žeby sa tuzfale zvižďalovale a kdo má planý, žeby sa zbintetovav.*” [„A választmányi gyűlésen a képviselők elfogadták azt a végzést, hogy szükségszerű a tűzfalak vizsgálása, és akinek rossz van, azt meg kell büntetni.”] (Haan 1968: 46). A 19. századból már olyan bizonyítékokkal rendelkezünk, melyek alátámasztják azt a tényt, hogy a nyelvi kölcsönhatás nem csak az írott nyelvben, hanem a beszélt nyelvben is meghonosodott – a hivatali nyelvben és az egymással való érintkezés szintjén egyaránt. A lexikális

átvételek nemcsak az adminisztratív kifejezésekre korlátozódtak, hanem elkezdtek terjedni a gazdasági és közösségi élet kifejezései között is. A Nagylak történelméről szóló könyvben írják, hogy „a szlovákok, főleg a férfiak, szinte mind beszélnek magyarul, sőt a saját szlovák nyelvükbe is belekeverik a magyar szavakat – mint más alföldi szlovákok –, több magyar szóhoz hozzászoktak pl. *Fergetovat'* honiti (pörget) helyett, *sergeteg vichrice* (fergeteg) helyett, *temetov hrbítov* (temető) helyett” (Zajac-Haan 1853: 17). Az említett nyelvi trendre jó példákat hoz fel a szarvasi szlovákok betelepítésének 100. évfordulójára megjelenő kiadvány: „Szármaszásukat tekintve a szarvasiak szlovákok, de nincs közöttük senki, aki ne beszélne magyarul. Mindenki szeretne magyarosodni, ezért küldik a gyerekeiket a legmagyarabb vidékekre, mint Túr, Szentes, Vásárhely. Két éve már magyar papjuk is van. A városi gyűléseket, jegyzőkönyveket és számviteli könyveket magyarul vezetik. Saját anyanyelvükbe is belekeverik a magyar szavakat, mint pl. *idem do rétu*/idem na lúku (megyek a rétre), *na gát*/na hrádu (gátra) stb. Hasonlóképpen: *háborgatovat'*/vyrušovát' (háborgatni), *saporitovat'*/rozmnožovat' (szaporodni), *šurgetovat'*/naliehat' (sűrgetni), *vižgálovat'*/vyšetrovat' (kivizsgálni), *hertelen zvrtnuty/zrazu zvrtnutý* (hirtelen megforduló), *kozolní gazdovja*/najbližší, susediaci gazdovia (legközelebbi szomszéd gazda) stb. Mondják még azt is, hogy *od vaku*/od slepého (vaktól), amivel azt akarják kifejezni, hogy „északtól”. Valószínű azért, mert éjjel nem látni, ezért az északot is „vaknak” hívják (Hellebranth 1822: 12).

Biztos, nem véletlen, hogy a 19. századi alföldi szlovák szerzők a saját munkáikban nemcsak felhívták a figyelmet magyar szókölcsonzésekre, hanem saját maguk is használták ilyeneket szövegeikben. Ludovít Haannál ezek pl. átvett és szlovakizált kifejezések: *kančov*/krčah, džbán (kancsó, köcsög), *kočag*/volavka (kócsag), *tuzok*/drop (tűzok), *homok*/pi-esok (homok) és egyéb (Haan 1866). Michal Žilinský is használt a magyar nyelvből átvett szavakat a Szarvasról szóló könyvében – pl. *halom*/kopec (domb), *míneš*/črieda koní (ménes), *putry*/zemnice (föld), *gáty*/hrádze (gát), *kišbírov*/podrichtár (kisbíró), *hadnad*/poručík (hadnagy), *polgár*/mešt'an (polgár) stb. (Žilinský 1872).

Az említett példákból is látszik, hogy az Alföldön a szlovák nyelv teljesen más körülmények között fejlődött, mint az anyaországban. A 18. és 19. századból származó, az alföldi szlovákokkal foglalkozó publikációk nemcsak annak megfigyelésére adnak lehetőséget, hogy milyen helyet foglalt el az írott szlovák nyelv az alföldi szlovákok életében, hanem arra

is, hogy milyenek voltak a szociális és kulturális életfeltételeik. Az illető korszakot kutató tudósok munkáin keresztül beleláthatunk abba a kezdeti időszakba, amikor a szlovák nyelv kezdett háttérbe szorulni az alföldi szlovákok életében. E problémakör feldolgozásában elengedhetetlen érdemeket vívott ki magának Ludovít Haan és Michal Žilinský.

Ludovít Haan és Michal Žilinský publicisztikai munkásságáról életrajzíróik megállapították, hogy csupán az első műveiket írták és adták ki szlovakizált cseh vagy štúri¹ szlovák nyelven. Szlovák magazinokban megjelent alkalmi írásaikon kívül a további műveiket csupán magyar nyelven jelentették meg. Ez jól tükrözi a szerzők „ellentmondó, több paradoxonnal jellemezhető nemzeti öntudatát és viselkedését” (Divičanová 1999: 39). Ebből a nézőpontból Ludovít Haanról megállapítható, hogy „érdekessé utat járt be a lelkes szlovák (szláv) kollári típusú (melyet a Jaroslav név felvétele jelez) diáktól a csabai közösség pragmatikus szócsövéig, aki a štúri mozgalom ellenzője és a kettős identitás (a magyar és az elődei által örökölt szlovák intellektus magájává tétele) ideológusa” (Kmet’ 2007: 283). Ugyanazon történész kutatómunkájának köszönhetjük Michal Žilinský jellemzését is: szerinte az alföldi értelmiségi típus képviselője volt, akinek szlovák etnikai identitását felülírta a magyar állam iránti lojalitás (Kmet’ 2006: 100).

Természetesen részletesebben lehetne írni ezen alkotók munkásságáról, de az én célom az volt, hogy kiemeljem a 18. és 19. századi kutatómunka aktualitását. Személyes elégtételként konstatáltam, hogy az alföldi szlovákok tudatosították magukban adottságaikat, melyet Michal Žilinský meg is fogalmazott a Szarvas város történelmét összefoglaló művében: nem is tudnánk felfogni, hogyan tud néhány évszázad ekkora átalakulást okozni, hogy valami keletkezik és egy másik megszűnik, egyik létrejön, a másik eltűnik.

Szakirodalom

ANDRUŠKA, Peter

2005 *Osobnosti a osobitosti dolnozemskej kultúry*. Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, Nitra

1 A szlovák nyelv irodalmi változata – szerk. megj.

BERÉNYI, József

1990 Samuel Tešedik, pregalac naučne misli u pljoprivredi panonske nizije. In: *Pol'nohospodárske tradície vojvodinských Slovákov*. Obzor, Novi Sad, 140–145.

BOTÍK, Jan

1980 Ľudová kultúra dolnozemských Slovákov a ich etnický vývin. In: SIRÁCKY, Ján: *Slováci vo svete* 1. Vydavateľstvo Matice slovenskej, Martin, 231–275.

1994 Zvláštnosti kultúry zahraničných Slovákov. *Studia Academica Slovaca* 23. 21–30.

ČABIANSKA, Čítanka

1996 *Zostavil J.Chlebnický*. Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békésska Čaba

DIVIČANOVÁ, Anna

1999 *Jazyk, kultúra, spoločenstvo*. Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békésska Čaba

HAAN, Ľudovít

1866 *Pametnosti Békeš-Čabánske*. V Tlačou Horňánskeho a Hummela, Pešti

1991 *Pamätnosti Békéš-Čabianske*. Do súčasnej slovenčiny preložil a doslov napísal M. Kmet'. Zväz Slovákov v Maďarsku, Békésska Čaba

1968 *Békéscsaba története*. (Bibliotheca Bekensiensis, 2.) Békéscsaba

1991: *Békéscsaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig*. (Fekete könyvek) Békéscsaba

HARPÁŇ, Michal

2000 *Zápas o iden titu*. Vydavateľstvo Ivan Krasko, Nadlak

HELLEBRANTH, János

1822 *Szarvas várossáról értekezett ugyan azon város százados ünnepi alkalmatosságára*. Pest

2006 Szarvas városáról. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk): *A nemzetiségek néprajzi felfedezői*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 136–143.

JANČOVIC, Ján

2004 *Z kolísky na Dolnú zem*. Vydavateľstvo Matice slovenskej, Martin

KMEŤ, Miroslav

2006 Poznámky k miestu Michala Žilinského v kontexte slovenských národných dejín. In: *Acta Historica Neosoliensia* 9. Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica, 98–112.

2007 Historik Ľudovít Haan – emblematická osobnosť slovenskej dolnozemskej society. In: *Acta Historica Neosoliensia* 10. Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica, 282–313.

MARKOVIČ, Matej

1748/1997 Krátka správa o prírode a o vlastnostiach rovinatého kraja, ktorý dve rieky Maruša a Koroš, ako kraj hojne navštevovaný, obtekajú. Z latinského originálu preložil a na vydanie pripravil J. Sirácky. *Dolnozemský Slovák* (3) Príloha, 24.

MRÁZ, Andrej

1948 *Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch*. Vydavateľstvo Pravda, Bratislava

MYJAVCOVÁ, Mária

2001 *Slovenčina v jazykovej enkláve*. Kultúra, Báčsky Petrovec

PETIK, Ambrus

1784 *Békés megye leírása*. Gyula

SIRÁCKÝ, Ján

1966 *St'ahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. Storočí*. Veda, Bratislava

ŠKOLKA, Andrej

1814 Historisch-topographische Beschreibung von Mező-Berény in Békés-Comitat. *Hesperus*.

1988 *A Békés vármegyei Mezőberény történeti topográfiai leírása*. (Fekete könyvek) Békéscsaba

ŠTEFANKO, Ondrej

2004 *Ponachodenie súvislostí*. Vydavateľstvo Ivan Krasko, Nadlak

ŠTOLC, Jozef

1971 Slovenské ostrovy na Dolnej zemi ako predmet jazykového výskumu. *Slováci v zahraničí* 1. 33–81.

ZAJAC, Daniel – HAAN, Ľudovít

1853 *Dějepis starého i nového Nadlaku*. Tiskem L. Réthyho, Sarvaši

ŽILINSKÝ, Michal

1872 *Dějepis městečka Sarvaš a opis nynějších jeho poměru*. Tiskem Hornánského, Pešti

2004 *Dejepis mestečka Sarvaš a opis jeho súčasných pomerov*. Do súčasnej slovenčiny preložil a Doslov napísal M. Kmet'. Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békésska Čaba

A bánsági csehek történelme és kultúrája

A csehek eredete és megtelepedésük Románia területén

A mai modern népek, a csehek, szlovákok, lengyelek, oroszok, fehéroroszok, ukránok, bolgárok, horvátok és szlovénok közös gyökerekkel büszkélkedhetnek, mivel a szlávok nagy családjába tartoznak, azon családba, amely Kr. e. az I. évezredben a Vistula és a Dnyeper folyamok középső része által körülölelt hatalmas kiterjedésű földterületen élt. Első írásos említésük a Kr. u. első századból Tacitus és Pilnius, majd a Kr. u. második századból Ptolemaios római történészek tollából származik, akik a szlávokat *vendeknek* nevezik. Majd később, a negyedik században élt bizánci történész, Cézáriai Procopius *antoknak* és *szklavónoknak* hívja, ellenben a negyedik században a gót Iordanes azt írja róluk, hogy a vendek ugyanabból a törzsből valók, és három megnevezésük van: vendek, antok és szklavunok. Ugyancsak a negyedik században a bizánci források az általánosan használt szláv megnevezést használják. Kezdetben a szláv törzsek egy közös nyelven, az indoeurópai nyelvek családjába tartozó ószláv nyelven beszéltek, ahova a germán, kelta, római és hindu nyelvek is tartoznak.

A negyedik és hatodik századok folyamán, más népek nyomására, a korai szláv népek eredeti szállásterületeiket elhagyták, aktívan részt véve a népvándorlás folyamatában, és három jelentős ágra tagolódtak: a déli szlávok (bolgárok, szerbek, horvátok és szlovének), a keleti szlávok (oroszok, fehéroroszok, ukránok), valamint a nyugati szlávok (csehek, szlovákok és lengyelek). Vélhetőleg a cseh népnév eredete egy Cseh nevezetű alapító vajda nevéhez fűződik, aki a fennmaradt néhány legenda szerint a Vltava folyó partján megtelepedő szláv törzseket vezette. A nyugati szláv-

vok társadalmaiban fokozatosan meghonosodik a feudális berendezkedés, megalapítják első államaikat. A mai Csehország és Szlovákia területén létrejött a Samo által vezetett állam (623–658), amelyik visszaveri a frankok támadásait. Ugyanabban a földrajzi térségben 830 körül megalapítják Nagymorvaországot, amelyet a magyarok 906-os támadása szüntet meg. Ellenben még 895-ben, a cseh Přemysl család két fiúleszármazottja különvált, létrehozva Bohémia területén a mai cseh államot.

A cseh társadalom és kultúra fejlődése szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír a kereszténység felvétele, a Bizánc által küldött Cirill (Konstantin) és Metód misszionárius testvérek hittérítő munkája által, akik Morvaország felől érkeztek 863 tájékán. A Metód által elsőként kereszténységre térített kenéz Borivoj volt (874). Cirill és Metód megteremtették a glagolita ábécét (később cirill), bevezették a szláv nyelvű liturgiát, vallásos és oktatási célokat szolgáló könyveket fordítottak le ószláv nyelvre. Fokozatosan, a 9. század végén, a Germán Birodalom nyomására, a cseheket áttérítették a latin rítusra úgy, hogy a nagy egyházszakadás évében (1054) a csehek a római katolikus vallást tartották meg.

A 14. században I. Luxemburgi Károly uralkodása idején (aki IV. Károly néven germán uralkodó volt) Csehország virágkorát élte, majd a 15. században Csehországban dúltak a huszita háborúk (1419–1434). 1420-tól huszita csoportok telepedtek meg Erdély és Moldva területén. A következő időszakban Csehország fokozatosan a Germán Birodalom befolyása alá került, ahhoz, hogy a harmincéves háború ideje alatt, Cseh- és Morvaországot a Habsburgok örökös tartományukká nyilvánítsák (1627). Így a 19. században, a bánsági cseh telepítések idején, Csehország és Bánság is a Habsburg Birodalomhoz tartozott (amelyet 1867-től Osztrák–Magyar Monarchiának neveztek).

A Bánság betelepítési politikájának keretében, amit az Osztrák Birodalom kezdeményezett az 1718-as pozsareváci (passarowitzi) béke megkötése után, a 19. század folyamán a román Bánságba betelepítik a cseheket. A cseh és a román történetírás egyaránt úgy véli, hogy a betelepítés három hullámban ment végbe. 1823-tól kezdődően jegyezték fel az első betelepítéseket, amelynek következtében megalapítják Erzsébetföld (Elisabeta, Elisabethfeld), valamint Dunaszentilona (Sfânta Elena, Svátá Helena) településeket a jelenlegi Krassó-Szörény megyében. A betelepítések kezdeményezője az oravicai, deszkaiparban érdekelt Magyarly József vállalkozó volt. A betelepítések második, 1826–1828-as hullámában, amelyet az osztrák hatóságok kezdeményeztek elsősorban az Almás-

hegységben, létrejöttek a Tiszafa (Eibenthal) Mehedinți megyében, valamint Almásróna, Sumice, Gernic és Biger nevű települések Krassó-Szörény megyében. Végül, a betelepítések harmadik hullámában, 1863-ban megalapítják Klopodiát Gátalja mellett, valamint Nagypereget a mai Arad megye területén. Egyes történeti források már 1770-től cseh telepesek jelenlétére utalnak a Bánságban, de ezek folytonossága nem bizonyítható.

A 20. század kezdetén a csehek más, a jelenlegi Krassó-Szörény és Mehedinți megyében található városban és községben is megtelepedtek, mint Moldvabánya (Bosnyákmoldva), Herkulesfürdő, Orsova, Néraranyos, Alsólupkó, Kozlatelep, Berszászka, Bozsovcics, Mehádia, Temesvukovár, Zsuppa, Scaius (Lugos mellett), ahol többé-kevésbé kompakt etnikai tömböket alkottak. Más csoportok Bukarestben, Ploieșten és Nagyváradon telepedtek le, ahol többségük fokozatosan asszimilálódott. Az 1956-os adatok szerint a Duna-kanyar teljes vidékén 8887 személy vallotta magát cseh nemzetiségűnek, ahhoz, hogy majd az 1992-es népszámláláskor a már említett régióban számuk 2970-re csökkenjen, ugyanakkor a teljes Románia területén számuk 3200 volt.

A cseh néprósvet a szomszédságban élő románság fokozatosan a *pem* elnevezéssel, a *boém* egyik változatával váltotta fel, azzal, amivel általában a Boémiából érkezett német telepeseket illették. A Boémia vagy Bohémia elnevezés az antik Boiohaemum provincianévből ered, mivel Kr. u. az első században a kelták családjába tartozó boiok telepedtek le ide, ami ma a „pemek” őshazája is. Egyes kutatók szerint a pem megnevezés a német Böhmen névből ered, amellyel a Bánságban élő németek illették mindazokat, akik Boémia területéről érkeztek. A csehek betelepítéseknek gazdasági, szociális, politikai és vallási okai voltak. A régió azon lakóit, akik nem voltak római katolikusok, a szegényebb vidékeken üldözték, hiszen az ellenreformáció a 18. század harmadik felében érte el tetőpontját. Hasonlóképpen Kelet-Európa felszabadítása a török fennhatóság alól, az osztrák-török háború lerombolt településeket, elnéptelenedett területeket, megmunkálatlan földeket, valamint a közbiztonság általános hiányát és szegénységet jelentett. A helyzetet tovább fokozta a boémiai és a felvidéki jobbágyok helyzetének romlása, amely az 1775-ös nachodi parasztfelkelés kiváltója volt, és amelyet a hatalom megtorló intézkedései követtek. Ezeken a területeken fokozódott a betyárkodás és a birtokokról való szökés azokra a területekre, amelyek felszabadultak a török fennhatóság alól, mivel a mocsaras vidékeken könnyen el lehetett bújni a követők elől. A császári hatóságok által végrehajtott telepítések szükséges-

ségét a gyéren lakott vidékek betelepítésének, az erdőirtások, valamint a román falvakkal együtt szervezett határvédelem kialakítása indokolta.

A cseh kisebbség identitásának etnikus elemei

Elnevezések

A cseh családnevek közösségről közösségre váltakoznak. Így a legfőbb családnevek a következők: Hruza, Klepáek, Táborský, Eliáš és mások Szentilonán; Mašek, Nemeček, Bouda Gernicen, Mlezlva, Lissi, Roch családok Bigeren; Šubert, Špicl, Mojiš Almásrónán; Kalina, Sýkora, Draxel és mások Šumitán; Jágr, Fikl, Urban családnevek Tiszafán.

Annak ellenére, hogy a dél-bánsági cseheket különböző területekről telepítették, nyelvük egységes jelleget mutat. Léteznek kis különbségek falvakként, amit tájszavaknak mondhatunk, de ezek jelentéktelenek, ugyanakkor megerősítik azt a tényt, hogy a dél-bánsági csehek által beszélt „tájnnyelvek” a közép- és a dél-csehországi dialektusok változatai. Például a *most* szót Dunaszentilonán az irodalmi csehnek is megfelelő *ted* alakkal, míg Tiszafán és Gerniken ugyanezt a kifejezést a *ničko* formával, Bigeren az *ičko* formával fejezik ki.

Belső szervezettség

A cseh közösségek alapját a család képezte, amely általában magába foglalta a férjet, feleséget, valamint 2-3 gyereket, de több 4-6 gyerekes, kiterjedt családról is tudunk, ugyanakkor a dunaszentilonai baptista családok gyakran 10-12 gyereket is vállaltak. A családokon belül egyenlő viszonyok uralkodtak, mégis a férfit a család fejének tartották, mivel rendszerint ő volt az egyetlen kereső a családban, és így egyben a legfőbb döntéshozó is. A cseh nők rendszerint 16-17 évesen mentek férjhez, és legfőképp a gyerekek nevelésével, valamint egyes mezei munkákkal és a háztartással voltak elfoglalva. A családban a gyerekek hallgattak szüleikre, fegyelmezettek voltak, és általában könnyebb munkákat végeztek velük: legeltetést és a szarvasmarhák itatását, gyümölcsszedést, konyhai munkákat és takarítást.

A csehek lakóházai kezdetben, természetesen átmeneti jelleggel, kőalapra helyezett egyosztatú fabarakok voltak, majd fokozatosan sajátos cseh jelleggel bíró házakat építettek, amelyek már hámosztatúak voltak, s ehhez később oldaltornácot és nyári konyhát csatoltak.

A gazdaság még ezenkívül magába foglalt magtárt, istállót, ketrecek-
ket, szerszámosraktárakat és egyéb kiegészítő épületeket. A bútorzatot
3-4 ágy jelentette, ezeket hatalmas tollakkal tömött dunyhákkal maga-
sították fel, támláspadocskák, 2-3 szekrény, 1-2 kissekény (éjjeliszek-
rény), asztalok, székek.

Foglalkozások

Az 1990-es évekig a cseh falvakban fennmaradtak az alapításkor
erőre kapott hagyományos mesterségek: földművelés (gabona, takar-
mánynövények), gyümölcstermesztés (szilva, cseresznye, alma), állat-
tenyésztés (szarvasmarhafélék, disznók). Minden településen létezett
kovács, asztalos, kerekas, cipész, szabó, molnár (vízimalmok léteztek); a
nők a gyapjú megfonásával és szövésével, hímzéssel, viseleteik készítésé-
vel foglalkoztak. Egyes falvakban szíjakkal hátra illeszthető kosarakat is
készítettek. Gernikben állították elő a környék építkezéseihez szükséges
meszet, Dunaszentilónán lószerszámokat készítettek. Ugyancsak Duna-
szentilónán működött a két világháború között egy gépesített szövöde,
amelyet egy cseh vállalkozó létesített. Sok cseh az újbányai, kozlatelepi,
aninai szénbányákban, a tiszafai azbesztbányában, valamint az újmold-
vabányai rézbányában dolgozott. 1990 után a bányákat fokozatosan
bezárták, a hagyományos mesterségek súlya csökkent vagy sok hagy-
ományos mesterség megszűnt. Ezért a cseh fiatalok többsége elvándorolt
lakóhelyéről, s legfőképpen Csehországban telepedtek le.

Naptári és családi ünnepek

A vallásnak kiemelkedő szerepe volt a csehek életében, ennek egyik
bizonyítéka az az érdeklődés, amellyel a csehek a dél-bánsági letelepe-
désüket követő néhány hónapban a kápolna építését kísérték. A telepe-
sek többsége római katolikus vallású volt, és a Csanádi Római Katolikus
Püspökség körzetébe tartoztak, majd később a Temesvári Püspökséghez,
amely két cseh parókiát hozott létre: a gernikit és a tiszafait. A jelenlegi
cseh katolikus templomok építése a következő kronológiát követi: Gerni-
ken 1858-ban, Bigeren és Dunaszentilónán 1876-ban, Sumicán 1888-
ban, Tiszafán 1922-ben (gótikus stílusban), Almásrónán 1923-ban. Du-
naszentilónán evangélikus vallásúak is megtelepedtek, ők a klopodiai
(Temes megye) parókiához tartoztak. 1895-ben egy impozáns templomot
is építettek. 1921-től Dunaszentilónán megjelentek az első baptisták is.
1937-ben a baptisták is építettek egy szerényebb templomot, de mivel az

evangélikusok száma fokozatosan csökkent, 1979-ben a baptisták átvették az evangélikusoktól a templomot. A vallási élet jelentős szereplői, akik az évek során a cseh közösségekben működtek, kiemelkednek: František Unzeitig, Jan Farkaš, Josef Babinský, Václav Mašek katolikus papok, Petr Kyška evangélikus lelképásztor Dunaszentilónáról (a két világháború között), valamint Ferdinand Křivánek, az öreg, baptista prédikátor.

A romániai csehek szokásainak és hagyományainak többsége a római katolikus valláshoz kötődik.

(Karácsony)

A fák megkötése, amelyet cseh nyelven *zavazování stromů*ként emlegetnek, karácsony nagyhetére tevődik, amikor kukoricakóréval, korábban búzával kötötték meg a fákat, hogy így védjék a fagytól, valamint hogy bő termést hozzanak.

A tyúkok megkerítése: ugyancsak karácsony nagyhetén az udvar közepébe helyeztek egy kör formájú vasláncot, és a közepébe magvakat szórtak azért, hogy becsalogassák a tyúkokat. A gazdaasszonyok úgy tartják, hogy ekképp a tyúkjaik saját fészükre fognak tojni, és nem a szomszédokéba.

A farsang, amelyet a csehek *masopau*stnak („a hús elhagyásának”) neveztek, olyan ünnep, amelyet húsvét előtt negyven nappal tartanak meg, és a szórakozás végét, valamint a böjt kezdetét jelenti. Az ünnepség három napig tart: vasárnap – megrendezik a fiatalok bálját; hétfő délután – a gyerekek bálját, este a házas emberek bálját tartják. Kedden – egy férfi medvének álcázza magát, és láncra kötve hordozzák a faluban, bemegy az emberek házához, és ott, ahol az ágyat vetetlenül találja, lefekszik.

(Húsvét)

A húsvéti szokások zöldcsütörtökön kezdődnek, amikor „megkötik a harangokat” (vagyis amikor már nem harangoznak többet). A fiatal fiúk csapatokba verődve járnak a faluba, kezükbe fából készült csettegetőket forgatva, amelyet Řechtačkynak neveznek, hirdetve az istentisztelet közeledtét. Reggel, délben és este a gyerekek hagyományos énekeket énekelnek. Nagypénteken minden család a saját kemencéjében kenyeret süt, úgy tartják ugyanis, hogy a kenyérillat volt az, amely megerősítette Jézust a keresztútja megtételében. Ugyancsak a kenyértésztából Jidášinak nevezett kis kalácsokat készítenek, ezeket a gyerekeknek adják. Ezeken a napokon tilos mezei munkát végezni vagy szennyvizet önteni az útra vagy a kertbe. Hétfő reggel a gyerekek elmennek a lányokhoz, hogy megöntözzék őket.

(Pünkösd)

A május ünnepe, a csehek *májové svátkynak* neveznek. A Mehedinți megyei Tiszaán pünkösd hétfőjén a templomtól elindulnak az ún. májusfával (magas fa), amelyet idejében előkészítettek és feldíszítettek, és amelyet a kultúrotthon egyik sarkába helyeznek el, ahol a lányokat sorba vezetve, a májusfa alatt táncoltatják. Minden alkalommal mondanak egy-egy verset, koccintanak, majd minden lány elhelyez egy üstbe valami aprópénzt a zenészeknek fizetségképpen.

A búza ünnepe (cseh nyelven *dožinky*) az aratás befejezését jelöli (július végén). A templomban istentiszteletet tartanak, és este a kultúrotthonban mulatságokat szerveznek a falu legjobb gazdájának tiszteletére.

Mezei mulatság, népünnepély, búcsú (a templom védőszentje; csehül posvícení)

Valójában minden cseh falu legnagyobb ünnepe, amikor más falvakban lakó meghívottakkal rendeznek bált. A dél-bánsági hat cseh faluban a búcsúkat a következőképpen szervezik meg: Krassó-Szörény megyében, Dunaszentilónán, Szent Vaclav (szeptember 28.) napján; Gerniken (október 16.) Szent Havel napján; Bigeren a Szent Havel napja utáni első héten, Almásrónán (november 11.) Szent Márton napján; Sumitán (október 16.) Szent Havel napján; valamint a Mehedinți megyei Tiszaán (Eibenthal) október 16-án, Szent Havel napján.

A csiklóbányai zárandoklat (Oraviától 12 km-re fekvő helység, ahol egy sziklán egy régi római katolikus kolostor áll).

A zárandoklatot két alkalommal rendezik meg Szent Mária ünnepeinek alkalmából augusztus 14–15-én, valamint szeptember 7–8-án. Az istentiszteletet több pap végzi. Sok zárandok gyalog teszi meg az utat a cseh falvakból, 80–90 kilométert is megtéve két-három nap alatt, hogy Csiklóbányára érjenek.

Népvisélet, emlékművek és emléknapiak, szimbólumok

A cseh népet leginkább reprezentáló elemek a népi narratívák és népdalok. A népi narratívák elsősorban a betelepítésről, kincsekről, betyárokról, törpékről, varázslókról, óriáskígyókról, hadseregről és másokról szólnak. Ezekre példák: *Jakpřišli naši z Čech* (Hogyan jöttek a mieink Csehországból), valamint *Had a poklad* (A kígyó és a kincs).

A meséket a fonók alkalmával mondták, a kocsmákban, a tollfosztásnak nevezett eseményen, kukoricahántáskor és számos más alkalommal. A cseh népdalok többnyire a szerelemről, a katonaságról, a természetről, bányászatról szólnak. Például: *Ta naše písnička česká* (A csehek dalai), *Do práce mladý horník kráčí* (A bánya fele lépik egy fiatal). A csehek a következő táncokat táncolták: veverkyt, kominiket, zidet, besedát, valamint néhány típusú polkát.

A Bánság falvaiban élő cseh gyerekek és nők öltözete nagyvonalakban megőrizte sajátos formáját. A nők és lányok viselete nagyban hasonlít a 19. század második felének viseletéhez. Ez a fajta öltözködési mód fennmaradt egyes cseh falvakban a 20. század végéig, mint például Dunaszentilónán, Almásrónán, Gerniken. Az idős asszonyok ma is viselik.

Hosszú, fodrozott szoknyából, hosszú ujjú, vállaknál ráncolt ingből áll, gallérját csipkézik vagy hímezik, a kötényt szintén csipkével és hímzéssel díszítik, vékony fodrokkal és beráncolva a széleken. A fejen virágos vászonkendőt viselnek, párnásan és sarkosan kötik. A szoknya alatt vászonból készített, csipkézett és hímzett alsószoknyát hordanak, ezt fodrozzák és erősen keményítik. Ez a viseletegyüttes teljes egészében gyaptból és lenből készül. Minden falunak megvan a sajátos viselete, s ezek egymástól a fejkendő kötésében különböznek, illetve a szoknya hosszában, a kötény kötésében és az ing szabásának módjában. Hasonlóképpen az öltözet színe változik egyik ünneptől a másikig. Például a fehér viselet ünnepi jellegű – és csak a búcsúban és feltámadáskor viselik. Nagypénteken fekete ruhát viselnek – ez a gyászt szimbolizálja –, húsvétkor piros ruhát viselnek fehér babokkal, ami a boldogságot szimbolizálja. A nők *bakorynak* nevezett bocskorszerű cipőt húznak, amelyet gyapjúból kötnek vagy posztóból készítenek el, és disznóbőr talppal látnak el, valamint a férfiak disznóbőr bocskort, szíjakkal ellátva, amely majdnem a térdmagaságáig ér, és hosszú gyapjúzoknit.

Oktatás, kisebbségi intézmények

Az első iskolaszerű épületek a cseheknél a közösségi házak (*erarii*) voltak, ahol az első időkben istentiszteleteket is tartottak. Fokozatosan felépítették az első valós iskolákat, a következő sorrendben: Tiszafán 1848-ban, Dunaszentilónán és Gerniken 1850–1852-ben, Sumítan 1857-

ben, Almásrónán 1862-ben és Bigeren 1876-ban. 1890 után, a román és a cseh állam, valamint az UDSCR törődésének következtében Dunaszentilónán és Tiszafán új iskolaépületeket építettek, míg a többi faluban a régi épületeket gyökeresen átalakították, és ellátták új felszereléssel és bútortozattal. Az első tanítók a jobb képességű telepések közül kerültek ki, akik írástudók voltak, majd az osztrák állam elküldte Csehországból az első okleveles tanítókat is. Így került Matej Hájeke 1854-ben Almásrónára, Vincenc Zamouřil 1857-ben Gernicre, Josef Hájeke 1858-ban Tiszafára, Jindřich Schlögl 1858-ban Dunaszentilónára, Josef Březina 1878-ban Šumitara, Jan Lukeš 1898 Újasszonyrétre, valamint Bigerre 1865-ben Adam Mlezivat, aki a falujának volt a szülöttje. A trianoni békeszerződés után (1920) a román hatóságok román tanítókat küldtek, valamint 1929-től újra csehországi tanítók érkeztek, és ez a lehetőség kis megszakításokkal egész 1959-ig fennállott. A kommunista periódusban a cseh iskolák fejlődéséhez a Nagylaki Tanítóképző Líceum cseh tagozata járult hozzá jelentős mértékben: Mleziva Bigeren, Alois Špicel és Josef Pešic Gernicen, Josef Dlouhý, Fratišek Roch és Alena Fiklová (Gecse) Dunaszentilónán, František Šubert Almásrónán. 1990 után egyesek Csehországba emigráltak, 1990-től, megszakítás nélkül, cseh nyelvet tanuló csoportok működnek, ezek Alena Gecse tanítónő irányító munkája mellett választott tantárgyként tanulják a nyelvet. Fokozatosan egy új, oklevéllel rendelkező cseh tanítógeneráció is felnőtt: Iosef Bouda, Maria Boudová, Sofie Štepničková, Sofie Šibalová, František Olteanu, Michaela Pospíšilová. Ahhoz, hogy a cseh falvak oktatását támogassák, Csehországból tanárokat küldtek Vilma Anýžová, Petr Skořepa, Jaroslav Svoboda és mások személyében. Az utóbbi években a MECT irányításával megyei és országos versenyt rendeznek cseh nyelv és irodalomból.

A kultúrintézményeknek, amelyeket a kommunista periódusban építettek, nemcsak reprezentatív funkciójuk van, de gazdag kulturális-művészi tevékenységek rendezésére is használják, mint fonók, bálók, előadások és egybek. 1990-ig a cseh falvakban rezesbandák és zenekarok működtek, de ezek fokozatosan megszűntek. Éppen a hagyományos értékek megőrzésének érdekében minden évben a Szlovákok és Csehek Demokratikus Szövetsége, a cseh állam támogatásával, felváltva szervezi meg a felnőttek és a gyerekek folklórfesztiválját, amelyet nagy örömmel várnak, és ahova szerbiai és csehországi együtteseket is meghívnak. A cseh és a szlovák közösségeket reprezentáló legfőbb alakulatot, a Romániai Szlovákok és Csehek Demokratikus Szövetségét (UDSCR) 1990 janu-

árjában alapították, és Románia parlamentjében egy küldöttel képviselteti magát. Ezen szervezet megalakító és azt sikerre vivő, meghatározó személyisége az alapító elnök, Ondrej Štefanko (1949–2008) szlovák író volt. A dél-bánsági hat cseh falut tömörítő Dél-bánsági Cseh Területi Fiók, a Romániai Szlovákok és Csehek Demokratikus Szövetségének keretén belül széles körű autonómiát élvez.

Kapcsolatok más közösségekkel

Már a Dél-Bánságba való letelepedésükkor a cseh telepeseket a két osztrák határőrezredbe sorolták be: Dunaszentilona, Gernic és Biger a Biserica Alba székhelyű 14-es szerb-bánsági ezredhez tartozott, Almásróna, Sumița, Tiszafa és Újasszonyrét (Orsova mellett) a caransebeși székhelyű román-bánsági 13-as ezredhez. A határőrezredek által lefedett területet katonai kerületeknek (*confiniu militar*) nevezték, és valójában egy védőkordon volt a Duna határszakaszán, a török támadások ellenében.

Minden 20 és 50 év közötti férfi, beleértve a papokat és a tanítókat is, határőrszolgálati kötelezettséggel rendelkezett. A határőrezredek 1872-ig állottak fenn, amikor I. Ferenc József rendelete alapján a Duna menti szakaszát demilitarizálták. 1880-tól a cseh falvakat az újonnan létrehozott Krassó-Szörény vármegyéhez sorolták, ennek Lugos volt a székhelye. Az 1918-as egyesülés után Tiszafa, Sumița, Újasszonyrét Szörény megyéhez, Almásróna, Biger, Dunaszentilona és Gernic Krassó megyéhez került, ahol minden említett település saját polgármesteri hivatallal rendelkezett. 1950 és 1968 között a cseh falvak a Bánság régióhoz tartoztak, 1968 után Krassó-Szörény és Mehedinți megyékhez (csak Tiszafa, mivel Újasszonyrét a Duna-gát, azaz az I. Vaskapu építésekor megszűnt).

Az első világháború idején közel ezer cseh nemzetiségű férfit mozgósítottak az osztrák–magyar hadsereg kötelékein belül, mint például: Václav Peket, Václav Eliáš, Václav Klepáčeket Dunaszentilonáról, J. Pelnář, F. Mlezivát, F. Rocht Bigerből, František Fiklt, Josef Fiklt, Martin Seidlt Tiszafáról, Augustín Kalinát, Štěpán Velicht és Josef Draxelt Sumitáról, František Pallát tanítót, František Šubertet, František Pěnkavát Almásrónáról, Josef Kapicot, Josef Nedvědet és Emanuel Nedvědet Gernikről.

A második világháború sem kímélte a cseh falvakat, 300 férfit mozgósítottak, egyesek közülük részt vettek a véres krimi és sztálingrádi ütközetekben, mások a nyugati hadjáratban, ahol harci tetteik elismeréseként kitüntetésekben részesítették őket. Ilyen harcosok voltak: František Schweiner és Ján Houska Gernicről, Rudolf Keller és Petr Mocek Dunaszentilonáról, Štěpán Urban, Josef Fíkl Tiszafáról, Josef Procházka, Josef Fiala Almásrónáról, Štěpán Pelná és Albert Lissi Bigerről, František Sýkora és Josef Kalina Sumitáról.

A kommunista rezsim kelet-európai hatalomra kerülése után egy, az 1946. június 10-én megkötött román–csehszlovák szerződés értelmében elindították a bánági csehek visszatelepítését Csehszlovákiába. 1947–1949 között közel 31 szállítmány indult el, közel 2500 személlyel. A visszatelepítettek közül egyeseket a Cheb nevű településen helyezték el, másokat Dél-Bohémia bányász- és mezőgazdasági vidékén, ahol fokozatosan, kitartó munkával és szorgalommal biztos anyagi helyzetet teremtettek maguknak. Ugyancsak a kommunizmus első éveiben néhány cseh településen megalakult a Március 6. elnevezésű társasgazdaság, amelyek csak két-három évig működtek, mivel nem voltak rentábilisak.

A dél-bánági cseh közösség elszenvedte a kommunista gulágot is, átélte a Bărăganba való kitelepítést, amelyet a Tito vezette Jugoszláviával való feszült légkör váltott ki. Gernikből három családot (a Cizler, Nemeček, Bradáč családokat) deportáltak, szám szerint tizenöt személyt, Dunaszentilonáról két családot (a Klepáček és Kovářík családot), ami tizenegy főt számlált, és Tiszafáról 20 személyt (az Urbán, Fíkl, Jágr, Nedvěd, Kobau, Havlíček családokból). Egyesek közülük életüket veszítették a deportálás ideje alatt, másokat 1952-től kezdődően elköltöztették, és kényszerlakhelyre küldték Comănești-re és Petrozsénybe. Csak 1956-tól kezdődően engedték meg a túlélőknek, hogy hazatérjenek.

Az 1989-es romániai forradalom után a cseh állam, a bukaresti követség segítségével, valamint a „Človkvísní” (’ember a bajban’) nevű alapítványon keresztül megpróbált javítani a dél-bánági csehek életkörülményein, több olyan otthonteremtő és gazdasági akcióban és tervben vettek részt, mint például a villamosáram bevezetése, a televízió meghonosítása, a hálózati és mobiltelefon elterjesztése, bekötőutak javítása és építése, iskolák építése, az agrárturizmus fejlesztése stb. De a gazdasági egységek átalakításának következtében a környéken lévő réz-, szén- és azbeszttányák bezártak, és a cseh fiatalok egyre nagyobb számban kezd-

tek Csehországba emigrálni, akiket valamivel később családjaik is követtek. Így a cseh falvak népessége drasztikusan csökkenni kezdett.

A cseh telepesek már a bányászati megtelepedésük kezdetén kapcsolatokat alakítottak ki más etnikumokkal. A dunaszentilónai faipari vállalkozó, Magyarly, magyar nemzetiségű volt, Drasenovici ezredes az alsópozsgási határőrezredtől, aki besorolta a cseheket, horvát volt, ugyanakkor a gerniki František Unzeitig plébános atya 1855-ben megemlíti, hogy 1384 katolikust, 149 evangélikust, valamint 5000 román és szerb ortodoxot szolgál ki (Alsópozsgásról és Berszászkáról). Hasonlóképpen a környék román lakossága is pénzadománnyal járult hozzá a cseh templomok építéséhez (például Sumitán). További kapcsolatok szövődtek a munkahelyeken. Így a moldvabányai, kozlatelepi, tiszafai, újbányai, aninai bányákban románok, szerbek, csehek, magyarok és németek együtt dolgoztak. Például az 1920-as aninai bányaszerencsétlenség 182 áldozata között négy cseh nemzetiségű bányász is van: Antonín Hájek, Ludvík Holeček, Josef Hádač és Václav Zajíček. A cseh nemzetiségűek közül többen lettek polgármesterek és alpolgármesterek, neki többnemzetiségű közösségeket kellett vezetniük. Például a dunaszentilónai Václav Urbánek (1955) és Alojs Pek (1977) polgármester és alpolgármesterek voltak Lászlófalván (Koronini), valamint 1990 után Václav Pček polgármester, majd alpolgármester volt Gerniken és Mátévölgyén, Václav Mleziva Bigerből alpolgármester volt Berszászkán.

A kisebbség hozzájárulása a nemzeti és a lokális kultúrához

František Unzeitig

František Unzeitig 1808-ban született Česká Třebován. A gimnáziumot Leitomischlban végezte. Tanulmányait Prágában folytatta, ahol filozófiát tanult, majd teológiát és gazdaságtant Königrätzban. 1834-ben szentelték fel, és 1850-ig káplánként teljesített szolgálatot Dolní Libchovyan. 1850-ben František Unzeitiget a gerniki plébániára nevezték ki plébánosnak. A temesvári püspöki levéltárban a következő van feljegyezve latinul: Franciscus Unzeitig antea presbyter Dioecesis Reginalhradecensis in Bohemia, in Junie 1850 Parochiam Weicenriedensem occupavit.

Katonapap volt alhadnagyi rangban, és a berszászkai szerb-bánsági ezred 11. és 12. századát szolgálta ki. A gerniki parókia gondnoksága mellett a bigeri és az almásrónai filiákat, valamint a berszászkai, drenkovai, alsólupkói, felsőlupkói és a szikesfalui filiákat is megkapta. A dunaszentilónai katolikusok kérésére filiájukat is hozzá csatolták. Unzeitig atya 25 évig szolgálta a vidéket, és sok jót tett az ott lakó cseheknek. Az ő munkájának tulajdoníthatók a cseh falvakban felépített templomok, ugyanakkor gondot viselt és sok problémát megoldott az alája rendelt cseh közösségekben. Érdemeiért az osztrák–magyar hatóság koronás aranykereszttel tüntette ki. Nyolcvanéves korában hunyt el. Sírja a gerniki temetőben található.

Jindřich Schlögl

1841-ben született a csehországi Velká Řeteva nevű településen, és a helységben tanítóként dolgozott. Nyolcéves volt, amikor mindkét szülőjét elvesztette egy kolerajárvány után. Stranský nevű nagybátyja vette gondozásba, aki Königrätzban volt főpap. A helyi iskolában elvégezte a reálszakt, majd a tanítóképző főiskolára került. Ahhoz, hogy fenntarthassa magát órái mellett zongora-, hegedű-, de más órákat is tartott. Nagybátyja is korán meghalt, így fiatalon magára maradt. A tanítóképző főiskola elvégzése után kinevezik a csehországi Velký Jelenbe tanítósegédnek. A csehországi tanfelügyelőségekre ekkor érkezik meg a dél-bánsági telepesfalvak tanítószükségletre vonatkozó ajánlata. Schlögl elfogadta a felajánlott állást, és 1863-ban jelentkezett Dunaszentilónán, amely ma a romániai Krassó-Szörény megyében található. Itt dolgozott megszakítás nélkül 39 évet, 56 éves korában halt meg. A közel negyvenéves pályája alatt egyetlen célja az volt, hogy a telepesek és közösségük érdekeit szolgálja. Tiszti rangot is szerzett a katonai szolgálat teljesítése során. Térképészetben szakosodott, a főispánság háttárjáró szakembere lett, fáradhatatlanul éjt nappallá téve dolgozott, mérve a földeket, erdőket, a Duna szigeteit, a malmokat. Megpróbálta meggyőzni a cseh telepeseket, hogy fogadják el a Csehországból hozott új és praktikus dolgokat, mint például a vasekét, amellyel felcserélték az addig használt faekét. A falusiak nagyon jól ismerték és értékelték működését, és a Reformerek nevet adták neki. Összeállította a templom építési terveit, és ahhoz, hogy pénzt szerezzen, átutazta az egész Bánságot, Bulgáriát, és elért Törökországba is. Fehértemplomból (Szerbia) hozott kőműveseket, és személyesen felügyelte a dunaszentilónai templom építését, amelyet 1789-ben szenteltek fel, és amelyet még ma is használnak. Az általa írt iskolai tankönyveket hosszú időn keresztül használták a dél-bánsági cseh falvakban. Cseh-

országból hozott különböző fajtájú krumplikat és búzát, amelyet először a saját földjein próbált ki, majd a falusiak átvették tőle a megfelelő fajtákat. Mivel ezek jó termést hoztak, a környékbeli románok is elkezdtek a csehek által alkalmazott módszerek szerint művelni a földjeiket. Kifejtett tevékenységéért a kormány a koronás aranykeresztel tüntette ki, de ez csak halála után néhány nappal érkezett meg. A dunaszentilónai temetőben nyugszik.

Václav Mašek

1941. április 29-én született a krassó-szörényi Gerniken, földműves család hét gyermeke közül harmadikként. A cseh elemi iskolába járt Gerniken, majd az V–VII. osztályokat Oravitán és Újmoldván végezte. Ezek után a VIII–XI. osztályokat a Gyulafehérvári Katolikus Kántorképzőben folytatta. Mivel kiemelkedő teljesítményt ért el a tanulásban, az iskola vezetésének ajánlására a X. és a XI. osztályokat egy iskolai év alatt tehette le, amelyet kitűnő eredménnyel fejezett be. 1962 és 1968 között a gyulafehérvári, egyetemi rangú Katolikus Teológia Intézetének előadásait hallgatta, és 1968. április 21-én szentelték pappá Gyulafehérvár püspökének, Márton Áronnak a jelenlétében. Egyike azon első bánsági cseh fiataloknak, aki felsőfokú tanulmányokat folytatott, és visszatért a szülőföldjére, a cseh közösség szolgálatában maradván jelen pillanatig.

1968. november 1. és 1977. május 1. közötti periódusban az újmoldvabányai parókia papjaként tevékenykedett. Ebben a minőségben ő felelt Dunaszentilóna, Néraaranyos és Tiszafa településekért is. Majd az 1977. május 1. és 1999. november 1. közötti periódusban Gernikben szolgált, és emellett még ő felelt Alsólupkó, Berszászka, Almásróna és Biger településekért is. 1999. november 1-től napjainkig a Mehedinți megyei Tiszafa plébánosa, ugyanakkor ő az, aki a katolikus vallást oktatja a helyi iskolában. Mindenhol, ahol tevékenykedett Mašek plébános, a cseh nép felemelkedését és felvirágoztatását szolgálta, hozzájárult a templom, az utak és más épületek javításához. Erkölcsi, morális tartásával kiemelkedett, példaként szolgálva a gyülekezet tagjai előtt. Kiemelkedő eredményeiért a Temesvári Katolikus Püspökség hat éven keresztül dékáni funkcióba jelölte, a Mehedinți és Krassó-Szörény megye területén található huszonhat parókiáért és hatvan faluért felelt. Ma már nyugdíjas, de továbbra is a tiszafai parókián szolgál, a tiszteletbeli dékán címet viseli, s a „csehek püspökeként” emlegetik.

A hosszú éveken át kifejtett munkájáért, valamint a romániai csehek iránti gondoskodásáért 2002-ben megkapta a „*Jan Masaryk*” *Gratias agit* elismerést a Cseh Köztársaság Külügyminisztériumától.

Ifj. Anton Vorel

Annak ellenére, hogy nem tartozik a bánsági telepések közé, a Vorel családra úgy lehet tekinteni, mint az áldozatkészség, az önfeláldozás példájára a román közösség szolgálatában.

Ifj. Anton Vorel a Prága melletti Jahnice született 1792-ben, Anton Vorel, katonai orvos második fiaként. 1831-ben Piatra Neamţon telepedett le, ahol egy gyógyszerboltot vásárolt, amelyet Vorel Gyógyszerboltnak nevezett. Testvére, Károly Fălticeni-ben nyitott ugyancsak gyógyszerboltot. A Vorel gyógyszerészet nagyon hasznosnak bizonyult a város számára, főleg a két kolerajárvány idején. A Vorel gyógyszerészet hírneve annak köszönhetően is emelkedett, hogy Anton Vorel rokonságba került Moldva legnevezetesebb bojárcsaládjával: a Rosettikkel, Catargikkal, Ghichákkal. Ifj. Anton Vorel 1860. március 8-án halt meg Hălucşti-en (Iaşi megye), de vállalkozását fia, Lascăr Vorel továbbvitte, aki 1851. január 25-én született, és aki gyógyszerészeti tanulmányait Bécsben és Lembergben végezte. Fokozatosan fontos személyiséggé vált, megszerezve a király fő beszállítója címet: a Gh. Asachi Tudományos és Irodalmi Társaság tagja Piatra Neamţon, ugyanakkor az Olimpia nevezetű zenei mű megalkotója. 1902-ben halt meg, gyógyszerészetét fia, Constantin Vorel (1883–1964) modernizálta, ellátta modern felszereléssel és eszközökkel, szakértőket alkalmazott, közel 40 más szakosodott céggel működött együtt, mint például a németországi Bayer. 1949-ben a kommunista rezsim államosította a Vorel Gyógyszertárat, ez képezte alapját a Piatra Neamţi 17-es Gyógyszergyárnak, és ami a Iaşi-i E. Racoviţa Laboratóriummal együtt a mai antibiotikumokat gyártó gyógyszergyár elődjeként is szolgált.

A közösségek egymásról alkotott képe

A Dél-Bánságban élő románok és szerbek a cseheket *pemek*nek nevezik. A szónak nincs pejoratív, lealacsonyító, gyalázó jelentése, csupán a bohém egyik változata, amit a Bohémia vidékéről érkezett németek megnevezésére használtak. A maga során a Boemia vagy Bohemia elnevezés, a pemek szülőhazájának elnevezése az ókori Boiohaemum provincia nevéből ered, ahova Kr. u. az első században a boiok, egy kelta eredetű nép telepedett meg. Egyes kutatók szerint a pem kifejezés a német Böhmen szóból ered, és egyben olyan elnevezés, amelyet a dél-bánsági németek használtak mind-

azokra, akik Boemia területéről származtak. Megjegyzendő azonban, hogy a csehek egymás közt magukat csak cseheknek nevezik.

A csehek pszichológiai és morális profiljába az is beletartozik, hogy becsületes, csendes, nyájas, kissé félénk, szófogadó és tiszteletteljes az idegenekkel és az intézményekkel szemben. Nem nyitják meg a lelküket és a házukat azonnal, de ha egyszer megnyerted bizalmukat, akkor teljes egészében megbíznak benned, és nagyon vendégszeretőek. Megbízható embernek tartják őket, olyanoknak, akikre mindig lehet számítani. Legtöbbjük ezermester, mindenhez értenek, és ezért nagyon keresettek. Egy pem által elvégzett munka minőségi, biztonsági és tartóssági garancia egyben.

A csehek nem idéznek elő bajt a hivatalok számára, és nem is kelteneek etnikumközi feszültséget. Néha a közösségen belüli negatív tettet éppen a közösség ítél el. Néha a csehek naivitásról és túlzott engedékenységről tesznek tanúbizonyságot, s ezt a rossz szándékú emberek kihasználhatnak.

A pem nők tisztaságuk, szorgalmuk és konyhaművészetük révén ismertek. Azt mondják, hogy nem mennek férjhez, míg a szakácskönyvet kívülről nem tudják, de ha éppen ez nincs is így, biztos, hogy jó szakácsnők és gazdaasszonyok.

Szakirodalom

- ALEXANDRU-DOBRIȚOIU, Teodora
1965 *Istoricul așezării cehilor în Banatul de Sud. Romanoslavica, Filologie 12.*
MOISI, Alexandru
1938 *Monografia Clisurei*. București
1938 *Din monografia Clisurii*. Oravița
SLÖGL, Jindřich
1925 *Dějiny českých osad v rumunském Banátě*. Praha
SVOBODA, Jaroslav
1999 *Česká menšina v Rumunsku*. Edice Češi na Balkáně
2004 *Gerník v létech 1826–1949*. Vydavatelstvo Ivan Krasko, Nadlak
URBAN, Rudolf
1930 *Čechoslováci v Rumunsku*. București
URBÁNEK, Radim
2003 *Češi v rumunském Banátu*. Pardubice

Az etnikai kulturális modellek nyelvi és tartalmi dualitása

Az etnikai kulturális modelleket bemutató tanulmány elsősorban rendszerező céllal, a témakör elméleti megközelítésével íródott. A kultúra fejlődési irányait, változásait, az akkulturáció folyamatát a magyarországi szlovák nyelvszigeteken, közel 50 településen kutattam; kontrollvizsgálatokat néhány magyarországi horvát és német településen végeztem.

A szlovák közösségek kulturális rendszerének, illetve kollektív kulturális kommunikációjának komparatív elemzése révén született e közösségek körében végbement kulturális változások szintézise. Az általam felépített önálló koncepció tehát szigorúan empirikus kutatásokra s azokból levont általánosítható tanulságokra támaszkodik, valamint arra a kutatási módszerre, hogy egy-egy közösséggel, annak nem csak kiemelt informátoraival, több éven keresztül kapcsolatban álltam, s 1980 és 2000 között, tehát két évtizeden keresztül közvetlenül figyelhettem hétköznapijaik és ünnepeik életmódját.

Az ezredforduló utáni kontrollvizsgálataim azt jelzik, hogy az általam felvázolt kultúra fejlődési-változási folyamatai, tendenciái némiképp változtak; mégpedig egyfelől a szlovák közösségek többségében negatív irányú volt a változás, mégpedig a szlovák nyelvhez kötött kultúra rovására. Másfelől viszont egyes közösségekben revitalizálódott a szlovák kultúra. Ebben feltehetően szerepük volt az 1995-től létrejövő, új önszerveződési intézményeknek, a kisebbségi önkormányzatoknak, a felülről történő beavatkozásoknak, anyanyelvi és kultúratervező programjaiknak.

A nemzetiségi kultúra funkcióit, változásait bemutató rendszert a magam kutatásai alapján állítottam fel, elméleti anyagnak tekintem, irodalmi hivatkozásokat, jegyzeteket a tanulmány ezért nem tartalmaz. Hangsúlyozni szeretném, hogy az itt ismertetett kulturális értékrend, a viszonylag gyakran felgyorsuló ütemben megjelenő nyelvi és tartalmi

kulturális dualitás elsősorban a mai Magyarország területén a 17. század végétől kialakuló, diaszpóráként létrejött nyelvszigetek nemzetiségi közösségeire, elsősorban azonban a magyarországi szlovákokra vonatkozik. Úgy vélem, hogy ennek ellenére az általam felállított rendszer a nagyobb létszámú, tömbben élő, s főként politikai okokból a 20. század folyamán nemzetiségi kisebbséggé vált közösségek körében is tanulságul szolgálhat.

Tanulmányom végén néhány rövidebb–terjedelmesebb közleményeim bibliográfiai adataira hívnám fel a figyelmet. Ezekben a publikációkban egy-egy település vagy egy-egy nyelvsziget szlovák közösségének teljes kulturális rendszerét és a szlovák–magyar kulturális dualitás funkcióit mutatom be.

Etnikai kulturális modellek

A magyarországi szlovákok körében az egyes nyelvszigeteken, illetve településeken különböző felépítésű, több variánst képviselő etnikai kulturális modellek működtek, illetve működnek még napjainkban is. Belső tartalmuk vizsgálata során kiderült, hogy ezek a modellek (rendszerek) bizonyos hasonlóságok és eltérések alapján különböző típusokba sorolhatók. Közülük talán legismertebb az a mezővárosi–városi kulturális modell, amely többek között Békéscsabán, Szarvason, Kiskőrösön, Tótkomlóson s rövid ideig Nyíregyházán működött. Ehhez a modellhez állt közel azon dél-alföldi települések kulturális élete is, amelyek a fenti mezővárosok vagy mezővárosi típusú települések (például Tótkomlós) gazdasági és kulturális vonzáskörébe tartoztak (például Pitvaros, Nagybánhegyes). A magyarországi szlovák települések másik jellegzetes – bár sok vonásában kissé kivételes – kulturális modellje a Pilis-hegységi falvakban alakult ki. Tőlük is eltérő ismét másfajta kulturális rendszert alkotnak az ún. ipari vagy hutatelepülések, amelyek Pilisszentlélektől a Cserháton, a Mátrán a Bükkön át egészen Zemplénig húzódtak. A felsorolást tovább lehetne folytatni a Nógrád megyei vagy a Budapest környéki települések sajátosan alakuló hagyományos kulturális életével is.

A hazai szlovák településeken már közel három évszázada létező s létük során állandóan változó kulturális modellek között éppúgy megtalálhatók az optimális kulturális fejlődést elért, azaz saját, anyanyelvhez kötött intézményekkel rendelkező kulturális rétegzettségű rendszerek, mint ahogy vannak olyan eredetileg szlovák lakosságú vagy többségű

települések, sőt egész nyelvszigetek is, amelyek már viszonylag korán elvesztették kultúrájuk etnikus jellegét.

Ezek a különböző típusú kulturális modellek nem egyszerre, hanem a 18. és a 19. század folyamán időben is aszinkrón módon alakultak ki. A hazai szlovák településeken töredékeiben még ma is élnek vagy legalábbis rekonstruálhatók azok a hagyományos vagy a 19. századi polgári kultúrához kötődő kulturális rendszerek, amelyek legtöbbször a 19. és a 20. század fordulóján vagy a 20. század első évtizedeiben formálódott ki, s lett a további etnikus kulturális fejlődés vagy kulturális feloldódás, az akkulturáció táplálója.

Az eltérő fejlődést, átalakulást eltérő objektív és szubjektív tényezők sokasága motiválta, amelyek mikéntjét természetesen az interetnikus kapcsolatok intenzitása és jellege is befolyásolta. Ezek eltérő voltát, különbözőségét pedig a szlovák települések egymástól elütő földrajzi, ökológiai, gazdasági-kereskedelmi stb. viszonyai s a közösségek társadalmi szerkezete határozta meg. A kultúra építésében az objektív motivációk mellett erőteljes szerepet kaptak szubjektív tényezők is, így a letelepedés után kialakult szlovák közösség mentalitása, nyelvi és kulturális értékorientációja vagy például ez utóbbi változásai, befolyásolhatósága is.

A kulturális rendszerek belső tartalmi rétegezettsége

A tradicionális kultúra helyét és szerepét az etnikai kulturális modell keretében az is meghatározta, hogy milyen más kulturális rétegek vetődtek körül, milyen kapcsolatrendszer alakult ki a népi kultúra és a kultúra másik két alapvető rétege, az egyházi és az elit (polgári) kultúra között, illetve miképpen alakult e három alapréteg között az anyanyelvi kulturális kommunikáció.

Az anyanyelvi kulturális kommunikáció alapján a magyarországi etnikai kulturális modellek három alaptípusba sorolhatók, attól függően, hogy milyen mértékben voltak rétegeztettek. Így különböztethetünk meg egy háromrétegű, egy kétrétegű és egy egyrétegű modellt.

A háromrétegű, a leginkább tagolt modellben a szlovák nyelvhez kötött kulturális elemek a magas, az egyházi és a népi kultúrában egyaránt szerepet kapnak. Ilyen modellt képvisel néhány dél-alföldi szlovák település, köztük Tótkomlós, Békéscsaba, rövid ideig Mezőberény is. Ebben a körben a magas kultúra jelenlétének nem elhanyagolható súlyára utalnak például azok az adatok, amelyek a tótkomlói öntevékeny színjátszás gazdag re-

pertoárjára vonatkoznak: Tótkomlóson 1907 és 1946 között a műkedvelő színjátszók 108 szlovák klasszikus és egykorú színdarabot mutattak be. E színjátszás az egész Dél-Alföld számára közvetítette a szlovák kultúrát.

A kétrétegű modellben az anyanyelvi kultúra szerepe az egyházi és a népi kultúrára szűkül. Ilyen típusú településekhez tartozott a magyarországi szlovák települések zöme a 19. században. Ezek száma a 20. században lecsökkent, s elsősorban a nógrádi evangélikus szlovák települések őrizték így kultúrájukat kb. az 1960–1970-es évek végéig. Tőlük eltérően a pilisi katolikus falvak ezt a kétrétegű modellt – az egyházi kultúra dominanciájával – a 20–21. század fordulójáig megőrzik.

Az egyrétegű modellben az etnikai kultúra kizárólag a népi kultúrában él tovább. Ezt a típust képviselték nagyjából 1948-ig például a Budapest környéki, a Duna menti szlovák települések, valamint a Mátra-, a Bükk- és a Zemplén-hegységi szlovák falvak is.

A kulturális modellek nyelvi és tartalmi dualitása

A nemzetiségi kultúra – amint erre a bevezetőben már utaltunk – jóval erőteljesebb változásnak van kitéve, mint a többségi kultúra. E változásoknak egyik legsajátosabb formája éppen a többségi nyelv és a kultúra hatása alatt megy végbe. A magyarországi szlovák nyelvszigetek és települések kialakult kulturális rendszerei a többségi magyar nyelv és kultúra hatására a 19. század elején kezdődő s valójában máig tartó folyamat részeként fokozatosan kétnyelvű és gyakran duális tartalmú rendszerekké alakultak át.

A kétnyelvű modellek kialakulása

Magyarországon, valamennyi szlovák nyelvszigetet figyelembe véve, a nyelvileg zárt kulturális rendszerek az 1810–1820-as évekig maradtak fenn. Ettől az időtől kezdve a lassan meginduló polgárosodás hatására olyan nyelvi és kulturális változások zajlanak le az egyes településeken, amelyek – noha igen jelentős időbeli különbségek választják el őket egymástól – azonos irányban hatnak, az addig zárt kisebbségi kulturális rendszerek felbomlása felé. S itt hangsúlyozni kell a nagy időbeli eltéréseket. Ugyanis amíg például az egyes szlovákok lakta mezővárosok kulturális rendszere már 1810 és 1820 között változni kezd, addig ez a rendszer még nagyon sok szlovák településen 1890 és 1900 között szinte érintetlen maradt. Azok a nagyobb – inkább csak hipotetikusán meghatározható – változási fázisok, amelyek vonzásába egyre több szlovák település kerül, ekképpen jelölhetők ki: az első hullám az 1830–1840-es évekre esik, s ezt

követi az 1860–1870-es évek felerősödő tendenciája, majd az első világháború előtti, legerősebb változást kiváltó fázis, amely az 1880–1910-es évek közti időszakra esik. Ez valamilyen formában már valamennyi szlovák település kulturális rendszerében jelentős változást és strukturális átrendeződést váltott ki.

Maga a kétnyelvűvé válás, annak hatása a kisebbségi kultúra különböző rétegeire és elemeire rendkívül összetett és bonyolult folyamat. Ennek során az egyes, egymástól eltérő típusú közösségekben, illetve településeken igen különböző, nyelvileg más-más struktúrában létező, más-más területre kiterjedő kétnyelvű rendszerek alakultak ki. Ezek működtetik a népi kultúra szokásrendszerében és az egyházi kultúrában kialakult kétnyelvűséget, s ugyanakkor hatnak egymásra is, mivel a népi vallásos megnyilvánulások és a laicizálódó szokások nyelvi reakciói szoros összefüggést mutatnak. Leggyakrabban a következő variánsok alakultak ki:

- A települések egy részén, ott, ahol különösen erős a szlovák etnikai kultúra pozíciója, sem a tradicionális szokásokban, sem pedig az egyházi kultúrában (vagy a népi vallásosságban) nem alakultak ki kétnyelvű rendszerek, vagy pedig csak az utóbbi két-három évtizedben jelentek meg, de már csak töredékesen, s gyakran már csupán formális és nem tartalmi szerepet töltenek be. (Ilyen típust képvisel például Tótkomlós).
- Vannak olyan szlovák közösségek, melyeknél csak az egyházi élet vált kétnyelvűvé, a népi vallásos és a profán hagyományok azonban nem (Ez a jelenség hosszú ideig valamennyi pilis-hegységi szlovák falut még jellemezte.)
- Újabb típust képviselnek azok a települések, ahol mind az egyházi, mind a kollektív profán szokások is kétnyelvűek lettek. (Ezt a típust több Nógrád megyei, Duna–Tisza közti, a hutatelepülések egy része, a zempléni és a dél-alföldi településeknek szintén egy része képviseli.)
- Mind az egyházi, mind a profán népi kulturális rendszer nagyrészt elmagyarosodott; s e rendszeren belül csupán egy-egy szlovák nyelvű elem kapott helyet. Ilyenekhez tartozik a bükki és a zempléni falvak egy része.
- A népszokásokban, népi vallásosságban teljes nyelvcseré ment végbe. Ennek következtében a kétnyelvű rendszer megszűnik, s a közösség újra egynyelvű – de már magyar nyelvű – kulturális rendszerben él tovább. Ezt a variánst azért szerepeltetjük, mivel teljességében ilyen

rendszerben sem tűnik el az eredeti kultúra. Továbbélése kétféleképpen is lehetséges: a) a nyelvváltás után az átvett nyelven az eredeti tartalom él tovább, b) a szlovák nyelvhez kötött kulturális elemek funkció nélkül a közösség legidősebb és középgenerációinak tudatában még sokáig fennmaradhatnak, s emlékfelidézésként még hagyományozódhatnak is. (Ilyen típust képvisel több Vác környéki és Ipolymenti, néhány Fejér és Tolna megyei volt szlovák település.)

A felsorolt kétnyelvű rendszerváltozatokban a tradicionális kultúra eltérő nyelvi struktúrákban mozog, és különböző hierarchiakat alkothat, amelyben; 1. a szlovák nyelvű kultúra maradt túlsúlyban a magyar nyelvűvel szemben; 2. a magyar nyelvű kulturális elemek dominálnak; 3. párhuzamosan, egymás mellett él a két különböző nyelvű kultúra, s egyenrangúsága, mellérendeltsége vagy alárendeltsége műfajonként változhat. Ebben a rendszerben nem alkotnak szoros egységet a kétnyelvű kulturális elemek, mint a hierarchikus felépítésben, a kapcsolat lazább, s az egyik nyelv „elmaradása”, „kiesése” relatíve nem bontja meg a tartalmi egységet.

A népi kultúra nyelvváltásának, illetve kétnyelvűvé válásának igen különböző módjai lehetségesek. Van, hogy egy-egy szlovák közösség a magyar nyelvű szövegekkel együtt átvette a magyar közösség szokását vagy annak magyar nyelvű kulturális elemeit. Így több szlovák településen átvették a szomszédos magyar falvak lakodalmi szövegeit, de azokat még jó ideig saját lakodalmi szokásaik részévé tették. Az utóbbi két évtizedben viszont már sok szlovák településen magyar falvakból meghívott vőfélyrel rendezik meg a „magyar” lakodalmat. Az 1920-as és 1930-as években a zempléni szlovák településeken hasonló tendencia figyelhető meg abban a folyamatban is, ahogy magyar szövegekkel kezdtek betlehemezni. E betlehemes játékok szövegeit a falvak vándoriparosai – üvegesek, drótosok – hozták különböző magyar településekről.

A nyelvváltás gyakori formája volt az a változat, amelyben a szokás gyakorlói maguk ültetik át a szlovák népi szövegeket magyarra. Rudolf Žatko 1946-ban Dunaegyházán végzett gyűjtéseiből ismert, hogy a már akkor magyarul elhangzott lakodalmi rítusszövegek a szlovák lakodalmi rítusszövegeknek hű fordításai. Gyakori jelenség az is, hogy a már kétnyelvűvé vált közösség bizonyos szokásrendszerekben vagy egyes népköltészeti műfajokban maga is mind a két nyelven kezd alkotni, ily módon mind a két népi kultúra közvetítőjévé válik. E kulturális dualitáshoz kapcsolódó jelenség egyik legmarkánsabb alakjai a kétnyelvű mesemondók.

A szlovák közösségek kulturális rendszerében a 20. században – főként e század harmincas és negyvenes éveiben – a 19. századinál jóval erőteljesebb akkulturációs, kulturális és nyelvi asszimilációval is kísért folyamatok játszódtak le, melyek során bomlásnak indult az egész tradicionális kultúra értékrendszere is. Ezek a folyamatok megváltoztatták a kétnyelvű rendszerek addigi belső hierarchiáját is. A kétnyelvű kulturális rendszereken belül a két kultúra viszonyát, fölé-, alá- vagy mellérendeltségét, értékváltozásait nagyban befolyásolta a korízlés és a társadalom újabb és újabb kulturális kihívásai által formálódó kulturális értékorientáció.

Ebből a szemszögből, illetve a szlovák közösségek kulturális identitása, értékorientációja alapján is újabb rendszerezésnek vethetjük alá a kétnyelvű kulturális modelleket. Ebből kiindulva beszélhetünk konstruktív (a), degresszív (b) és konstruktív-degresszív (c) kulturális modellekről.

a) A konstruktív modellben a szlovák népi kultúra megtartja meghatározó és irányító szerepét. A magyar társadalom tárgyi és szellemi népi kultúrájából átvett elemeket a szlovák közösség saját kultúrája szerves részének tekinti. Ennek az értékrendszernek részét képezi a magyar nyelvből átvett terminológia is.

E konkrét modellen belül az összefüggő magyar szövegekkel együtt átvett szokások, szokáselemek mozgását, szerepét is a szlovák kultúra és a közösség addigi szokásai határozzák meg. Így van ez a pilisi kétnyelvű liturgiában és az egyházi szertartásokban, például a temetéseken. A magyar nyelvű egyházi szertartások nem szorították ki a szlovák nyelvűeket, melyeknek fennmaradása viszont kizárólag a pilisi szlovák közösségeknek köszönhető. A szlovák kultúra meghatározó szerepét az is bizonyítja, hogy a pilisi szlovák településeken a profán népi kultúra, így többek között a jeles napi családi és közösségi szokások nem váltak kétnyelvűvé.

b) Destruktív modellnek, illetve a kulturális rendszerben lejátszódó destruktív folyamatoknak azt tekintjük, amikor a szlovák nyelvhez kötött kulturális elemeket, akár egész szokásrendszereket – vagy egy-egy, vagy akár több népköltészeti műfajt – az átvett magyar nyelvű szokásszövegek vagy népköltészeti műfajok háttérbe szorítják, s átveszik addigi társadalmi szerepüket. A magyarországi szlovák nyelvszigetek többségében ilyen modellértékű folyamat ment végbe a gyermekfolklórban. Ugyanis a századfordulón egyre szűkebb területen kaptak „nyilvános” fórumot a szlovák gyermekdalok, szlovák szövegekkel kísért játékok, s helyüket a magyar gyermekfolklór foglalta el. Az, hogy ilyen. korán megtört a szlo-

vák gyermekfolklór átörökítése, annak okát feltehetőleg abban kell keresnünk, hogy a századfordulótól kis településeken is folyamatosan kiépült az óvodák és a községi iskolák rendszere, amelyek oktatási nyelve már mindenütt magyar volt, s oktatási-nevelési programjukban helyet kapott a magyar gyermekfolklór is. A közismert magyar gyermekversek, mondókák, dalok elterjedtségéről, ismertségéről tanúskodik a Nógrád és Pest megyei szlovák falvakban az 1940-es és az 1950-es években gyűjtött magyar gyermekfolklór, s melyekből a Magyar Népzene Tára I. gyermekjátékokat tartalmazó kötete is közöl, többek között Kerepesről, Nagytarcsáról, Ecserről, Csömörről és Csesztvéről.

c) A konstruktív és degresszív folyamatok együttes megléte mögött gyakran a közösség ambivalens magatartása húzódik meg. A kétnyelvű rendszerben ilyenkor sokszor változó, gyakran ellentmondásos a szlovák és a magyar kultúra értéke. Van, amikor a magyar kultúra társadalmi értéke növekszik, azonban a közösség kulturális identitásában a magyar kulturális elemnek megfelelő szlovák kulturális elem továbbra is megtartja elsődleges szerepét. Ilyen utat járt be például a szlovák és a magyar népdal egy-egy szlovák közösség kulturális kommunikációjában.

A magyar népdal s vele együtt a magyar népies dalok az 1930–40-es években terjedtek el a szlovák közösségekben. Például a Nógrád megyei szlovák településeken az 1930-as években a magyar népdalokat a fonókban és a vasárnap délutáni sétákon kezdték énekelni. Tótkomlóson ugyanebben az évtizedben pedig búcsú napján a legények már magyar népdalokat énekeltek a kocsmákban. S bár ezáltal a magyar népdal néhány területen átvette (a lakodalmakban csak néhány évtizeddel később és akkor sem teljesen) a szlovák népdal társadalmi funkcióját, mégis a szlovák népdal meg tudta őrizni értékét, s ily módon a szlovák hagyományőrzésben a mai napig vezető szerepet tölt be.

A duális rendszer funkciómodelljei

Az eddig ismert forrásokból és adatokból az is kiderül, hogy a kétnyelvű kultúra legalább egy évszázaddal korábban született meg. E korai kulturális folyamatban a közösség az átvett más nyelvű kulturális elemeket egy ideig saját anyanyelvi kultúrájától függetlenül használta. Az 1890-es években az evangélikus nyíregyházi szlovákok a katolikus nyíregyházi magyar földbirtokost karácsonykor s más jeles napokon katolikus, a környező magyarságtól átvett szokással magyarul köszöntötték. Ebben az esetben a szlovák közösség a magyar nyelvű szokást hierarchikus társa-

dalmi viszony egyfajta kényszere alatt vette át és közvetítette egy másik, szűkebb közösség felé. Ehhez hasonló társadalmi hierarchikus kulturális motiváció játszott szerepet abban is, hogy egyes, szlovákok lakta településeken az aratóünnepok szövegei elmagyarosodtak vagy már csak magyar nyelvűek voltak. Az, hogy volt szlovák nyelvű aratóünnepkehez – *dožinky* – kötődő szokás azt a Nógrádsápon még gyűjthető szövegek is bizonyítják. Ezeket más Nógrád megyei és Galga menti szlovák falvakban az 1920-as, és 1940-es években még gyakorolták.

Szorosabb kulturális összefüggést mutatnak viszont azok a példák, amelyekben a magyar és a szlovák nyelvű szokás egymás mellett él a szlovák közösségen belül, de a magyar nyelvű szokás befogadásának és közvetítésének meghatározója egy nagyobb számú, a szlovák közösséggel együtt élő, vele egy falusi közösséget alkotó magyarság. Így a Nógrád megyei Vanyarcon az ostyahordó fiúk a szlovák családoknál szlovákul; a magyar családoknál magyarul mondták el a szokáshoz kapcsolódó szöveget, s hasonlóképpen jártak el a lucázó fiúk a Békés megyei Nagybáthegyesen. Ezt a jelenséget azonban az előző társadalmi hierarchia által motivált jelenséggel szemben egyfajta „kulturális demokratizmus” jellemzi, melynek célja elsősorban a más nyelvű közösség befogadása, saját kultúrájának más közösség felé történő közvetítése s befogadtatása stb. E kultúraközvetítés típusához sorolhatók a kétnyelvű mesemondók is.

Az eddig bemutatott, eltérő típusú példákat egy valami hozza közös nevezőre: a szlovák közösség a magyar nyelvű szokásszöveget magyar nyelvű, kisebb vagy nagyobb közösség vagy egyén felé közvetíti. Erősen különbözik ettől a kétnyelvű kulturális rendszernek az a típusa, amelynél a kétnyelvű kultúra a nemzetiségi közösségen belül marad, a közösség – anyanyelvi kultúrájához hasonlóan – a magyar nyelvűt is önmaga felé közvetíti.

Megfigyeléseim során mélyebben ez utóbbinak a funkcióját próbáltam figyelemmel kísérni az említett településeken, elsősorban az egyházi és a népi vallási szokásokban. Rendszere azonban a profán népi szokásokban napjainkig is fennmaradt, főként a sok régi szokást továbbvivő mai lakodalmakban.

E duális nyelvi kulturális rendszer két markáns megjelenési formáját emelném ki:

1.) Az elsőben az ugyanazon a rendszeren, szokáson belül szigorú logikával egymásra épülő vagy egymáshoz láncszerűen kapcsolódó szlovák és magyar nyelvű kulturális elemek kétnyelvű egységet alkotnak. Egyaránt

jellemző ez a forma az egyházi és a világi szlovák közösségi szokásokra. A pilisszentkereszti egyházi és temetési szertartásokon a pap magyarul végzi a szertartásokat, de a hívők szlovákul imádkoznak, énekelnek, csupán a papi szertartásra adott közvetlen válaszok magyarok s a temetéseknél is egyes temetési énekeket magyarul, néhányat szlovákul énekelnek az egybegyűltek. A pilisszentkeresztihez hasonlóan zajlik le a hónap minden második vasárnapján megtartott szlovák nagymise Piliscséven, azzal a különbséggel, hogy itt ugyanazokkal a résztvevőkkel két vasárnapon csak magyar nyelvű, énekű szertartást tartanak. Lucfalván (Nógrád megye) a baptisták közössége a magyar prédikációk, imák mellett csak szlovákul énekel. Ehhez hasonló keresztmetszet tárul eléink Kiskőrösön az 1930-as, 40-es években megtartott szlovák lakodalmakban, ahol a két vezető lakodalmi tisztségviselő a násznagy és a vőfély nyelvi szereposztást is kap. A násznagy magyarul, a vőfély szlovákul irányítja a lakodalom menetét. Ennek emlékét őrzi a „magyar násznagy”, „szlovák vőfély” szókapcsolat.

E kétnyelvű megjelenési formát részben a kényszer vagy közös megégyezés (az egyházak esetében), illetve a kisebb magyar nyelvű kulturális közeg, a többségi kultúra léte, természetes befogadása, tudomásul vétele hozta létre és hozta mozgásba. Mai szemmel nézve egyfajta gazdaságos, térben és időben egyszerre, egy rendszerben s főként egyazon tartalom belül működik a kulturális nyelvi dualitás.

2.) Összetettebb kép tárul eléink akkor, amikor a nemzetiségi közösség egyes szokásai nemcsak nyelvben, hanem tartalomban is megduplázódnak. A két tartalom ilyen esetekben vagy teljesen azonos vagy hasonló lehet, de ugyanannak a szokásnak szerves részét képezi.

Piliscséven a temetéseken egy órával a pap és a kántor megérkezése előtt az összegyűltek szlovák nyelvű búcsúénekekkel és imákkal egy órán keresztül búcsúznak a halottól, majd a pap megérkezése után magyar nyelvű énekekkel és imákkal ismétlik meg, most már a papi szertartáshoz viszonyítva a végső búcsúztatást. Ez a kétnyelvű temetési szertartás nagyrészt csak a katolikus szlovák falvakban, azok között is elsősorban a Pilisben alakult ki. Evangélikus településeken a kétnyelvűségnek ezzel a formájával csak ritkán találkozunk; ha ott elmagyarosodtak a szertartások, az leggyakrabban a szertartás valamennyi elemében a teljes nyelvcserét jelentette.

Piliscséven a húsvéti egyházi ünnepkörben virágvasárnap magyarul, nagypénteken szlovákul éneklük a passiót, s ugyanúgy megkettőződik az egyes húsvéti egyházi énekek, a feltámadási körmenet egyes énekei, valamint a karácsonyi énekek is.

Pilisszántón Piliscsévtől kissé eltérő rendszerben és formában működik a párhuzamos kétnyelvűség az egyházi kultúrában. Amíg a misék nyelvi rendje hasonló a piliscsévihez, addig a jeles napi egyházi szokásokban egy-egy szokás csak szlovákul hangzik el: itt mind a virágvasárnap, mind a nagypénteki passió szlovák nyelvű, más szokások pedig, ha a közösség kétnyelvűen gyakorolja őket, azok egymástól térben és időben elválasztva funkcionálnak. Így a húsvéti templomi körmenetet és a keresztutat az összegyűlteket először pap nélkül, csak szlovákul énekelve és imádkozva járják végig, vagy még ugyanannak a napnak délutánján vagy másnap ugyanaz a közösség pappal együtt magyarul énekelve teszi meg még egyszer ugyanazt az utat.

Az egyházi kultúrában kialakult tartalmi párhuzamokkal világi szokásokban is találkozunk. Szarvason az 1930-as és az 1940-es években kisgyermekes karácsonykor az ablakok alatt szlovák és magyar karácsonyi dalokat énekeltek, illetve karácsony első napján és újévkor reggel a köszöntőket szlovák családoknál szlovákul és magyarul is elmondták.

Különleges helyet foglal el a kétnyelvű modellben a Füzéren még ma is élő betlehemes játék, amelyet mindkét nyelven, külön-külön – egymástól tartalmilag is eltérő szöveggel – gyakorolnak. A szokás kétnyelvűségének különlegességét nemcsak az adja, hogy a felnőtt fiatal férfiak öt főből álló csoportja december 25. és január 6. között mindkét nyelven előadja a teljes játékot, hanem az is, ahogy a játék előadását a közösség igényli és befogadja. Ugyanis december 24-én az éjféli mise után, de néha már napokkal előtte a családok közlik a pappal vagy a betlehemes játék szervezőivel, hogy milyen nyelven akarják az adott időszakban hallani a betlehemezést. Az 1986-os információk szerint 1985-ben a füzéri családok többsége csak szlovák nyelven kérte, kisebb része csak magyarul, s voltak családok, melyeknek az volt a kívánsága, hogy náluk a betlehemes játékot mindkét nyelven adják elő. Ilyenkor a családok dupla étellel-itallal köszönik meg a játékot. Az 1990-es évek második felében végzett felmérés szerint a családok zöme kétnyelvűen, illetve magyarul kérte a betlehemezést.

Már a két világháború között is megfigyelhető volt egy-egy szokásnak olyan típusú gyakorlása, amikor a szokáshoz kapcsolódó szlovák szöveg mellett elhangzott annak hű magyar fordítása is. Így van ez szokásban még napjainkban is Tárnokon (Pest megye), ahol a nagyszombati Júdás-hordáskor a házról házra járó fiúk a szlovák verssel együtt elmondják annak magyar változatát is. Miskén (Bács-Kiskun megye) virágvasárnap a barkavivő lányok házról házra járva tavaszköszöntő szlovák és ma-

gyar dalt énekeltek. A még napjainkban is élő szokást már csak magyar szövegű dallal kísérik, amely csak egyes részeiben őrzi az eredeti szlovák szokás szövegét. Hasonló változáson mentek keresztül a dunántúli szlovák és több elmagyarosodott szlovák településen a napjainkban is élő kontinuum módon vagy 1–2 évtizede felújított húsvéti korbácsolást kísérő versek, mondókák.

Szakirodalom

A szerzőnek, Gyivicsán Annának a kétnyelvű kultúrára vonatkozó írásainak itt közölt bibliográfiájába német, angol és magyar nyelvű publikációiból válogattunk. Nem tartalmazza a szerző többségében szlovákul írt publikációit, amelyek egy részét a szerző tanulmánykötete, a *Dimenzie národnostného bytia a kultúry*. (Békešská Čaba, 2002) tartalmazza. [A szerző neve szlovák nyelvű kiadványaiban Anna Divičanová.] A magyar publikációk többsége a *Nemzetiségi lét és kultúra dimenziói* I–II. (Békéscsaba, 2003) című kiadványban látott napvilágot.

- 1984 Két kultúra kölcsönhatása a magyarországi szlovákoknál. *Tiszatáj* 11. 42–48.
- 1985 A kulturális kölcsönhatások külső és belső mozgásáról. In: *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon* II. Miskolc, 27–30.
- 1986 Nyelvi dualitás és tartalmi párhuzamok a magyarországi szlovákok közösségi szokásaiban. In: *A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai*. Budapest–Békéscsaba, 187–196.
- 1992 Egy kétnyelvű közösségi szokás modellje: a füzéri betlehemes játék. In: VIGA Gyula (szerk.): *Kultúra és tradíció 1. Tanulmányok Újvári Zoltán tiszteletére*. Miskolc, 281–288.
- 1996 Etnokulturális változások Tótkomlóson. In: *Tótkomlós néprajza*. Tótkomlós–Gyula, 379–395.
- 1997 A kétnyelvű kultúra néhány kérdéséről. In: *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*. Jazykové kontakty v Karpatskej kotline. Dialógus Könyvek–Edíció dialógus, Kalligram, Bratislava–Pozsony, 27 – 33.
- 2000 A nyelvszigeti kultúra néhány kérdéséről (A magyarországi szlovákok példáján). *Néprajzi Látóhatár* 9. (1–2) 63 – 70.

2002 A Pilis hegységi szlovák települések táji jellegzetessége. *Néprajzi Látóhatár* 11. 241–250.

*

1990 Sprachliche Dualität und inhaltliche Parallelen in den gemeinschaftlichen Sitten der Slowaken in Ungarn. *Studia Slavica Hungarica* 36. (1–4), 151–158.

1992 Etnopsychische und psycholinguistische Motivation der zweisprachigen Kultur. In: Nyomárkay István (szerk.): *Szlavisztikai tanulmányok*. Budapest, Szláv Filológiai Tanszék, 315–327.

1994 The Ethno-Linguistic and Ethno-Psychic Aspects of Folklore Genres. Folklore in the Identification Processes of Society. In: *Etnologické rozpravy*, Bratislava, 133–140.

1998 Die Multikulturellen Schichten der Volkskulturen. In: *Az együttélés évezrede a Kárpát-medencében*. Békéscsaba, 162–166.

1998 Berührungspunkte der traditionellen deutschen und slowakischen Kultur in der slowakischen Sprachinseln in Ungarn. In: *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen*. 15. 147–155. (4 foto)

KRUPA András

A népi kultúra és a kétnyelvűség viszonya a délkelet-alföldi szlovákoknál

A magyarországi szlovákok népi kultúráját gyűjtve, kutatva nagy figyelmet szenteltem – a közvetlen megmentésen túl – az interetnikus kölcsönhatásoknak s ezzel párhuzamosan a kétnyelvűségnek a szlovákok identitására, néphagyományára való hatásának. E tevékenységemben közrejátszott a szerencse is, mivel a nagyszámú adatközlő között kiemelkedő kétnyelvű mesélőket, nótafákat is felfedeztem, mindenekelőtt délkelet-magyarországi térségben, de az északi, hegyvidéki régiókban is. Különösen jelentős személyiség Farkas Andrásné Drágos Zsófia, aki a Békés megye déli részén fekvő Nagybánhegyes nevű kisközségben élt. Ő mindmáig az egyetlen kétnyelvű, magyarul és szlovákul egyaránt mesélő mesemondó, balladaénekes a magyar és szlovák nyelvterületen. Az 1990-es években ugyanakkor sok kétnyelvű történetmondóval találkoztam Bükk-szentkereszten. Tehát a kétnyelvű elbeszélők, énekesek jelentős szerepet játszanak mind a szlovák, mind a magyar népi kultúra éltetésében a magyarországi szlovákok körében.

A kétnyelvű közlés, egyáltalán a kétnyelvűség azoknál a helyi közösségeknél alakul ki, amelyekben a népesség legalább két etnikumhoz tartozik. A kétnyelvű mesélés, elbeszélés sem Nagybánhegyesen, sem az északi hegyvidéki Bükk-szentkereszten nem okozott semmilyen meglepetést vagy zavart, hiszen ezeken a településeken a kétnyelvű érintkezés mindennapos jelenség volt, s az is maradt mindaddig, ameddig e helységekben élő szlovákok és magyarok egyaránt azonos értékűnek fogadták el azt. Hogy e mögött az értékrend mögött hosszú időtartam áll, s hogy a szlovák és magyar közösség, illetve az egyének korábban valóban egyenértékűen érintkeztek mindkét nyelven, annak tanúságtevői a szép

számban gyűjtött kétnyelvű történetek, mesék, dalok. A népdalok sajátos típusai a kevert nyelvű, ún. makaróniszövegek, amelyekben hol a szavak váltakoznak, hol soronként más-más nyelven szólnak.

Pl. Kék az ibolya, *zelení list má* (zöld a levele).

Ennek a kislánynak *níma frajera* (nincs szeretője).

Ha nincs néki, *ale bude mat'* (lesz néki).

Jó az isten, *bude pomáhat'* (fog segíteni).

E félsoronként nyelvet váltó dalszöveg akár szemléletes példája is lehetne az azonos rangú kettős nyelvhasználatnak, hiszen azon túl, hogy szó szerint kétnyelvű, bumfordi humora is azt sugallja, hogy a két nyelvhasználat között nincs alá- és fölérendeltség.

Az utóbbi időben azonban a kétnyelvűség visszaszorult a települések egyre jobban fogyó szlovák közösségére, voltaképpen a többgenerációs családra, ahol a nagyszülők még éltetnék ugyan a szlovák anyanyelvüket, de középkorú gyermekeik, akik a legfiatalabbak szülei, már ingadoznak, s inkább a magyar nyelvhasználat felé hajlanak, a fiatalok pedig rendszerint magyarul beszélnek. A családon belül nem annyira a kétnyelvűség, hanem inkább a kevertnyelvűség válik uralkodóvá, s ennek jellemzője, hogy az idősek – ha szlovákul szólnak – beszédükbe beiktatnak magyar kifejezéseket, a fiatalok pedig óhatatlanul is – mert nagyjából még értik a szlovák nyelvet – belekevernek a magyar beszédbe szlovák nyelvjárási elemeket. Így mentődnek meg pl. a jellegzetes szlovák népi konyhaművészet kifejezései: a hájhártyába göngyölt májas, húsos, fűszerezett kiadós sült ételt továbbra is következetesen *cigánkának*, a disznótoros savanyú velőlevest *modzgoškának*, a böjtös vagy újabban jó csabai kolbásszal dúsitott savanyú levest *kiselnék* nevezik. S a népi fogalmakkal együtt fennmarad a népi ételek elkészítésének módja is. A majdnem végleges nyelvi asszimilációt ilyen és más esetekben nem követi általában a népi kulturális asszimiláció. Ennek persze az oka nem csupán a hagyományozódás konzervativizmusában keresendő, hanem más tényezők is közrejátszanak, pl. a közművelődés, a sajtó, a könyvkiadás azon törekvése, hogy a népi kultúra mába építhető elemei, kivált a népi ételek szerves részeivé váljanak mindennapjainknak.

A népi kultúra kétnyelvű éltetése, ezen belül a folklór kétnyelvűsége számos tényező függvénye. Hasonlóképpen figyelhető meg ez az egyén és a közösség szempontjából is. Az *egyén* kétnyelvű lehetett:

- ha a szűkebb család is kétnyelvű,

- ha a család ugyan egynyelvű, de a település, a község, illetve a környék már kétnyelvű vagy más nyelvű,
- ha a család szintén egynyelvű, de a közvetlen környezet már más nyelvű,
- ha az egyén tartósan vagy ideiglenesen más nyelvű környezetbe kerül,
- ha az egyén lakóhelyére, illetve egynyelvű közvetlen környezetébe történelmi események folytán (pl. az 1946–1948-as lakosságcsere) más nyelvű csoport ékelődik be, s együttélés következik be,
- ha az egyén jellembeli vagy más emocionális okok miatt önként, a közvetlen környezetében használt anyanyelvét megőrzi ugyan, de a környezetén kívüli érintkezésre más nyelvet választ,
- s ha anyanyelvét elhagyva vagy elfeledve az állami nemzetiségpolitika gondoskodása folytán az iskolai tanulmányai révén újra megtanulja anyanyelvét.

A helyi közösség kétnyelvűségét pedig két tényező befolyásolja különösen:

- amint már többször említettem: ha a kétnyelvűség mind a két nyelvi közösség egyenértékű, harmonikus kétnyelvű érintkezésének eredménye,
- vagy ha csupán a kisebbségben lévő nyelvi közösség kétnyelvűségéről van szó, vagyis ha csak ők érintkeznek a másik nyelvi közösség nyelvén, a másik közösség nem.

Ez utóbbi esetben szűnhet meg a mesék, a mondák, történetek kétnyelvű elmondása, a népdalok kétnyelvű éneklése, s a szlovák közösségen belül szintén háttérbe kerülhet az anyanyelvű közlés, és mindinkább a többség nyelvén történik a mesélés s az éneklés.

Az anyanyelv megőrzésének szintje ugyanakkor nem azonos a városokban és a falvakban, illetve a városok belterületein és a külső részein, a tanyákon, valamint az egyes társadalmi rétegeknél. Tehát a nyelvi magatartás vonásai nem különböztethetők meg egységesen lakóhelyenként. A legvagyonosabb paraszti rétegnél az azonos nyelvűség, az anyaetnikumhoz való tartozás tudata kisebb jelentőségű volt a vagyoni helyzethez képest. A szlovák módos paraszt, kisiparos, kereskedő a gyermekének a társadalmi ranglétrán való felemelkedését, az ún. „úri” létet a legfontosabbnak tekintette. Ez az „úri” mivolt pedig szerintük eleve kizárta a szlováknyelvűséget, a szlovák származástudat továbbélését, az átmeneti kétnyelvűséget.

nyomán (hiszen az idősebb nemzedéknek is meg kellett tanulnia magyarul) körükben a magyar nyelvű érintkezés kizárólagossá vált.

A középbirtokú parasztgazdák a párválasztásban általában egyformán döntőnek tartották az azonos nyelvet, vallást és természetesen a megfelelő vagyont. A családon belül a kétnyelvűség akkor érvényesült, ha a birtokuk szomszédságában magyar lakosok voltak, vagy ha e közvetlen szomszédi viszony következtében magyar vő került a házhoz. Ugyancsak kétnyelvű érintkezés keletkezhetett, ha más nyelvű bérest vettek fel. De általában a magyar vőnek, béresnek – a család nyelvi konzervativizmusa miatt – a család beszélt szlovák nyelvét kellett elsajátítania.

A szegény rétegeknél a valláshoz inkább ragaszkodtak, a nyelv használata számukra nem bírt olyan fontossággal. Otthoni környezetben változatlanul szlovákul beszéltek, de munkahelyükön (gyár, üzem, munkást foglalkoztató intézmények) a vegyes származású dolgozók a tulajdonos kívánsága miatt is elsajátították a magyar nyelvet. A vegyes etnikumú dolgozók kölcsönösen ismerték meg egymás nyelvét, s kommunikációjuk kétnyelvű volt. A szegényparaszti rétegek nagyszámban vettek részt summásmunkákon, uradalmi szezonális munkákon, ahol nagyobb számú magyar dolgozókkal voltak együtt. E közös érintkezésnek köszönhető, hogy sok magyar népdal, ballada került át a szlovák repertoárjukba. De nem csupán egyoldalú átvételről volt szó, a kétnyelvűség folytán számos hiedelemmonda, hiedelemalak gazdagította mind a két csoport ismeretét. Mindezek tényéről hiteles gyűjtött anyagunk tanúskodik. A katonaéleten túl e summásmunkák jelentik a kölcsönös átadás-átvétel fő megvalósulását a lakóhelyen kívül.

A kereskedők és az iparosmesterek ugyan erőteljesen magyarosodtak (ez szépen kimutatható a romániai Nagylak erős szlovák közösségén belül is az I. világháború előtt), de a klientúra megtartása miatt ápolták a szlovák nyelvtudásukat, s a népi kereskedelemben, az üzletekben, a vásárokon az érintkezés gyakorlatában legtovább őrizték meg a kétnyelvűséget.

Elsősorban az evangélikus szlovákok körében kapott különös sajátosságot a biblikus cseh nyelv (*bibličtina*), amely mind az egyház nyelvében, mind a népi szertartások (keresztelő, lakodalom, temetés) nyelvezetében szinte kiszoríthatatlan helyet kapott több évszázadon át. Ilyen értelemben az etnikumon belül is kialakult egyfajta sajátos kétnyelvűség: a nép által hétköznapi érintkezésben használt anyanyelvi (nyelvjárási) szlovákság, valamint az egyházi rituáléban, a népi vallásosságban (egyházi

énekek, imák – a népszokások rituális szövegeiben – menyasszony-, vőlegény-búcsúztatók, virrasztás, halotti tor beszédei, különböző ünnepkörökhöz kötött köszöntők stb.) folyamatosan éltetett középkori eredetű cseh nyelv, melyet lassan átittattak szlovakizmusok is. Ettől az „ünnepi” nyelvtől sok évtizedes harc ellenére sem lehetett elszakítani az evangélikus szlovákokat. Valójában az egyházi és a népi rituális szövegekben már csak akkor győzött a szlovák nyelvűség, amikor a lakosságcsere folytán megfogyatkozott szlovákság a kétnyelvűségen át mindinkább magyar nyelvűvé vált, s a szlovák nyelvű istentiszteletek, énekek helyébe magyar egyházi szertartás, egyházi énekek léptek.

Az egyháznak nagy erőfeszítésébe kerül a szlovák nyelvű istentiszteletek megvalósítása, mert egyrészt zömében csak az idősek kéri, másrészt igen nagy hiány mutatkozik a szlovákul tudó papok körében is. Tapasztalatból írom: azzal, hogy az egyház „megfosztotta” az itteni szlovákokat az általa szeretett egyházi biblikus cseh nyelvtől, megkönynyítette az utat a magyar egyházi nyelvhasználat felé. Mert ahogyan egy ideig emocionálisan idegen volt nekik a magyar egyházi szöveg és ének, épp olyan idegen volt számukra az addig ilyen rituális célokra még fel nem használt, hétköznapiak, nem fennköltnek tekintett szlovák egyházi nyelv is. A biblikus nyelv használatának abbahagyásában két fázist különböztethetünk meg a dél-alföldi szlovákoknál. Az első fázis megvalósítói a békéscsabaiak voltak. Itt székelt a szlovák evangélikusság egyházi vezetőikara, itt volt a szlovák nyelvű egyházi kiadó, hamarabb lehetett rájuk hatni. Ők mind az egyházi, mind a népi liturgiában az 1930–1940-es években tértek át a szlovák köznyelvre. A tótkomlói és környékbeli szlovákok csak a második fázisban, az 1950–1960-as években változtatták meg ezt a nyelvezetet. De addig a násznagyi szövegek rendszeresen éltették a biblikus cseh nyelvet. Egyébként az idős nemzedék mindmáig mindenütt a biblikus cseh nyelvű, ráadásul sok esetben gótikus betűkkel nyomtatott énekeskönyvből, a Tranosciusból énekel otthon és a templomban egyaránt. Ez az archaikus nyelv azonban már csak ilyen passzív módon és szűk körben maradt meg.

A népi kultúra és kétnyelvűség egymáshoz való bonyolult viszonyát érdemes egy életpálya, a nagy kétnyelvű mesemondó, Farkas Andrásné Drágos Zsófia életsorsa és nyelvhasználatja alapján is érzékeltetni: azt, hogy miként befolyásolja ezt a viszonyrendszert a közvetlen család és a faluközösség. Farkas Andrásné 92 évet élt, 1997-ben halt meg. Heten voltak testvérek. Édesapja Nagybánhegyesen született román származású

malommunkás volt. Édesanya szintén itt született szlovák parasztlány, aki magyarul ugyan nem beszélt, de értette a nyelvet. A férjéhez szlovákul szólt, ő pedig magyarul válaszolt. A férj saját anyjával románul beszélgetett. A családban tehát a családtagok között más-más nyelven folyt az érintkezés. A közös nyelv a magyar lehetett volna, de az erős szlovák környezet, az anyának az anyanyelvéhez való szívós ragaszkodása miatt ez nem következett be. Az apa megtanult töredékesen szlovákul is, de ritkán szólalt meg ezen a nyelven. A gyerekek egymás között, a társakkal szlovákul beszélgettek, bár az apjuk magyar nyelvű beszéde miatt magyarul is tudtak. Farkasné azonban románul nem tanult meg. A mikrokörnyezet meghatározó volt a nyelvhasználatában. Magát szlováknak tartotta, de nem tagadta meg az apja román származását sem. A gyerekkortól jelen lévő magyarnyelvűség befolyásolta a magyar nyelv megtanulásában, megszerettetésében. Magyarul jól beszélt, de szlovakizmusokkal átszőve. Kétnyelvűségét tehát több tényező idézte elő: az első a család sajátos nyelvi összetétele volt. Erre rakódott aztán a falu kétnyelvű lakossága, az iskolai tanítás kétnyelvűsége (a magyar nyelvű oktatás mellett a hittant szlovákul tanulták), a summásmunkások kétnyelvű környezete. A magyar–szlovák lakosságcsere nyomán a szlovákok jó része áttelepült, a magyarokat idetelepítették. Végül az urbanizációs hatások (írott sajtó, rádió, televízió). Gazdag mesekincsét nemcsak szlovák, hanem magyar nyelvű forrásokból is gyarapította. Lány korában csak szlovákul mesélt, de fiatalasszonyként az orvos gyerekeit pesztrálta, s náluk kezdett magyarul is mesélni. A kétnyelvű gyereksereg hatására a kétnyelvű mesélés állandósult nála.

Az önazonosság tudata és az anyanyelvismeret szintén kölcsönhatásban van egymással. A lakosságcsere után megfogyatkozott szlovákság jelentős része a kétnyelvűség állapotából a nyelvvesztés, az anyanyelvelhagyás állapotába jutott. Jellegetesen nagy átmeneti folyamatban vannak e téren. Az öntudatosabbaknak még van annyi erejük, hogy az indokolatlan magyarosodást ironikus nyelvtörő jellegű játékos szólásban kipellengérezzék. A népi alkotás kétnyelvű folyamata még ebben a szakaszban is tetten érhető. Lényege: a mássalhangzó-torlódásos nevek egyértelműen szlovák származásra utalnak, az illetők mégis magyarnak tartják magukat.

Nem beszélve a szlovákos akcentusról: *Nígyen vótunk magyarok: Strk, Brk, Mrk meg ín.*

Összegzés

A kétnyelvűség voltaképpen gazdagította a magyarországi szlovákok folklórjának témakörét, tematikai spektrumát. A kétnyelvűség mindaddig kifejezetten hasznos, amíg mind a két nyelv, az anyanyelv és a többség nyelve egyforma súlyú, azaz egyenjogú a használatban, a közösség megítélésében. Mihelyst az anyanyelv beszorul a szűk családi körbe és a társadalmi érintkezés terén esetlegessé válhat, a kétnyelvűség egyensúlya felborul, és ez az állapot menthetetlenül a nyelvi asszimilációt idézi elő.

A magyarországi szlovákok többségénél, a jelenlegi stádiumban sajnos ennek a végső folyamatnak a bekövetkezése nyilvánvaló. A kérdés csupán az, hogy időben hogyan és mikor történik meg. Csak bizakodni tudunk, hogy gazdag népi kultúrájuk, az oktatásügy, az anyanyelvű nemzetiségi kulturális tevékenység erőfeszítései nem csupán hátráltatják, hanem meg is állíthatják ezt a tragikus folyamatot. Sebben kiemelkedő szerepe lehet, van és kell, hogy legyen a néprajztudománynak.

A román nyelvnek a nagylaki szlovák nyelvjárás szókincsére gyakorolt hatása és annak időbeli fejlődése

Amint az a szakirodalomban közismert, a szlovákok jelenléte a mai Románia területén az első világháborút követő politikai és hadászati eseményeknek köszönhető, amikor is a vesztes Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott, és az egykori hatalmas birodalom egy részét, a trianoni békeszerződés értelmében, Romániához, Jugoszláviához, Szovjetunióhoz és az akkor alakult Csehszlovákiához csatolták (Ţiucria 1936: 13, Bujna 1912: 48, Urban 1930: 164, Krajčovič 1994: 36).

A szlovák nyelvjárások – általában – nagyon érdekesen fejlődtek az idők során, rendkívül komplex és eredeti módon, hiszen állandó hatás érte őket a szomszédok részéről, és különösen azon országok hivatalos nyelvének részéről, amelyben éltek. Állandóan gazdagodtak, egyre tarkábbak lettek, míg végül a legváltozatosabb nyelvjárásokká alakultak (lásd Štolc 1949: 184, *Atlas...* 1968 I.: 68 stb.).

Ekképpen egy szókészlettani elemzés során nagyszámú német, lengyel, ukrán, orosz, magyar és más eredetű szót találhatunk a szlovák nyelvjárásokban, amelyek a szlovák nyelv beszélői és a más nemzetiségű szomszédai közötti mindennapi érintkezések, kapcsolatok során kerültek be ezek szókészletébe.

A nagylaki szlovákok nyelvjárása Szlovákia középső és déli részén, egy hegyvidéki, viszonylag szegény területen alakult ki, a népcsoportok Délkelet-Magyarországra való vándorlása előtt.

A német nyelvet beszélő népességgel kialakult 18. századbeli kapcsolatok során eredetileg olyan német szavak kerültek be a szlovák nyelvjárás szókészletébe, mint az *auzlag/-k* „kirakat”; *barbier* „borbély”; *cverni* „cérna”; *cvikla* „cékla”; *farba* „szín” és „festék”; *firhang/-k* „függöny”; *friški* „gyors”, „sebes” és „friss”; *friško* „gyorsan”, „sebesen”; *fruštík/-g* „reggeli”; *maister* „mester”; *malter* „vakolat”; *pigl’ais/-z* „vasaló”; *šafel* „tömlő” stb.

Ezzel a szókészletteni adalékkal érkeztek a szlovák letelepedők Nagylakra 1803 tavaszán. Idővel az említett idegen kölcsönszavakhoz más, újabb szavak is csatlakoztak (Rozkoš 1988: 21, Rozkoš 1989: 235–247).

Ekképpen már a letelepedés idején és rögtön utána – különösen a magyar adminisztráció kemény intézkedései során, amikor is megpróbálták a magyart hivatalos nyelvként érvényesíteni – számos magyar eredetű szó került be a nagylaki szlovák nyelvjárásba, például: *akou*, „akol”, *álomáš/-ž* „állomás”; *báči* „bácsi”; *barnaví* „barna”; *bičak/-g* „bicska”; *cifra* „cifra”; *cifrovat’/-uvav’* „cifráz”; *dohán/-m* „dohány”; *ešerňou* „esernyő”; *fajta* „fajta”, „faj”; *faitoš/-ž* „tenyész-, faj-”; *findža* „csésze”; *góla* „gólya”; *homok/-g* „homok”; *homokovi* „homoki”; *homočistí* „homokos”; *igazolván/-m* „igazolvány”; *koč/-dž* „kocsi, szekér”; *mara- d’ík/-g* „maradék”; *paláš/-ž* „padlás”; *rendír* „rendőr”; *resel’ou* „reszelő”; *rís/-z* „aratás, termés”; *ríseš/-ž* „arató, termelő”; *rít/-d* „rét, mocsár”; *sel’ep/-b* „szelep”; *túrňa* „torony”; *vágou* „vágó (kenderfeldolgozás)”; *žáčkou* „zacskó” stb.

A nagylaki szlovák nyelvjárás román eredetű lexikális elemeivel kapcsolatban több behatolási réteget kell megkülönböztetnünk. Elsősorban fel kell figyelni a népies szavakra, amelyek a szlovákok és a románok együttélése miatt került be az előbbieik szókészletébe. Ezek tulajdonképpen a román nyelvben is nyelvjárási elemek, például: *biko* „bika”; *dul’eu* „út”; *gripa* „nátha”; *Katica* „Katica”; *kil’ičava* „ösvény”; *nana* „néne”; *padurica* „liget”; *brindza* „túró”; *večina* „szomszédasszony”; *voka* „holtág (a Maros holtága)” stb.

A helyzet radikális módon megváltozott a román adminisztráció berendezkedésével 1919-ben. Egy adott időszakban az itteni szlovákok egyes, a magyar nyelvből kölcsönzött szavakat párhuzamosan használtak a román megfelelőjükkel együtt. A magyar kifejezéseket főleg az idősebb generációk képviselői részesítették előnyben. Így hát egyszerre használták a következőket: *városkí dom–primarija* „polgármesteri hivatal, városháza”, *igazolván–bul’et’ín* „személyazonossági igazolvány”, *iroda–birou* „iroda”, *apat’ieka–farmačija* „gyógyszertár”, *bout/-d–al’imentára* „háztartási bolt”, *cukrázda–kofeterija* „cukrászda”, *fitír–čentru* „főtér”,

auzlag/-k-vitrína „kirakat”, *ešerňou-umbrella* „esernyő”, *abator-bitouna* „vágóhíd”, *áломáš-gára* „vasútállomás”, *heft'ika-tebece* „tudóbbaj”, *zimná čapka-kačula* „sapka” stb.

Később, a mindennapi kifejezőmód szükségessége folytán a román eredetű szavak száma megnőtt a nagylaki szlovákok nyelvjárásában. Következésképpen a 20. század első felében olyan szavak kerültek be az itteni szlovák nyelvbe, mint: *abatór* „vágóhíd”; *abonament/-d* „bérlet”; *abonovat'/-uvat* „sa „előfizet, bérletet vált”; *adeverinca* „bizonyítvány”; *akčel'erát/-d* „gyorsvonat”; *akčident/-d* „baleset”; *albitru* „bíró”; *albitrovat'/-uvat* „bíráskodni”; *al'imenti* „élelmiszerek”; *al'imentára* „élelmiszerbolt”; *amatór* „amatőr”; *amenda* „büntetés”; *antinevraldžik/-g* „fájdalomcsillapító”; *antrenament/-d* „edzés”; *apartament/-d* „apartman”; *aprobare* „engedély, beleegyezés”; *aragáz/-s* „gáztűzhely”; *artil'érija* „tüzérség”; *aspirína* „aszpirin”; *autoservíre* „önkiszolgáló”; *avion/-m* „repülő”; *bajoneta* „bajonett”; *bára* „lőkhárító”; *baston/-m* „bot”; *batóza* „cséplőgép”; *báza* „alap”; *bil'et/-d* „menetjegy”; *birou* „birou”; *bišnica* „bišniť”; *bišnicár* „bišniťar”; *blok/-g* „bloc”; *boneta* „süveg”; *borkán/-m* „befőttesüveg”; *bri-keta* „öngyújtó”; *bul'et'ín/-m* „személyazonossági igazolvány”; *bul'ion/-m* „paradicsomlé”; *bursa* „önsztöndíj”; *bursička* „ösztöndíjacská”; *butel'ija* „butélia (gázpalack)”; *cigája* „cigája (juhajt)”; *ciment/-d* „cement”; *curká-na* „curkána (juhajt)”; *cefere* „román állami vasút”; *ček/-g* „CEC (OTP)”; *čentru* „központ”; *čérera* „kérés, kérvény”; *čirkulácia* „forgalom”; *čivil'izácia* „civilizáció”; *čobán/-m* „csobán, pásztor”; *čorba* „csorba, leves”; *dáčija* „Dacia személygépkocsi”; *Dák/-g* „Dák”; *damidžána* „demizson”; *dedženerovat/-uvat* „degenerál”; *dezertór* „dezertőr”; *dikcionár* „szótár”; *diploma* „oklevél”; *diridžinte* „osztályfőnök”; *divorc/-dz* „vállás”; *doika* „dajka”; *dosár* „dosszié”; *Dumňezeu* „Isten”; *duš/-ž* „zuhany”; *dušmán/-m* „ellenség”; *džanta* „táska”; *dženerácia* „generáció”; *dženerál* „általános”; *dženiálni* „zszeniális”; *džeometrija* „mértan”; *džimnastika* „torna”; *ekipa* „csapat”; *ekipament/-d* „felszerelés”; *ekskrok/-g* „gazember”; *eľefant/-d* „elefánt”; *fabrica* „gyár”; *farmačija* „gyógyszertár”; *felčer* „felcser”; *ficui-ka* „papírfecni”; *fodbal* „futball”; *formácia* „együttes (művészi)”; *fridžidér* „hűtőszekrény”; *fruntáš/-ž* „élharcos”; *furáz/-š* „takarmány”; *furtun/-m* „gumicső”; *gabarit/-d* „teher”; *gára* „állomás”; *gáz/-s* „gáz”, *gázoví* „gázás”; *giveč/dž* „virágcserep, szerbgulyás”; *gripa* „nátha”; *griža* „baj, teher”; *grupa* „csoport”; *hanbal* „kézilabda”; *herpes/-z* „herpesz”; *igrasija* „nyirkosság”; *ikter* „sárgaság”; *indiferentní* „közömbös”; *infektovat'sa* „fertőzik”; *insigna* „jelvény”; *inspector* „inspektor”; *inspektovat'/-uvat* „inspektálni”; *inspirá-*

cija „ihlet”; *instalácija* „berendezés, szerelés”; *instalovat’-uvat’* „beszerel”;
instruktor „instruktor”; *intencija* „szándék”; *inventár* „feltár”; *izvor* „forrás”;
jaurt „joghurt”; *kancelárija* „kancellária”; *kantína* „kantin”; *karakter* „jel-
 lem”; *karoserija* „karoszeria”; *karučáš/-ž* „kocsis”; *kaškaval* „sajt”; *katalog/-*
k „katalógus”; *kazán/-m* „kazán”; *kirija* „bér”; *klór* „klór”; *kofejína* „koffein”;
kofeterija „cukrászda”; *kolorádo* „kolorádó-bogár”; *kol’ektíva* „kollektív”;
komina „törköly”; *kompánija* „kompanya”; *komparácija* „összehasonlítás”;
kompartiment/-d „fülke (vonaton)”; *kompl’eks* „komplexum (állatorvosi)”;
komuna „község”; *končed/-t* „szabadság”; *konduktor* „kalauz”; *konferinca*
 „konferencia”; *konferenciár* „egyetemi docens”; *konsum/-n* „fogyasztás”;
kontábil „könyvelő”; *kontábilka* „könyvelőnő”; *kontrabanda* „csempészet”;
korčitúra „keverék”; *koridženca* „isméltés”; *koridžent/-d* „isméltő (diák)”;
kóta „kvóta”; *kotizácija* „díj”; *kotizovat’-uvat’* „díjt fizet”; *kursa* „járat”;
láma „penge”; *ledžionár* „legionárus”; *ledžitimácija* „igazolvány”; *lei* „lej”,
 „oroszlán”; *leučemija* „leukémia”; *l’iber* „szabad”; *l’ibrérija* „könyvesbolt”;
l’ičeu „líceum”; *l’ivada* „gyümölcsös”; *madžistratúra* „bírói testület”; *maka-
 róna* „makaróni”; *mamal’iga* „puliszka”; *mamal’iguca* „puliszka”; *manevre*
 „manőver”; *margarína* „margarin”; *marinár* „tengerész”; *médija* „átlag”;
meditácija „meditáció”; *mekanik* „szerelő”; *memórija* „emlékezet”; *meniu*
 „menü”; *menta* „menta”; *miče/ mititeje* „miccs”; *mitral’iéra* „gépfegyver”;
mizérija „szemét, mocsk”; *mrańica* „trágya”; *muštár* „mustár”; *muzeu*
 „múzeum”; *nailon/-m* „nájlón”; *nikotína* „nikotin”; *numer* „szám”; *opser-
 vator* „megfigyelő”; *opinka* „bocskor”; *orár* „órarend”; *oridžínál* „eredeti”;
orkestra „zenekar”; *otita* „fülgyulladás”; *padurian/-m* „erdész”; *parašuta*
 „ejtőernyő”; *partikulár* „privát, magánvállalkozó”; *pašaport* „útlevél”; *páza*
 „ör”; *pážhik/-g* „ör”; *pel’ičil’ína* „penicillin”; *penzija* „nyugdíj”; *perikulózni*
 „veszélyes”; *permis/-z* „jogosítvány”; *personál* „személyvonat”; *peruka* „pa-
 róka”; *pieton/-m* „gyalogos”; *pikét/-d* „piké, határőrség”; *pilót/-d* „pilóta”;
plačinta „palacsinta”; *planetára* „bolygó-”; *planór* „vitorlázó”; *ploton/-m/
 pluton/-m* „szakasz”; *pl’ik/-g* „boríték”; *pol’igón/-m* „lőtér”; *pompa* „pom-
 pa”; *pompier* „tűzoltó”; *pop/ popa* „pap”; *portár* „kapus”; *praktikovat’-uvat’*
 „gyakorol, úz”; *práz/-s* „póréhagyma”; *príza* „konnektor”; *prelundžitór*
 „hosszabbító”; *prešedint’e* „elnök”; *próba* „próba”; *probléma* „probléma”;
pročes/-z „per”; *produkcija* „produkció”; *programa* „program”; *prokurovat’-
 uvat’* „beszerez”; *provokator* „provokátor”; *punga* „zacskó”; *redžim/-n* „re-
 dzsim”; *redžister/ redžistru* „regisztr”; *redžiment/-d* „ezred”; *redžiune*
 „régio”; *reglovat’-uvat’* „beállít”; *rekomandovat’-uvat’* „ajánl”; *remor-
 ka* „utánfutó”; *repica* „repce”; *repríza* „félidő”; *restaorant/ restaurant/-d*

„vendéglő”; *rešou* „rezsó”; *revel'ion/-m* „szilveszter”; *revorver* „revolver”; *rodáž/-š* „bejárás”; *rogožina* „gyékény”; *rom/-n* „rum”; *salám/-n* „szalámi”; *salutovat'/-uvat'* „köszön, szalutál”; *sárma* „drót”; *sekurita/ sekuritae* „szekuritáté, biztonság”; *serdžent/-d* „őrmester”; *servič/-dž* „munka, munkahely”; *silóz/-s* „siló”; *sindikát/-d* „szakszervezet”; *sintaksa* „szintaxis”; *skára* „létra”; *skarlatina* „skarlát”; *spečiální* „különleges”; *spirt/-d* „szesz”; *statút/-d* „státusz”; *strung/-k* „eszterga”; *sudžerovat'/-uvat'* „sejtet, javasol”; *šalopeta* „kezeslábas”; *šed'inca* „ülés, gyűlés”; *šnicel'* „rántott hús”; *šorc/-dz* „rövidnadrág”; *štofa* „szövet, kelme”; *tabel* „táblázat”; *taksa* „adó”; *tapicérija* „kárpit”; *tehničian/-m* „technikus”; *televizór* „televízió”; *teolódžija* „teológia”; *terén/-m* „földterület”; *terminolodžija* „terminológia”; *téza* „dolgozat”; *tradícija* „tradíció”; *tranvai* „villamos”; *tribunál* „törvényszék”; *trotineta* „roller”; *t'abúr* „kulák”; *ujum/-n* „örlési vám”; *umeráš/-ž* „vállfa”; *uniforma* „egyenruha”; *urda* „orda”; *urdženca* „sürgősség”; *vagon/-m* „vagon”; *vakanca* „vakáció”; *valuta* „valuta”; *váma* „vám”; *vapór* „hajó”; *varian-ta* „variáns”; *veterinár* „állatorvos”; *vineti* „padlizsán”; *vitéza* „sebesség”; *vitrína* „vitrin”; *vizita* „látogatás”; *zgura* „salak”; *žudec/-dz* „megye”; *žurnál* „napló” stb.

Egy következő szakasz a román nyelvnek a nagylaki szlovák nyelvjárásra gyakorolt hatásában egybeesik az egyes szókapcsolatok vagy jellegzetes kifejezések kölcsönzésével, amelyek mihelyt használatba kerülnek, különös színességet biztosítanak az illető nyelvnek. Ez különösen akkor történik meg, amikor a szlovák beszélők nem rendelkeznek egy megfelelően gazdag anyanyelvű szókinccsel, vagy amikor hosszú ideig sofőrként, traktoristaként vagy gépészként dolgoznak a mezőgazdaságban, esetleg amikor szakmai képzésüket román környezetben végezték, így hát az illető kifejezések és szókapcsolatok jobban kéznél vannak és ezeket használják, adaptálva a mindennapi anyanyelvű beszédükhöz. Így hát gyakran találkozhatunk olyan kifejezésekkel, mint: *dai mi keia de paišpel!* (ro. *dă-mi cheia de paišpel*) „add a tizenhatos kulcsot!”, *pokazila sa mi pompa de benzină* (mi s-a defectat pompa de benzină) „meghibásodott a benzinpumpa”; *toto sa volă kutia de transmisije* (această (piesă) se numește cutia de transmisie) „ezt (az alkatrészt) hajtóműnek hívják”; *rostrhla sa mi kurea de transmisije* (mi s-a rupt cureaua de transmisie) „elszakadt a hajtósíj”; *toto je remorca rabatabila* (aceasta este o remorcă rabatabilă) „ez egy fölhajtható utánfutó”; *zaz id'e hailameroš a kričí hai la mére ši la pére* (din nou vine vânzătorul de mere și strigă hai la mere și la pere) „megint jön az almaárus és kiáltja, hogy almát és körtét vegyenek”;

strat'ila son si bulet'inul de identitate (mi-am pierdut buletinul de identitate) „elveszítettem a személyazonossági igazolványomat”; *d'e măt'e ten țărtifikát de naștere?* (unde aveți certificatul acela de naștere?) „hol van az a születési bizonyítvány?”; *ňebou vo vároši, l'ebo ředostáu bil'et de voje* (nu a fost în oraș, deoarece nu a primit bilet de voie) „nem volt a városban, mert nem kapott kilépőt”; *kúpil'i si televizór kolor* (și-au cumpărat televizor color) „színes televíziót vásároltak”; *tuto je komisariátul mil'itar* (aici este comisariatul militar) „itt a katonai parancsnokság van”; *volal'i ho na tribunalul militar* (a fost chemat la tribunalul militar) „behívták a katonai törvényszékre”; *fčera bola adunáre dženerála* (ieri a avut loc adunarea generală) „tegnap volt a nagygyűlés”; *na l'eto máme intálnire de zeče aňi* (vara (viitoare) avem intálnire de zece ani) „(jövő) nyáron lesz a tíz éves találkozó”; *pozrien sa do mersul trenurilor* (mă uit în mersul trenurilor) „megnézem a vasúti menetrendet”; *dáme si kafea ku lapte* (servim kafea cu lapte) „tejeskávét szolgálunk fel”; *cel'í večer pije rom cu bere* (toată seara bea rom cu bere) „egész este rumot iszik sörrel”; *strat'ila sa mi řurubelnica kruče* (mi s-a pierdut řurubelnița în cruce) „elveszett a csillagszavarrhúzó”; *kúpila spirt sanitar* (a cumpărat (ea) spirt sanitar) „(ő) kékszeszt vásárolt” stb. (lásd még Rozkoř 2003: 120).

Meg kell jegyeznünk, hogy ez a helyzet egyre inkább a legfiatalabb generációknál figyelhető meg, és úgy tűnik, hogy ez a tendencia általánossá fog válni, vagyis a jövőben egyre több ilyesfajta kifejezések és szókapcsolatok lesznek jelen a vizsgált szlovák nyelvjárásban. Milyen volt a román eredetű szavak utólagos fejlődése a nagylaki szlovák nyelvjárásban? Amint a fentiekből következik, fonetikai szempontból a román eredetű szókészletteni elemek teljes mértékben adaptálódtak a nagylaki szlovák nyelvjárás fonetikai rendszeréhez. Ekképpen az *e*, *i* lágy magánhangzók előtti *d*, *t*, *n*, *l* mássalhangzók, valamint az *ia*, *ie*, *iu*, *io* diftongusok palatalizálódnak, a szóvégi *u* magánhangzót és *v* mássalhangzót bilabiális mássalhangzóként ejtik ki. A nagylaki szlovák nyelvjárásban a hangsúly minden esetben a szó első szótagjára esik, és ennek a fonetikai szabálynak rendelődnek alá a román nyelvből kölcsönzött szavak is. Közismert tény, hogy a középtípusú szlovák nyelvjárásokra jellemző az is, hogy struktúrájukban ott vannak a rövid magánhangzók mellett a hosszú magánhangzók is, a román eredetű szavakban pedig nagyon sok esetben a volt hangsúlyos szótagok (általában a szavak utolsó előtti szótagjai) hosszú magánhangzókká fejlődtek (lásd még Ciplea 1966, Dobrițoiu-Alexandru 1967, Chițimia–Deboveanu 1963, Deboveanu 1967,

1970, Dumitrescu–Novicikov 1963, Kerd’o 1990, Király 1967, Rozkoš 1967, 1968, 1985, 1989, 2003).

Ami a morfológiai részét illeti, a nagylaki szlovák nyelvjárásba került román eredetű szavak által erőteljesen feltöltődött az egy mássalhangzó-ra végződő hímnemű főnevek halmaza, mivel a román nyelv számos egy mássalhangzóra végződő semleges nemű főneve formailag itt hímnemű-vé válik, következésképpen ugyanúgy viselkedik, mint az összes többi hímnemű főnév, amelyek ragozása a „chlap”, „dub” és „stroj” paradigmák szerint történik.

Másrészt számos nőnemű főnév, amely ezen a nyelven *-ia*-ra végződik, a vizsgált nyelvjárásban lágy típusú nőnemű főnévvé alakult, így pedig a ragozásuk az „ulica” típusú paradigmáknak rendelődik alá. A román eredetű szavak (főnevek) tövéből formálódó származékszavak által számottevően növekedett egyes vonatkozó melléknevek, egyes határozószók és folyamatos jellegű igék halmaza, mint ahogy más elemeké is.

A szintaxist illetően a román nyelv hatása a nagylaki szlovák nyelvjárásra nem jelentős.

Amint már említettük, a román eredetű önálló szavak (főképpen főnevek, de nem csak) tövéből szlovák képzők segítségével számos származékszó képződik, amely tovább gazdagítja az illető nyelvjárás alapszókincsét.

Ekként egy olyan főnévből, mint a *padurian/-m* alakult ki a nőnemű formájú *paduriana*, a *paduriaňik/-g* kicsinyítő szó, olyan melléknevek, mint *padurianski*, *padurianou*; a *birou* főnévből származik a *birovík* kicsinyítő szó, a *birovouski* melléknév; a *čorba* főnévből a *čorbička* kicsinyítő szó, a *čorboví* melléknév; az *ekipa* főnévből pedig egy másik főnév, az *ekipáš/-ž*, végül ez utóbbiból az *ekipáški*, *ekipášou* melléknevek stb. A *lamur-* (a se *lämuri* – „tisztáz”) ige-tőből alakult ki a folyamatos jellegű *lamurovat’/-uvat’* ige és a *lamurovaní/-uvaní* melléknévi igenév; a *divorc-* (divort–, „válás”) főnévi tőből a *divorcovat’/-uvat’* ige és a *divorcovaní/-uvaní* melléknévi igenév; a *grip-* szótőből a *gripovat’/-uvat’* ige és a *gripovaní/-uvaní* melléknévi igenév; a *kontábil* (contabil–„könyvelő”) főnévből a nőnemű *kontábilka*, a *kontábilskí*, *kontábilou*, *kontábilkin/-m* melléknév; a *muštár* (muštar–„mustár”) főnévből pedig a *muštárik/-g* kicsinyítő szó és a *muštároví* melléknév stb.

A fent bemutatott jelenségeket figyelembe véve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nagylaki szlovák nyelvjárás annak ellenére, hogy magán hordozza a középtípusú szlovák nyelvjárások fő jellemvonásait a

saját, többé-kevésbé elszigetelt fejlődése adja, és az egyes idegen nyelvek hatása miatt nem azonosítható egyetlen más nyelvjárással sem, legyen szó akár Szlovákia, akár az alfölddel érintkező régiók (Jugoszlávia, Magyarország, Románia) nyelvjárásairól.

Éppen ezért úgy gondoljuk, hogy mind a jelenben, mind a jövőben ez a nyelvjárás kiemelt figyelmet érdemel.

Szakirodalom

ATLAS...

1968 *Atlas slovenského jazyka*. [Atlasul lingvistic al limbii slovace.] I/1–2.

Bratislava

BUJNA, Ivan

1912 *Stručný nástin dejín cirkve evanjelickej a. v. v Nadlaku od r. 1853 do r.*

1912. [Scurtă prezentare a istoriei parohiei evanghelice (slovace) de

c. a. din Nădlac începând cu anul 1853 până în anul 1912.] Lipt. Sv.

Mikuláš

CIPLEA, Gh.

1966 Influențe românești în graiurile cehe din Banat. *Cercetări de lingvistică* XI. (1)

1966a Accentul și lungimea vocalică în elementele de origine română în graiurile cehe din Banat. *Cercetări de lingvistică* XI. (2)

CHIȚIMIA, C. Ion – DEBOVEANU, Elena

1963 *Graiul și folclorul polonez din Bula, raionul Suceava. Romanoslavica* VII.

DEBOVEANU, Elena

1967 Observații generale asupra graiurilor polone din județul Suceava. *Romanoslavica* XIV.

1970 Elemente slovace în structura unui grai polon din România. *Romanoslavica* XVII.

DOBRIȚOIU-ALEXANDRU, Teodora

1967 Banatismy v nářečích českých osád Sv. Helena, Gerník, Rovensko, Biger, Šumice a Klopodie. [Banatismele din graiurile cehe ale localităților Sf. Elena, Gârnic, Ravensca, Bigăr, Șumița și Clopodia.] *Slávia* XXXVI. Praha

- DUMITRESCU, Maria – NOVICIKOV, Eugen
1963 *Lexicul graiului rusesc din satul Mila 23 (regiunea Dobrogea). Romanoslavica.*
- KERĐO, J.
1990 Kniektorým aspektom frazeológie Slovákov v Rumunsku. [Cu privire la unele aspecte ale frazeologiei slovacilor din România.] In: *Slováci a materinský jazyk*. Martin
- KIRÁLY, F.
1967 Într-o problemă controversată în lingvistica românească: ce fel de raport există între cantitatea vocalelor și accentul cuvintelor. *Cercetări de lingvistică* XII.
- KRAJČOVIČ, Martin
1994 Dolnozemskí Slováci a mierová konferencia v Paríži 1919–1920. [Slovacii din Ținuturile de jos și conferința de pace de la Paris 1919–1920.] In: *Slováci v Mad'arsku*. Matica Slovenská, Martin
- ROZKOŠ, Pavel
1967 Fonetismul graiului slovac din Nădlac. In: *Analele Universității din Timișoara*. Seria Științe Filologice V. Timișoara
1968 *Influente românești în graiul slovac din Nădlac*. In: *Analele Universității din Timișoara*. Seria Științe Filologice VI. Timișoara
1985 Stredoslovenské nárečia na území Rumunska. [Graiurile slovace de tip central de pe teritoriul României.] *Variácie* VII.
1988 *Contribuții la studiul elementelor străine (românești, maghiare, germane) în graiurile slovace din Banat*. Seminarul de lingvistică. (48).
1989 *Elemente românești, maghiare, germane în lexiconul graiurilor slovace din Banatul Românesc*. In: *Dialectologica*. București
- ŠTOLC, J.
1949 *Nárečie troch slovenských ostrovov v Mad'arsku*. [Graiul celor trei insule lingvistice slovace din Ungaria.] Bratislava
1968 *Reč Slovákov v Juhoslávii*. [Vorbirea slovacilor din Iugoslavia.] I. Bratislava
- ȚIUCRA, Petre Pribeagul
1936 *Pietre rămase. (Contribuție la monografia județului Arad)*. București
- URBAN, R.
1930 *Čechoslováci v Rumunsku*. [Cehoslovacii din România.] București

A nyelvjárások elhalásának folyamata a magyarországi szlovák nyelvszigeteken

A nyelvjárások visszaszorulásának folyamata, amely végkimeneteiben elhalásukhoz vezethet, többféle módon mehet végbe. A magyarországi szlovák nyelvjárásokat tekintve háromféle mód mutatkozik, amelyek több ponton érintkeznek, keresztezik egymást.

1. Az elsőt nevezhetjük „*nyelvjárások versus irodalmi nyelv*” módozatnak.

A nyelvjárás visszaszorulásának, illetve elhalásának ezen útja nemcsak a kisebbségi pozícióban lévő nyelvjárásokat jellemezheti, hanem az anyaország nyelvjárásait is. E módozat hosszú történelmi folyamat eredménye, melynek során fokozatosan alakultak ki a szlovák nyelv nyelvjárások feletti, kultivált, majd standard rétegei, végül az irodalmi nyelv.

E folyamat igen lényeges vonása a nyelvjárások kommunikációs funkcióinak korlátozódása. A kezdeti fázisban a nyelv mint kommunikációs eszköz másodlagos funkciói korlátozódnak a nyelvjárásokat illetően, majd fokozatosan elsődleges funkciói is. A nyelvjárások térvesztésének folyamata ebben az értelemben szorosan összefügg a nyelvi rétegződés természetes fejlődésével.

A nyelvjárásokat általában az adott nyelv olyan nyelvi rétegeként szokás meghatározni, amely csak beszélt formában él. A magyarországi szlovák nyelvszigeteken azonban írott változatuk is létezik, erről tanúskodnak a népi írásbeliség emlékei (Király 1953, Király 1965, Gyivicsán 1978, vö. továbbá Gyivicsán 1996: 11–15, 27).

A nyelv egyes elemei a történelmi fejlődés során elavulnak, archaikussá válnak. A legarchaikusabb nyelvi elemek őrzői éppen a nyelvjárások.

A nyelvi/nyelvjárási archaizmusokat Jan Chloupek a következőképpen definiálta, illetőleg csoportosította:

- olyan nyelvi jelenség, amely egy korábbi társadalmi korszak jellemző nyelvi elemeként, archaizmusként tovább él
- olyan nyelvjárási jelenség, amely a nemzeti nyelv korábbi állapotát jellemzi
- olyan nyelvjárási jelenség, amely ma visszaszorulóban van (Chloupek 1971: 27).

A nyelv archaikus jegyeinek fokozatos perifériára szorulása és végső soron felváltásuk más, az adott nyelvi jelenség kifejezésére alkalmas elemekkel, nem bontja meg a nyelvjárás vagy más, standardizált nyelvi réteg rendszerét, de ez a folyamat az irodalmi nyelvben is végbemehet anélkül, hogy kommunikációs zavart okozna. (Pl. a szókincs állandó megújulása mellett a morfológiai területéről megemlíthetők az aorisztosz maradványok, amelyek a myjava–brezovai nyelvjárási csoportban az ún. *kopanyicákon* (hegyi bokortanya jellegű településforma) fellelhetők voltak még az 1980-as években, ezt a jelenséget máig őrzik a bakonyi szlovák települések: *Bakonycsernye/Čerňa*, *Jásd/Jášč-Jást'*, *Szápár/Cáfár* nyelvjárásai is (Žiláková 1986).

Az elsődleges és másodlagos nyelvi funkciók érvényesülésének korlátozott volta – a nyelvjárást mint nyelvi réteget illetően – értékrendi válsághoz vezethet, amely a nyelvjárás visszaszorulását eredményezheti, s e folyamat eredményeként a beszélő közösség más, standardizált nyelvi réteggel válthatja fel, kisebbségi pozícióban lévő nyelv esetében pedig nyelvcseréhez vezethet (Gyivicsán 1993: 47–62, 130–149). A nyelvjárásokat (a nemzeti nyelv összefüggő területén) a beszélő közösségek felválthatják városi nyelvre vagy az irodalmi nyelv beszélt változatára. A nyelvi rétegek cseréje egy generáció alatt is végbemehet, azonban többnyire egymást követő generációk során következik be. A nyelvi rétegek cseréjét különféle tényezők motiválhatják, pl. lakhelycsere, olyan hivatás gyakorlása, amely az irodalmi nyelv, illetve a kultivált nyelvi rétegek állandó használatát követeli meg és hasonlók.

A magyarországi szlovák nyelvszigeteken a nyelvjárás más nyelvi réteggel (az irodalmi nyelvvel) való felváltása többnyire másodlagos szocializáció útján ment végbe körülbelül az 1960-as évektől, az akkor iskoláskorú generációktól számítva (természetesen napjainkban is találkozzunk egyedi esetekkel, amikor a legfiatalabb generáció tagjai aktívan is elsajátítják a lakhelyükre jellemző szlovák nyelvjárást).

A nyelvjárás elhalásának „*nyelvjárás versus irodalmi nyelv*” módozata jellemzi a magyarországi szlovákok azon csoportját is, amely az 1946–1948-as magyar–csehszlovák lakosságcsere során áttelepült Csehszlovákiába (Zsilák 2001, Žiláková 2004).

Az idősebb generáció tagjai szülőfalujuk szlovák dialektusát adekvát kommunikációs szituációk hiányában napjainkban korlátozottan használhatják (Uhrinová 2004: 24, 67–68, 87, 109–123, 64, 172, Uhrinová 2005: 114, Tóth–Tušková–Uhrinová–Žiláková 2005: 260–265).

A nyelvjárások térvésztesztét (a vizsgált szempontból) a következő tényezők befolyásolhatták:

- A modern, egységes szlovák irodalmi nyelv pozíciójába a Štúr által kodifikált nyelvváltozat került, a magyar irodalmi nyelv létrejöttével összevetve fáziskéséssel, emellett a nyelvszigeteken élő evangélikusok nyelvhez kötődő értékrendjében első helyen az ún. *bibličina* (a králicei biblia nyelve) állt. Ez az attitűd a mai napig tetten érhető a legidősebb generáció értékrendjében – ezen okokból a nyelvjárásokat a magyarországi szlovákok igen szűk rétegében váltotta fel az irodalmi nyelv.
- A szlovák városi nyelv a nyelvszigetek mezővárosaiban nem alakult ki, ehhez egyrészt hiányzott a megfelelő intézményi háttér, másrészt azokban az alföldi mezővárosokban, illetve mezőváros jellegű településeken, ahol erre részlegesen megvoltak a feltételek, a fejlődési folyamat már kezdeti fázisában – a történelmi-politikai változások folytán (lakosságcsere) – megrekedt.
- A magyar nyelv kultivált nyelvi rétegeinek intenzív hatása értékvesztést idézett elő a szlovák anyanyelvjárással szemben, ezért a szülők már nem törekedtek e nyelvi réteg átörökítésére (Gyivicsán 1993: 130–138, 166–167, 170–174, Zsilák 1992: 28–35).
- Az adott helyi szlovák dialektus kommunikációs értékének devalválciójához hozzájárult annak archaikus jellege is (Zsilák 1991: 53–59, Gyivicsán 1993: 174, Uhrinová 2004: 24–23). Másrészt viszont az adott dialektus archaikus volta következtében számos igen értékes nyelvi, néprajzi, kulturális archaizmust őriz.

2. A kétnyelvű környezetben a nyelvjárás térvésztesztének és elhalásának folyamatát befolyásolja a többségi nemzet irodalmi nyelve, illetve a többségi nemzet nyelve kultivált rétegeinek intenzív hatása (különösen, ha hatásukat rendelvek is támogatják). A nyelvjárás elhalásának ezt az útját nevezhetjük „*slovák dialektus versus a többségi nemzet nyelve*” módozatnak.

A szlovák–magyar kétnyelvűség bizonyos típusának meglétét feltételezte Czambel Samu (Samo Czambel/Cambel) közép-szlovák nyelvterületen a 19. század végén, illetve a 20. század elején (Czambel 1903: 120–141). E feltételezésből indul ki Manga János néprajzkutató, amikor azt állítja, hogy Nógrád megye mai Magyarországra eső településeit a törökök kiűzése után a 18. században olyan szlovákokkal telepítették be, akik kétnyelvűek voltak (Manga 1975).

A magyarországi szlovákok kétnyelvűségét, valamint az egyes nyelvszigetek lakosságának különböző mértékű asszimilációját már a nyelvjárási monográfiák szerzői, Jozef Štolc, Pavol Ondrus, Sipos István is konstataálták, leírták (Štolc 1949: 13–19, Ondrus 1956: 8–9, 12, 305–306, Sipos 1958: vö. elsősorban a nevekkal foglalkozó részt, valamint a szótárt). Számos magyar kölcsönszót jegyeztek fel, amelyet a magyarországi szlovákok nemcsak a velük szomszédos magyar nyelvjárásokból vettek át, hanem az irodalmi nyelvből is. A szlovák–magyar, magyar–szlovák nyelvi kontaktusoknak s az ezek révén történt kölcsönös szóátvételeknek több munkát is szentelt Gregor Ferenc, munkái azonban csak részlegesen érintik a magyarországi szlovák nyelvjárásokat, hiszen szinte lehetetlen elkülöníteni azt a szóréteget, amelyet a két nyelv csak az egyes nyelvjárások szintjén vagy regionális szinten vett át, esetleg bekerültek az irodalmi nyelvbe (Gregor 1989, Gregor 1993).

A többségi nemzet nyelvéből átvett jövevényszavak nem érintik a szlovák nyelvjárások struktúráját, a nagyszámú idegen lexikális elem mégis az adott nyelvjárás idegenszerűségét eredményezheti, „*makaróni nyelv*” hatását keltheti. A hosszan tartó intenzív környezeti hatás eredményeként módosulhat az egyes magánhangzók artikulációja, a környezeti nyelvből való szóátvételek útján idegen magánhangzók is adaptálódnak a nyelvszigetek szlovák nyelvjárásainak magánhangzórendszerébe.

A nagymérvű magyar szókölcsönzésre figyelmeztetnek a 19. század második felében a békéscsabai lelkész Haan Lajos (Ludovít Haan) és a szarvasi Zsilinszky Mihály (Michal Žilinský) (Haan 1991: 39–40, Žilinský 1872, újabb kiadás 2004: 148–149, vö. Divičanová 2002: 432–433). Németh Zoltán (Németh 1986) foglalkozott a nyíregyházi bokortanyák szlovák nyelvjárásának jelenségeivel, egyebek mellett azokkal a magyar kölcsönszavakkal, amelyek a beszélőközösség némely tagjainak szlovák nyelvért a „makaróni nyelv” irányába torzítja. Némely szlovák magánhangzók artikulációjának módosulását a magyar nyelv hatására regisztrálják a nyelvjárási monográfiák említett szerzői, e jelenségekkel foglalkozik a

Magyarországi szlovák nyelvjárások atlasza is (*Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*) (Štolc 1949: 30–57, Ondrus 1956: 14–25, Fügedi–Gregor–Király 1993: 27). Ezt a jelenséget nem kerülhetik meg a magyarországi szlovák nyelvjárásokkal foglalkozó munkák sem, magam is találkoztam vele nyelvjáráskutató terepmunkám során (Žiláková 1986: 8, Žiláková 2004: 176–178).

A 20. század feléig a magyarországi szlovák nyelvjárások morfológiai rendszerére csekély hatást gyakorolt a magyar nyelv. A közép-szlovák **ňislobod/t, slodod/t**, nyugat-szlovák **ňeslododa, slobono, slobonno** alakokat modális segédige funkcióban a magyar **szabad/nem szabad** hatására már Štolc és Ondrus is számbavette, saját gyűjtéséből a dabasi nyelvjárásból vannak rá példáim. Hasonlóan a **môct'** segédige helyett a **ved'iet'** használatos a magyar **tud** hatására: *A čo zme ved'eli robiť?, Tag bó naučení naň, že ňeved'ev pres toho spat'.*, *Ňeved'ela sa poválat'i a potom aj zomrela* (Štolc 1949: 118, 223, 227, 287, Ondrus 1956: 147, Žiláková 2004: 11, Zsilák 1977: 363).

A birtokviszony kifejezése redundáns eszközökkel tükörfordítás a magyar nyelvből: *potom ma už moja mama hrešili = aztán már anyám szidott, a tátok moja áňôša = és az anyósom, moja stará mat' viprávali že = nagyanyám mesélte, hogy...* (Zsilák 1977: 365). E jelenséget A magyarországi szlovák nyelvjárások atlaszában *Kommentárja* is adatozza (Fügedi–Gregor–Király 1993: 67).

Ugyancsak Gregor F. foglalkozott a magyar grammatikai szavak átvételével a szlovák nyelvben, a **bár, bár(s), de, dehod't', dečo, dečoňé, hát/d/át, ud'an/m, perse, sóval, ténlek/g** alakok különböző mondattani funkcióira hoz gazdag példaanyagot (Gregor 1987). A fenti grammatikai szavak szép számmal fordulnak elő több magyarországi szlovák nyelvjárásban is, egyebek mellett a Békés és Csanád megye szlovák településeinek nyelvjárásaiban, amint erre Pavol Ondrus monográfiája is utal, de élő jelenség a mai nyelvhasználatban is, magam a bakonyi települések szlovák nyelvjárásaiban jegyeztem le hasonló példákat.¹

A grammatikai szavak szóátvételnél viselkednek a hazai szlovák nyelvjárásokban, nem idézik elő a nyelvjárások morfológiai rendszerének bomlását, ami minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy mondattani funkcióik a két nyelvben azonosak.

1 Nyelvjárási példáim az írásaimban közölteken kívül magnetofonkazettákon vannak dokumentálva.

Vannak azonban kontaktjelenségek, amelyek érintik a hazai szlovák dialektusok morfológiai rendszerének stabilitását.

A helyi nyelvjárás ismeretének instabilitásából adódnak *szemantikai jellegű problémák*. Pl. az 1970-es évek végén említette egyik járdi, az idős generációhoz tartozó adatközlő, hogy az egyetlen (az 1940-es években született) fiatal, akit a szülei még megtanítottak a járdi nyelvjárásra, nem tudta értelmezni a *žáček* (= irod. *žiak*, m. tanuló, diák) lexémát, ezért *zsacskó*-nak fordította (*sl. sáčok*). Ezzel a fiatal adatközlővel magam is találkoztam, az 1970-es évekbeli gyűjtőútjaimról beszélgettünk, konkrétan megemlékeztem a legidősebb, az 1880-as évek végén született adatközlőről. Neki is eszébe jutott egy eset, amikor Torma Józsefné Schlaider Annát egy rendezvényről kocsival vitte haza, és megkérdezte tőle, hogy tetszik a kocsikázás. *Porád bi sa takto vézla* (= *mindig így vitetném magam*) válaszolta. A *porád* (= mindig) irodalmi nyelvi ekvivalense *vždy*. Ennek a ma is viszonylag fiatal adatközlőnek a nyelvi tudatában nincs stabil helye a *porád* lexémának, *po Ráb*-nak értette, azaz Győrig. (Győr város e régebbi nevét őrzik a bakonyi szlovák nyelvjárások, megvolt a régebbi szlovák irodalmi nyelvben is.)

Némelykor a nyelvjárás hordozóinak nyelvi tudatában elvész egy adott szlovák lexéma jelentése. Pl. a nagybánhegyesi nyelvjárásban a kézimunka bizonyos fajtáját *štrikovat'* (= irod. *pliest'*) igével nevezték meg. Az 1980-as években volt használatos a magyar *köt* ige – *viazat'* tükörfordítása az eredeti lexéma helyett a fenti jelentésben. Formális hasonlóság alapján használatos az *úhlia* (irod. *uhlie*, m. szén) helyett a *seno* (= széna) a magyar *szén* lexéma hatására. E problémakörhöz tartoznak azok a példák is, amikor a nyelvjárás hordozója a magyar szó több szlovák ekvivalense esetén nem az adekvátat választja: *to je taká robota (vec helyett) = az olyan dolog*.

Az *igeszemlélet* instabilizációját eredményezi a magyar *fog* + *főnévi igenév* típusú jövő idő tükörfordítása: *fog sikerülni = bud'e sa vidarit'*.

Gyakrabban használatos magyar hatásra a visszaható igék nem visszaható (*sa, si nélküli*) igealakja: Pl. *saňi, saňit'e!*

Mondattani hatásokról tanúskodnak az egyes fordulatok tükörfordításai: *A tag zvikli doňest' = m. szoktak hozni. Dochtorí spovedali s ňeho = az orvosok lemondtak róla, ňelúbim dat'i = nem szerek adni, a ja son za pòvdruha roka tam vella dochtoróv robev = orvosok mellett dolgoztam.*²

2 Példáimat részben Nagybánhegyesen, családi körben jegyeztem le, illetve a dabasi nyelvjárásból valók (vö.: Zsilák 1977: 363).

Nem történt meg azonban mindeddig annak a problémakörnek a vizsgálata, mennyire őrizte meg a magyarországi szlovák nyelvjárások nyelvi rendszere szlovák jellegét, illetve mennyire közeledett a magyar nyelv nyelvi rendszeréhez, továbbá a világ nyelvi képe mennyire szlovák vagy magyar ezekben a nyelvjárásokban.

A szlovák nyelvjárások térvésztesére és a nyelvcserére nem csupán belső, nyelvi okokból került sor. Ezt támasztják alá azok a munkák, amelyek a magyarországi szlovákok kétnyelvűségét vizsgálják.

A nyelvváltás folyamatának bemutatása kapcsán a szerzők rámutatnak azokra a szociológiai, társadalmi, politikai tényezőkre, amelyek döntően befolyásolták a szlovák egynyelvűségből kiinduló, majd a szlovák–magyar később magyar–szlovák kétnyelvűségi szakaszokon át a magyar egynyelvűségbe torkolló változásokat (Gyivicsán 1993, Divičanová 1999, Žiláková 2004. Az idézett munkákban fellelhető a további szakirodalom). Pl. Dedinszky Gy. adja közre azokat a rendelkezéseket, amelyek a békéscsabai evangélikus egyházon belül támogatták a magyar nyelv bevezetését és pozíciójának megszilárdulását a *bibličinával* szemben, rámutat továbbá arra, milyen következményei voltak ezen rendelkezéseknek az egyházi iskolák tanítási nyelvére (Dedinszky 1987: 12–13, vö. a forrásokat: *Békéscsabai evangélikus egyházközség jegyzőkönyvei I.* 118–119, *Békéscsabai evangélikus egyházközség presbitériumi jegyzőkönyve 1857. máj. 27.*). Bodonyi Edit elemzi disszertációjában a magyar kormányrendeletek hatását a magyarországi nemzetiségi iskolarendszer fejlődésére, amely a szlovák iskolarendszerre vonatkozó egzakt adatokat is tartalmazza (Bodonyi 1999).³

Az utóbbi évtizedek pozitív fejlődését előidéző állami rendeleteket érinti Uhrin Erzsébetnek a magyarországi szlovákok nyelvét szociolingvisztikai alapon vizsgáló monográfiája (Uhrinová 2004: 196, 180). Országos szintű szociolingvisztikai kutatásokba bekapcsolódva a 2004–2005 években négytagú csapat végzett vizsgálatokat Tótkomlóson, amely település jelenlegi nyelvi állapota félúton van a kétnyelvűség és nyelvcseré között, a kutatások eredményei egyben a nyelvtervezést hivatottak segíteni (Tóth–Tušková–Uhrinová–Žiláková 2005: 240–324).

3 A szlovák nyelvhasználattal az iskolákban és az egyházban szociolingvisztikai szempontból legújabbban Tóth Sándor János írásai foglalkoznak, melyek a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete kiadványaiban jelentek meg.

A magyarországi szlovák nyelvjárások revitalizációjának ad teret a *Čabän* folyóirat és a *Čabiansky kalendár* című periodika (Uhrinová 2004: 190, 175, Šebová-Maruzsová 2005, Tušková 2005).

Annak ellenére, hogy a kevert típusú archaikus magyarországi szlovák nyelvjárások korunk kommunikációs követelményeinek nem adekvát eszközei, *etnoszignifikáns értéket* képviselnek, ahogy ezt a nagybányai nyelvjárás vizsgálata kapcsán megállapította Miroslav Dudok (Miroslav 2008: 117–132). E jellegüknél fogva törekednünk kell megőrzésükre.

3. Végül a nyelvjárások elhalásának harmadik módozata az, amikor maguk a *hordozói halnak ki*. E jelenséggel az 1970-es évek végén személyesen először terepmunkám során Súrón. Súr a régi Veszprém megye területén található, Bakonycsernyétől kb. 6 km-nyire északnyugati irányban.⁴ 1695-ben telepítették újra Szlovákia különböző részeiről, részben katolikus, részben evangélikus vallású lakosokkal. (Bakonycsernye csekély számú katolikus lakossága a sári egyházközséghez tartozott az evangélikusok pedig megfordítva.) A lakosságcseréje idején a Súriak igen nagy számban hagyták el szülőfalujukat. Jozef Štolc az 1940-es években megfelelő nyelvi anyagot tudott gyűjteni a településből ahhoz, hogy a helyi szlovák nyelvjárás rendszerét leírja és jellegét megállapítsa (Štolc 1949: 22, 28, 201–203). Nyelvjárási gyűjtőmunkám során, amelyet a történelmi Veszprém megye szlovák településein (Bakonycsernye, Jásd, Szárpár, Öskü) végeztem az 1970-es évek második felében, segítőt, Kadlecsik Jánosné sz. Kadlecsik Judit felajánlotta, hogy átvisz Súrra, hátha találunk még néhány szlovákkul beszélő idős embert, hogy saját gyűjtésű anyagom is legyen a településről. A Súriak sajnálkoztak, hogy egy idős asszony, aki beszéli még a helyi szlovák nyelvjárást, hosszabb ideje nem tartózkodik otthon, majd eszükbe jutott még egy. Sikertelenül próbáltunk találkozni vele, de már csak néhány szó, a *Miatyánk* mint imádság címe jutott eszébe, mondatot alkotni már nem tudott szlovák nyelven (Žiláková 1986: 19–21).

A többi településben nem csak kitűnő nyelvi anyagot sikerült gyűjtenem, néprajzi tekintetben is igen értékes adatokat kaptam a népi orvoslás rendszerére. A nyelvi anyag feldolgozása és közzététele után megnőtt az érdeklődés ezek iránt a települések iránt, 1985-ben itt került megrendezésre a néprajzi–honismereti tábor. Magam nem tudtam a táborban részt

4 Ma az érintett települések több megyéhez tartoznak. A történelmi szemlélet azt a célt szolgálja, hogy világossá váljon, eredetileg kompakt nyelvszigetet alkottak. Vö. Žiláková 1986: 19–21. A monográfiában további történelmi adatok, adalékok lelhetők fel.

venni, a gazdag néprajzi és nyelvi anyag azonban a kutatók megelégedésére szolgált. A felfokozott érdeklődés eredményének kell betudnunk a szlovák nyelv oktatásának bevezetésére tett kísérleteket az iskolákban, amely kezdeményezések Bakonycsernyéről indultak ki, továbbá a civil szervezetek aktív működését. Az 1990-es években két szlovák szakos hallgatója is volt az ELTE Szláv Filológiai Tanszékének Bakonycsernyéről.

A 2005-ben megrendezett néprajzi táborban azonban szembesülni kellett azzal a ténnyel, hogy a magyarországi szlovákok országos szintű szervezetei nem szenteltek elegendő figyelmet ennek a veszélyeztetett terepnek. Nem tudatosodott elég mélyen, hogy az igen értékes archaikus nyelvi és kulturális elemeket őrző közösségek folyamatosan csökkennek. A nyelv hordozói elhalnak, a nyelv és kultúra átörökítésének természetes folyamata pedig már évtizedekkel korábban megrekedt.

A 2005-ös tábor alkalmával módom volt a terepről szerzett tapasztalataimat értékes összefüggésekkel kiegészíteni. A születési és halotti anyakönyvi kivonatok tanúsága szerint, amelyeket a bakonycsernyei evangélikus egyház levéltára őriz, Súr és Bakonycsernye társadalmi rétegződése differenciáltabb volt a 19. század közepén, mint ahogy arra a dokumentumok ismerete nélkül következtetni lehetett, a számos mesterebren kívül (kis)nemesek is lakták a településeket. Pl. egy 1846-ból származó adat szerint Péczely György nemesember, foglalkozására nézve mészáros (ez az adat egyben azt is alátámasztja, hogy ebben az időben mészáros nem lehetett közember). Külön réteget alkottak a mestereberek, az anyakönyvek említenek takácsokat, molnárokat, szabókat, csizmadiákat, szűcsöket, olajat üthetett és pálinkát égethetett bárki. A társadalom rétegződésére megerősítő adatokat tartalmaz Heizinger J. monográfiája, kiemelném azt az adatot, amely arra vonatkozik, hogy a környék nemesei részt vettek az 1805-ös győri nemesi felkelésben, illetve a helyi köznép köreiből toboroztak katonát maguk helyett. (Az anyakönyvi kivonatokban erre utal a név előtti *katona* bejegyzés.) (Heizinger 1974: 181). A fenti tények a nemesi környezet másfajta miliójét tükrözik, mint ami Nógrád megyében tapasztalható. Nemesi környezetre utal egy igen ismert és elterjedt népdal szövege is, amely arról szól, hogy a szülők nemeshez szánták feleségül a lányukat. E népdal a helybeli kórusok állandó repertoárját képezi, magam eddig vándormotívumnak véltem.⁵

5 A 2005-ös néprajzi táborban részt vett Eva Krekovičová etnomuzikológus, aki a dalt teljes terjedelmében lejegyezte, feldolgozás után publikálja majd.

Az anyakönyveket Bakonycsernyén 1833 óta magyar nyelven vezeti az evangélikus egyház, korábban latin nyelvűek voltak.

A kevert – szlovák, német, magyar – római katolikus lakosságú Jádon az 1845-ös évtől vezetik az anyakönyveket magyar nyelven, Ferentsey Ede plébános (1845–1864) működésének idejétől. Az ő szolgálati ideje alatt számos jel mutat erőszakos magyarosításra. Az erőteljes magyarosítási törekvést, amely az egyház közvetítésével jutott érvényre, megerősítették az adatközlők is. Kezdetben az ellenkező hatást érte el, a nem magyar ajkú lakosság ellenállt, erőteljesebben ragaszkodott anyanyelvéhez és hagyományos kultúrájához. A többségi nemzet intoleráns magatartásának gyümölcse több generációval később érett be, amikor is az eredeti (szlovák, német) egynyelvűség, illetve kétnyelvűség szempontjából több kedvezőtlen tényező összeadódott (vö. a 2. pontban írottakat).

Napjainkban is találkoztunk olyan megnyilvánulásokkal, amelyek a lakosságcserehez köthető negatív élményekből erednek. (A lehetséges negatív megnyilvánulásokra figyelmeztetett Király Péter professzor az 1970-es években, mielőtt gyűjtőutamra indultam volna.)

Az intenzív magyarosítási törekvések nyomaival szembesült kutatócsoportunk Szápáron is. A szociolingvisztikai kutatáshoz készült kérdőív kitöltése kapcsán az egyik adatközlő a szlovák nyelvismeret hasznosságát értékelő kérdéscsoportra negatív választ adott. Válaszát azzal indokolta, hogy a szlovák nyelv ismerete korlát a munkavállalásnál. Ilyenfajta értékeléssel eddig nem találkoztunk egyik magyarországi szlovák településen sem. Az 1970-es években folytatott kutatásaim során fény derült arra, hogy több Hudecz vezetéknévű család Hegedűsre változtatta családnevét, mert a férfiak a bányában dolgoztak. (Hasonló kényszerű névváltoztatásról a pilisi szlovák falvakból és Keszthőlcről vannak adatok.) Az említett adatközlő élményei minden bizonnyal hasonló esethez kötődnek.

Egészében véve megrázó élmény volt számomra, hogy a három bakenyi településben igen korlátozott, csekély azon lakosok száma, akik még aktívan kommunikálnak helyi szlovák nyelvjárásban.

Hasonló folyamat megy végbe Békés megyében, illetve a hajdani Csanád megye szlovák településein, mint pl. Ambrózfalva, Csanádalberti, Pítvaros, Medgyesegyháza, Nagybánhegyes, amely településekből a lakosságcsere folyamán a szlovák lakosság 80% százaléka Csehszlovákiába települt át. Ugyanakkor a felsorolt településekből származik a jelenlegi szlovák értelmiség jelentős része (vö. Uhrinová 2004: 105–197). Ennél-

fogva a felsorolt településeket a nyelvjárás térvesztésének és elhalásának mindhárom módja jellemzi.

Szakirodalom

- BODONYI Edit
1999 *Nemzetiségi oktatásügy Magyarországon 1945-től napjainkig*. Budapest
- CHLOUPEK, Jan
1971 *Aspekty dialektu*. Dizertačná práca, rukopis.
- CZAMBEL, Samo
1903 *Slováci a ich reč*. Budapest
- DEDINSZKY Gyula
1987 *A szlovák betű útja Békéscsabán – Cesta slovenskej litery na Čabe*. Békéscsaba
- DIVIČANOVÁ, Anna/GYIVICSÁN Anna
1978 Az anyanyelvi népi írásbeliség helye a magyarországi szlovákok kulturális rendszerében. In: GREGOR Ferenc – NYOMÁRKAY István (szerk.): *Szlavisztikai tanulmányok. Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára*. Budapest, 165–176.
- 1993 *Anyanyelv, kultúra, közösség*. Budapest
- 1999 *Jazyk, kultúra, spoločenstvo* Békésska Čaba–Budapešť
- 2002 *Dimenzie národnostného bytia a kultúry*. Békésska Čaba
- DIVIČANOVÁ, Anna/GYIVICSÁN Anna (főszerk.)
1996 *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku – A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza*. Békésska Čaba–Békéscsaba
- FÜGEDI Erik – GREGOR Ferenc – KIRÁLY Péter
1993 *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku – Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn*. Budapest–Budapest
- GREGOR Ferenc
1987 Magyar eredetű grammatikai szavak a szlovákban. In: GREGOR Ferenc – NYOMÁRKAY István (szerk.): *Szlavisztikai tanulmányok. Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára*. Budapest, 151–164.
- 1989 Magyar–szlovák nyelvi kapcsolatok. In: BALÁZS János (szerk.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest, 141–195.
- 1993 *A szlovák nyelv magyar elemeiből. (Mutatványfüzet)*. Budapest

HAAN Lajos

1991 *Békéscsaba. A város története a XIX. század harmadik harmadáig.*

Békéscsaba

HEIZINGER János

1974 *Bakonycsernye múltja a telepítéstől 1848-ig.* Bakonycsernye

KIRÁLY Péter

1953 *A kelet-szlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei.* Budapest

1965 České a slovenské prvky v písomných pamiatkach Slovenského Komlóša. In: *Studie z filologie polskiej i slowiańskiej*. 5. Warszawa, 327–333.

MANGA János

1975 Slovenské etnické skupiny v Maďarsku. *Národopis Slovákov v Maďarsku* 1. 9–51.

MIROSLAV, Dudok

2008 Slovenský jazyk vo Veľkom Bánhedeši/ A szlovák nyelv Nagybánhegyessen. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku/A szlovák nyelv Magyarországon* I–II. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete/Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba/Békéscsaba, 117–132.

NÉMETH Zoltán

1986 A mai tírpák – szlovák nyelv és jellegzetességei. In: GADÁNYI Károly (szerk.): *Nemzetközi Szlavisztikai Napok II.* Szombathely, 69–75.

ONDRUS, Pavol

1956 *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike.* Bratislava

SIPOS István

1958 *Geschichte der slowakischen Mundarten der Huta- und Hámor-Gemeinden des Bükk – Gebirges.* Budapest

ŠEBOVÁ-MARUZOVÁ, Katarína

2005 Znaký čabianskosti časopisu Čabän. In: UHRINOVÁ, Alžbeta – ŽILÁKOVÁ Mária (zost.): *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe.* Békešská Čaba, 224–239.

ŠTOLC, Jozef

1949 *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku.* Bratislava

TÓTH Alexander Ján – TUŠKOVÁ Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta – ŽILÁKOVÁ Mária

2005 Jazyková situácia v Slovenskom Komlóši. In: UHRINOVÁ, Alžbeta – ŽILÁKOVÁ Mária (zost.): *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe.* Békešská Čaba, 240–324.

TUŠKOVÁ Tünde

2005 O znovuvydanom Čabianskom kalendári. In: UHRINOVÁ, Alžbeta – ŽILÁKOVÁ Mária (zost.): *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe*. Békešská Čaba, 202–223.

UHRINOVÁ, Alžbeta/ UHRIN Erzsébet

2004 *A Békés megyei szlovák értelmiség nyelvhasználata – Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe*. Békéscsaba–Békešská Čaba

2005 *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe*. In: UHRINOVÁ, Alžbeta – ŽILÁKOVÁ Mária (zost.): *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe*. Békešská Čaba, 114.

ŽILÁKOVÁ, Mária/ ZSILÁK Mária

1977 A magyarországi szlovákok beszélt nyelvi tükörfordításainak néhány típusa. *Hungaro–Slavica* 363.

1986 *Nárečie troch slovenských obcí v Bakonyi*. Budapest

1991 A magyarországi szlovákok nyelvállapotáról és kétnyelvűségéről. In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I*. Budapest, 53–59.

1992 Identitástudat – nyelvátörökítés. In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II*. Budapest, 28–35.

2001 Változó világ–változó világgép. *Hungaro–Slavica* 326–333.

2004 Syntaktické zvláštnosti miešaného nárečia obce Dabas (Dabaš). In: *Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku*. Budapest, 2004. 11.

2004 Jazykový obraz sveta (lingvistic image of world) Slovákov v Maďarsku v kontexte bilingvizmu. In: *Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku*. Budapest, 143–152.

2004 *Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku*. Budapest

ŽILINSKÝ, Michal/ ZSILINSZKY Mihály

1872 *Dějepis městečka Sarvas a opis nynejších jeho poměrů*. – *Szarvas város története és jelen viszonyainak leírása*. Pešť–Pest (újabb kiadás Békésska Čaba, 2004)

TÓTH Sándor János, TUSKA Tünde, UHRIN Erzsébet, ZSILÁK Mária

A nyelvi másság dimenziói Tótkomlóson¹

A kutatás célja, módszerei

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, az ELTE BTK Magyar Nyelvi Tanszéke és a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének közös kutatása alapján *A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei* című – az NKFP 5/126/2001 sz. projektum keretében készült a tótkomlósi szlovák nyelvhasználatot elemző összefoglaló tanulmány. A projektum vezetői és kidolgozói Bartha Csilla és Borbély Anna voltak. A kutatás empirikus kérdőíves módszerrel történt, de szerepet kaptak benne más szociolingvisztikai módszerek is, mint pl. a részt vevő megfigyelés és dokumentumgyűjtés stb. A kutatási eredmények a nyelvválasztás, kódváltás, kétnyelvűség, nyelvjáráshoz fűződő viszony, nyelvi attitűdök, sztereotípiák témakörében mutatnak érdekes összefüggéseket.

A projektum fő célkitűzései: alapkutatásokat végezni a nyelvcserefolyamatok modellezhetőségére, a nyelvmegőrzés lehetőségeire, a kisebbségi és többségi attitűdök, sztereotípiák nyelvi folyamatokat befolyásoló szerepére vonatkozóan, valamint olyan szakmai segédanyagokat kidolgozni, amelyek segítségével a kutatás eredményei a gyakorlatban, legfőképpen a kisebbségi oktatásban és a kisebbségi közösségépítésben használhatók.

1 A tanulmány részleteket közül a 2004-ben *Nyelvcseré és nyelvmegőrzés a magyarországi szlovákok tótkomlósi közösségében* című kutatási jelentésből (lásd még Tóth–Tuska–Uhrin–Zsilák 2005a, 2005b).

Általánosan megválaszolandó kérdéseink a nyelvcsere és nyelvmegőrzés formáival kapcsolatban:

- Vannak-e olyan általános jegyek, amelyek alapján előre jelezhető, hogy egy adott kontaktusos elrendezésben egy (kisebbségi) nyelv fennmarad vagy szerepét teljeskörűen egy másik nyelv veszi át?
- Olyan esetekben, amikor a nyelvcsere „szimptómái” már világosan regisztrálhatók, tehető-e bármiféle predikció a folyamat intenzitását illetően?
- Milyen közös, illetőleg eltérő vonásai és milyen befolyásoló tényezők vannak az egyes magyarországi kisebbségi közösségekben zajló nyelvi és társadalmi folyamatoknak?

Vizsgálatunknak ebben a részében képet szeretnénk kapni:

- az érintkező nyelvek funkcionális munkamegosztásáról,
- a beszédpartnertől, helyzettől, témától függő nyelvválasztási minták életkori, iskolázottsági csoportok, nemek közötti eloszlásáról,
- az adatközlők szubjektív önértékeléséről,
- a saját, valamint a többségi nyelv (nyelvváltozatok) és a beszélők iránti attitűdökről,
- az adatközlők bevallott nyelvtudásáról.

A kutatás gerincét egy 142 kérdésből álló kérdőív adta, melyet a magyarországi német, horvát, román, szlovák, beás és lovári nyelvi közösségek kiválasztott kutatópontjain vettek fel. A kutatópontok kiválasztásakor az volt a fő szempont, hogy az adott településen a kétnyelvűség köztes állapotban legyen, ezért a magyarországi szlovák településhálózatból Tótkomlóst választotta kutatóintézetünk. A kérdőívet a kérdező töltötte ki, a válaszadók szóban válaszoltak a feltett kérdésekre. Az így keletkezett szociolingvisztikai interjúkat hangszalagra rögzítettük. A részt vevő megfigyelés fontos eszköze volt a jegyzetfüzet, melybe a kérdezők a kérdőívben nem szereplő, de fontosnak ítélt nyelvi körülményeket jegyezték fel. Az adatok statisztikai feldolgozását Vargha András végezte, majd az adatsorok alapján a terepmunkások elemezték azokat, egybevetve saját tapasztalataikkal.

A kutatást Tótkomlóson 2003 decemberében és 2004 januárjában végezte el négy nyelvészből álló kutatócsoportunk. A kutatás megszervezésében, az adatközlők kiválasztásában a települési szlovák kisebbségi önkormányzat és szlovák szervezet vezetői voltak a segítségünkre. Részt vettünk a kutatás időszakában zajló szlovák rendezvényeken, melyek

szintén jó alkalmak voltak a szlovák nyelvhasználatra, kétnyelvűségre vonatkozó személyes adatgyűjtésnek.

A magyarországi szlovákok

A 2001-es népszámlálás adatai a következőket tartalmazzák a magyarországi szlovák népességgel kapcsolatban: szlovák nemzetiséghez tartozik: 17 693, kulturális értékhez, hagyományhoz kötődik: 26 631, anyanyelve szlovák: 11 817, ezt a nyelvet használja családi, baráti körben: 18 057. A százalékosan „legszlovákabb” települések a következők: Tótkomlós (Slovenský Komlós), Kardos (Kardoš), Bükkszentkereszt (Nová Huta), Piliscsév (Čív), Pilisszentkereszt (Mlynky) (lásd Gyivicsán–Krupa 1997).

A létszámot tekintve Budapest, Békéscsaba, Tótkomlós, Piliscsév és Pilisszentkereszt a legjelentősebbek, ezeken a településeken egyenként 1000–1500 fő vallotta magát szlováknak (KSH 2002). Ez a szám magasabb, mint az előző népszámláláskor, mely a támogató jogszabályi környezetnek és a civil szervezetek, önkormányzatok aktivizáló hatásának köszönhető.

A nemzetiségek mérésére több, de egyaránt pontatlan mutató létezik: a népszámlálási adatok, a kisebbségi szervezetek és önkormányzatok becslései, valamint a kisebbségi önkormányzatok választásán leadott szavazatok száma. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a nemzetiségekre szavazók döntő többségének van valamilyen kötődése az általa támogatott kisebbséghez. A létszámkérdés minden kisebbség érzékeny pontja, különösen az a magyarországi szlovákság esetében, hiszen ez a nemzetiség a politikában és a szakirodalomban a közelmúltba kiérdemelte a leggyorsabban asszimilálódó magyarországi kisebbség elnevezést. A 2001. évi népszámlálási adatok, összehasonlítva az 1990. évi statisztikával, ugyan jelentős, 70%-os gyarapodásról tanúskodnak, a szlovák szervezetek és önkormányzatok becsléseit azonban így sem közelítik meg ezek a számok. Az Országos Szlovák Önkormányzat² szerint 100–110 ezer a Magyarországi Szlovákok Szövetsége³ szerint 110 ezer szlovák él hazánkban. A 2002. évi önkormányzati választásokon a szlovák nemzetiség jelöltjei 217 900 szavazatot kaptak az országban mindösszesen, melynek eredményeként 114 kisebbségi önkormányzatot alapíthattak. (A nemzetiségek népszámlálási adatainak elemzéséről lásd bővebben Dávid 1985,

2 Az adat Riba Etelkától, az OSZÖ elnökhelyettesétől származik.

3 Az adat Ruženka Egyedová–Baránekovától, a MSZSZ elnökétől származik.

Gyivicsán 1994, Kugler 1987, KSH 1983). Érdeklődéssel vártuk a kérdőív nyelvhasználatra vonatkozó eredményeit, mivel a hivatalos statisztikák szerint ez a mutató csökkenő tendenciát mutat, 1990-ben 12 745 fő, 2001-ben 11 817 fő vallotta magát szlovák anyanyelvűnek (7%-os a csökkenés), bár a nyelvet családi, baráti körben 18 057 fő használja. A magyarországi szlovák nemzetiség körében végzett nyelvhasználati kutatásaink eredményei érdekes és ellentmondásos nyelvi helyzetképet mutatnak, a nyelv használatának és funkcióinak az egyidejű fejlődését és visszaszorulását a különböző nyelvhasználati szférákban (Lásd bővebben pl. Gyivicsán/Divičanová 1993a, 1993b, 2003a, 2003b, 2004, Žiláková 2004a, 2004b, Homišinová 2003, Maruzsová-Šebová 2000, Tušková 2002, 2003, 2004, Tóth 2005a, 2005b, Uhrin 2002, 2004).

Etnikai tudat

A magyarországi szlovákok az egységes szlovák anyaetnikumból úgy szakadtak ki, hogy azzal továbbra is egy államkeretben maradtak. Ez a tény meghatározó a nyelvi változások szempontjából. A 17. század végén és a 18. században szülőföldjétől délre költöző szlovákság a mai Szlovákia különböző részeiről származott, egymástól sokszor erősen különböző nyelvjárást beszélt, s a közös kulturális elemek mellett egymástól eltérő, táji jegyeket hordozó népi kultúrát hozott magával. A dunántúli szlovákság a nyugat-szlovák, a nógrádi, a Pest környéki és békési szlovákok a közép-szlovák nyelvjárást beszélik, a bükki és a zempléni szlovák települések pedig mindmáig őrzik a kelet-szlovák nyelvjárást. A kisebbségek által beszélt különböző tájnyelvek nem voltak képesek a folyamatos megújulásra, így szerepük a társadalmi kommunikációban jelentősen csökkent.

Ma a nyelvjárásokat inkább a 60 éven felüliek beszélik, a 30–50 éves korosztály többnyire csak érti. Gyermekeiket azonban szívesen járatják szlovák nyelvórára, ahol az irodalmi nyelvet tanítják. Az anyanyelv átörökítésében felértékelődött az iskola és az óvoda szerepe, megnőtt ezen intézmények felelőssége, mivel az otthonról hozott nyelvtudásra már nem lehet alapozni. Sokan használják a szlovák nyelvet munkájuk során (pl.: iskolák, kisebbségi önkormányzatok alkalmazottai), de a magánszférában gyakran egyszerűbbnek érzik a magyar nyelv használatát. Nem csak nyelvtudásbeli hiányosságok, hanem kényelmi szempontok is meghatározzák a nyelvi kódváltást.

Etnogenezis

A szlovákok Magyarország mai területén a törökök 17. századi kiűzése nyomán telepedtek le. Levándorlásuk közel két évszázadig tartó folyamat volt, s több tényező váltotta ki: elnéptelenedés, munkaerőhiány. A hegyek között élő szlovákok falvainak kevés és sovány földje nem tudta eltartani a felduzzadt lakosságot, a lakatlanná vált területek hosszú ideje elhanyagolt termőföldje viszont kiváló minőségű volt, bőven állt rendelkezésre, s a jólét biztos forrásának tűnt. A jobbágyok levándorlásukkal a röghöz kötöttségtől is megszabadulhattak, új otthonukban biztosították szabad vallásgyakorlásukat is.

A benépesítő migrációnak egyformán volt tudatosan szervezett és spontán jellege, a szlovákok előtt nem volt ismeretlen ez a táj, ahol megtelepedtek. Különösen a 17. század második felétől kezdve rendszeresen jártak le arató-cséplőmunkákra. Előbb csak a magyar–szlovák nyelvhatáron lévő vidékekre, majd egyre délebbre (vö: Gombos 1995, Sirácky 1980, 1985).

Elvándorlásukkal eltávolodtak az anyanyelvi kultúra közegétől, annak kulturális centrumaitól. A magyarországi szlovák nyelvszigeteken a 19. század utolsó harmadában és a 20. század elején – a dél-alföldi szlovákság kivételével – a szlovák nyelv és a kultúra kizárólag a népi kultúrában, a családi és faluközösségi kapcsolatokban és az egyházon belül élt tovább. Szlovák írásbeliség, megfelelő anyanyelvi iskolai oktatás, iskolán kívüli művelődés a legtöbb helyen egyáltalán nem létezett. A nagyobb nyelvszigetek igyekeztek megőrizni és megtartani nyelvüket és kultúrájukat. Így pl. Békéscsabán létezett önálló szlovák könyvkiadás, színjátszás.

A Magyar Királyság nemzetei közül az első világháborút lezáró békeszerződések a legnagyobb arányú változást a szlovákok számára hozták: a magyarországi szlovákság Csehszlovákia megalakulásával államjogilag elszakadt nemzetalkotó etnikumától, mellyel ezer évig egy hazája volt. A teljes vertikumú kultúra kifejlesztéséhez és fenntartásához elégtelen létszámú, szétszórta élő, egymástól és az anyanemzettől is elszigetelt magyarországi szlovákság az anyanyelv megtartása szempontjából hátrányos helyzetbe került. Ezt fokozta, hogy az anyaországtól számottevő segítséget nem kaptak.

A szlovákiai magyarok – a szlovák–magyar lakosságcsere idején (1946/47) – kitelepítésével egyidejűleg mintegy 73 000 magyarországi szlovák települt Szlovákiába. Az áttelepülés után a Magyarországon maradt szlovákság nem csupán létszámában fogyatkozott meg. Felbomlot-

tak azok a több száz éves tradíciókra visszatekintő, etnikailag viszonylag zárt közösségek, amelyek a magyarországi szlovákság nyelvének, kultúrájának hordozói voltak, nem szólva arról az érzékeny veszteségről, hogy az áttelepülés lehetőségével elsősorban az értelmiségiek éltek.

Vallás, felekezeti struktúra

A magyarországi szlovákok több mint kétharmada evangélikus és kevesebb mint egyharmada katolikus. Rajtuk kívül élnek a nyelvszigeten görög katolikusok, néhány evangélikus településen nagyobb számban baptisták, a pilisi katolikusok között pedig adventisták.

A szervezett telepítések következtében a települések vallási összetétele viszonylag homogén.

Evangélikusok a Délkelet-Alföldön, Nyíregyházán és Nógrád megyében, valamint a Duna-Tisza közén élnek, hozzájuk tartozik az Észak-Pest megyei és Pest környéki szlovák falvak egy része, valamint a Dunántúlról Bakonycsernye és Oroszlány (Divičanová 2003a).

Oktatási, képzési struktúra

Az oktatási rendszer igen fontos meghatározója a hazai szlovákság életének, kultúrája fenntartásának, de a nemzetiségi iskola mellett fontos szeret töltött be a kulturális intézményhálózat is. Magyarországon a jelenlegi nemzetiségi iskolarendszer kialakítása a második világháború után kezdődött. 1945 előtt egységes szlovák nyelvű oktatás nem volt, szervezett, egymásra épülő iskolahálózat nem alakult ki. A szlovákok lakta települések többségében csak magyarul oktató iskolák voltak. 1961-ben a szlovák egynyelvű iskolákat – Budapest, Sátoraljaújhely, Szarvas, Tótkomlós Békéscsaba, Nagybánhegyes (szlovák párhuzamos osztályok 1970-ig) – kétnyelvű, szlovák–magyar iskolákká alakították át, ahol a human tárgyakat szlovákul, a természettudományi tárgyakat magyar nyelven tanítják olyképpen, hogy a szakkifejezéseket a tanulók ezeken az órákon szlovákul is megtanulhatják. Az 1961-es visszafejlesztés a lakosságcseréhez mérhető károkat okozott a szlovákság identitásában.

A szlovák tanítási nyelvű iskolák megszervezésével párhuzamosan, rövid idő alatt, nyolcvan szlovák település magyar iskolájában bevezették a szlovák nyelv fakultatív tanítását. Ez lett az ún. szlovák nyelvoktató iskola típusa, amely napjainkig a szlovák nemzetiségi oktatási intézményekhez sorolható iskolák 90–95%-át teszi ki. A kilencvenes években megkezdődött a közoktatási reform, s ezen belül a nemzetiségi oktatás

reformja is. A nemzetiségi oktatás területén célként jelent meg a nemzetiségi intézmények pontos definiálása és a nemzetiségi oktatás színvonalának emelése (Gyivicsán 2003b).

Politikai és kulturális önszerveződési adatok 1989 óta

Az 1993-as kisebbségi törvény a kisebbségi jogok körében megfogalmazta a helyi és országos kisebbségi önkormányzatok és intézmények fenntartásának, létrehozásának lehetőségét. A jelentős kisebbségi lakossággal rendelkező településeknek – a kisebbségi települési önkormányzatok létrehozásával – kulturális autonómiát biztosít.

A kutatott település

Tótkomlóst 1746-ban szlovák evangélikus telepesek alapították, akik a 18. század elején Magyarország északi megyéből – a mai Szlovákia területéről menekültek az Alföldre a növekvő jobbágyterhek, a túlnépesedés és a vallásüldözés elől. (Komlós településnév, mely a komló szóból származik, 1415 óta ismert.) „Tót-Komlós” településnév 1746 óta létezik, amikor az 1742-ben Szentandrástra (ma: Békésszentandrás) települt szlovákok 1746-ban áttelepültek a Szentandráshoz hasonló, szintén Rudnyánszky József birtokához tartozó Komlós pusztára és megalapították a községet. Tótkomlós azonban nem egy egyszeri betelepülés nyomán született meg, illetve újjá, hanem a szlovák telepesek kisebb-nagyobb csoportjainak egymást követő letelepedése eredményeként. A „honfoglalók” másik csoportja már Békésszentandrás érintése nélkül érkezett meg Komlóra, közvetlenül Nógrád, Pest megyéből, illetve Szarvasról (bővebben Gombos 1996). Tótkomlós lakossága a szlovák északi nyelvterületnek nem egyetlen vidékéről származik, hanem a közép-szlovák nyelvjárások déli csoportjaiból indult el déli irányba – esetenként átmeneti tartózkodási helyek közbeiktatásával –, és jutott el végleges lakóhelyére, Komlóra. Tótkomlós mai szlovák nyelvjárása – hasonlóképpen, mint az írott emlékek – híven megőrizte e többféle nyelvjárási területről való származás nyelvi/ nyelvjárási jegyeit.

A tótkomlói szlovák evangélikus közösségnek nyelvi magatartásformáit és nyelvi értékeit nagymértékben befolyásolta az evangélikus egyház nyelve, a cseh Králici biblia nyelve, amely a 16. század végétől a

szlovák evangélikusok liturgikus és irodalmi nyelvéné vált. A latin mellett ezen a nyelven oktattak a szlovák evangélikus iskolákban is. Az evangélikus szlovákok beszélt szlovák nyelven, a nyelvjárás és a cseh egyházi nyelv között sajátos hierarchia alakult ki, normatív nyelvváltozatnak a bibliai cseh nyelvet a (bibličinát) tartották (bővebben Gyivicsán 1996, Zsilák 1996a).

Tótkomlóson 1947-ig, a magyar–szlovák lakosságcsere lebonyolításáig a szlovák kultúra meghatározó szerepet töltött be mind a közösség kulturális életében, mind a mindennapi társadalmi kapcsolatokban, hétköznapi életében. E sokoldalúan rétegezett és gazdag tartalmú szlovák nyelvű kultúra jelen volt a kultúra mindhárom alaprétegében: a népi, az egyházi és a magas kultúrában. A polgári (elit) kultúra befogadói és hordozói, művelői és közvetítői elsősorban a középparaszti és iparos rétegek voltak. A funkcionálisan gazdagon differenciált szlovák nyelv ma is él Tótkomlóson, bár több területen – elsősorban az egyházban és a családban – jelentősen visszaszorult. Továbbá nem egyenlő arányban vált aktív hordozójává minden generáció és társadalmi réteg.

A tótkomlósi szlovák nyelvjárás jellemzését, egyben az anyaország közép-szlovák nyelvjárásaihoz való viszonyának elemzését Pavol Ondrus (1956) munkái tartalmazzák.

A tótkomlósi szlovák dialektust rögzíti a Magyarországi szlovák nyelvjárások atlasza is (Fügedi–Gregor–Király 1993). A nyelvjárás sajátos voltának, a kevert típusú nyelvjárás problematikájával Király Péter (2000) tanulmánya foglalkozik. Ugyancsak ő (1965) szentel figyelmet a tótkomlósi szlovák nyelvű írásbeliség emlékeinek. A tótkomlósi szlovák nyelv funkcionális rétegződését és a metaforikus kifejezőmód néhány típusát a tótkomlósi szlovák nyelvben Zsilák Mária (1996a, 2000) elemzi munkáiban. Gyivicsán Anna (1996) Tótkomlós etnokulturális változásával foglalkozik, a nyelv–kultúra–közösség kapcsolatrendszerét tárja fel.

A szlovák nyelv és kultúra megőrzését, továbbfejlesztését hivatott napjainkban szolgálni az 1948-ban megalapított szlovák általános iskola, az 1952-ben több kultúrcsoport (tánc-, színjátszó-, dalkör stb.) fúziójának eredményeként létrejött Tótkomlósi Népi Együttes, a 70-es évek végén megalakult Ifjúsági Fúvószenekar, valamint iskolai utánpótlás-együttese, az 1991-ben alakult Harmónia. 1987-től működik a Komlósi Szlovákok Szervezete, de a Magyarországi Szlovákok Szövetségének 1945 óta folyamatosan van helyi szervezete a településen. A szervezetnek jól

működő Szlovák Klubja is van. 1994-ben jött létre a szlovák kisebbségi önkormányzat.

A városban több néprajzi gyűjtemény is található, melyek közül a legjelentősebbek az 1972-ben megnyílt Szlovák Tájház, az 1985-ben felépített Tanyamúzeum, de több magánember is rendelkezik Tótkomlóson értékes gyűjteménnyel.

Két költője is van a településnek Számuel Pál (Pavol Samuel) és Antal György (Juraj Dolnozemský), akik önálló szlovák nyelvű verseskötetekkel jelentkeztek. Hrivnák Mihály író, újságíró szintén szlovák nyelven jelentetett meg hasonló kötetet. Závada Pál *Jadviga párnája* és *Milota* című művei szintén a tótkomlósi szlovákságnak állítanak szépirodalmi emléket.

Az 1993 óta havonta megjelenő *Komlósi Hírmondó* rendszeresen tartalmaz szlovák mellékletet is, a városi televízió is rendszeresen sugároz szlovák nyelvű műsorokat.

Tótkomlós 1993-ban városi címet kapott. A 2001. évi népszámlálás adatai alapján a településen 6547-en élnek, szlovák nemzetiségűnek 1159-en, szlovák anyanyelvűnek 1175-en vallották magukat. Szlovák kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődnek 1370-en. A nyelvet családi, baráti körben rendszeresen használja 1146 fő (KSH 2001). Tótkomlós szlovák lakosságának a szlovák szervezetek, önkormányzat által becsült létszáma azonban a népszámlálási adatokat jóval meghaladja. Szerintük a népesség kb. 30–35 %-a szlovák, ill. szlovák származású.

Az empirikus adatok elemzése

A megkérdezettek általános jellemzése

A 142 kérdésből álló nyelvhasználati kérdőívet 70 adatközlő töltötte ki.

A szlovák nyelvű kommunikáció és kérdőív az interjúalanyok nagy többségénél nem okozott gondot néhány fogalmat kellett csak magyarra fordítanunk, illetve értelmeznünk, mint például: *állampolgárság, nemzetiség, anyanyelv, kétnyelvűség stb.*, mely fogalmak jelentésével főleg az idősebbek nincsenek tisztában. A fiatalabb korosztály képviselői közül több alkalommal is magyarul válaszoltak a kérdéseinkre, a passzív nyelvtudást azonban esetükben is tapasztaltuk.

A nevét valamennyi adatközlő elárulta, ebből arra következtethetünk, hogy már nem félnek nyilatkozni, hogy az 1946/47-es lakosságcserre történelmi traumáját a tótkomlósi szlovákok feldolgozták. A nevüket legtöbbször szlovákul adták meg, ezzel is demonstrálva a nemzetiséghez való tartozást. Valószínűleg rendszeresen használják mindkét változatot. A névadás, névhasználat elemzése szintén számos hasznos ismerettel, tanulsággal szolgálhatna.

A megkérdezettek 48.6% (34 fő) nő, 51.4% (36 fő) férfi, Tótkomlóson született 85.5% (59 fő), máshol 13% (9 fő), külföldön 1.4% (1 fő), de ők is több mint tíz éve élnek a településen. 20–40 év közötti az adatközlők 22.9% (16 fő), 41–60 közötti 48.6% (34 fő), 61–85 közötti 28,6%. A minta tudatosan torzít, mivel a nemzetiségi aktivitás és jövő szempontjából a legmeghatározóbb réteg, a közép és fiatal korosztály, felülreprezentált. A természetes populációban az idősebb korosztály a legnépesebb. Mindig Tótkomlóson élt 75.8 % (50 fő), hosszabb-rövidebb ideig másutt is 24.2% (16 fő). Az interjúalanyok 44.3%-ának (31 fő) alapfokú, 41.4%-ának (29 fő) középfokú, 14.3%-ának (10 fő) felsőfokú a végzettsége. A városban összességében több diplomás él, ők főként pedagógusok, a humán értelmiség képviselői. Az idősebb korosztály képviselői közül sokan az egyházi iskolákban alapfokon az írás-olvasást és a hittant tanulták csak szlovákul, mivel 1948-ig nem volt kiépített szlovák iskolahálózat Magyarországon. A közép- és fiatal generáció tagjai között többen vannak, akik a helyi szlovák iskolát végezték el és a békéscsabai szlovák gimnáziumot. Főiskolán, egyetemen szlovákot csak a leendő pedagógusok tanultak, tanulhattak, mivel a felsőfokú képzésben máig is csak erre van lehetőség Magyarországon. (A magyarországi szlovák oktatásról lásd Gyivicsán 2003b, Maruzsová-Šebová 2000, Lászik 1999, Bodonyi 1997, Tóth 2005b, Uhrin 2004.)

A tótkomlósi szlovákok evangélikus vallásúak, a megkérdezettek 96.8%-a (60 fő), 3.2%-uk (2 fő) katolikus. Templomba kevesen, illetve ritkán járnak, melynek fő oka az, hogy nincsen szlovákul tudó papjuk, s hogy ritkán vannak szlovák nyelvű istentiszteletek. *Zriedka chodím do kostola, lebo nemáme slovenského farára, Erka (host'ujúca farárka) len zdriedka chodí.* (Ritkán járok templomba, mert nincs szlovák papunk, Erka – a vendégpap UE – csak ritkán jön.) Sok adatközlő fontosnak tartotta megjegyezni, hogy hiányát érzik a szlovákul tudó papnak. Például: *Naši kňazi, žiaľ, nevedia po slovensky, len po maďarsky* (Papjaink, sajnos, nem tudnak szlovákul, csak magyarul). 44.3% (31 fő) félévente jár templomba, 42.9% (30 fő) soha, havonta 10% (7 fő), hetente 2.9% (2 fő). A templomba já-

rók 55% (22 fő) szlovák istentiszteletekre, 27.5% (11 fő) szlovák és magyar nyelvű istentiszteletre egyaránt jár. Csak magyar nyelvű istentiszteletet mindössze 17.5% (7 fő) látogat. (A magyarországi szlovákok felekezeti hovatartozásáról, az egyházi szlovák nyelvhasználatról lásd Gyivicsán 1993a, 2003b, Tóth 2005a, Uhrin 2004)

A megkérdezettek 88.2% (60 fő) otthon tanult meg szlovákul, 11.8% (8 fő) az óvodában, iskolában. Ebből az adatból arra következtethetünk, hogy az interjúalanyoknak a helyi szlovák nyelvjárás az anyanyelvük, mivel azt részben vagy egészben, de már gyerekkorukban elsajátították. A magyar nyelvet is sokan az adatközlők közül otthon tanulták meg, 61.2% (41 fő), az óvodában, iskolában 38,8% (26 fő). Az adatokból azt feltételezhetjük, hogy a megkeresett 70 személy kb. egyharmada nőtt csak fel egynyelvű szlovák családi környezetben, kétharmaduk már valószínűleg kisgyerek kora óta kapcsolatban áll a magyar nyelvvel, s azóta valamilyen módon kétnyelvű.

A kutatás eredményeinek tükrében megállapíthatjuk, hogy a tótkomlói adatközlők anyanyelve a szlovák, mivel a többségük részben vagy teljesen gyermekkorában sajátította el azt. Az ő esetükben tehát elsőként megtanult, elsődleges, primér nyelvről beszélhetünk. A megkérdezettek másik nagy csoportja a másodlagos szocializáció során tanult meg szlovákul, de érzelmileg erősen kötődik a szlovák kultúrához és nyelvhez. Azonosulnak elődeik nyelvével, illetve szlovák anyanyelvűként azonosítja őket a többségi társadalom. A magyarországi szlovákokra is igaz azonban a Lanstyák István által létrehozott terminológia, az „ambivalens anyanyelv” elnevezése, mely szerint ugyanaz a személy különböző anyanyelvűnek minősül az egyes kritériumok szerint, s nyelvhasználatára a többségi nyelv dominanciája a jellemző (Lanstyák 2000). Gyivicsán Anna megközelítésében (1993) a magyarországi szlovákság elsősorban érzelmileg kapcsolódik anyanyelvéhez, elődei nyelvéhez. A szlovák anyanyelvhasználat tehát elsődlegesen érzelmeiktől vezérelve, és nem társadalmi szükségyszerűségből motivált. Utilitarisztikus gyakorlati szempontok, a „lét kényszere”, a társadalmi-gazdasági kihívások és a külső kapcsolatok segítették elő a kétnyelvűség kialakulását. A megkérdezettek szüleinek 84.6%-a (55 fő) szlovák nemzetiségű, 15.4%-nak (10 fő) csak az édesanyja, illetve az édesapja szlovák.

A megkérdezettek nagyszülei közül mind a négy szlovák nemzetiségű, 80% (55 fő). Az adatközlők házastársának 54.8%-a (34 fő) szintén szlovák nemzetiségű, kettős kötődésről számolt be, 29% (18 fő), magyar

16.1% (10 fő). Az adatok arra engednek következtetni, hogy a tótkomlósi házasságokra még napjainkban is az endogámia és az intraetnikus kapcsolatok a jellemzőek, igaz, a csökkenő tendencia is kimutatható a kettős identitás megjelenésével párhuzamosan.

A csoporton belüli házasságok nagy száma is hozzájárul ahhoz, hogy éveken keresztül egészen a közelmúltig, továbbhagyományozódott a szlovák nyelv. Hordozóivá váltak a fiatalabb generáció képviselői is, bár az ő nyelvtudásukra inkább a passzív nyelvismeret a jellemző.

A *mitől érzi magát szlováknak?* kérdésre a legtöbben azt választották: *Mert ez az anyanyelvem* 37.7% (23 fő), ezt követik a szülők 29.5% (18 fő), nem sokkal marad el a közösség sem mint szociolingvisztikai változó 24.6% (15 fő), a *Mert ezen a nyelven beszélek* választ 8.2% (5 fő) jelölte meg. A kapott válaszok alapján megállapíthatjuk, hogy az identitás meghatározásánál Tótkomlóson még mindig a nyelvtudásnak, az anyanyelvnek tulajdonítanak a legnagyobb szerepet. Fontos identitásmeghatározó tényező a származás, a családi indíttatás, de új elemként közel hasonló mértékben jelenik meg a közösség is, mely valószínűleg már napjaink közösségi aktivitásának az eredménye.

A kutatás alanyainak 94.1%-a (64 fő) járt Szlovákiában, 5.9% (4 fő) nem. Napjainkban a rendszeres, gyakori szlovákiai kapcsolattartás a jellemző a tótkomlósi szlovákokra. Köszönhető ez Magyarország és Szlovákia örvendetesen javuló, bővülő kapcsolatainak. A megkérdezettek közül a legtöbben 2–3 napot 53% (35 fő), illetve 1–3 hetet 40.9% (27 fő) töltött az anyaországban, 1 napot 3 % (2 fő), több mint két hónapot 3% (2 fő).

A 'K29'-es kérdésre több választ is megadhattak a megkérdezettek, melyek alapján megállapíthatjuk, hogy Szlovákiába legtöbben 37.9% (25 fő) rokonlátogatás céljából utaznak. Örülnek, hogy az 1946/47-es lakosságcsere során kitelepített rokonokkal most már félelem és politikai akadályok nélkül tarthatják a kapcsolatot. Néhányan megjegyezték, hogy a kitelepítés után évekig nem látták a rokonaikat, s a levélváltás is hosszadalmas, késedelmes és cenzúrázott volt. A lakosságcsere máig ható traumájának és következményeinek az elemzése azonban nem e dolgozatnak a feladata.

Kirándulni, nyaralni szintén sok komlósi jár Szlovákiába, 27.3% (18 fő). Egyéb céllal, általában hivatalos kapcsolattartás céljából 19.7% (13 fő), valamilyen munkavégzési feladat ellátása érdekében 10.6% (7 fő) utazik. Bebizonyosodott Tótkomlóson, hogy az anyaországgal való kapcsolattartás semmivel sem pótolható pozitív hatással van mind az iden-

titástudatra, mind a nyelvtudásra. Az élő, modern szlovák nyelvi környezetben való gyakori tartózkodást az egyik legfontosabb nyelvmegőrzési faktornak tartjuk, hasonlóképpen a szlovákiai kapcsolattartásból származó többi lehetőséghez, mint például a partnerek viszontlátogatásai Tótkomlóson, melyek szintén jó alkalmak az anyanyelven való kommunikációnak, nyelvgyakorlásnak.

Szlovákiában az adatközlők többsége 68.8%-a (44 fő) szlovákul beszél, sokan megállapították, hogy a komlói szlovák nyelvjárás ismeretével kitűnően elboldogulnak Szlovákiában.

A megkérdezetteknek osztályozniuk kellett, hogy mennyire értették meg Szlovákiában a szlovák nyelvet. 42.4% (28 fő) jelesre (5) minősítette a beszédértését, 28.8% (19 fő) jóra (4), 18.2% közepesre (3), 9.1% (6 fő) elégségesre (2), elégtelen (1) osztályzatot 1.5% (1 fő) adott magának. A válaszok szerint megállapítható, hogy az adatközlők többségének nincsenek megértési problémái Szlovákiában a hétköznapi kommunikáció szintjén. Ide kívánczik egy megjegyzés, a szaknyelv, illetve szakszöveg esetében biztosan nem kaptunk volna ilyen jó eredményt, mivel ezekre a nagyszámú szakszó- és idegenszó-használat a jellemző. A különböző foglalkozásokban, tudományágakban használt terminológia megértése a magyarországi szlovákok körében az iskolázottak számára is gondot jelent.

Nyelvválasztás

Tótkomlóson a megkérdezett adatközlők többsége az édesanyjával/édesapjával 38,2%/36,9% (26/ 24 fő) mindig szlovákul beszél (beszélt). Mindkét nyelvet használja az édesanyjával/édesapjával való kommunikáció során 30,9%/30,8% (21/20 fő), mindig a magyart 17,6%/18.5% (12/12 fő). Általában szlovákul 11,8%/9,2% (8/6fő), általában magyarul 1,5%/4,6% (1/3 fő) beszél a szüleivel. A kapott adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az édesapjukkal kicsit többen beszélnek magyarul, mint az édesanyjukkal, a szlovák nyelvhasználati mérleg kismértékben az édesanya javára billen, mely valószínűleg annak köszönhető, hogy az idősebb generációt képviselő édesanyáknak még nem volt munkaviszonyuk, s emiatt tovább őrizték meg, illetve használták családi körben az anyanyelvüket.

A nagyszülőkkel való kommunikáció mutatóinak elemzése a szlovák nyelvhasználat erőteljes növekedését mutatja, ami egyértelműen azt támasztja alá, hogy az életkort a nyelvválasztás szignifikáns változójának kell tekintenünk. Az idősebb korosztály még rendszeresen beszél

szlovákul, illetve az idősebbekkel még rendszeresen beszélnek szlovákul. Az anyai/apai nagyszüleivel 70%/79,2% (42/42 fő) használja (használta) mindig a szlovák nyelvet a mindennapi érintkezés során.

A testvérükkel/testvéreikkel a legtöbben már mindig magyarul beszélnek, 39,3% (24 fő). *Mojho brata dali do mađarskejškoly, lebo nazdali, že takto sa zaobíjde l'ahšie. Vie, rozumie po slovensky, ale t'ažko rozpráva* (A testvéremet magyar iskolába írták. Azt mondták a szüleim, így könnyebben boldogul, de tud, ért szlovákul, csak nehezen beszél) – emlékezett vissza az egyik adatközlő.

A házastárssal való kommunikációban a megkérdezettek többségénél szintén a magyar nyelv dominál, 41,5 % (27 fő) beszél mindig magyarul férjével/feleségével.

A nyelvhasználati görbe a magyar nyelv további erőteljes növekedését mutatja a gyerekekkel való kommunikáció vizsgálatakor. Az adatközlők 50,8%-a (30 fő) a gyerekeivel mindig magyarul beszél, csak szlovákul már senki. Érdekes, ellentétes irányú összefüggést állapíthatunk meg az óvoda/iskola hatásáról a nyelvhasználatra. Amióta a gyerekek óvodába/iskolába jártak/járnak, lényegesen csökkennek az egyik oldalon a szlovák nyelvhasználat mutatói, a másik oldalon viszont még látványosabb csökkenést állapíthatunk meg a gyerekekkel való magyar nyelvhasználatban. Növekedett a két nyelvet egyforma gyakorisággal használók száma, 34,8% (23 fő), és a magyar nyelv dominanciája mellett az olykor néha szlovákul beszélők száma is, 45,5% (30 fő). Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy az óvoda/iskola egyrészt a magyar nyelv használatát erősíti, másrészt pozitívan befolyásolja a családon belüli, otthoni szlovák nyelvhasználatot is. *Musíme sa čím viac slovensky rozprávam' s det'mi, opravovat' ich, lebo chodia do slovenskej školy* (Muszám egyre többször szlovákul beszélnem a gyerekekkel, ellenőriznem kell őket, a szlovák iskolába járnak) – vall erről a helyzetről az egyik adatközlő. A tótkomlói terepmunka tapasztalatai alapján megállapíthatjuk, hogy az anyanyelvhasználat visszaszorulása, a magyar nyelvhasználat térnyerése az óvoda/iskola hatására az idősebb generáció képviselőinél következett be.

A tótkomlói családokban a mindennapi kommunikáció nyelve a helyi nyelvjárás, mely a közép-szlovákiai nyelvjárás egyik változata. (A magyarországi szlovák nyelvjárásokról lásd Fügedi–Gregor–Király 1993, Ondrus 1956, Štolc 1949.)

A magyarországi szlovák iskolákban pedig a szlovák iskolarendszer létrejötte és kiépítése után a Ľudovít Štúr által kodifikált szlovák irodalmi nyelv vált a tanítás nyelvén. Az érvényes tantervek hosszú ideig⁴ figyelembe sem vették a tanulók tényleges anyanyelvét, a nyelvjárást. A tanárok döntő többsége nem is támogatta az iskolában, órákon való használatát. Specifikus vonása a magyarországi szlovák nyelvhasználati helyzetnek továbbá az is, hogy 1948-ig csak az alapfokon és csak hittant tanították szlovákul, illetve bibliai cseh nyelven.

Az unokákkal való kommunikációban nagyon szerény mérvű elmozdulást tapasztalhatunk a szlovák nyelvhasználat javára. *Môj syn a moja dcéra a aj vnučka vedia po slovensky, s nimi obyčajne slovensky hovorím. Vnuk nevie. Veľmi ma bolí, že vnuk nevie po slovensky.* (A fiam és a lányom meg a lányunokám tudnak szlovákul, velük általában szlovákul beszélek. A fiúunokám nem tud. Nagyon fáj, hogy a fiúunokám nem tud szlovákul.) A másik példa: *Moje deti sa v škôlke naučili po slovensky. Jedna dcéra maturovala v slovenskom gymnáziu a druhá teraz chodí na jazykový kurz. Vnučka na univerzite si tiež vybrala slovenský jazyk. Vnuk chodí do slovenskej školy. Na moje otázky maďarsky odpovedá. Spieva, tancuje, ale hovorí nechce.* (A gyerekeim az óvodában tanultak meg magyarul. Az egyik lányom a szlovák gimnáziumban érettségizett, a másik most jár szlovák nyelvtanfolyamra. Az unokám szintén a szlovák nyelvet választotta az egyetemen. A fiúunokám a szlovák iskolába jár. Szlovák kérdéseimre magyarul válaszol. Énekel, táncol, de beszélni nem akar).⁵ A fiatalabb korosztály döntő többsége már – a szociolingvisztika terminológiája szerint – az úgynevezett emlékezők (remembers) csoportjához (lásd Bartha 1999) tartozik, közülük sokan, ha nem járnak/jártak a szlovák iskolába, nem sajátítják el teljesen a szlovák nyelvet, de még értik egy keveset. Képesek még kötött lexikai egységeket használni, továbbadni, például ételek elnevezéseit, mint pl. *cigárka, hurike, mozgóčka*, köszönési formákat, dalokat, szólásokat, mondókákat. A nyelvhasználati kérdőívek kitöltésekor nekik többször kellett fordítani magyarra a kérdéseket.

4 A magyarországi szlovák nyelvjárásokkal való ismerkedést először az 1997-ben életbe lépő NAT, illetve az Irányelvek a nemzeti és etnikai kisebbségek oktatásáról című jogszabály írja elő kötelező érvénnyel.

5 A válaszok szlovák nyelven hangzottak el, magyarra fordította UE.

Az adatközlők 55%-a (33 fő), ha találkozik szlovák tanárával, szlovákul beszélget vele. Többen jegyezték meg, hogy a szlovákiai vendégtanárokkal mindenképpen szlovákul beszélnek, akik – véleményünk szerint is – a nyelvmegőrzés fontos faktora.

A *Milyen nyelven beszél saját papjával?* kérdésre 38-an válaszoltak, a *Milyen nyelven beszél a templomban hívőtársaival, gyülekezeti társai-val szertartás előtt vagy után?* kérdésre pedig 39-en. A templomba járók 68.4%-a (26 fő) a pappal csak magyarul beszél. A szertartás előtt és után hívőtársaikkal azonban már többen beszélnek szlovákul.

A megkérdezettek 43.3%-a (26 fő) szomszédaival egyforma gyakorisággal beszél szlovákul és magyarul.

A válaszadók többsége barátaival, ismerőseivel csak szlovákul beszél, 33.8% (23 fő), egyforma gyakran szlovákul és magyarul, 27.9% (19 fő). Amikor azonban magyar anyanyelvű is jelen van a társaságban, csak magyarul kommunikál 52.2%-uk (36 fő), hogy ők is értsék, miről beszélnek, indokolták.

A városházán dolgozó szlovákokkal a legtöbben csak magyarul tárgyalnak 39,7% (27 fő), csak szlovákul 29,4% (20 fő), egyforma gyakran szlovákul és magyarul 19,1% (13 fő). Többen tartották szükségesnek hangsúlyozni, hogy a Városházán kevés szlovák dolgozik, és azt, hogy a szlovák kisebbségi önkormányzat tagjaival általában szlovákul beszélnek.

A megkérdezettek zöme munkahelyén szlovák kollégáival egyforma gyakorisággal érintkezik szlovák és magyar nyelven 27,4% (17 fő), csak szlovákul beszélget 24,2% (15 fő), csak magyarul szintén 24,2% (15 fő). Ezek az adatok azt mutatják, hogy Tótkomlóson jelen van még a szlovák nyelv a munkahelyeken is, az oktatási intézmények kivételével azonban minden bizonnyal csak az informális beszédhelyzetekben használják.

A fenti következtetést támasztja alá a boltban használt szlovák nyelv is, ahol ugyanis a megkérdezett adatközlők 34,4%-a (22 fő) mindig szlovákul beszél. Mindkét nyelvet használja vásárlásai során 12,5% (8 fő).

Az, hogy az orvossal nem tudott szlovákul beszélni, nem okozott gondot a nyilatkozó tótkomlósiak döntő többségének, 97.1%-nak (66 fő). *Ked' sme mali aj takého doktora, ktorý vedel aj po slovensky zhovárali sme sa aj po slovensky nie o chorobe ale o tom ako sa máme, čo robíme, čo sme varili. Nájdu sa aj takí ktorí vedia slovensky.* (Amikor olyan orvosunk volt, aki tudott, beszélgettünk szlovákul is, nem a betegségről, hanem arról, hogy vagyunk, mit csinálunk, mit főzünk. Akadnak, akik tudnak szlovákul.) Ez

a megjegyzés jól tükrözi a szlovák és a magyar nyelv közötti funkció- és munkamegosztást.

Ha a tótkomlóiak összefutnak a városban, kommunikációjukban a megkérdezettek többségénél a szlovák nyelv dominál, 40,6% (28 fő) beszél mindig szlovákul a földijével. *Radujeme sa, že sa môže z hovorať slovensky* (Megörülünk, hogy beszélhetünk szlovákul) – mondta az egyik válaszadó.

A válaszadók többsége a szlovák szervezetek rendezvényein mindig szlovákul beszél, 48,9% (22 fő). Ezekből a válaszokból is kiderül, hogy a rendszeresen tartott szlovák programok – az identitástudat erősítése mellett – jó alkalmak az anyanyelv ápolásának, a szlovák nyelvű kommunikációnak, s ezáltal a nyelvmegőrzés fontos faktora.

A kérdőív következő kérdései az automatizmusokra irányultak. Az intim szféra fontos nyelvhasználati színtér, hiszen – itt a pszicholingvisztika eredményeit is figyelembe véve – az automatizmusok működnek, melyek elárulják, mennyire él még „legbelül” a tudatalattiban a szlovák nyelv. Skutnabb-Kangas anyanyelv-meghatározása szerint is nagy szerepe van az automatizmusoknak. Egyik meghatározása alapján azt tekinti anyanyelvnek, amelyen az ember számol, gondolkodik.

A tótkomlói adatközlők tudatalattijában jelen van ugyan még a szlovák nyelv, de a magyar nyelv dominanciája a meghatározó. A megkérdezettek 44,6%-a (25 fő) magyar nyelven álmodik. *Slovensky sa mi sníva o minulosti o rodine* (Szlovákul a múltból, a családról álmodom) – mondta egy adatközlő.

A *Milyen nyelven imádkozik magában* kérdésre 37-en (= 100%) válaszoltak. A válaszadók 40,5%-a (15 fő) magyar nyelven imádkozik magában. Mindig szlovákul imádkozik 35,1% (13 fő). Egyforma gyakran mindkét nyelven 18,9% (7 fő).

Az adatközlők 55,1%-a (38 fő) magyar nyelven számolja a pénzt. Egyforma gyakran szlovákul és magyarul 29,0% (20 fő). A megkérdezettek többsége az iskolában magyarul tanulta meg a négy számtani alpműveletet: az összeadást, a kivonást, a szorzást és az osztást. Ez a tény is befolyásolja ezen a területen a magyar nyelv használatának magas arányát.

A válaszadók egyforma gyakran káromkodnak mindkét nyelven 50,0% (27 fő), magyar nyelven 37,0% (20 fő).

A kapott adatok statisztikai elemzése alapján a nyelv választás szempontjából főként az életkort, a nyelvi és nemzetiségi identitást kell erősen szignifikáns változónak tekintenünk. Egyértelmű az összefüggés a

megkérdezett személyek életkora, nyelvi és nemzetiségi identitása és a nyelvhasználat között. Az idősek többet beszélnek szlovákul, mint a fiatalabbak. Az erősebb nyelvi és nemzetiségi azonosságtudattal rendelkezők gyakrabban és szívsebben érintkeznek anyanyelvükön.

Nyelvtudás

A következő kérdéscsoport az adatközlők nyelvtudásának önértékelésére irányult, az alábbiak szerint 1-től 5-ig kellett a kérdésre válaszolva értékelniük szlovák nyelvi készségeiket.

5: Mindent tökéletesen

4: Könnyen

3: Többé-kevésbé

2: Nehezen

1: Egyáltalán nem

A szlovák nyelvű újságokat a kutatásban részt vevő tótkomlóiak többsége 44.3% (31 fő) könnyen megérti, 4-esre minősítette saját szövegértését, többé- kevésbé érti meg 24.3%-uk (17 fő), 3-asra minősítette saját szövegértését; mindent tökéletesen ért 15.7% (11 fő), 5-ösre minősítette saját szövegértését; nehezen érti a szlovák sajtó nyelvét 12.9% (9 fő), 2-esre minősítette saját szövegértését; egyáltalán nem érti 2.9% (2 fő), 1-esre minősítette saját szövegértését. Többen megjegyezték, hogy az egyetlen szlovák nyelvű országos hetilap, a *Ludové noviny* nyelvezete nehéz a számukra, főként a sok idegen szó miatt. *Naše slovenské noviny v Maďarsku vydané t'ažko rozumiem, na Slovensku vydané ľahšie. Sú také slová v novinách, ktoré musím pozrieť v slovníku, alebo sa nane opýtam, lebo neviem, čo znamenajú. Nové slová ktoré sa používajú na Slovensku nepoznám. Mí aj tak len komlóssky vieme* (A mi újságunkat, a magyarországit, nehezen értem, a szlovákiait könnyebben. Vannak az újságban olyan szavak, amelyeket meg kell nézzek, kérdezzek, mert nem tudom, mit jelent. Az új szavakat, a Szlovákiában használatosakat nem tudjuk. Mi csak a komlósit tudjuk így is úgy is) – nyilatkozták az adatközlők.

A magyar nyelvű újságokat a kutatásban résztvevő tótkomlóiak többsége tökéletesen érti 90% (63 fő), 5-ösre minősítette saját szövegértését; 10% (7 fő) könnyen megérti, 4-esre minősítette szövegértését.

A tótkomlói szlovák nyelvjárást az adatközlők többsége tökéletesen beszéli a szubjektív önértékelés alapján 50% (35 fő), 5-ösre minősítette beszédképességét; 25,7% (18 fő) könnyen beszéli, 4-esre minősítette be-

szédkészségét; többé-kevésbé tudja 17,1% (12 fő), 3-asra minősítette beszédkészségét, nehezen beszél a tótkomlósi szlovák nyelvjárást 5,7% (4 fő), 2-esre minősítette beszédkészségét.

Az irodalmi szlováknyelv-tudását a megkérdezettek nagy része 40,6% (28 fő) 3-asra minősítette, vagyis önértékelése szerint többé-kevésbé bírja; könnyen beszél, 4-esre minősítette 24,6% (17 fő). 2-es osztályzatot adott magának, vagyis szerinte nehezen beszél 15,9% (11 fő); egyáltalán nem tudja, 1-esre minősítette 10,1% (7 fő). Tökéletesnek csupán 8,7% (6 fő) tartja szlovák irodalmi nyelvismeretét.

A magyar nyelvet a kutatásban részt vevő tótkomlósiak többsége tökéletesen beszéli, 80% (56 fő) 5-ösre minősítette beszédkészségét; 18,6% (13 fő) könnyen beszél, 4-esre minősítette beszédkészségét; többé-kevésbé tudja 1,4% (1 fő), 3-asra minősítette beszédkészségét.

A statisztikai adatok azt bizonyítják, hogy a nem nincs szignifikáns hatással a nyelvtudásra. A kor viszont erős szignifikáns hatással van a nyelvjárás ismeretére, különösen a nők esetében, de kimutatható az összefüggés a férfiaknál is.

Nyelvi attitűdök: az anyanyelven belüli változatok és a többségi nyelv használata

A címben jelölt nyelvi attitűdre a kérdőív 61., valamint 65–75. kérdései vonatkoztak. *A melyik nyelv áll önhez közelebb?* kérdésre a válaszadók 55%-a (38 fő) jelölte meg mindkét nyelvet, 15%-uk (11 fő) a szlovákot, 29%-uk (20 fő) a magyart. Ez erős kettős kötődésre utaló eredmény.

A standard, Szlovákiában használt nyelvváltozat presztízse első látásra nagyobbak tűnik, hiszen közel 70%-ban (47 fő) ezt a nyelvváltozatot tartják szebbnek, ezt azonban beárnyékolja az irodalmi nyelv 80%-osra (54 fő) megítélt nehézsége (65., 67. kérdések). Tótkomlóson egy igen archaikus formában fennmaradt közép-szlovák nyelvjárást használnak, mely eredetileg az irodalmi nyelv alapjául szolgáló lipitói, túróci nyelvjárásokhoz tartozott, de a mai standard szlovák nyelvtől mind időben, mind térben távol áll. A tótkomlósiak jó része értéknek tartja saját nyelvjárását, elismerve az irodalmi nyelv elsődlegességét – a helyi iskolában is ez utóbbit tanítják. Saját dialektusukat és a szlovákiai szlovák nyelvet nagyjából egyformán hasznosnak ítélik meg.

A nyelvtudás hasonlóan befolyásolja az attitűdöket, mint a nyelvhasználat. Minél jobban beszél valaki szlovákul, akár irodalmi nyelven, akár nyelvjárásban, annál közelebb áll hozzá a szlovák nyelv. Az irodalmi szlo-

vák nyelven jól beszélők többsége is a komlói nyelvet egyformán tartja szebbnek, hasznosnak és nehéznek. Ez a csoport a magyar–szlovák összehasonlításban a szlovákot jelöli meg kedvesebbnek, szebbnek, a hasznosság és a nehézség szempontjából viszont érdekes módon nem szignifikáns a nyelvtudás. Magyarul minden megkérdezett jól beszél, ők a komlói nyelvjárás hasznosságát és a szlovák nyelv nehézségét emelik ki.

A helyi magyarokról a megkérdezettek 69%-a (48 fő) pozitív véleményt formált, 29%-uk (20 fő) pedig semleges, a negatív sztereotípiák száma elenyésző.

A szlovákiai szlovákokhoz a komlói válaszadók 80%-át (56 fő) jó viszony fűzi, 20%-uk (14 fő) semlegesen nyilatkozott, negatív sztereotípiákat nem mutat a kérdőív. Ez a jó viszony a szlovák nyelv megítélésében pozitív szerepet játszik: a szlovákiai nyelvváltozat presztízse magasabb a komlói nyelvjárásénál, és a magyarnál jobban kedvelik a szlovákot azok, akik szeretik a szlovákiai szlovákokat.

Nyelvmegtartással, nyelvcserével, nyelvtudással kapcsolatos nyelvi attitűdök

A nyelvmegtartással kapcsolatban markáns véleményekkel találkozunk: a megkérdezettek többsége kiáll amellett, hogy a szlovák származású gyerekeknek meg kell tanulniuk szlovákul, meg kell őrizni a szlovák nyelvet, és ha a szlovák kultúra részét akarják képezni. tudniuk kell szlovákul. Elutasítják azonban azt a módszert, hogy a szlovákok a nyelv megőrzése érdekében egymás között házasodjanak, csak egy harmaduk tart attól, hogy a vegyes házasságból származó gyerekek nem fognak tudni szlovákul. Ennek az lehet az oka, hogy már a második-harmadik vegyes házasságból származó generáció nő fel Komlóson, és nincsenek rossz tapasztalataik. A vegyes házasság nem jelentett veszélyt a szlovák nyelvhasználatra akkor, amikor még Tótkomlóst még egészében szlovákok lakták és élő volt a hagyományos népi kultúra. Annak idején ha egy magyar fiatal került a családba, az megtanult szlovákul és a szlovák többséghez asszimilálódott. Ma azonban ez már nem így van, de a régi szokások miatt nem érzékelik az asszimilálódás lehetőségét, veszélyét (lásd még Žiláková 2004a). A megkérdezettek kétharmada véli úgy, hogy Magyarországon nem nézik le a szlovákokat, és hogy a nemzetiségi törvény segít a kisebbségek helyzetén.

A nyelvcserét mindenki markánsan érzékeli Tótkomlóson: a válaszadók túlnyomó többsége úgy vélekedett, hogy a fiatalok kevesebbet beszélnek szlovákul, mint az idősek, és az idősek ráadásul jobban is beszélnek.

Az idősek nyelvmegtartással kapcsolatos attitűdjei pesszimisták: ők még éltek abban az időben, amikor Tótkomlóson a szlovák volt a minden napok természetes kommunikációs eszköze, ehhez képest a mai nyelvállapot hanyatló tendenciát mutat. A fiatalabbak látják az iskola és a kisebbségi önkormányzat törekvéseit a szlovák nyelv megtartására, illetve részesei ezeknek, ezért kevésbé tartanak e nyelv kiveszésétől Tótkomlóson. Szlovák papuk nincs, szlovák nyelvű evangélikus istentisztelet csak nagyobb ünnepekkor van, vendégpap tartja. Ebből következik, hogy az egyházi élet nyelvmegtartó szerepe csekély.

A kétnyelvűséggel kapcsolatos nyelvi attitűdök és sztereotípiák

A kutatás során azt tapasztaltuk, hogy a kétnyelvűséggel kapcsolatos kérdésekre adott válaszok igen bizonytalanok voltak, 10% körül van a *nem tudom* választ adók száma a kétnyelvűségre vonatkozó kijelentéseknél, ahol egyetértéssel vagy egyet nem értéssel lehetett válaszolni. A kérdések a következők voltak: *Kétnyelvű az, aki mindkét nyelvet anyanyelvi szinten beszél, A kétnyelvű nem kell, hogy mindkét nyelvet anyanyelvi szinten beszélje, A kétnyelvű nem kell, hogy beszélje a másik nyelvet, elég, ha érti, Kétnyelvű az, aki rendszeresen használja mindkét nyelvet.* A válaszadókat a legtöbb esetben felkészületlenül érték az igen direkt kérdések, nincsenek tisztában a nyelvhasználattal kapcsolatos fogalmakkal. A feldolgozott adatokból is látszik ez az ellentmondásos helyzet: 74%-ban (52 fő) igen mondtak arra, hogy mindkét nyelvet anyanyelvi szinten kell beszélnie annak, akit kétnyelvűnek tartunk, majd a következő kérdésnél mintha meggondolták volna magukat, 60% (42 fő) azt állítja, hogy a kétnyelvűnek nem kell anyanyelvi szinten beszélnie mindkét nyelvet. A további kérdéseknél már tisztázódnak a fogalmak (a kérdező több esetben magyarul is ismételte a kérdést), 65,7%-uk (46 fő) nem tartja elegendőnek a kétnyelvűséghez azt, ha csak érti az egyik nyelvet, 78% (54 fő) megköveteli mindkét nyelv rendszeres használatát. Ebből következik, hogy a kétnyelvűség kritériumaként nem a nyelvtudás színvonala, módja, hanem a rendszeres nyelvhasználat gyakorisága fontosabb Tótkomlóson. A szlovák nyelv használatának gyakoriságát kérik számon a szlovák iskolán is: Sok válaszadó adott kérdőíven kívüli megjegyzést arra vonatkozóan,

hogy az iskolában a gyerekeknek többet kellene beszélniük szlovákul, nem csak a tanórai minimumot.

A szlovák nyelv elsajátításának helyszíne 60–40%-os arányban oszlik meg az otthon és az iskola között az előbbi javára, de már nem olyan meggyőző többséggel, mint a magyar esetében. Ez igazolja a pedagógusok megállapítását, mely szerint az iskola veszi át a szlovák nyelv átörökítőjének szerepét a családtól és idegen nyelvi módszerekkel tanítja a szlovákot. A tótkomlóiak túlnyomó többsége tehát kétnyelvű környezetben nőtt fel.

Kulturális attitűdök

A kulturális attitűdre vonatkozóan a kérdőívben három kérdést tettünk fel. Arra kérdeztünk rá, hogy az adatközlő *mely írókat, zenét szereti jobban* (a tótkomlói szlovákot vagy a magyart), illetve *melyik himnusz áll a lelkéhez a legközelebb*. A továbbiakban azt vizsgáljuk, az életkor (háromövezetes felbontásban) a nem, a szocioökonómiai státusz (iskolai végzettség) és a nemzetiségi iskolába való tanulás mértéke milyen kapcsolatban van a fentebb feltüntetett kulturális attitűdökkel. Az empirikus adatokat matematikai statisztikai módszerekkel értékeljük (Vargha 2000).

Az elemzések szerint az életkor és a nem több esetben is szignifikáns kapcsolatban van a kulturális attitűdökkel. A megkérdezett személyek életkorát hoztuk kapcsolatba a *Mely írókat szereti jobban*, *Mely zenét szereti jobban* és a *Melyik himnusz áll a lelkéhez a legközelebb* kérdésekkel, változókkal. Azt az eredményt kaptuk, hogy minél idősebb egy tótkomlói szlovák személy, annál inkább kötődik a szlovák írókhoz, szereti a szlovák zenét, a fiatalabbak jobban kötődnek a magyar zenéhez, írókhoz és a magyar himnuszhoz. A megkérdezettek 69,6% (48 fő) mindkét nemzet íróit egyformán; 27,5% (19 fő) a magyar és 2,9% (2 fő) a szlovák írókat szeretem jobban választ adták meg. A *Melyik zenét szereti jobban* kérdésre a többség szintén a mindkettőt egyformán választ adta meg, 64,3% (45 fő); 20% (14 fő) a kisebbségit és 15,7% (11 fő) pedig a magyar zenét jobban kedvelem választ jelölte meg. A *himnuszhoz való kötődés* a következőképpen alakult 58,6% (41 fő) a magyar himnuszhoz jobban, 35,7% (25 fő) mindkettőhöz egyformán és 5,7% (4 fő) a szlovák himnuszhoz kötődik jobban.

Az idősebb adatközlők még emlékeznek a Tótkomlóson 1907 és 1946 között működő öntevékeny színjátszókörre. Sokan maguk is tagjai voltak. 108 szlovák klasszikus és egykorú színdarabot mutattak be. A darabok kiválasztása, az előadások rendezése és a felolvasópróbák nagyban hoz-

zárultak a tótkomlósi szlovák kulturális élet pezsgéséhez, és fontos szerepet tölthettek be a nyelvi hagyományok megőrzésében (Papp 2000).

A harmadik szociológiai változó, az iskolázottság, annak a kérdésnek a kiderítésére szolgált, hogy kimutatható-e ennek a tényezőnek bármilyen hatása az említett kulturális attitűdökre. A nők esetében az iskolai végzettség egyáltalán nem befolyásolta a válaszokat, de a férfiaknál megállapítható, hogy az iskolázottabb adatközlő a szlovák írókat szereti jobban. Feltehetően ez annak köszönhető, hogy az alacsonyabb végzettségűek nem ismerik a szlovák irodalmat.

A vizsgálat során megkérdezett személyek közül 58,6%-nak (41 fő) a magyar himnusz áll közelebb a lelkéhez. 5,7% (4 fő) választotta a szlovák himnuszt és 35,7% (25 fő) pedig a mindkettő egyformán közel áll hozzám választ adta. A viszonylag magas számú (70 megkérdezettből 25-en) *Mindkettő himnusz közel áll hozzám* válasz mégis figyelemre méltó, hiszen egyértelműen a kettős kötődésre utal, ahogyan az tény is, hogy a *Mely írókat szereti jobban?* kérdésre 69,6% (48 fő) és a *Mely zenét szereti jobban?* kérdésre szintén a többség, 64,3% (45 fő) a mindkettő, a kisebbség is és a magyart is egyformán szeretem választ adták.

Ismert a magyarországi szlovákoknak az a tudati-magatartásbeli megnyilvánulásuk, hogy nemzeti hovatartozásukat a magyar államhoz való tartozás alapján, a magyarságban látják és jelölik ki. Úgy tapasztaltuk, hogy nemcsak a kulturális magatartásoknak van szerepe a nemzetiségi identitás formálásában, hanem maga a kisebbséghez való tartozás érzése is befolyásoló lehet abban, hogy ki milyen kulturális szokásokat alakít ki.

A közelmúltban vált általánossá, hogy a magyarországi szlovákság rendezvényein a magyar himnusz mellett elhangzik a szlovák is. Ez a kisebbségi élet intézményesedése (a kisebbségi önkormányzatok megalkakulása) miatt és különösen az önálló Szlovákia létrejötte óta jellemző jelenség, ami tulajdonképpen a kettős identitástudatot modern dimenziókba emeli.

Érdekességképpen említem, hogy volt olyan adatközlő, aki elmondása szerint részt vett olyan Tótkomlóson megrendezett lakodalomban, ahol elhangzott a szlovák himnusz. Ebben az esetben a Szlovákiába áttelepült rokon, illetve család tiszteletére játszották, gesztusként szolgált.

Megemlítésre méltó, hogy azok az adatközlők, akik válaszul a *Mindkét himnusz közel áll hozzám* opciót jelölték be, többen megjegyezték, hogy a magyar himnusz azért mégis szebb és patetikusabb. Valószínűsítem,

hogy a két nemzet himnuszának műfajában, illetve dallamában vélük a legnagyobb különbséget.

Véleményünk szerint a kettős, illetve (hármás) kötődés – mivel a hazai szlovákok körében erős lokális, településhez kötött identitás jellemző – ideológiája nem feltétlenül a szlovák gyökerektől való eltávolodást jelenti, éppen ellenkezőleg, a gyökerekhez való visszatalálásra utal.

Kisebbségi és többségi sztereotípiák és előítéletek

Ebben az alfejezetben a sztereotípiákat, előítéleteket hoztuk összefüggésbe az életkorral, nemmel, iskolázottsággal, nemzetiségi iskolában való tanulás mértékével, a kisebbségi nyelvhasználati gyakorisággal, a nyelvmegtartással kapcsolatos attitűdökkel és az identitással.

A kérdőív egyik kérdésblokkja, pontosan 15 kérdés terjedt ki az adatközlők mássággal kapcsolatos toleranciájára, illetve intoleranciájára.

Összefüggések az életkor, nem, iskolázottság és a nemzetiségi iskolában való tanulás mértéke és az előítéletek, sztereotípiák között

A kapott válaszok alapján megállapíthatjuk, hogy a többségi társadalom toleráns a tótkomlói szlovák kisebbséggel, legalábbis nyelvhasználatukat illetően. Azokra a kérdésekre, hogy *Előfordult-e, hogy valaki rászólt önre, hogy ne beszéljen szlovákul?* 85.3% (58 fő) – *soha nem szóltak rám* – választ adta, 11.8% (8 fő) ritkán és 2.9% (2 fő) gyakran rám szóltak választ adták.

Előfordult-e, hogy valaki rászólt önre, hogy ne beszéljen magyarul? 95.7% (66 fő) soha; 4.3% (3 fő) ritkán választ adta.

Előfordult-e Önnek az, hogy ezt mondták Önnek: BESZÉLJ MAGYARUL, MERT MAGYAR KENYERET ESZEL! (K103) 90% (63 fő) soha választ adta, 8,6% (6 fő) ritkán és 1,4% (1 fő) a gyakran választ adta kérdéseinkre.

Összegzésképpen elmondható, hogy a tótkomlói szlovákoknál sem a nem, sem pedig az életkor nincs szignifikáns kapcsolatban az előítéletekkel, sztereotípiákkal. Egyedül az iskolai végzettség befolyásolta a válaszókat. Ez azt jelenti, hogy minél iskolázottabb az adatközlő, annál jobb véleményrel volt a környező kisebbségekről. Ez az adat nem meglepő, hiszen más szociálpszichológiai vizsgálatokban is gyakran tapasztaljuk,

hogy az iskolázottabbak általában toleránsabbak, elnézőbbek (Barcy–Di-
ósi–Rudas 1996).

Összefüggések a nyelvmegtartással kapcsolatos attitűdök és a sztereotípiák, előítéletek között

A kérdőívben 7 állítást soroltunk fel, melyek a nyelvmegtartás általá-
nos attitűdjeivel voltak kapcsolatosak. Az adatközlők vagy egyetértettek,
vagy elleneztek állításainkat.

A szlovák gyerekeknek meg kell tanulniuk szlovákul állításunkkal 95,7
% (66 fő) egyetértett és 4,3 % (3 fő) nem értett egyet.

Egy falubeli szlovák fiatalnak szlovákkal kell összeházasodnia állítá-
sunkkal, miszerint 72,5% (50 fő) nem értett egyet és 27,5% (19 fő) egyet-
értett. Ahogy a magyarországi szlovákok közösségének egészére, úgy
a tótkomlói szlovákokra is jellemző volt, hogy évszázadokon keresztül
csak egymás között kötöttek házasságot. Az endogámia szokása később
kezdett háttérbe szorulni, és napjainkban már teljesen megszokottá vál-
tak a vegyes házasságok. Napjainkban a házasságkötéskor a más nemze-
tiséghez való tartozás nem kizáró ok.

*Ha egy falubeli szlovák fiatal magyarral házasodik, a gyereke nem fog
szlovákul beszélni* – az állításunkkal 67,2% (45 fő) nem értett egyet, míg
32,8% (22 fő) egyetértett. Szerintük a szlovák–magyar vegyes házasság-
ban élők rendszerint a magyar nyelvet használják, így gyermekeik csak
magyarul tanulnak majd meg.

*A szlovák nyelv idővel el fog tűnni a faluból, hiszen itt mindenki magya-
rul fog beszélni* – az állításunkkal 77,9% (53 fő) nem értett egyet és 22,1%
(15 fő) egyetértett.

*Lényeges szlovákul tudni, ha a szlovák kultúra részévé szeretnénk vál-
ni* állításunkkal 94,3% (66 fő) egyetértett és 5,7% (4 fő) pedig nem értett
egyet.

*Meg kell őrizni a szlovák nyelvet, hogy a szlovákság megmaradjon Ma-
gyarországon* – az állításunkkal 97,1% (68 fő) egyetértett és 2,9% (2 fő)
nem értett egyet.

A szlovákokat lenézik ebben az országban – az állításunkkal 77,6% (52
fő) nem értett egyet, míg 22,4% (15 fő) egyetértett.

Megállapítható, hogy azok az adatközlők, akik pozitívan nyilatkoztak
a nyelvmegtartással kapcsolatban, illetve a nyelvmegőrzésre töreked-
nek, nemtől függetlenül toleránsak az őket körülvevőkkel is.

Összefüggések az identitás és a sztereotípiák, előítéletek között

Az identitással kapcsolatban a következő kérdésekre kerestük a választ.

Milyen nemzetiségűnek tartja magát? A válaszadók 69,9% (48 fő) a szlovák nemzetiséget, 21,8% (15 fő) mindkét nemzetiséghez tartozónak vallotta magát és 8,7% (6 fő) a magyar nemzetiséget jelölte meg.

Mi az anyanyelve kérdésre 67,6% (46 fő) a szlovákot jelölte meg, 19,1% (13 fő) mindkettőt és 13,2% (9 fő) pedig magyar anyanyelvűnek tartja magát.

Szülei szlovákok voltak-e kérdésre a válaszadók 84,6% (55 fő) igen, mindkét szülőm szlovák (volt) választ adta, és 15,4% (10 fő) csak az egyik szülőm (volt) szlovák választ jelölte meg.

Őn szlováknak érzi magát kérdésre a megkérdezettek 75,0% (51 fő) igennel válaszolt, 13,2% (9 fő) románnak is és magyarnak is vallotta magát, és 11,8% (8 fő) magyarnak mondják magukat.

Etnikai identitás

Ebben az alfejezetben az etnikai identitást hozzuk összefüggésbe az életkorral, nemmel, iskolázottsággal, felekezeti hovatartozással, a házastárs, szülők és nagyszülők nemzetiségével, a kisebbségi nyelvhasználat gyakoriságával, a nyelvmegtartással kapcsolatos attitűdökkel, a nyelvtudással és a sztereotípiákkal, előítéletekkel.

Összefüggések az életkor, nem, iskolázottság és az identitás között

Megállapítható, hogy sem a férfiak, sem pedig a nők esetében nincs korreláció az iskolai végzettség és az identitás között. Ez azt jelenti, hogy iskolázottságuk egyáltalán nem befolyásolta a válaszaikat, illetve nemzetiiségi hovatartozásukat.

Az anyanyelv vizsgálata során megállapítható a nemek szerinti különbség, miszerint a nők 81,8%-a (27 fő) és a férfiak 54,3%-a (19 fő) vallották magukat szlovák anyanyelvűnek. Mindkét nyelvet egyformán anyanyelvének érzi a nők 12,1%-a (4 fő) és a férfiak 25,7%-a (9 fő). Magyar anyanyelvűnek a nők 6,1%-a (2 fő) és a férfiak 20,0%-a (7 fő) érzi magát.

Összefüggések a házastárs, szülők és nagyszülők nemzetisége és az identitás között

A szülők nemzetisége befolyásoló tényezőként hat mindkét nemnél. A nők esetében ez azt jelenti, hogy ha mindkét szülője szlovák nemzetiségű, úgy ő is szlovák nemzetiségűnek vallja magát, anyanyelvének a szlovákot tekinti, és szlováknak érzi magát. A férfiak esetében ez az összefüggés szignifikánsan csak a nemzetiségi kérdésnél jelentkezett, tehát ha mindkét szülője szlováknak vallotta magát, ez a férfi adatközlő nemzetiségi hovatartozására pozitívan hatott, tehát ő is szlovák nemzetiségűnek vallotta magát.

A legnagyobb számú dominanciát a nagyszülők és az identitás közötti kapcsolatban véljük felfedezni. A nagyszülők számának nemzetiségi hovatartozása nagyban befolyásolta a tótkomlói adatközlők etnikai identitását.

Összefüggések a kisebbségi nyelvhasználat gyakorisága és az identitás között

A nők esetében megállapíthatjuk, hogy azok az adatközlők, akik sűrűbben használják a kisebbségi nyelvet, tehát a szlovákot, nagyobb valószínűséggel tartják magukat szlováknak.

Összefüggések a nyelvtudás és az identitás között

A tótkomlói női adatközlők esetében nagyfokú dominancia jellemző a nyelvtudás és az identitás között. Minél magasabb szinten beszél az adatközlő a tótkomlói, helyi szlovák nyelvet, annál inkább tartja magát szlovák nemzetiségűnek, érzi magát szlováknak és anyanyelvének is a szlovák nyelvet jelöli meg.

A nyelvtudás és az identitás közötti kapcsolatokat vizsgálva megállapítható, hogy a nőknél mind a tótkomlói szlovák nyelv, mind az irodalmi szlovák nyelv ismerete és használata fontos szerepet tölt be identitásuk meghatározásában.

Összegzés

Tótkomlóson 2003 decemberében és 2004 januárjában végzett nyelvhasználati kérdőíves kutatás, szociolingvisztikai interjúk, valamint a terepmunka során a részt vevő megfigyelés módszerével és dokumen-

tumelemzéssel (a szociolingvisztika kutatási módszereiről lásd Kiss 1995, Bartha 1999) szerzett kutatási tapasztalatok alapján megállapíthatjuk, hogy az itteni szlovák közösség a nyelvcsere-nyelvmegtartás kontinuumában – az előzetes hipotézisünknek megfelelően – középütt, a kétnyelvűség köztes fázisában helyezkedik el. A Bartha Csilla által közvetített nyelvcseretípusokat tárgyaló szociolingvisztikai szakirodalom szerint (Bartha 1999) a tótkomlói szlovákok a fokozatos nyelvcsere folyamatában vannak. A fokozatos nyelvcsere mellett azonban a fölülről lefelé tartó nyelvcsere bizonyos specifikus jellemzőit és a szlovák nyelv megőrzése érdekében foganatosított konkrét intézkedések sorát is megfigyelhettük ebben a szlovák közösségben.

Az empirikus kutatás konkrét tényekkel támasztotta alá a szlovák nyelv használatát, létezését a megkérdezettek körében Tótkomlóson a vizsgált időszakban. A magyar nyelv meghatározó, uralkodó volta, dominanciája vitathatatlan a kommunikáció minden szintjén, a kutatási eredmények ismeretében is. A szlovák nyelvre a másodnyelv-szerep a jellemző, s az is eltérő mértékben és minőségben az egyes nyelvhasználati színtereken. A szociolingvisztikai szakirodalom másodnyelvnek, az anyanyelv (első nyelv, elsőként megtanult nyelv) után elsőként elsajátított, legjobban birtokolt, általában rendszeresen, nap mint nap használt másik nyelvet nevezi második nyelvnek, másodnyelvnek, mely kritériumoknak az itteni szlovák nyelv megfelel. Tótkomlóson a kultúra mindhárom alaprétégében jelen van és használatos napjainkban is a szlovák nyelv, de az egyes kommunikációs szférákban erősen differenciáltan. A tótkomlói szlovák nyelv állapotára – a békéscsabaihoz hasonlóan (lásd Uhrin 2004) – az ellentétes kétirányú mozgás, az egyidejű fejlődés, illetve visszafejlődés a jellemző. Ez a kétnyelvűségi állapot, nyelvi helyzet is igazolja Borbély Anna következtetését, mely szerint „Bár a nyelvcsere és nyelvmegőrzés ellentétes irányú folyamat, mégis egy-egy közösség életében eltérő mértékben bár, de egyszerre van jelen” (Borbély 1995). A szlovák nyelv fokozatos háttérbe szorulása követhető nyomon Tótkomlóson a magánszférában és az egyházi életben. A magas kultúrában pedig egyre szélesebb körben terjed, új területeken jelenik meg ismét, mint a média, kultúra, közigazgatás, közelet. Szükséges azonban megjegyezni, hogy ez a nyelvhasználat olykor formális, szimbolikus értékű, s ebben hasonlít a fölülről lefelé tartó nyelvcsere formális, rituális kontextusaihoz. Zsilák Mária a tótkomlói szlovák nyelv funkcionális rétegződését elemezve megállapítja: „A bemutatott funkcionálisan gazdagon diffe-

renciaált szlovák nyelv ma is él Tótkomlóson, bár több területen jelentősen visszaszorult – az egyházi adminisztrációban szűnt meg használata teljesen. Továbbá nem egyenlő arányban vált aktív hordozójává minden generáció és társadalmi réteg” (lásd Zsilák 1996a). Jelen kutatás során beigazolódott, hogy a szlovák nyelv funkcionális rétegződése, átrétegződése egyazon időszakban fokozatosan bővül és szűkül. A kutatási eredmények ismeretében konstatálható egyrészt a tótkomlósi szlovák nyelv funkcionális fejlődése, a nyelv tökéletesedésének a folyamata, funkcióinak, használatának bővülése a különböző nyelvhasználati színtereken. Másrészt jellemző rá egy olyan kétnyelvűség-dinamika, amelyet generációról generációra csökkenő anyanyelvi, s az ezzel fordított arányban növekvő többségi nyelvi kompetencia jellemez. (A kétnyelvű kisebbségek anyanyelv-dinamikájáról, a szlovák nyelvi értékrend változásairól lásd Győri-Nagy 1991, Gyivicsán 1993a, 1993b, Zsilák 2004a.) Az anyanyelv-vesztés folyamatát, a mai magyarországi szlovák nyelv ambivalens értékeit elemző Gyivicsán Anna szükségesnek tartja kiemelni, hogy: „A negatív változások mellett és azok ellenére az 1990-es években pozitív irányú változások is végbementek, míg a család elvesztette átörökítő nyelvi és kulturális szerepét, addig a bővülő hazai szlovák intézményi rendszer (kisebbségi önkormányzatok, civil szervezetek, kulturális központok, tudományos élet, szépirodalom stb.) átvette a szlovák nyelv kommunikatív és közvetítő szerepét.” (Gyivicsán 2003).

Zsilák Mária, a magyarországi szlovák nyelv kommunikációs és kognitív funkcióinak való megfelelést vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy ezek az alapvető nyelvi funkciók elsősorban a magyar nyelv dominanciája miatt csak korlátozottan érvényesülnek, érvényesülhetnek (lásd Zsilák 2004b). E tétel igazságát tapasztaltuk Tótkomlóson is. A magyarországi szlovákok – köztük a tótkomlósiak is – anyanemzetüktől elszakadva magyar társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyok között élnek. Gondolkodásukban, nyelvi világképükben, szemléletükben ezek a magyar viszonyok tükröződnek. (A magyarországi szlovákok nyelvi világképéről lásd Žiláková 2004a.) A nyelvi kontextus, nyelvi környezet döntően magyar, ez eredményezi a domináns magyar nyelvhasználatot. A magyar nyelv a tótkomlósi szlovák nyelv valamennyi szintjét érinti a hangtántól a szövegszerkesztésig. Tapasztalható az intonációban, a szórendben, a névmások és prepozíciók, idő, mód, aspektus, vonzatok stb. használatában. A nyelvi tiszteletadásban – mint az udvariasság, köszönés, tegezés, magázás – szintén kimutatható a magyar nyelvi normák hatása.

A nyelvi szocializációt a mindenkori társadalmi környezet határozza meg. Döntő fontosságú ebben a folyamatban a mindenkori beszélő-közösség értékrendje, nézeteik, nyelvhasználati szokásaik, társadalmi szervezettségük, érdekképviselőik. A kutatás alátámasztotta, hogy az elsődleges szocializáció útján még szép számban sajátítják el a szlovák nyelvet Tótkomlóson. Szlovák anyanyelvűnek 67,6% (46 fő) vallotta magát. A megkérdezettek másik csoportja a másodlagos és időnként a harmadlagos szocializáció során tanult meg szlovákul. A szlovákot anyanyelvként elismerőknél azonban már elsősorban érzelmi azonosulásról beszélhetünk. Ezt támasztják alá a két – szlovák és magyar – anyanyelvet vallók is, 19,1 % (13 fő). A kapott adatok azt bizonyítják, hogy a megkérdezettek döntő többségének esetében a szlovák nyelv, igaz, kisebb-nagyobb zökkenőkkel, de ellátja a társadalmi és magánélet több területének nyelvi kommunikációs feladatát. Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy ez a kétnyelvűség sórvány-, hogy diaszpóra-kétnyelvűség, hogy diglosszia a szlovákiai szlovákokhoz és a magyarországi magyarhoz viszonyítva. Nyilvánvaló és egyértelmű funkció- és presztízs különbség van a szerepkörök és használati szinterek között.

Tótkomlóson, a jelen kutatás eredményeinek tükrében, az alábbi szlovák nyelvhasználati szintereket különböztethetjük meg:

Tótkomlóson a 21. század elején:

I. Magánszféra

- család
- barátok, ismerősök, szomszédok
- a mindennapi élet ügyintézése (vásárlás, orvos, hivatali ügyintézés)
- szabadidő
- intimszféra (álom, imádkozás, káromkodás, számolás)

II. A közösségi élet szférája

Munka, munkahely

A magas kultúra szférái:

- oktatás
 - kultúra, művészetek (kulturális rendezvények, szépirodalom, színház, egyéb)
 - ismeretterjesztés, tudomány
 - helyi média (rádió, TV, sajtó)
 - közélet-politika
- Egyházi élet, vallás

Népi kultúra (folklór, népművészet, népi alkotóművészetek, szokások, művészeti öntevékenység).

A kutatás eredményei igazolták hipotézisünket, mely szerint a szlovák nyelv eltérő mértékben és minőségben ugyan, de jelen van és használatos Tótkomlóson minden kommunikációs szférában.

Ugyan az összes nyelvhasználati színtéren a magyar nyelv használata a domináns, azonban a szlovák nyelv jelenléte is a válaszok alapján érzékelhetően kimutatható. A konkrét eredmények azt mutatják, hogy vannak nyelvhasználati színterek, melyekben a nyelvcsere gyorsabb ütemben megy végbe. Két esetben mutatkozott meg ez nagyon határozottan – a magánszférában és az egyházi életben. Beszélnek még a szlovák nyelvet, pontosabban a helyi nyelvjárást a családban, generációnként azonban egyre csökken a szlovák nyelvhasználat. Házastársával, élettársával mindig szlovákul már csak 16,9 % (11 fő) beszél, gyerekeivel csak szlovákul már senki sem. Kismértékű elmozdulást tapasztalhatunk azonban a szlovák nyelv javára az unokákkal való kommunikáció esetében. A szlovák nyelv családon belüli visszaszorulását, illetve ellentmondásos helyzetét az adatközlők szavaival is szemléltettem.

Visszaszorulóban van az egyházi-vallási szlovák nyelvhasználat. A tótkomlósi szlovákok evangélikus vallásúak, szlovák nyelven beszélő papjuk azonban hosszú évek óta nincs. Szlovák nyelvű istentiszteletet havonta egyszer tartanak az evangélikus egyház és az Országos Szlovák Önkormányzat vándorlelkészi szolgálatának keretében. A kezdeményezés mindenképpen pozitívan értékelendő, azonban nem pótolhatja az állandó jelenlétet, és a rendszeres szlovák nyelven való törődést a szlovák hívekkel. Sok adatközlő fontosnak tartotta megjegyezni, hogy hiányát érzik a szlovákul tudó papnak. A kapott adatok a közösségi szféra szlovák nyelvhasználatának a növekedését mutatják, mely elsősorban a kedvező jogszabályi és politikai környezettel hozható összefüggésbe. Az 1993. évi kisebbségi törvény a garantált jogok, a nyelvtervezési intézkedések jogi és szervezeti kereteinek a megteremtésével igen nagy mértékben növeli a magyarországi kisebbségek és kisebbségi nyelvek fennmaradásának esélyeit. A magyarországi szlovákok revitalizációjára irányuló, főülről jövő intézkedéseket, mint például a nyelvélénkítés (language revitalization), ebben a Békés megyei kisvárosban nagymérvű közösségi támogatottság fogadta. Jelen vizsgálat eredményei konkrét tényekkel igazolták a pozitív hozzáállást, mely alapján megállapítható, hogy Tótkomlóson a nyelvcsere lassítására, a szlovák nyelv megerősítésére igen jók az esélyek.

Köszönhető ez néhány – véleményünk szerint meghatározó fontosságú – nyelvmegőrzés-/nyelvcserefaktor interakciós hatásának. (A nyelvmegőrzés-/nyelvcserefaktorokról lásd Bartha 1999.) Első helyen a társadalmi szint faktorai közül a politikai-jogi körülményeket tartjuk szükségesnek kiemelten említeni, valamint a szlováksággal együtt élő többségi magyar társadalom kisebbségeket támogató hozzáállását, plurális ideológiáját, melyek meghatározó jelentőséggel bírnak, s alapvető feltételei a többi nyelvmegtartási tényező hatékony működésének.

A félreértések elkerülése végett szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a kétségtelenül csak pozitívan értékelhető politikai kinyilatkoztatás és jogszabály nem jelenti azt, hogy a gyakorlatban is problémamentes és minden esetben példaértékű a magyarországi kisebbségpolitika, melyet – sajnos – számos példával tudnánk alátámasztani. A következő állami szintű feladat az, hogy a gyakorlatban is érvényt szerezzen a jogalkotó és a végrehajtó hatalom a törvényben leírtaknak.

Tótkomlóson a helyi társadalmi támogatottság biztosított a szlovákság számára. Az eredetileg szlovák településen az itt élő szlovákoknak napjainkig sikerült megőrizniük közéleti-politikai befolyásukat a városban. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a települési önkormányzatnak 9 szlovák tagja van a 14-ből, közülük ketten a kisebbségi önkormányzat tagjai is, s ezáltal jól működik az érdekérvényesítés mechanizmusa. A városban a kisebbségi szociokulturális normák láthatóak, ismertek a többségi magyar lakosság körében is, akik azokat nemcsak elfogadták, hanem több esetben meg is kedvelték, azonosultak velük. A két kultúra és nyelv természetes, párhuzamos együttéléséről győződhetett meg kutatócsoportunk.

A legfontosabb nyelvmegőrzés-/nyelvcserefaktornak a megkérdőzettek az oktatást tartják. A szlovák nyelv és kultúra elsajátíttatását az iskolától várják el, mivel a családok döntő többsége már nem – vagy csak részben – képes átadni, átörököteni gyermekeinek elődeik nyelvi és kulturális örökségét. A magyarországi szlovák kisebbség fennmaradásában, az asszimiláció lassításában – intézetünk egyéb kutatási projektjeinek eredményei szerint is – döntő, meghatározó szerepe van a pedagógusoknak, az oktatási intézményeknek (lásd Uhrin 2004, Tóth 2005b). Az iskola, az iskolahálózat a szlovákság jelenét és jövőjét döntő módon és mértékben meghatározó tényezővé, a legfőbb determinánssá lépett elő. A kisebbségi származású tanuló itt kap – vagy nem – az ismeretek mellett felnőttkori életét is befolyásoló magatartásmintát, viszonyulásmintát

saját kisebbsége kultúrájához, nyelvéhez. Tótkomlóson működik szlovák nemzetiségi óvoda és kétnyelvű iskola, melyekben a gyermekek és tanulók létszáma öröndetesen emelkedik. Például a 2004/2005-ös tanévben 22 az első osztályos tanuló, míg 2003/2004-ben 20, 2002/2003-ban 18 fő volt. A nyelvmegőrzés szempontjából fontos kezdeményezése az iskolának a volt diákok és a felnőttek számára is az 1997/1998-as tanévtől meghirdetett szlovák nyelvtanfolyam. A 2004/2005-ös tanévben például két csoportban 16 fő tanult szlovákiai vendégtanár vezetésével szlovákul. Az intézmény gazdag szlovák kulturális-szabadidős kínálatall rendelkezik, van táncscsoportjuk, énekkaruk, színjátszó csoportjuk, vers- és prózamondóik, zenekaruk, mely csoportok népszerűek a gyermekek körében. Az iskola és szolgáltatásai iránti érdeklődés a szlovák nyelv és kultúra presztízisének a növekedését mutatja Tótkomlóson. Ezt támasztják alá a hatékony, kommunikációközpontú szlovák nyelvoktatást és az iskolai oktató-nevelőmunka minden területén versenyképességet elváró, egyre határozottabb szülői elvárások is, melyek vonatkoznak a megfelelő modern tárgyi feltételek biztosítására is. Az iskola épületének állaga nagyon rossz, komoly felújításra érett, mely a jövő évtől – szlovákiai ösztönzésnek, lobbizásnak is köszönhetően – fokozatosan megvalósul.

Az iskola hatását erősítik, a szlovák nyelv és kultúra megőrzését szolgálják a településen található intézmények, szervezetek, kulturális csoportok, melyek a nyelvmegőrzés további fontos faktorai. 1994-től folyamatosan működik szlovák kisebbségi önkormányzat. Az önkormányzat elnökével készített interjúból a nyelvhasználatot támogató intézkedések, tervek illusztrálására ismertetek néhány részletet. *Snažíme sa organizovať viac slovenských programov, aby si tunajší Slováci uvedomili spolupatričnosť, svoje miesto. Pokúsime zapojiť mládež, spolupracujeme s Organizáciou slovenskej mládeže v Maďarsku. Plánujeme dvojazyčné názvy ulíc, aspoň tu v centre. Do miestnej (mestskej) televízie, by sme chceli slovenského spolupracovníka. Do miestnych novín dve strany. Rozšíriť a obnoviť školu. Spraváckovať Regionálny kultúrny centrum, založiť regionálny spolok.* (Több szlovák rendezvény szervezésére törekszünk, hogy tudatosítsák a helyi szlovákok az együvé tartozást, hogy hová tartoznak. Megpróbáljuk bevonni a fiatalokat, együttműködünk a Magyarországi Szlovák Fiatalok Szervezetével. Tervezzük a kétnyelvű utcanevtáblákat, legalább itt a központban. A városi TV-be egy szlovák munkatársat szeretnénk. A városi

lapba két szlovák oldalt. Bővíteni és felújítani az iskolát. Működtetni a Regionális Kulturális Központot, regionális egyesületet létrehozni.)⁶⁶

1987 óta működik a Tótkomlói Szlovákok Szervezete, s keretében a Szlovák klub, a Pávakör. A klubfoglalkozásokon és a klub által szervezett rendezvényeken, a próbákon általában szlovákul beszélnek, de a magyar tagok miatt – akik házastársak, rokonok, barátok – mindent magyarra is lefordítanak. A Szlovák klub vezetősége és tagjai úgy döntöttek, fellevenítik Tótkomlós szlovák színjátszó hagyományait (lásd Tóth 1999), színjátszó csoportot alapítottak. A Tótkomlói Népi Együttes repertoárjában – mely az idén ünnepli fennállásának 55. évfordulóját – kiemelt helyen szerepelnek a nemzetiségi dalok, táncok. A szlovák szó jelen van a helyi médiában, a Komlói Hírmondó rendszeresen tartalmaz szlovák mellékletet is, a városi televízió is rendszeresen sugároz szlovák nyelvű műsorokat. A városnak rendszeres és tartalmas szlovák kapcsolatai vannak. Három szlovákiai (Galánta, Jelsava, Zólyom) és egy romániai szlovák (Nagylak) várossal van testvérkapcsolatuk. Az iskola együttműködik a nagylaki és egy pozsonyi szlovák iskolával, a fúvós zenekar a szlovákiai Trencsén és Poprád városával, a tánckar Gyetvával. Antal György/Juraj Dolnozemský Tótkomlóson élő szlovák költő versei napjainkban is a legnépszerűbb, legkedveltebb szlovák versek közé tartoznak a magyarországi szlovákok körében. A szlovák kultúra és nyelv legújabb intézménye a 2003-ban alakult Regionális Kulturális Központ. Vannak még, ha ritkán is, de szlovák nyelvű istentiszteletek a városban. Kiépülőben vannak a gazdasági kapcsolatok Szlovákiával.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a nyelvcserét lassító, a nyelv-megőrzést segítő tényezők között napjainkban a hatalmi-politikai-ideológiai viszonyoknak, bennük a nyelvpolitikának/nyelvi tervezésnek (language planning) tulajdonítunk a legnagyobb szerepet.

A jogszabályok mellett meghatározó a jelentősége az oktatási rendszernek, s egyéb kisebbségi intézményeknek, szervezeteknek. Ezen intézmények egyrészt kinevelik, másrészt foglalkoztatják a nemzetiségi értelmiség, iskolázott elit képviselőit, kiknek aktív ténykedése nélkül nem képzelhető el a nemzetiségi revitalizáció. A szlovák családok pozitív, támogató hozzáállása a nemzetiségi nyelv és kultúra fennmaradásának napjainkban is alapfeltétele. A nyelvcsere folyamatát nagymértékben las-

6 Fordította UE. Azóta néhány elképzelés megvalósult, 2004 májusában megalakult a regionális szervezet, 2005-ben megkezdődik a szlovák iskola felújítása, a helyi lapban két szlovák oldalt jelentetnek meg.

sítják/lassíthatják más magyarországi szlovák településekkel és a Szlovákiával kiépített szerteágazó szakmai és rokon, baráti kapcsolatok.

Mirosław Dudok vajdasági szlovák nyelvészprofesszor a családot, iskolát, szervezeteket, egyházat stb., tehát a nemzetiségek fennmaradása szempontjából meghatározó intézményeket a kisebbségi lét pulzáló vektorainak nevezi (lásd Dudok 2004), melyeket az absztrakció szintjén nyelvi univerzálíakként is jellemez.

A magyarországi, tótkomlósi ambivalens szlovák nyelvi fejlődési tendencia bizonyítja, hogy kedvező hazai, valamint anya-, illetve nyelvországi politikai döntésekkel, kisebbségbarát környezettel, az érintettek aktív szerepvállalásával a nemzetiségek nyelvhasználatának a fejlődését is elő lehet segíteni. A társadalmi funkciók és feladatok bővülésével a nyelv tovább rétegződik, s az új funkciók szerint új nyelvi rétegek jönnek létre.

Szakirodalom

BARCY Magdolna – DIÓSI Pál – RUDAS János

1996 *Vélemények a másságról – előítéletek a fiatalok körében*. Budapest

BARTHA Csilla

1999 *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

BODONYI Edit

1997 *Nemzetiségi oktatás Magyarországon 1945 után*. Phd-értekezés, kézirat

BORBÉLY Anna

1995 Attitűd és nyelvválasztás egy magyarországi román nyelvközösségben. In: KASSAI Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest, 287–297.

DÁVID Zoltán

1985 *A magyarországi szlovákok száma 1900–1960*. Medvetánc, 1988/4–1989/1, 83–105.

DUDOK, Mirosław

2004 Pulzačné vektory enklávnej slovenčiny. In: UHRINOVÁ, Alžbeta – ŽILÁKOVÁ, Mária (eds.): *Slovenčina v menšinovom prostredí – Szlovák nyelv kisebbségi környezetben*. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Békešská Čaba. Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba, 32–42.

FÜGEDI Erik – GREGOR Ferenc – KIRÁLY Péter

1993 *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. Atlas der slowakischen Mundarten In Ungarn.* (Magyarországi szlovák nyelvjárások atlasza) Budapest

GOMBOS János

1995 A magyarországi szlovákok története a betelepüléstől a polgári fejlődésig. In: MICHELLER Magdolna (szerk.): *Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből.* Kőrösi Csoma Sándor Főiskola, Békéscsaba, 55–92.

1996 A község alapításának körülményei. A benépesült falu első évtizedei (1746–1800). A reformkortól a kiegyezésig (1800–1867). In: SZINCSOK György (szerk.): *Tótkomlós története.* Tótkomlós, 41–125.

GYIVICSÁN Anna/DIVIČANOVÁ, Anna

1993a *Anyanyelv, kultúra, közösség.* Teleki László Alapítvány, Budapest

1993b Az anyanyelvi értékvesztés folyamata a magyarországi szlovák nyelvszigeteken. Proces straty hodnôt materinského jazyka na slovenských jazykových ostrovoch. *Hungarológia* 3 35–59. (A nyitrai nemzetközi nyelvészeti konferencia (1992. szept. 17–18.) előadásai.)

1994 A magyarországi szlovákság számadatok tükrében. In: *Magyarországi nemzetiségek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája.* KSH, Budapest, 301–314.

1996 Etnokulturális változások Tótkomlóson. In: SZINCSOK György (szerk.): *Tótkomlós története.* Tótkomlós, 379–397.

2003a O jazyku liturgie na slovenských ostrovoch v Maďarsku. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku 19.* Budapest, 71–77.

2003b *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói I–II.* MSZKI, Békéscsaba

2004 Ambivalentné hodnoty slovenského jazyka v Maďarsku v stredo-európskom kontexte. In: UHRINOVÁ, Alžbeta – ŽILÁKOVÁ, Mária (ed.): *Slovenčina v menšinovom prostredí – Szlovák nyelv kisebbségi környezetben.* Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Békešská Čaba. Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba, 21–31.

GYIVICSÁN Anna – KRUPA András

1997 *A magyarországi szlovákok.* Útmutató Kiadó, Budapest

GYŐRI-NAGY Sándor

1991 Változathatás a Kárpát-medencei kétnyelvű kisebbségek anyanyelv-dinamikájában. In: GYŐRI-NAGY Sándor – KELEMEN Janka (szerk.): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I.* Széchenyi Társaság, Budapest, 6–20.

HOMIŠINOVÁ, Mária

2003 *Slovenská inteligencia v Maďarsku v zrkadle sociologického výskumu*. VÚSM, Békešská Čaba–Békéscsaba

KIRÁLY Péter

1965 České a maďarské prvky v písomných pamiatkach Slovenského Komlóša. In.: *Studia z filologie polskej i slowaianskej*. 5. Warszawa, 327–333.

2000 A tótkomlósi szlovák nyelvjárás keletkezése és jellemző vonásai. In: CHLEBNICZKI János (szerk.): *250 rokov v Slovenskom Komlóši*, Békéscsaba, 79–85.

KISS Jenő

1995 *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzetiségi Tankönyvkiadó, Budapest KSH

2002 Népszámlálás 2001. 4. *Nemzetiségi kötődés*. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai Budapest: KSH

KUGLER József

1987 Az 1941. évi népszámlálás szlovák anyanyelvi és nemzetiségi adatai. *Békési Élet* (3) 316–331.

LANSTYÁK István

2000 A magyar nyelv Szlovákiában. In: *A magyar nyelv a Kárpát-medencében*. Osiris Kiadó, Budapest–Pozsony

LÁSZIK Mihály

1999 A békéscsabai Szlovák Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium fél évszázada. In: PECSENYA Edit (szerk.): *Pamätnica, 50 rokov békéšćabianskej slovenskej školy a kolégia*. Szlovák Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium. Békéscsaba, 27–45.

MARUZSOVÁ-ŠEBOVÁ, Katarína

2000 Možnosť a bariéry národnostných katediér po r. 2000. In: *Slovenská národnostná škola Ostrihom*. Esztergom, 61–63.

ONDRUS, Pavol

1956 *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava

PAPP János

2000 Príspevky k histórii Slovenského ochotníckeho divadla v Slovenskom Komlóši. In: *250 rokov v Slovenskom Komlóši*. Békešská Čaba, 66–71.

SIRÁCKY, Ján

1980 *Slováci vo svete I*. Bratislava

1985 *Dlhé hľadanie domova*. Bratislava

ŠTOLC, Jozef

1949 *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava

TÓTH István

1999 *A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919–1944. Vzdělávacie pomery v materčine u Slovákov v Békešskej a Čanádskej župe 1919–1944*. Budapest–Budapest'

TÓTH Sándor János

2005a Slovenčina v cirkvi v Békešskej župe. In: *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe*. VÚSM, Békešská Čaba, 168–182.

2005b Slovenský jazyk v školách v Békešskej župe. In: *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe*. VÚSM, Békešská Čaba, 182–202.

TÓTH Sándor János – TUSKA Tünde – UHRIN Erzsébet – ZSILÁK Mária

2005a Sprachtausch und Spracherhalt bei den ungarländischen Slowaken von Tótkomlós. *Studia Slavica Hung* 50. (3–4) 235–266.

2005b Jazyková situácia v Slovenskom Komlóši. In: *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe*. VÚSM, Békešská Čaba, 240–325.

TUSKA Tünde/TUŠKOVÁ, Tünde

2002 *A Čabiansky kalendár 1920–1939 évfolyamaiban megjelent cikkek nyelvszemlélete*. Doktori disszertáció, Budapest–Békéscsaba

2003 Prít'azlivost' a význam Čabianskeho kalendára. *Čabiansky kalendár*. 81–84.

2004 Čabiansky kalendár v 21. storočí. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí – Szlovák nyelv kisebbségi környezetben*. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Békešská Čaba. Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba, 78–83.

UHRIN Erzsébet/UHRINOVÁ, Alžbeta

2002 Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. In: ŠRAJEROVÁ, Oľga (ed.): *Národnostní menšiny na přelomu tisíciletí*. Opava, 243–247.

2004 *Používanie materinského jazyka v kruhu békeščabianskej slovenskej inteligencie. A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználata*. VÚSM–MSZKI, Békešská Čaba

VARGHA András

2000 *Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal*. Pólya Kiadó, Budapest

ZSILÁK Mária/ŽILÁKOVÁ, Mária

1996a A tótkomlósi szlovák nyelv funcionális rétegződése. In: SZINCSOK György (szerk.): *Tótkomlós néprajza*. Tótkomlós, 363–373.

2000 Képszerű kifejezés mód néhány típusa a tótkomlósi szlovák nyelvben. In: CHLEBNICZKI János (szerk.) *250 rokov v Slovenskom Komlóši*. Békéscsaba, 91–101.

2004a Bilingvizmus ako fenomén Slovákov v Maďarsku. In: Uő: *Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku*. ELTE BTK Szlav Filológiai Tanszék, Budapest, 119–132.

2004b Slovenčina v Maďarsku na začiatku 21. storočia. In: ŽILÁKOVÁ, Mária – UHRINOVÁ, Alžbeta (eds.): *Slovenčina v menšinovom prostredí* (Szlovák nyelv kisebbségi környezetben). Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Békešská Čaba. Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba, 434–454.

Elena Rodica COLTA

Az angyalkúti (Arad megyei) szlovák kisebbség identitáskeresése és identitásvesztése

A falu és lakosai

Az Aradtól 10 km-re, a Marostól délre, a Vingai fennsíkon elhelyezkedő Angyalkút ma soknemzetiségű település, többségi román lakossággal. Ez nem volt mindig így. A település történetében létezett egy elsőnek megalapított magyar, illetve szász település. Ha az időben visszatérve a település első okirati megjelenését kutatjuk, azt derül ki, hogy első említése 1242-re nyúlik vissza, amikor Kisfaludként említik (Roz–Kovács 1997: 107).

A török harcok idején a település elnéptelenedett, csak később, 1766-ban építik újra és alakul ki mai formája, amikor az az 500 német telepes választja lakóhelyéül, akiket Neumans József telepítésfelvigyázó hozatott ide a Rajna, Luxemburg, Elzász és Bajorország vidékéről.

Ezek a német telepesek nevezik el a települést Engelsbrunn-nak 1765-ben, a település jövőendő kegyességi központjában ásott angyalos kútról, ahol majd 1780-ban a katolikus templom is épül. A település hosszú időn át ismeretes ezen a német néven, amelyet a 19. század magyar monográfiáiról is átvesznek, és magyarra Angyalkútnak fordítanak le. Ezt az elnevezést fordítják le és alakítják a román nyelv sajátosságaihoz a mai Fântânele elnevezéssel. A 19. században idetelepedett 50 román és magyar személy eredetileg a németek által munkaerőként alkalmazott lakosság-

ként volt számon tartva, ezért a kor földrajzi lexikonjaiban a település német faluként szerepel (Fényes 1851: 304).

Noha már a letelepedés óta a német lakosság időszakosan népességszökkenést mutatott a térségen végigsöprő járványok és háborúk miatt, a német lakosság részaránya 98% körül mozog egészen a második világháború utánig. A lakosság etnikai összetétele csak ezután változik meg. Mint Romániában mindenütt, a német lakosság egy részének 1945 telén itt is át kellett élnie az orosz munkalágerekbe deportálás szörnyűségeit. A marhavagonokba kényszerített emberek közül sokan már az utazás alatt meghaltak. Ezeknek állít emléket a soha vissza nem tértek neveit tartalmazó emléktábla, amelyet a katolikus templom bal oldali falán helyeztek el.

Akik túléltek az orosz lágerek embertelen körülményeit, visszatér-tükkor újabb igazságtalanságot kellett elszenvedjenek. 1948-ban a faluba nagyszámú, az Arad megyei Báltfalvából, Borosjenőből és Apátiból, illetve Moldvából származó román lakosságot telepítettek. Ezeket a németek házaiban helyezték el, akik az oroszországi fogságból hazatérve kénytelenek voltak az udvaron levő gazdasági épületekben meghúzni magukat.

Ez az intézkedés, amely arra kényszeríti a németeket, hogy saját gazdaságukat megosszák az újonnan jöttekkel, akik nagyon szegény, gyűlevész népség, teljesen más szokásaik vannak, és hosszú időbe telik, míg a németek életmódját megszokják, frusztrációt eredményez a németek körében, amelynek következtében a németek már nem érzik biztonságban magukat az őket évszázadokkal ezelőtt befogadó, immár kommunizmus uralta országban, és elkezdnek közbenjárni azért, hogy visszatelepítsék őket az anyaországba.

A tömeges kivándorlás 1956-ban kezdődik el, és 1980-ra ölt nagyobb méreteket. A régi lakosok kiköltözése és ennek következtében a munkaerő visszaesése újabb okot szolgáltatott arra, hogy az 1983. évi 242. sz. rendelet utasításai szerint újabb román lakosságot telepítsenek a faluba, ezúttal Bihar, Beszterce és Máramaros megyéből, és ismét Moldvából. A hátrányos helyzetűnek tekintett térségekből idetelepített románok mellett Angyalkútra a Bihari hegységből származó katolikus szlovák családok és szilágysági református magyarok, valamint ukránok és romák is letelepednek a faluban, ez utóbbiak másodlagos jelentőségű népvándorlások és kirajzások nyomán.

Az 1978–1988 közötti népességmozgást az alábbi táblázat mutatja. Ebben az elmenők oszlop tartalmazza mind az anyaországba visszatelepülő németeket, mind az egyes, tavasszal érkező, ősszel saját falvaikba

hazatérő munkaerőt jelentő csoportokat, míg az érkezőknél beleszámítottunk mindenkit, aki a faluba érkezett ezek alatt az évek alatt, nemzeti-ségre való tekintet nélkül.

Év	Elmenők	Érkezők
1978	174	32
1979	197	70
1980	188	65
1981	189	143
1983	142	120
1984	164	129
1985	124	133
1986	114	170
1987	63	120
1988	74	62

A fokozatosan és hosszasan bekövetkező letelepedés miatt az egyes közösségek tagjai aránylag rendezetlenül kaptak helyet a falu egyes részein.

A különböző években érkező családok oda telepedtek le, ahova tudtak, akár az elköltözött németek házaiba, akár az általuk, a polgármesteri hivatal biztosította telkekre épített házakba. Így a különböző kisebbségek és a többség képviselői vegyesen éltek, a szomszédságok is nagyrészt véletlenszerűen alakultak ki. Ennek ellenére a nagyszámú bevándorló miatt végül a falu területét egy újabb lakóterülettel egészítették ki, amely az *Újfal* nevet viseli. Mindenképpen az újonnan érkezők gyökeresen megváltoztatják a falu eredeti nemzetiségi és vallási összetételét: azaz a német katolikus faluból többségben románok lakta ortodox falu lesz.

Végezetül pedig, akárcsak az összes többnemzetiségű településen, így Angyalkúton is az egyes közösségek magukban felépített önképe mellett él a másik másságának érzékelése is. Mindkettő befolyásolja a közösségek egymáshoz való viszonyulását. Ez az önkép és a másikról alkotott kép fog közrejátszani abban, hogy melyik közösség milyen helyet foglal el a közösségpiramisban a vezető szerepet betöltő közösséggel szemben, és közvetetten abban is, hogy az egyes közösségekben saját identitásukat illetően pozitív vagy negatív énkép alakul ki, amitől végül is nemzeti túlélési képességük függ.

A német közösség

A falu alapítóinak pozitív önértékelését a német kultúra máig látható nyomai bizonyítják, amelyek fennmaradásáról az elköltözött német lakosok gondoskodnak. Egy *Engelsbrunn* nevű egyesületbe tömörültek, távolról felügyelik a települést, és rendszeresen kifizetik a „*falu német múltjának fenntartásához*” szükséges összeget.

A német múlt legjelentősebb „bizonyosága” a provinciális barokk stílusú templom, amelyet 1780-ban építettek, és amelynek falaiban még ma is megvannak az 1848-as harcok során belelőtt ágyúgolyók. A templom a parókiával és a hajdani német felekezeti iskolával egy nagyszerű történelemtömböt alkot, amelyet egyetlen arra járó sem hagyhat figyelmen kívül. 1998-ban tatarozták és újraszentelték a templomot, és az idők során bevakolt, az első világháborús hősöknek emléket állító, klasszikus stílusú, a templom elülső részén álló kőből készült emlékművet szintén helyreállították.

A többi nemzet (román, szlovák) képviselőivel folytatott beszélgetéseimből – amelyekbe benne foglaltatnak már elköltözött alanyok is, akiket viszont ismerek, és akik évente hazajárnak – az tűnik ki, hogy a németek közössége továbbra is jelentőséggel bír a falu életében, noha a még Angyalkúton élők aránya jelentéktelen, ők maguk pedig már nem lehetnek a falu életének meghatározó egyéniségei. Ennek ellenére a többi lakos identitásképviseletét és identitásnarratíváját még mindig jelentősen befolyásolják, hiszen ezek „*a németek házaiba*” költöztek be, és értékelik őket „*szorgalmukért és fegyelmükért*”. Felismerhető itt a pozitív sztereotípia, hiszen ezeket az értékeléseket olyanokra vonatkoztatják, akik már koruknál fogva nem is lennének képesek a munkára.

A román közösség

A román lakosság – amelybe az utóbbi években érkezett mócok mellett a Ceaușescu-korban idetelepített népesség is beletartozik – 1990 után első helyre kerül a közösségi hierarchiában, főleg számbeli arányának köszönhetően.

A románok többségi csoportjának jelenlegi vezetői foglalják el a helység közigazgatási és politikai funkcióit. Ezek kiváltságos pozíciójukból az utóbbi évek építményeivel – amelyek közül megemlíthjük az utóbbi évtizedben épített, nagy, nyugati stílusú villákat, meg a helység két végén kialakított két lakóparkot –, kulturális tevékenységek és hagyományos

román népi ünnepek megszervezésével igyekeznek elfeledtetni a település német jellegét, és erőteljes román színezetet adni neki.

A román kultúra erőteljes képviseletének felmutatásában kulcsfontosságú szerepet játszik a „*legújabb, legnagyobb és legtöbb festménnyel díszített*”, a régi katolikus templom tőszomszédságában, egy régebbi a csendőrség tulajdonában levő telken felépített ortodox templom, amely a régi ortodox kápolnát helyettesíti, és jelzi a román lakosság státusának megváltozását a helységben.

A jelenlegi templomot már 1980-ban elkezdik építeni, de az építkezés nagyon elhúzódik a kommunizmus idején, hiszen nincs elég pénz rá. A fordulat után pedig a jelenlegi pompázatos bizánci stílusban fejezik be. A püspök 1997-ben szenteli fel. A helyi román vezetőségnek ugyanez az igyekezete – hogy jelenlétük bélyegét rányomják egy olyan falura, amelyről nem mondhatják el, hogy ők alapították, és amelynek történelmében a 19. századig meg sem jelennek – készíti őket arra is, hogy a templom udvarára a Nyugati Havasok hősének, Avram Iancunak egy szobrát rendeljék meg és egy, a hősök emlékének állított, áttört mintájú, neoromán stílusú keresztfát állítsanak fel, mintegy utánozva a német emlékműállítást.

A két nemzetiség temetője is verseng egymással. Az utóbbi nyolc év során a románok is építettek maguknak az ortodox temetőbe egy kápolnát. Mivel ez a kápolna nem vehette fel a versenyt a német temető neoklasszikus stílusú kápolnájával, festett képekkel látták el, ahogyan a templomokat szokás. Így a kápolna a bőség hatását kelti, viszont ez korántsem fedí a valós helyzetet, ugyanis az ortodox pap házról házra járt, hogy az emberektől pénzt kérjen a munka befejezésére, és az emberek bizony nehezen adtak.

Ami magát a román közösséget illeti, bár ma ez a falu legnagyobb tekintéllyel rendelkező népcsoportja, nem mondhatni, hogy egységes tömböt alkot, hanem tagjai inkább egyfajta hierarchiába sorolódnak, ami meghatározza az egyes tagok közösségen belüli elhelyezkedését. A piramis csúcsát az „ortodox vallású mőcök” alkotják, közülük kerülnek ki a közösség vezető tagjai is. Ők az ortodox tömb támogatását élvezik, akik minden ünnep alkalmával éreztetik jelenlétüket a faluban. Ezekkel szemben állnak a „szektások”, akiknek helyzete eléggé kényes, noha tagjaik száma növekvőben van. De ezen a közösségen belül is különbségek vannak. A baptistákat, akiknek két imaházuk is van a faluban, a román ortodoxok és a többi nemzetiség tagjai megtűrik, a pünkösdistákat, az

adventistákat és a Jehova tanúit a falu összes hagyományos felekezetének tagjai rossz szemmel nézik. Ezért ők jelenleg igyekeznek minél észrevétlenebbül jelen lenni, diszkréten egyikük-másikuk a falu házai közül sem-mivel ki nem rívó házába gyülekezve össze.

A közösség ezen belső struktúrája ellenére el kell ismernünk, hogy a román közösség politikailag összetartó. Szavazáskor a román tömb egyöntetűen adja le voksát, arra gondolva, hogy bármilyen jó képességű legyen is az ellenjelölt, más nemzetiségű.

A magyar közösség

Az angyalkúti magyarok száma ma is elég alacsony, viszont elmondhatjuk, hogy bár a magyar közösség tagjai különböző földrajzi térségekből jöttek ide – Szatmár, Kolozsvár, Székelyföld – erős magyarságtudatuknak köszönhetően minden bizonnyal megtartják nemzeti identitásukat.

A legtöbben református vallásúak, de vannak köztük katolikusok és neoprotestánsok is. Ez utóbbiak, akárcsak a román „szektások”, a közösség többi részétől elkülönülő vallási életet élnek.

A magyarok jelenlétét a faluban a kálvini hitvallású református templom jelzi. Noha ez az épület nem a falu „hatalmi zónájában” helyezkedik el, hanem egy párhuzamos utcában, a régi szerény kápolna helyére, „külső segítséggel” (ahogyan azt a románok mesélik), alpesi stílusban épített templom kiemelkedik az öt körülvevő házak közül, és semmiképpen sem marad észrevétlen. Már a torony tetején ékeskedő buzogány is a kálvinizmus jelenlétét hirdeti.

A fentebb felsorolt nemzeti csoportok mellett a '60-as évek elején megérkeztek az első szlovákok, akik megpróbálták itt felépíteni saját közösségüket.

A szlovák közösség

Az új közösség kikristályosodása

Noha ma a falu „*legrégebbi*” lakosai közé számítanak, a szlovákok jelenléte Angyalkúton 1962 előttről nem mutatható ki. Ekkor telepszik ide az első szlovák család: Haranček Peter 30 éves férfi családja, akik a sólyomkövári hármaspatakról jönnek. Utána telepszik le 1963-ban itt az öccse, Haranček Karol 20 éves traktorista is feleségével és a 10 tagú Bubu család. 1965-ben beköltözik Polaček Ferenc is, a sólyomkövári Alma-szeghutából, aki a Haranček testvérek sógora.

Az újonnan jöttek ezen szerény számbavételéből is kiderül, hogy ezek az „első családok” Solyomkővár község falvaiból valók. Ez a térség a bihari szórvány egyik legszegényebb területe, hiszen földje köves, mezőgazdaságra alkalmatlan, és a környéken semmiféle munkalehetőség nincs. Így a valamikori favágók számos gyermeke arra kényszerült, hogy a szakiskola elvégzése után máshol vállaljon időszakos vagy állandó munkát.

Az Angyalkútra költözött szlovákok nagy része az első években közelebbi rokon. A rokonságban szájról szájra terjed az aradi falu híre. Ennek ellenére a szlovák etnikai közösség csak lassanként alakul ki a faluban, a szlovákok közösségének létszáma csak lassan növekszik, és a Bihari Havasok egyik és másik oldalán kötött házasságoknak köszönhető származási skála is csak fokozatosan bővül. 40 évnek kell eltelnie ahhoz, hogy a szlovákok állandóan változó, kiköltözések és beköltözések meghatározta közössége elérje a 170-es létszámot.

Bár a bevándorlás célja a jobb élet volt, a beköltözötteknek sok frusztrációval járt, hiszen a bihari szórványban többséginek számító közösségből az átköltözéssel hirtelen kisebbségiekké váltak, akik arra kényszerültek, hogy a falu többi, más nemzetiségű lakosa mellett megpróbáljanak helyet, tekintélyt kivívni maguknak a helyi közösségben. Nem könnyű feladat egy csoport szegény és alacsony képzettségű ember számára. A többi bevándorlóhoz hasonlóan a szlovák telepeselemek sem sikerül Angyalkúton egy tömbben lakni, noha sokuknak van háza a település Szépfalu felőli részében, és egyes családok ugyanabban az utcában laknak.

A közösségi élethez elengedhetetlenül szükséges, a hagyományos irányelveken alapuló tekintélyrangsor kialakulása a közösségben és a saját vezetőket megválasztása időbe tellett, hiszen az egyes szlovák családok több, különböző jellegű (munkás, falusi), eltérő hagyományú és nyelvjárású településről származtak. Éppen ezért az új közösség tagjainak időre volt szükségük ahhoz, hogy megismerkedjenek, felmérjék egymás értékeit, és tisztelni tudják egymást.

A közösség belső szerveződését az is megnehezítette, hogy az átköltözés felborította a bevándorlók ősi értékrendjét is. Azt a tekintélyt, amit valaha a falusi közösségekben a gazdaság és a család régisége jelentett a faluban, a szegény, az elköltözött németek házaiba beköltöztetett szlovákok újonnan alakuló közössége nem kaphatta meg.

Az újonnan jöttek a kor iránti tiszteletre mint a tekintélyrangsor felállításának kritériumára se hivatkozhattak, hiszen a legtöbb bevándorló fiatal volt, dolgozni jött ide. Nem lehetett tehát tekintélyük se a közös-

ség vezetőiként, se a hagyományok erre felhatalmazott őrzőiként, sőt elmondható, hogy ennek a falusi dolgozórétegnek (traktoristák, lakatosok, villanyszerelők, sofőrök stb.) a kulturális memóriáját már számos tényező átgyúrta, régi hagyományaikról őrzött tudatukba már a városi kultúra elemei ékelődtek be. Így tehát az új közösségben mindenki úgy alapozta meg a tekintélyét, hogy igyekezett jól vezetni a gazdaságát és az aradi vállalatokban, ahol a bizonyos szintű képzettséggel rendelkezők nagy része dolgozott, minél jobb munkahelyet kapni.

A bihari szlovák életmód újratерemtésének mint identitásjelölőnek a nehézségei

Noha a kis szlovák közösség és főleg annak egyes, később a szlovákok sorsának alakítását felvállaló tagjai komoly erőfeszítéseket tettek azért, hogy a bihari szlovák életmódot mint identitásjelölőt újratерemtsék. Ezt Angyalkúton nem lehetett véghez vinni, főként azért, mert a szlovákok a németek helyére telepedtek le, egy olyan térségben, amely ennek a másik kulturális modellnek a jellegzetességeit viselte magán.

A helyi Állami Gazdaságokban és Mezőgazdasági Termelőszövetkezetekben munkát vállaló, elszegényedett családból származó fiatalok legtöbbször nem hozza magával a szlovák anyagi kultúrát jelző tárgyakat. Sőt a németek házaiban letelepedve egy új, tőlük idegen gazdasági mintához, a tér másfajta beosztásához kellett hozzászokniuk, és egyes esetekben meg kellett tanulniuk, hogy a németek hogyan használták ezeket a tereket.

Mivel nem saját hagyományaik szerint éltek, a szlovákok jelenléte nem tűnt fel nagyon a faluban. A terek saját nyomhagyás nélküli használatához hozzájárult az is, hogy az 1990 után kivándorolt németek kialakítottak egy új szokást: évente hazajártak és meglátogatták régi otthonaikat, az új tulajdonosoknak, ha szavak nélkül is, azt sugallva, hogy elvárják tőlük, hogy úgy tartsák fenn azokat, „ahogy ők hagyták”.

Ugyanez a helyzet a templommal is. Mivel a szlovákok is katolikusok voltak, letelepedésük első éveiben nem építettek külön templomot Angyalkúton, hanem a régi német templomot látogatták, amelynek a németek kiköltözése után igencsak kevés híve maradt. Így történhetett meg, hogy a gótikus betűkkel írt német nyelvű feliratokkal tele templomból még ma is hiányoznak a bihari szlovák templomokból oly jól ismert szentek (Cirill és Metód és a Szűzanya, minden szlovákok védelmezője). Ezenkívül, noha a szlovák közösség azóta gyarapodott, a templom ma sem kizárólag az övék, hanem a kis létszámú német közösséggel közö-

sen használják (akik a sajátjukénak tekintik azt), illetve a magyarokkal és a román katolikusokkal. Emellett az Angyalkútról kivándorolt németek egyesülete által különböző alkalmakkor küldött utasítások még jobban megnyirbálják jogukat arra, hogy beavatkozzanak a parókia életébe.

Pénzünk nem lévén, csak kis időre tudtak szlovák papot biztosítani maguknak. Így kénytelenek voltak a többnemzetiségre jellemző helyzet kialakította feltételeket elfogadni, azaz egy német papot, aki nem beszél szlovákul, egy olyan istentiszteletet, amelynek egyes részeit négy nyelven mondják el, minden nyelvet egy valamelyik nemzetiséghez tartozó ministráns szólaltatva meg. Így tehát a templom sem játszott a szlovákok életében identitáselkülönítő szerepet, mint a bihari szórványban, ahol a román ortodoxok között másságukat a vallásban is kifejezhették. Viszont a közös vallásnak váratlan következménye is volt: a szlovákok és a Moldvából idevándorolt román katolikusok közötti házasságok.

A temető helyzete nagyon hasonlít a temploméra. Amikor elérkezett az a pillanat, hogy a szlovákoknak első halottaikat kellett eltemetniük, kénytelenek voltak a régi német temető világába belépni, hogy ott keressenek még szabadon maradt helyeket a német sírok között. Ugyanakkor arra is rákényszerültek, hogy a temető egységes kinézetét megőrizzék, hiszen nekik is ugyanahhoz a fejfafaragóhoz kellett fordulniuk, akit a falu többi katolikus is foglalkoztatott, és ugyanabból a fehér vagy fekete márványból kellett felállíttatniuk sírköveiket.

Így tehát, noha ma ők tartják karban a temetőt, etnikai csoportként jelenlétüket csak a sírköveken található szlovák nevek és szlovák nyelvű feliratok jelzik. Mivel a vallást nem használhatták megkülönböztető elemként, a szlovákok erre a funkcióra hagyományait és nyelvüket kellett, hogy használják, vagyis azt, ami még különbözött a körülöttük élőktől. És ha már a szlovákok közösségének kulturális örökségéről beszélünk, hadd említsük meg, hogy a szlovákok minden faluból, ahonnan csak elszármaztak, hoztak magukkal valamilyen kulturális elemet. A legnagyobb hatása azonban, érthető módon, a sólyomkővári hagyományoknak volt, hiszen innen származott a közösség legtöbb tagja.

Az elmúlt szinte 50 év alatt a hagyományok ezen keveréke homogenizálódott, de nagy veszteségeket mutat a bihari szórvány eredetileg otthont jelentő közösségeiben élő hagyományokhoz képest. Viszont ha elvonatkoztatunk ezektől a veszteségektől és az idővel megjelenő szokáskeveredésektől, elmondható, hogy a szlovákokat az általuk behozott sajátos, az angyalkútitól idegen életforma meghatározta gondolkodásmód-

juk, saját, jellegzetesen szlovák hagyományaik már a kezdet kezdetén megkülönböztetik a többi Angyalkúton élő nemzetiségtől.

Ez a Szlovák Hegységből még a 18. század végén favágóként az „Al-földre” érkező, fehér ruhás „mitikus ősatyák” által behozott kollektív memória része. Még létezik egy vándorló szlovák mesekészlet, amelyben kincsekről, kísértetekkel kapcsolatos babonákról és hiedelmekről, a házi kígyóról, munkatilalmi időszakokról és rituális eljárásokról (pl. a Luca-napiakról) hallunk, illetve a betyárballadák, amelyeknek hőse Juraj Ianošík. Végül a szlovák közösség Angyalkúton kialakult szokásai közül meg kell még említenünk bizonyos, a hegyi szlovákoknál készített ételfélelket, a gyümölcsök eredeti raktározási módját, amelyet szárítással érnek el, bizonyos rituálék elvégzése ünnepekkor, hogy csak néhány példát említsünk. A mesekészlet megőrzésében fontos szerepet játszottak a család által idetelepített öregek.

Ezek az öregek, akik nem jártak sok iskolát, őrizték meg az ősi szokásrendet. Ők tudták, mikor mit kell és mit nem kell tenni, és igyekeztek a közösségen belül is betartatni a régi rendet, és megmenteni annak a világnak a mitikus oldalát, amelyből jöttek.

Ezek a más nemzetiséghez tartozó szomszédok által is megfigyelt különbségek teszik a szlovákokat egységes, más közösségektől elkülönülő közösséggé, és késztetnek egyeseket arra, hogy enyhén elzárkózzanak a többiektől. A körülöttük élő románok szemével nézve a szlovák közösség „*nagyon egységesnek és jól megszervezettnek*” tűnik.¹

Az eredeti közösségtől távolra szakadt közösség etnikai fennmaradását nagyban elősegítették az Angyalkútra telepedés után is még sokáig endogám házasságok. Az angyalkúti közösség továbbra is tartotta a kapcsolatot a bihari hegységbeli szlovák falvakkal: az áttelepedett családok rendszeresen látogatták a szórványban maradt rokonokat a szabadság ideje alatt vagy ünnepek, fontos családi események alkalmával. Ilyenkor a fiataloknak alkalmuk nyílt ismerkedni és párokat alakítani, házasodni, olyannyira, hogy idetelepedésük első 10 évében az angyalkúti közösség minden évben gyarapodott újonnan idetelepedett szlovákokkal.

1 Az információ Sabin Bulz román nemzetiségű egyéntől származik, aki Hunyad megyéből költözött Angyalkútra 1980-ban.

Az identitásjelölők megkopása az új otthonban

Amint azt már említettük, ha összehasonlítjuk az angyalkúti szlovákok hagyományait a bihari szlovákokéval, megfigyelhető, hogy az előbbi jóval szegényesebb és több változást is mutat. Egyes karácsonyi szokások, pl. a *betlehemezés* vagy a *dorotázás*, amelyeket már a bihari szórványban² gyakoroltak, fennmaradtak az átköltözés után is, az angyalkúti szlovák fiatalok 2001-ig rendszeresen előadták őket. De a bihari változatokhoz képest ezek lerövidített és leegyszerűsített változatok lettek, ugyanis a fiatalok nem ismerték az eredeti szövegeket. Sőt, a helyi változat valójában csak egy emlékezetből kialakított felemás változat (Colta 2006:53). Más szokások, pl. a születéssel, lakodalommal, temetéssel kapcsolatos szokások is nagyon leegyszerűsödtek az átköltözés után, nagyrészt a városi életmód hatására. Például a bihari szlovákok az esküvőket saját házaiknál tartották, ahova zöld ágakkal borított sátrat állítottak fel, és minden szomszéd segített. Ehhez képest Angyalkúton az esküvőket a kultúrotthonban rendezték, egy teljesen személytelen környezetben, amelyet a többi etnikai csoporttal együtt használtak, majd az utóbbi évtizedben már csak egyszerűen kibérelnek egy helyet a falun és a közösségi tereken kívül, valamelyik aradi étkezdében vagy vendéglőben, ami még nagyobb eltávolodást jelent a régi falusi szokásoktól.

Végül pedig tudunk még néhány hagyományos szokásról, amelyekről az öregek még mesélnek, de amelyeket az Angyalkútra költözés után már nem gyakoroltak. Ilyenek az *ecetezés*, amelyet a bihari szórványban szentestén gyakoroltak, a *farsang*, amikor a maszkot viselő férfiak megpróbálták megpatkolni a nőket és a *majálisozás*. A szlovák közösség azal indokolja a májusfaállítás elmaradását, hogy a beköltözött családok között túl szoros rokon viszony van, ezért a legények nem vehetnek el etnikai csoportjukbeli lányt, és májusfát sem állíthatnak a falubeli lányok háza elé. De bármi is legyen a magyarázat, a tények valósága megmarad: idővel a gazdag szlovák hagyománycsokor egyre jobban megritkult a városi életmód átvétele következtében.

2 Atlasul culturii populare a slovacilor din România (A romániai szlovákok népi kultúrájának atlasza).

Az anyanyelv

Angyalkúton mind otthon, mind az utcán használják a szlovákot. Ha a közösség két tagja találkozik az utcán, főleg ha két 50 éven felüli, a bihari havasokbeli szórványból bevándorolt, tiszta szlovák faluból származó emberről van szó, ezek szlovákul beszélnek. Ők még a szülőfalujuk iskolájában tanultak anyanyelven írni, olvasni, és számukra még természetes az, hogy szlovákul beszélnek.

Az Angyalkúton született szlovák gyermekek és fiatalok, akik jelenleg a falu román tannyelvű iskolájában tanulnak, megértik és beszélnek is az otthon hallott anyanyelvet, de csak kevés ideig és alkalmanként szólalnak meg szlovákul.

A vegyes családokban, ahol az egyik házastárs román vagy magyar, a legtöbb esetben a gyermekek nem is beszélnek szlovákul, hanem a román vagy a magyart használják a szlovák nyelv rovására. Ezt a helyzetet elemezve megállapíthatjuk, hogy a román és a magyar szülő esetében teljesen más a motiváció. Míg a román anyanyelvű szülő többségi etnikai csoporthoz tartozóként elfogadhatatlannak tartaná, hogy gyermeke ne beszélje az ő nyelvét, a magyar szülő esetében inkább egy erősebb, inkább a túlélésre szakosodott kisebbségi magatartásról beszélhetünk.

A szlovák közösségben leginkább az öregek fájlalják a fiatalok nyelvvesztését, az ősök nyelvének kiszorulását. De a két nyelv versenyében, amelyek közül egyiket csak szűk körben lehet használni, míg a másik, hivatalos nyelv lévén, a fiataloknak utat nyit a többiekkel, az osztálytársakkal és a munkatársakkal való kommunikációban, teljesen nyilvánvaló, hogy a fiatalok választása szerint melyik viszi el a pálmát.

Végkövetkeztetés helyett. Egy nemzeti közösség válsága – a jövő bizonytalan

Az 1989-es politikai változások idején az angyalkúti szlovák közösség már kényes helyzetben volt, az identitás megtartása és elvesztése között egyensúlyozott. Az új demokrácia hozta változások, úgy tűnt, megerősítik identitásának megtartásában. 1990-ben létrehozták itt is a Romániai Csehek és Szlovákok Demokratikus Egyesületét, és 2001-ig saját helyi tanácsosuk is volt, Iosif Smetec, a helyi szervezet elnöke személyében. Noha csak szakiskolát végzett, a helyi szervezet akkori vezetője jó autodidaktának bizonyult, aki szíven viselte a szlovák közösség sorsát.

Smetec bizonyos tekintélyre tett szert a közösségben azáltal, hogy ő volt az egyedüli angyalkúti szlovák, aki Bodonosból, a bihari szórvány leggazdagabb falujából származott. Tekintélyét emellett még az is emelte, hogy a távoli Trencsén vidékéről származott, amin nem csorbitott az sem, hogy családja már nem állt kapcsolatban az ottani rokonokkal. A szlovák közösség identitásának megtartásán fáradozva sikerült elérnie, hogy a falu iskolájában létrehozzanak egy szlovák tannyelvű elemi tagozatot, ahova példamutatásként a saját gyermekeit is beíratta.

Viszont az 1982-ben létesített magyar tagozattal ellentétben, amelynek elemi osztályai ma is működnek, a két szlovák tanítónő, Anna és Marienka Koskova minden igyekezte ellenére a szlovák tagozat két évvel beindulása után megszűnt, mert nem volt elég diák. És ez nagyrészt annak köszönhető, hogy az Angyalkúton született szlovákok, akik 1980–1985 között a falubeli vagy az aradi román iskolákban tanultak, saját gyermekeiket sem a szlovák tannyelvű iskolákba járatták, nem tartván fontosnak gyermekeik anyanyelvű oktatását. Amellett, hogy így kényelmesebb, a szülők legtöbbször azzal indokolják azt, hogy gyermekeiket nem szlovák tannyelvű iskolába járatják, hogy a gyermeknek kevesebb esélye van érvényesülni, ha anyanyelvén tanul.

Az identitás megtartását célzó többi projekt sem járt sikerrel. A Szlovákiából egy helyi könyvtár beindítása céljából kért könyvek az „olvasók” érdektelensége és helyhiány következtében valamelyik padláson ragadtak, még ki se bontották a könyvcsomagokat. A szlovák nyelvű lapokra és újságokra, amelyeket 1990 után Nagylakon kezdtek nyomtatni, mára már nincs kereslet, noha a fordulat utáni első években mindenki lelkiismeretesen rendelte őket. Ezért a helyzetért egyrészt a forgalmazók is hibásak, akik nem mindig küldték el a megrendelt lapokat, másrészt viszont ismét a közösség tagjainak érdektelenségébe ütközünk, akik nem igénylik az anyanyelvű lapok olvasását, noha más körülmények között ez érdekelt volna őket és büszkén vették volna a lapokat.

Végül pedig megemlíjtük a helyi vezető szorgalmazta időnkénti közösségi alkalmakat, ahol a közösség tagjai találkozhattak volna, és ami megfelelő helyszín hiányában szintén kudarcba fulladt. Miután a kultúr-otthont visszaszolgáltatták eredeti tulajdonosának, a közösség vezetője a parókián keresett megfelelő termet, kérésének teljesítése viszont a német lelkész fenntartásaiba ütközött. Így a közösség tagjai az utóbbi évtizedben csak a munkahelyen, az utcán, otthon, a kocsmában és a templom-

ban találkoznak, de a fentebb felsorolt közösségi terek közül mindegyik olyan hely, ahol más nemzetiségek is megjelennek.

Visszont az utóbbi 19 évben az angyalkúti szlovák közösséget leg-súlyosabban mégis csak a térség gazdaságának összeomlása érintette, amelynek hatására beindult az asszimiláció is. A gazdaság összeomlása következtében megszűnt az emberek munkahelye, a legtöbb aradi vállalat csődbe jutott, a térségben kevés új munkahely jött létre, és az 50 éven felüliek különösen nehezen, csak időszakosan kaptak munkát. Az emberek arra ébredtek, hogy mindenkinek úgy kell boldogulnia, ahogy tud.

Mivel annak idején munkaerőként érkeztek a faluba, a bevándorlók-nak nem volt saját földjük, tehát nem volt, amit visszaigényelni sem 1990 után. A volt Mezőgazdasági Termelőszövetkezet földjeit az 1945 után be-hozott telepések kapták meg, akiknek a németek földjeit adták oda. Ezek időközben kiköltöztek a faluból, és gyorsan el akarták adni a földjeiket úgy, hogy végül a szlovákok oda jutottak, hogy teheneiket az árokszéli fűvön legeltették. Ebben a megélhetést fenyegető gazdasági bizonyta-lanságban az identitás megtartása kezdte értelmét veszíteni. A 2000-es évi választásokon a szlovákok már nem is mentek el szavazni, hogy saját helyi tanácsost válasszanak maguknak, és egyre kevesebben fizették a szlovák érdekszövetségi tagsági díjat is.

A középkorú és fiatal réteg külföldön vállalt munkát. Akik a faluban maradtak, továbbra is Aradra járnak, legtöbbjük idegen tulajdonú cé-geknek dolgozik, az új tulajdonosok megszabta körülmények között. Az értékrendszer felborult, az anyanyelvet és az identitástudatot egyre keve-sebbre értékelték a közösség tagjai, a bihari rokonok látogatása és a szlo-vákiai utak egyre inkább elérhetetlenné váltak, így az addigi endogám házasságokat felváltották a románokkal, magyarokkal és bulgárokkal kötött vegyes házasságok.

A vegyes családokban született gyermekek, ahol az egyik szülő ro-mán, román neveket kapnak, a szlovák névkincs pedig lassan feledésbe merül. A szlovák lassan az otthonokból is kiszorul. Az identitást fenyege-tő tényezők összessége lassan aláássa az angyalkúti szlovák közösséget, amely a jövőre nézve eltűnésre van ítélve. Jó példája ennek az Angyalkút-ról a szomszéd faluba, Réthátra költözött szlovákok esete. Az angyalkúti német lelkész szerint, aki a rétháti katolikus templomban is szolgál, a 15 rétháti katolikus család közül, ahol az egyik fél szlovák, csak kettőben beszélnek még szlovákul.

Fogas kérdés, hogy mit kellene tenni a közeljövőben, hogy az angyalkúti szlovák közösség ne számolódjék fel. A térség gazdasági fellendítése megoldás lehetne, így a peremre szorult lakosság, ahová az itt élő szlovák közösség tagjai is tartoznak, elmozdulhatna az anyagi gondok szintjéről, színvonalasabb életet élhetne és javíthatna életén és tekintélyén a faluban. Ugyancsak fontos lenne, hogy a Romániai Csehek és Szlovákok Egyesületének megyei szervezete jobban segítse a közösség kulturális életét. Ha ismét szerveznének csoportos utazásokat Szlovákiába, amelyeknek hagyományát 1990 után kezdték el, a mostani gyermekeknek jó alkalom lenne arra, hogy megismerjék és értékeljék anyaországukat, őseik hazáját. Végül pedig az is feléleszthetné a kis szlovák közösséget a maga fásultságából, ha a még élő hagyományú helységekben működő népzene- és néptáncscsoportok előadásokat tartanának köreikben, ez ugyanis erősítené a saját etnikai csoportjukhoz való tartozás érzését a hegyi favágók ezen utódaiban, és felébreszthetné nemzeti büszkeségüket, hiszen most semmire sem értékelik azt, amiben a falu többi lakóitól különböznek.

Szakirodalom

Atlasul culturii populare a slovacilor din România. Nădlac, 1998.

COLTA, Elena Rodica

2006 Desacralizarea jocurilor de Crăciun la slovacii din Ungaria și România. *Memoria satului românesc*, vol. 4. Editura Solness, Timișoara, 45–56.

FÉNYES, Elek

1851 *Magyarország Geographiai Szótára*. Pest, I.

GREFFNER, Otto

1995 *Švábii (germanii) din Banat*. Editura Pudique, Arad

KRUPA, Ondrej

1996 *Kalendárne obyčaje*. I-III. Békésska Čaba

ROZ, Alexandru – KOVÁCH Géza

1997 *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*. Arad

Mellékletek

Angyalkút 1992. január 7-ei népszámlálási adatai

Angyalkút község összlakossága	5 563 személy
Ebből	
Angyalkút	2 201 személy
Szépfalu	1 571 személy
Réthát	901 személy
Cseralja	890 személy

Angyalkút község nemzetiségi összetétele³

Románok	84%
Kisebbségek	16%
ebből	
Magyar	432 személy
Német	188 személy
Szlovák	177 személy
Roma	59 személy
Ukrán	12 személy
Lipován	4 személy
Szerb	1 személy
Bolgár	1 személy

Angyalkút község vallási összetétele

Felekezetek	Arány/számadatok
Ortodox	78,60%
Katolikus	1,15%
Mások	20,25%
Református	222 személy
Pümkösdista	189 személy
Baptista	87 személy
Evangeliumi keresztyén	14 személy

3 A statisztikai adatok Angyalkút község négy falvának összadatait mutatják.

AZ ANGYALKÚTI (ARAD MEGYEI) SZLOVÁK KISEBBSÉG

Felekezetek	Arány/szám adatok
Jehova tanúja	12 személy
Adventista	8 személy
Egyéb	15 személy

Angyalkút község nemzetiségi összetétele
a 2002-es népszámlálás idején

Nemzetiségek	Arányok
Románok	83,9 %
Magyarok	8,8%
Romák	0,8%
Németek	0,9%
Szlovákok	2,5%
Ukránok	0,5%
Egyéb	0,1%

Az anygalkúti szlovák családok⁴

Név	Születés helye	Születés éve	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepedés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Gocala Jan	Almaszeghuta	1950	Szlovák	Lakatos	1983	Almaszeghuta	Aradon dolgozik
Gocala Maria	Almaszeghuta	1957	Szlovák	tekerceselő	1983	Almaszeghuta	Aradon dolgozik
Gocala Jaroslav	Hármaspatak	1981	Szlovák	Tanuló	1983	Almaszeghuta	
Gocala Ana	Élesd	1982	Szlovák	Tanuló	1983	Almaszeghuta	
Harancsak Karol	Hármaspatak	1940	Szlovák		1963	Hármaspatak	elhunyt
Harancsak Maria	Hármaspatak	1943	Szlovák		1963	Hármaspatak	nyugdíjas
Harancsak Peter	Arad	1976	Román			-	Nem dolgozik
Harancsak Ioan	Arad	?	Román			-	Ausztráliában él
Daniel Simion	Facsád	1962	Szlovák	Sofőr	1986	Facsád	Harancsak K. Veje
Daniel Anna sz. Harancsak	Arad	1963	Román	Kezelő	-		Aradra költöztek
Daniel Bianca	Arad	1987	Román				Tanuló
Daniel Monica	Arad	1990	Román				Tanuló
Harancsak Peter, Harancsak Karol testvére	Sólyomkövár	1932	Szlovák	Nyugdíjas	1962	Hármaspatak	elhunyt

4 Az információkat a Romániai Csehek és Szlovákok Demokratikus Szövetségének helyi fiókjának nyilvántartási jegyzékéből vettük, amelyet 1990-ben készítettek. Az ennél későbbi adatokat terepmunkával gyűjtöttük össze.

Név	Születés éve	Születés helye	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepedés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Harančák Agnesa sz.Lavrinčik	1937	Sólyomkövár	Szlovák	Nyugdíjas	1962	Hármaspatak	
Harančák Josif	1957	Sólyomkövár	Román	Villany-szerelő	1962	Hármaspatak	Németországban él
Harančák Monica	1971	Arad	Román	Gépészeti iskola			Románhoz ment férjhez
Koleniák Juraj	?	Hármaspatak	Szlovák	-	-	-	Harančák P. Veje
Koleniák Danka	1970	Arad	Román	Munkásnő			
id. Koleniák Juraj	?	Hármaspatak	Szlovák				A fiúkkal egy házban élnek
Koleniák Franciska	?	Hármaspatak	Szlovák				
Polaček Francisk	1927	Almaszeghuta	Szlovák		1965	Almaszeghuta	elhunyt
Polaček Anna, Harančák K. Testvére	1939	Almaszeghuta	Szlovák	Volt istállóalkalmazott	1965	Almaszeghuta	nyugdíjas
Polaček Jan	1956	Almaszeghuta	Szlovák	Villany-szerelő	1965	Almaszeghuta	Nőtlen

Név	Születés éve	Születés helye	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepedés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Polaček Peter	1954	Almaszeghuta	Szlovák	Esztergályos	1965	Almaszeghuta	Nőtlen
Polaček Maria	1970	Arad	Román	Kötőnő			Hajadon
Polaček Štefan	?	Arad	Román				Ausztráliában él
Harančák Ecatérina	1899	Hármaspatak	Szlovák		1965	Almaszeghuta	elhunyt
Gocala Benedek, Gocala J. testvére	1946	Almaszeghuta	Szlovák	Az Állami Gazdaság kőművese	1973	Hármaspatak	nyugdíjas
Gocala Elisabetta	1953	Hármaspatak	Szlovák	Munkásnő	1973	Hármaspatak	Olaszországban dolgozik
Gocala Marka	1981	Arad	Szlovák	Tanuló			
Gocala Hanka	1974	Arad	Román	Tanuló			Jablanček Jaroslav felesége
Fatura Jan	1946	Cserpatak	Szlovák	Nyugdíjas	1974	Cserpatak	Elhunyt 1999-ben
Fatura Elisabeta	1955	Hármaspatak	Szlovák	Nyugdíjas	1974	Cserpatak	Elhunyt 1999-ben
Fatura Anca	1979	Arad	Román				Románhoz ment férjhez

Név	Születés éve	Születés helye	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepedés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Fatura Jaroslav	1983	Arad	Román				Elhunyt 1999-ben
Valiček Karol	1939	?	Román	Molnár	1971	Szilágylompért	elhunyt
Valiček Maria	1948	Gyümölcsénes	Román	Tejesaszszony	1971	Szilágylompért	
ifj. Valiček Karol	1967	Szilágylompért	Román	Lakatos	1971	Szilágylompért	
Valiček Doina, meny	1969	?	Román	Munkásnő	1985	Zamostea	
Bombala Pavel, Valiček Karol testvére anyai ágon	1934	?	Szlovák	Volt Tsz munkás	1972	Ilișeu	Elhunyt
Bombala Tomka	1916	Gyümölcsénes	Szlovák	Nyugdíjas	1972	Ilișeu	Elhunyt
Bombala Agnesa	1952	?	Szlovák		1972	Ilișeu	Elhunyt
Dolovec Karol, Bombala Pavel veje	1951	?	Szlovák / román		1990	Facsád	az apósával lakik, ő az Állami Gazdaságnál

Név	Születés éve	Születés helye	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepítés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Dolovec Anna sz.Bombala	1958	?	Román	Az óvodában dolgozik	1972	Ilişeu	
Harančák Stefan, Gocala Mariia testvére	1948	?	Szlovák	Lakatos	1967	Hármaspatak	Az aradi ASTRA-ban dolgozik
Harančák Ecaterina sz.Bombala	1956	?	Román	Nyugdíjas	1972	Ilişeu	Elhunyt
Harančák Mariana	1982	Arad	Szlovák	Tanuló			Líceum
Valiček Jozsef, Valiček Karol testvére	1937	Zoványfürdő	Román	Az Állami Gazdaság alkalmazottja	1977	Zoványfürdő	Nyugdíjas, jelenleg a templom karbantartásával foglalkozik
Valiček Maria	1939	Zoványfürdő	Szlovák	Volt Tsz munkásnő	1977	Zoványfürdő	
ifj. Valiček Jozsef	1960	Ilişeu	Román	Tsz sofőr	1977	Zoványfürdő	Cégtulajdonos
Valiček Cristina	1965	Márkaszék	Román	Eladó	1987	Monostor	

Név	Születés helye	Születés éve	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepedés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Jabloneček Franciska, Merčák P. Veje	?	1961	Szlovák	Sofőr	1983	Gyümölcsés-Facsád	Aradon dolgozik
Jabloneček Agnesa sz. Merčák	Ilişeu	1963	Román	Volt Tsz munkásnő	1978	Ilişeu	
ifj. Jabloneček Francisk	Arad	1987					
Jabloneček János	Arad	1985					
Merčák Péter	Ilişeu	1937	Szlovák	Volt Tsz munkás	1978	Ilişeu	Nyugdíjas
Merčák Agnesa	Ilişeu	1942	Szlovák	Volt Tsz munkásnő	1978	Ilişeu	Nyugdíjas
Merčák Ştefan	Ilişeu	1961	Román	Sofőr	1978	Ilişeu	Román lányt vett el
Merčák Hanka	Ilişeu	1967	Román	Munkásnő	1978	Ilişeu	
Merčák Maria	Arad	1984	Román	Tanuló			
Frătuţ Julia	Ilişeu	1969	Román	Eladó		Ilişeu	Románhoz ment férjhez
Frătuţ Marinela	Zádorlak	1955	Román	Szerelő			Zádorlakon
Frătuţ Cristin	Arad	1988					

Név	Születés éve	Születés helye	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepítés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Kurek Ștefan	1959	Zoványfürdő	Román	Sofőr	1980	Zoványfürdő	
Kurek Anna sz.Polaček	1964	Almaszeghuta	Román	Eladó	1965	Almaszeghuta	
Kurek Anna-Maria	1984	Arad					
Kurek Andrei	1985	Arad					
Kurek Karol, Kurek Ștefan testvére	1964	Zoványfürdő	Román	Traktorista		Zoványfürdő	Román lányt vett feleségül
Kurek Rodica	1967	Zoványfürdő	Román	Munkásnő		Zoványfürdő	
Kurek Robert	1988	Arad					
Nicoli Etelka sz.Polaček	1959	Sólyomkövár	Román	Pincérnő	1965	Almaszeghuta	Bolgárhoz ment férjhez
Nicoli Aurel	1954	Arad	Román	Lakatos			
Nicoli Marius	1979	Arad	Román				
Nicoli Eugen	1984	Arad	Román				
ifj. Kurek Karol	?	?					Kurek Karol fia
Kurek Julia	?	?					
Mondek Iosif	1954	Gyümölcsénes	Szlovák	Az Állami Gazdaság alkalmazottja	1979	Gyümölcsénes	

Név	Születés éve	Születés helye	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepedés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Mondek Anna sz.Merčšak	1960	Ilișeu	Román	Munkásnő	1978	Ilișeu	
Mondek Anca	1981	Arad	Szlovák	Tanuló			
Mondek Daniel	1988	Arad					
Merčšak Rozalia	1944	Ilișeu	Szlovák	Az Állami Gazdaság alkalmazottja	1978	Ilișeu	Elhunyt
Merčšak Rozalia	1964	Ilișeu	Román	Eladó	1978	Ilișeu	
Mondek Ioan	?	Facsád-Gyümölcséses			1968	Facsád-Gyümölcséses	
Mondek Franciska sz.Bombala	1951	Ilișeu	Román	Munkásnő	1972	Ilișeu	Elhunyt
Mondek Anca	1976	Arad	Román / szlovák	Tanítónő			
Mondek Maria	1985	Arad	Román	Tanuló			Aradon járja a líceumot
Mondek Pavel	1937	Facsád-Gyümölcséses	Szlovák	Nyugdíjas	1968	Facsád-Gyümölcséses	Elhunyt
Mondek Terezia	1948	Facsád-Gyümölcséses	Szlovák	Nyugdíjas	1968	Facsád-Gyümölcséses	Elhunyt

Név	Születés éve	Születés helye	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepítés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Juraš Zlatka sz.Mondek	1969	Arad	Román	Munkásnő	1968	Facsád-Gyümölcsénes	Elköltözött Magyarországra
Juraš Ondrej	1975	Arad	Román	Munkásnő			Nagylakra költözött
Lovrinčik Ioan	1947	Sólyomkövár	Szlovák	Az Állami Gazdaság traktoristája	1967	Sólyomkövár	
Lovrinčik Maria	1949	?	Román	Kosárfonó	1967	Márkaszék	
Lovrinčik Hanka	1974	Arad	Román	Tanuló			Magyarhoz ment feleségül
Lovrinčik	1980	Arad	Román	Tanuló			
id. Lovrinčik Ioan	1906	Sólyomkövár	Szlovák		1967	Sólyomkövár	Elhunyt
Lovrinčik Magdalena	1911	Sólyomkövár	Szlovák		1967	Sólyomkövár	Elhunyt
Zoica Margareta sz. Lovrinčik	1951	Sólyomkövár	Szlovák	Munkásnő	1969	Sólyomkövár	Románhoz ment feleségül

Név	Születés éve	Születés helye	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepedés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Zoica Ioan	1945	Honctő	Román	Öntödei munkás			Az ASTRA-nál dolgozik
Zoica Dan	1973	Arad	Román				
Bubela Francisk, Bubela Ioan és Karol testvére	1941	Sólyomkővár	Szlovák	Kőműves	1963	Sólyomkővár	Az Állami Gazdaságban dolgozik
Bubela Antonia	1940	Sólyomkővár	Szlovák		1963	Sólyomkővár	Nyugdíjas
Bubela Antonia	1969	Arad	Román				
Hețcu Etuska sz.Bubela	1963	Sólyomkővár	Román		1963	Sólyomkővár	Rétháton lakik
Hețcu Ghiță		Arad	Román				
Hețcu Daniela		Arad	Román				
Hețcu Andre-iana		Arad					
Dumitru Vlașka sz.Bubela	1965	Arad	Román				Románhoz ment férjhez
Dumitru Vasilică		Arad	Román				
Dumitru Andreia		Arad	Román				
Florea Zlatka sz.Bubela	1967	Arad	Román				Románhoz ment férjhez
Florea Mihai		Arad	Román				
Florea Manuel			Román				

Név	Születés éve	Születés helye	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepedés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Florea Antonia			Román				
Florea Mihăiță			Román				
Găzak Juraj	1947	Sólyomkövár	Szlovák	Szerelő	1971	Sólyomkövár	Az Állami Gazdaság alkalmazottja
Găzak Anna	1955	Sólyomkövár	Szlovák	Munkásnő	1971	Sólyomkövár	
Găzak Anca	1972	Arad	Román				Románhoz ment férjhez
Valiček Anton	1961	Facsád	Szlovák	Sofőr	1987	Facsád	Elhunyt bal esetben
Valiček Maria sz Jablončík	1963	Gyümölcsénes	Román	Háziasz-szony	1987	Facsád	
Salva Juraj	1941		Román	Bádigos	1979	Zálnok	
Salva Rozalia sz.Gal	1947	Teze	Román	Volt Tsz munkásnő	1979	Zálnok	
Salva Jan	1967	?	Román	Esztérgályos	1979	Zálnok	Beszél szlovákul
Salva Gheorghe	1973	?	Román		1979	Zálnok	
Salva Emil	1974	?	Román		1979	Zálnok	
Gal Karol	1920	?	Szlovák	Nem dolgozik	1982	Teze	Elhunyt
Gal Rozalia	1922	?	Szlovák	Nyugdíjas	1982	Teze	Elhunyt

Név	Születés éve	Születés helye	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepedés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Harazin Jozsef	1951	?	Szlovák	Lakatos	1974	Hármaspatak	
Harazin Šarolta	1954	Hármaspatak	Szlovák	Húsfeldolgozó ipari munkás	1974	Hármaspatak	
Harazin Ondej	1979	Arad	Román	Tanuló			
Harazin Vierka	1981	Arad	Szlovák / román	Tanuló			
Harančak Jozsef	1945	?	Román	Sofőr	1977	Márkaszkék	A helyi szervezet kasszása
Harančak Francisca	1947	?	Szlovák	Munkásnő	1977	Márkaszkék	
Harančak Janko	1968	?	Román	Mukás	1977	Márkaszkék	Román lányt vett feleségül
Harančak Milka	1970	?	Román	A Libertate-nál munkásnő	1977	Márkaszkék	Románhoz ment férjhez
Harančak Francisca	1972	?	Román	A Gépeseti Vállalat munkásnője	1977	Márkaszkék	Némethez ment férjhez
Harančak Maria Josefine	1985	Arad					

Név	Születés éve	Születés helye	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepedés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Semelbauer Gheorghe	1943	Sólyomkövár	Szlovák	Munkás	1977	Bökény	
Semelbauer Elisabeta	1953	Sólyomkövár	Szlovák	Munkásnő	1977	Bökény	Slovác Anna és Oșanu Maria testvére
Semelbauer Elisabeta	1971	Sólyomkövár	Román	A Libertatea-nál munkásnő	1977	Bökény	Románhoz ment férjhez
Semelbauer Anuța	1977	Bökény	Román	Tanuló	1977	Bökény	
Semelbauer Gh.Ștefan	1987	Arad					
Bombala Ioan, Bombala P. Testvére	1939	Plopiș -Facsád	Szlovák	Sofőr	1969	Facsád	
Bombala Maria	1944	?	Szlovák	Háziasz-szony	1969	Facsád	
Bombala Anna	1969	?	Román	Munkásnő			
Bombala Maria	1971	Arad	Román				A szüleivel lakik
Slovác Ludovic	1951	?	Szlovák	Traktorista	1965	Sólyomkövár	
Slovác Maria	1953	Márkaszk	Szlovák / román	Paplanké-szító	1970	Márkaszk	Smetec Anna testvére

Név	Születés éve	Születés helye	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepedés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Slovác Jarka	1977	Arad	Román	Tanuló			
Slovác Monika	1984	Arad	Román	Liceumi tanuló			
Silagi Anca sz.Bubela	1960	Sólyomkővár	Román		1963	Sólyomkővár	
Silagi Nelu	1958		Román	Kőműves	1963	Sólyomkővár	
Silagi Diana	1981	Arad	Román	Tanuló			
Silagi Andrei	1989	Arad					
Bubela Jan	1939	Sólyomkővár	Szlovák		1963	Sólyomkővár	Elhunyt
Bubela Franciska	?	Sólyomkővár	Szlovák	Az Állami Gazdaság alkalmazottja	1963	Sólyomkővár	
Bubela Mirko	1974	Arad	Román	Az Állami Gazdaság alkalmazottja			Az édesanyjával lakik a szülői házban
Bubela Iancu	1970	Arad	Román	Az Állami Gazdaság kezelője			
Bubela Paraschiva	1969	Suceava	Román	Háziasztó	1987	Suceava	
Bubela Cosmin	1988	Arad					

Név	Születés éve	Születés helye	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepítés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Bubela Daniel	1990	Arad					
Bubela Ludovic	1960	Sólyomkövár	Román	Gépész-katos	1963	Sólyomkövár	Az UTA futballistája
Bubela Margareta	1964	Arad	Román	Eladó			
Bubela Rafael	1984	Arad	Román	Tanuló			
Bubela Rafaela	1985	Arad					
Nosal Francisk	1934	Zoványfürdő	Szlovák	Lovász volt, most munkanélküli	1969	Zoványfürdő	
Nosal Anna	1937	Zoványfürdő	Szlovák	Munkásnő	1969	Zoványfürdő	
Nosal Agneta	1976	Arad	Román				Férjénél van
Floruț Marta sz.Nosal	1964	Zoványfürdő	Román	A Ceala farmon munkásnő	1969	Zoványfürdő	Románhoz ment férjhez
Floruț Ioan	1962	Arad	Román	Villany-szerelő			
Floruț Bianca	1988	Arad					
Coman Erika sz.Nosal	1968	Zoványfürdő	Román	Munkásnő	1969	Zoványfürdő	Románhoz ment férjhez
Coman Anton	1967	Arad	Román	Lakatos			

Név	Születés helye	Születés éve	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepedés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Coman Andrei	Arad	1986					
Coman Răzvan	Arad	1987					
Smetec Iosif	Bodonos	1950	Szlovák		1979	Papfalva	A helyi szervezet elnöke
Smetec Anna sz. Laşolk	Márkaszkék	1954	Román	Paplanké-szítő	1979	Papfalva	
Smetec Anna Maria	Papfalva	1976	Román	sportoló	1979	Papfalva	Magyarországon él
Smetec Julia	Papfalva	1978	Román		1979	Papfalva	Műszaki ellenőr
ifj. Smetec Josif	Arad	1980	Román	Tanuló			Katona
Smetec Jan	Arad	1982	Szlovák / román	Tanuló			Olaszországban dolgozik
Laşolk Ekaterina	Hármaspatak	1936	Szlovák	Nyugdíjas	1998	Márkaszkék	
Slovák Jan, Slováková L. Testvére	Sólyomkővár	1944	Szlovák	Traktorista	?	Sólyomkővár	
Slovák Anna sz. Semelbauer	Sólyomkővár	1947	Szlovák		?	Sólyomkővár	
Slovák Ludovic	?	?					
Slovák Jan	?	?					
Slovák Kristina	?	?					Románhoz ment férjhez
Slovák Anna	Arad	1973					

Név	Születés éve	Születés helye	Iskolavégzés nyelve	Mesterség 1991	Letelepítés éve	Származási hely	Megjegyzések 2001
Zetocha Kolo-man	1946	Sólyomkövár				Papfalva	
Zetocha Franciska	1952	Sólyomkövár				Papfalva	
Zetocha Jan	?	?				Papfalva	Szlovákiából Svédországba költözött
Zetocha Anna	1978	Arad					Olaszországbán dolgozik
Zetocha Maria Monika	1979	Arad					Olaszországbán dolgozik
Zetocha Roman	?	Arad					

A magyarországi szlovákok nemzetiségi tipológiája

A magyarországi nemzetiségek történetében a nemzetiségi struktúra kialakulásában több, egymástól eltérő fejlődési fázis különböztethető meg.

A középkori magyar államon belül az ország központi területein elhelyezkedő magyarságot földrajzilag összefüggő területen élő, nagy létszámú különböző szláv – köztük szlovákok is –, román etnikumok vették körül, melyek később a 18–19. század folyamán önálló nemzetekké fejlődtek, s 1918-ban Magyarország területéből államjogilag és területileg is kiszakadtak. Ezt az eredendően középkori etnikai képet gazdagították a Nyugat-Európából Magyarországra telepedett németek, vallonok, franciák és a keletről beáramló különböző népcsoportok is – pl. a Duna-Tisza között letelepített kunok –, amelyek nagyobb része azután beleolvadt a magyarságba vagy az őket körülvevő különböző más etnikumokba.¹

Magyarország török megszállása s a háborús pusztítások nyomán azonban ez a középkori etnikai kép jelentősen megváltozott már a török megszállás előtt, a 15. századtól kezdve folyamatosan menekültek a török elől Magyarországra szerbek és horvátok, s a törököknek a 17. század végén történt kiűzése után a háborútól dúlt és pusztán maradt hatalmas területeken újabb, kisebb és nagyobb, horvát és szerb népcsoportokkal együtt jelentős német, román és szlovák lakosság telepedett le. Éppen e telepítések révén alakult ki Magyarországon egy, Kelet-Közép-Európában is meglehetősen speciális nemzetiségi struktúra, amelyben a nemzetiségek sok esetben nem alkottak összefüggő, nyelvileg egységes tömböket, hanem nyelvszigeteket képeztek. Azaz még ugyanahhoz az etnikumhoz tartozó népcsoportok is egymástól meglehetősen távol, földrajzilag és

1 A középkori német, vallon stb. bevándorlásokról: Fügedi 1975.

ökológiailag is eltérő területeken telepedtek le. A mai Magyarországon élő nemzetiségek többségének léte, genezise elsősorban ezekhez, a 17–18. század folyamán létrejött nyelvszigetekhez kapcsolódik. S ez teljes egészében érvényes a magyarországi szlovákságra is.

A szlovák nyelvszigetek létrejöttét gazdag – bár még korántsem a maga teljességében feltárt – levéltári anyag alapján részben magyar, részben pedig szlovák történészek dolgozták fel, tárták fel a vándorlás indítékait, irányát és időbeli szakaszait (Petrov 1928, Sirácky 1966, Fügedi 1966, Manga 1973). Amíg korábban az elvándorlás motiváltságát vallási okokkal magyarázták, addig a jelenkori irodalom a vallási motiváció mellett, azzal azonos súllyal veszi számba a gazdasági okokat is. A vallási és a gazdasági indítékokra utal a telepítésben érdekelt földesurak és a letelepedett jobbágyság közötti szerződések többsége is (Dedinszky 1944).

A nyelvszigetek kialakulásának szintézisét Ján Sirácky szlovák történész készítette el, aki levéltári és anyakönyvi adatok összehasonlító vizsgálatával több területen bővítette és gazdagította ismereteinket a szlovák nyelvszigetekről. Alapos elemzésnek vetette alá az északi megyék településeinek jobbágyviszonyait, amelyekből a jobbágyság elindultak új hazát keresni. Voltak olyan területek, ahonnan az egyes falvakból nagyszámú családok keltak útra. Sirácky próbálkozott először azzal is, hogy meghatározza a szülőföldjüket elhagyó szlovák jobbágyság és kisnemesek számát. Számításai szerint kb. 40 ezer családra tehető a számuk, úgy, hogy ebbe a keretbe természetesen beletartoztak Vajdaság, Horvátország és a mai Románia (Nagylak, Bihari Érchegeység), majd 1878 után Bulgária mezőgazdasági területein letelepedett szlovákok ősei is, bár ezek egy része már a 18. század folyamán és a 19. században kialakult nyelvszigetekről vándorolt tovább a még délibb területekre. Ha figyelembe vesszük az egész szlovákság 17. századi feltételezett számát, arányaiban óriási embertömeg szakadt ki anyaetnikumából. Ilyen – arányait tekintve – nagyméretű emberi veszteség a többi magyarországi nemzetiség – akár a horvátokról vagy a nagy létszámban letelepedett németsegről vagy szerbekről legyen szó – egységes nyelvi-kulturális tömbben élő anyaetnikumát nem érte.

Ján Sirácky hívta fel a figyelmet arra is, hogy a szlovák nyelvszigetekre való vándorlás még a 19. században sem zárult le, sőt elszórtan 1918-ig tartott (Sirácky 1966). Természetesen ekkor már nem beszélhetünk tömeges vándorlásról, kivételt csupán az 1834-ben nyugat-szlovák kisvárosokból, falvakból meginduló, Vajdaság termőföldjeire igyekvő szlovák jobbágyság képeztek (Barta 1964).

A 19. századi vándorlásokban, letelepedésekben külön kategóriát képeznek azok a szlovák kézművesek, akik főként 1880–1910 között – de korábban is – különböző magyar nagyvárosokban és mezővárosokban viszonylag elég magas számban telepedtek le. Budapesten kívül nagyobb volt a számuk pl. Miskolcon és Hódmezővásárhelyen, de Székesfehérváron is letelepedtek (Csongrád vármegye adattára 1934).

A telepítéssel foglalkozó irodalomból egyértelműen kiderül – még ha maguk a szerzők ezzel a kérdéssel külön nem is foglalkoznak –, hogy a szlovákok milyen eltérő, s ennek következtében más-más gazdasági-szociális kibontakozást ígérő földrajzi-ökológiai környezetbe kerültek. E településeken két és fél s közel három évszázad folyamán különböző, időben is „aszinkron” etnokulturális változások játszódtak le, melyek nyomán az egyes szlovák településeken napjainkban éppúgy léteznek viszonylag optimálisnak minősíthető, anyanyelvhez kötött kulturális rendszerek, mint ahogy vannak olyan települések is, amelyek nyelvileg és kulturálisan teljesen asszimilálódtak, s ahol már csak levéltári adatok s esetleg fáradtságos kutatómunkával feltárt kulturális elemek tartalmi töredékei jelzik azt, hogy itt valaha szlovák közösség – vagy szlovák közösség is – otthonra talált.

Amikor kutatásaim során az egyes településeken eltérő „kulturális modell”-lel találkoztam, egyre inkább abból a hipotézisből kellett kiindulnom, hogy az egyes szlovák nyelvszigetek eltérő fejlődése a századok folyamán nemcsak annak volt a következménye, hogy a mai Magyarországnak szinte minden nagyobb, egymástól gazdaságilag-földrajzilag eltérő tájegységeire kerültek szlovákok, hanem ezekhez a vitathatatlanul fontos tényezőkhez még más tényezők sokasága járult.

Az eltérő változásokat, az aszinkronitás okait, illetve az etnokulturális modellek változatait úgy próbáltam meghatározni, hogy meghatározott szempontok alapján típusokba soroltam a szlovák településeket.² Az osztályozásnál elsősorban a következő tényezőket (faktorokat =F) vettem figyelembe.

F¹ – földrajzi-ökológiai tényezők. Ennek alapján két nagyobb csoportot alkotnak a szlovák települések: alföldi és hegyi településeket. Mindkét típuson belül további alcsoportok találhatók. Így pl. külön alcsoportot képeznek a Pilis hegységi falvak s külön-külön alcsoportot a bükk és a

2 A magyarországi települések típusosztályozásánál modellül szolgáltak a települések tipologizálásával foglalkozó, más diszciplínák köréhez tartozó munkák, többek között Beluszky 1966, 1973, Bácskai–Nagy 1978, Bácskai 1988.

zempléni települések. Hasonlóképpen más mezőgazdasági típust képviselnek a mátraalji és a nógrádi települések, mint a délkelet-alföldi, vagy a Duna-Tisza közti falvak stb. is.

F² – gazdasági tényezők, illetve a nemzetiségi településnek a tágabb vagy szűkebb gazdasági-társadalmi régióban elfoglalt helye. Alapvető kérdés e tényezőkön belül, hogy a nemzetiségi közösség gazdaságilag ön-ellátóvá válik-e, vagy kizárólag külső kapcsolatai révén biztosítható léte, fennmaradása. E két szociális-gazdasági tényezőt tovább variálják a pozitív: kétirányú (a nemzetiségi településre és településből irányuló) és a negatív: egyirányú (csak a nemzetiségi településből kiinduló) kereskedelmi kapcsolatok. A gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok nagymértékben motiválták a közösség centripetális: befelé forduló magatartását. A kereskedelmi kapcsolatok egy- vagy kétirányú volta fordított arányban áll a nemzetiségi-közösségi kohéziós erővel: a negatív kapcsolatok erősítik, a pozitívak gyengítik az etnokulturális közösséget. Ugyanakkor mind a gazdasági (kereskedelmi), mind pedig a társadalmi-kulturális szférában vagy azok részterületein egyszerre is működésbe léphet a két erő. Ilyen összetett rendszerű volt pl. az alföldi, viszonylag önálló, de nyitott gazdasággal rendelkező települések többsége.

F³ – a közösségre vonatkozó mutatók:

a) a település vagy akár az egész nyelvsziget lakossága az anyaetnikai terület szűkebb vagy tágabb, egymástól is távol eső területeiről verbuválódott-e.

b) nemzetiségileg homogén vagy vegyes, illetve

c) nagy vagy kis létszámú közösséget alkot. Ez utóbbi szempontból éppen a magyarországi szlovák települések mutatnak igen tarka képet, akár a 18., akár pedig a 20. századi lakossági számot vesszük figyelembe. A 19. században 100-tól 20–25 ezerig, a 20. században 300–600-tól 40–50 ezerig terjedő lakosságszámú településeken – a nagy létszámú településeken már kisebbségben igen alacsony százalékarányban – élnek szlovákok. Ez a lakosságszóródás pl. az 1960-as népszámlálásban is tükröződik.

d) Vallási hovatartozás, tehát az, hogy a település lakossága katolikus – s ezen belül is római vagy görög katolikus – vagy evangélikus közösség volt-e. A magyarországi szlovákoknál ez a tényező alapvetően meghatározta a kulturális viszonyokat, a letelepedett közösség kulturális viselkedését. Így pl. az egyes katolikus nyelvszigeteken meglévő magatartásformák az evangélikus közösségeknél nem alakultak ki, s az eltérő

magatartásformák mind a népi kultúra és közösség, mind a közösség és a magas kultúra kapcsolatrendszerében egyaránt megmutatkoznak.

e) A nemzetiségi közösség társadalmi struktúrája. A kelet-közép-európai nemzetiségeket elsősorban paraszttársadalmaknak tekintették. A magyarországi szlovákok társadalmi struktúrája ennek az általánosításnak ellentmond. Főként a nagy létszámú közösségek társadalmi struktúrája erősen differenciált; a paraszti társadalmak belső rétegzettségé is összetett.

F⁴ – Nemzetiségi intézmények megléte vagy hiánya. A magyarországi szlovák településeket ebből a szempontból két fő kategóriába sorolhatjuk. Létrejöttek olyan települések, melyek mindig is rendelkeztek valamilyen nemzetiségi vagy nemzetiségi jellegű intézményekkel, melyek bizonyos fókig szervezetteren ápolták az egyházi és a világi nemzetiségi kultúrát, s a 18. vagy a 19. században kialakult formáikat sok településen még a két világháború között Magyarországon is megőrizték. Ez az állapot leginkább a dél-alföldi s részben a nógrádi szlovák településekre volt jellemző, több településen viszont a nemzetiségi intézmények rendszere már a 19. század utolsó harmadában felbomlott. Voltak olyan települések is, amelyek – eddigi ismereteink szerint – nem rendelkeztek olyan intézménnyel, amely tudatosan ápolta volna a nemzetiségi kultúrát. Ezeken a településeken, közösségekben „ösztönösen” maradt fenn a nemzetiségi nyelv és a népi kultúra.

F⁵ – Az anyaeztnikkal fenntartott kapcsolatok megléte, amelyeknek különböző formái éltek a szlovák nyelvshzigeteken, s melyek egyéni, családi és intézményesített keretekben, a kultúra, a politikai élet s ritkábban a gazdasági kapcsolatokban érvényesültek. A századok folyamán ezek a formák nem egyforma súllyal jutottak szerephez. Míg pl. a 18. század folyamán s a 19. század elején az egyéni és a családi kapcsolatok voltak a meghatározók, addig az intézményesített kapcsolatteresés az 1840-es évektől kezdett érvényesülni, s erre az időre a közvetlen családi kapcsolatok egyre kisebb szerephez jutottak, vagy legtöbb nyelvshzigeten meg is szűntek.

F⁶ – A település nemzetiségföldrajzi kapcsolatterendszere, tehát hogy a település magányos nyelvshzigetet képez-e, vagy a szlovák települések területi láncolatát képező településrendszerben található-e. Ha ugyanis a nyelvshziget egy táji vagy közigazgatási egységen belül több szlovák településnek a láncolatából áll – akár úgy is, hogy magyar falvak ékelődnek közöttük –, az a nemzetiségi lét biztonságerzetét erősíti, még ha nem is

olyan mértékben, mint egy zárt nemzetiségi tömb esetén, s növeli a nemzetiségi kultúra társadalmi szerepét, értékét, mivel kisugárzása, befogadó közege szélesebb területen érvényesül.

Az egyes településtípusok nem statikus kategóriák, a történeti folyamatok során a típus többször is változhat, átmeneti típust is képezhet. Ez a fejlődési folyamat természetesen megnehezíti, bonyolultabbá teszi a szlovák települések típusosztályozását. Konkrét példán érzékeltetve: Tótkomlós és Kiskőrös például a 18. században megközelítőleg azonos típushoz tartozott, s hasonló etnikai kulturális modellje volt. Mindkét településen a nagy létszámú szlovákságra viszonylag összetettebb társadalmi struktúra, gazdaságilag kedvező feltételek, közigazgatási (paraszti) autonómia volt a jellemző, s mindkét településnek önálló, anyanyelvi kultúrát közvetítő evangélikus egyháza és iskolája volt stb. Az első eltérő változásokkal Kiskőrösön 1810 körül találkozunk, bár még 1850-ig látványosan Tótkomlóssal azonos irányban fejlődik. Az 1850-es évektől kezdve Kiskőrösön azonban olyan változások mennek végbe nyelvi és kulturális területen, amelyeknek szerepük lehetett abban, hogy a két település fejlődési útja 1870 után végképp eltért egymástól. Míg Kiskőrösre ettől kezdve negatív akkulturációs változások, addig Tótkomlósról a nemzetiségi kultúra innovációs folyamatai voltak jellemzők.

A 18. század első felében kialakult szlovák települések – s egyúttal a magyarországi nemzetiségi települések – egyik legjellegzetesebb típusát a Nagyalföld területén elhelyezkedő mezővárosok vagy mezővárosi fejlődést magukban hordozó települések alkották. Ezt a típust elsősorban Békéscsaba, Kiskőrös, Mezőberény, Nyíregyháza, Szarvas és Tótkomlós képviseli. Az evangélikus szlovákok nagyobb része itt telepedett le. E típushoz tartozó települések, illetve nemzetiségi közösségek társadalmi és kulturális életét – főként a 19. század 60-as, 70-es éveitől, Nyíregyházát már a 19. század első felében is – olyan hatások érték, amelyek inkább a városi életformára, intézményrendszerre voltak jellemzők. Ez a tény több síkban, több aspektusból is meghatározta etnokulturális változásait, s részben megkülönböztette attól az etnokulturális folyamattól, amely a szlovákok lakta falusi közösségekben végbement.³

3 A szlovák mezővárosi települések sajátosságairól, kulturális rendszeréről Divičanová 1987. (Slovenský národopis, Bratislava); ezek jellegéről Erdei: Magyar város 61–71. – külön a szlovák mezővárosokról: 70–71., Magyar falu, Futóhomok, 1977. (Kiskőrös), 162–171.

Mi volt e települések legjellegzetesebb vonása? A szlovák lakosságú mezővárosok a 18. század első két évtizedében – Nyíregyháza e század derekán – óriási kiterjedésű határterületeken jöttek létre, s már a 18. század vége felé jelentős gazdasági egységnek számító tanyák veszik körül a település magját (Janecskó 1975, Németh 1987, Dedinszky 1974, Erdei: *Magyar tanyák*). Ez a gazdasági-települési forma is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a felsorolt települések a magyarországi társadalom munkamegosztásában jelentős szerephez jutottak. (Ez persze a történeti időfázisokat figyelembe véve igencsak változó volt a 19. század 30-as éveitől kezdve.) A prosperáló állattenyésztés és mezőgazdaság a közigazgatás terén önkormányzatot (paraszti autonómiát), kulturális intézményi területen pedig relatíve önálló, etnikai jegyeket hordozó fejlődést biztosított (Cservenyák 1987: 58–102, Takács 1987 – a hagyományos nyíregyházi „városi communitas” széteséséről –: 133–138, Hársfalvi 1982, Kovačevićová 1976: 51, Dedinszky 1986).⁴

A délkelet-alföldi szlovák települések típusát alkotják azok a falvak is, amelyeket a délkelet-alföldi mezővárosi települések kirajzásaiból kincstári birtokokon, eredetileg mint kisebb létszámú dohánytermelő közösségeket hoztak létre. Társadalmi és gazdasági struktúrában, valamint a közigazgatásban különböztek a mezővárosoktól, azonban éppen ezek gazdasági és kulturális hatása s a közöttük fennálló házassági kapcsolatok is éltetően hatottak ezekre a kisebb településekre, főként Nagybánhegyesre és Pitvarosra; mindkét településre „önszerveződési” kulturális törekvések, innovációs folyamatok voltak jellemzők. Ennek hagyománya, a szlovák kultúra vitalitása mindkét településen még napjainkban is megnyilvánult, pedig e két településről 1947-ben a lakosság 80%-a áttelepült Csehszlovákiába, és a helyükre szlovákiai magyarságot telepítettek.

A magyarországi szlovák települések többsége közepes nagyságú, illetve kis és apró falvakból áll, amelyek kisebb-nagyobb, néhol összefüggő, magyar településekkel meg nem szakított láncolatot alkotnak. Ehhez a típushoz tartoznak a Nógrád és Észak-Pest megyei szlovák mezőgazdasági települések, amelyek azonban sem gazdasági, sem közigazgatási területen sosem rendelkeztek a dél-alföldi településekhez hasonló autonómiával (Zólyomi 1975, 1984).

4 Dedinszky véleménye szerint a békéscsabai evangélikus egyház hagyományainak megőrzését a presbiterek, a parasztgazdák körében tovább élő parasztautonómia „szellemének” köszönhetette.

A szlovák települések heterogén összetételét tovább tarkították azok a Pilis hegységi falvak, amelyeket nagyjából szerzetesi rendek, egyházmegyék hoztak létre, s egyházi földesuraikkal szemben sem gazdasági, sem közigazgatási önállósággal nem rendelkeztek (Gregor 1975, Papuček 2000). A szétszórt nyelvszigetek külön típusát alkotják az üveg-
huták és vashámorok körül kialakult ipari települések is, melyek a Pilis hegységtől (Pilisszentlélek), a Cserháton (Szokolya-Huta, Királyrét), a Mátrán (Mátraszentimre, Mátraszentlászló, Mátraszentistván stb.) és a Bükkön át (Ómassa, Újmassa, Bükkszentlászló-Óhuta, Bükkszentkereszt-Újhuta, Répáshuta) egészen a Zempléni hegységig (Háromhuta, Vágáshuta, Nagyhuta stb.) meghúzható vonal mentén helyezkednek el.

Az összetett vagy a viszonylag homogén társadalmi struktúra jelentősen motiválja a közösség kulturális magatartását. A kulturális együttélés igazi kollektív jellegét – a kollektív kulturális kommunikációt – elsősorban a homogén, kis létszámú közösségeknél találjuk meg.⁵ A társadalmilag differenciált közösségeknél természetesen a kulturális viselkedés is differenciálódik. Az etnikai kulturális modell a differenciált – legtöbbször nagy létszámú – közösségeknél gyorsabban változik, mint a homogén társadalmakban, s gyorsabban éri el a széthullás stádiumát is egyrésztől. Másrésztől viszont többféle kapcsolatrendszeren keresztül funkcionál; a nemzetiségi kultúra csak társadalmilag összetett közösségeknél újul meg. Az ilyen közösségekben nem az egész közösség, hanem csak egyes rétegei, pl. a közép- és a kisparaszttság, az iparosok válnak a nemzetiségi kultúra hordozóivá és megújítóivá. Más rétegek pedig nagyon tudatosan próbálnak kiszakadni a közösségben kialakított etnikai kulturális modellből, pl. az értelmiség, a leggazdagabb parasztrétegek stb. Így pl. Szarvason a leggazdagabb paraszti rétegek, a parasztnábobok a 19. század végétől a magyar „úri”, főként a dzsentrí életformát próbálták utánozni. Magatartásukra vonatkozó adatokat az evangélikus egyház presbiteri üléseinek jegyzőkönyvei is tartalmaznak, ugyanis vagyoni hatalmuknál fogva az evangélikus egyház hagyományos nyelvi és kulturális működési rendszerén is változtatni akartak. A szarvasi szlovák származású – éppen a leggazdagabb paraszti családokból kikerülő – értelmiség már az 1870-es évektől igen tudatosan elhatárolta magát „az

5 A csak kisebb közösségekre „redukálódó” kollektív kulturális kommunikáció viszonylag egy későbbi történeti fejlődési fázis eredménye. Erre hívják fel a figyelmet a francia Annales iskola és követői azon munkái, amelyek a nyugat-európai klasszikus történeti városokkal foglalkoznak; így többek között Zumthor 1985: 110.

ősök kultúrájától” (Zsilinszky 1872). Ezek a társadalmi feszültségekből adódó kulturális összeütközések viszont gyakran a nemzetiségileg aktív rétegeknél felerősítik a nemzetiségi kultúra iránti felelősséget, ami végül is egy nagyon tudatos kultúraépítés forrása lesz. E tudatossággal szemben a homogén társadalmak inkább az érzelmi-ösztönös kapcsolatok révén őrzik anyanyelvi kultúrájukat.

A magyarországi nemzetiségi települések alapjellegzetességei közé tartozik – s ez a hazai szlovákságra is vonatkozik –, hogy egy településre nemzetiségileg és vallásilag viszonylag homogén közösségek telepedtek le vagy telepítették le őket. A nemzetiségileg és vallásilag vegyes települések inkább kivételnek számítanak, s arányuk a szlovák települések összes számához viszonyítva csekély. Nemzetiségileg és vallásilag vegyes településekhez nem számítjuk azokat, ahová a szlovák katolikus vagy evangélikus közösség mellé csupán néhány, más vallású szlovák vagy más nemzetiségű, pl. magyar, román, német, szerb család költözött. Pl. erdélyi román családok telepedtek le Békéscsabán és Tótkomlóson is, elszlovákosodtak, családi nevük azonban még napjainkban is őrzi erdélyi származásukat: Árgyelán = erdélyi. (A tótkomlósi Árgyelán családokról: Gyivicsán 1996.)

Szlovák evangélikusok élnek a Délkelet-Alföldön, a volt békési, csanádi tájon, Nyíregyházán, Nógrád megyében, a Duna-Tisza közén; ide tartozik az Észak-Pest megyei és Pest környéki szlovák falvak egy része, Kiskőrös, Apostag, Dunaegyháza; Dunántúlon Bakonycsernyén és Oroszlányban, illetve elszórtan a Fejér és Tolna megyei volt földesúri majorságokon. Az utóbbiak napjainkig vagy már a 19. század végén elmagyarosodtak vagy elnémetesedtek (Weber Kellermann 1958).

A szlovák katolikus lakosság zöme a Dunántúlon telepedett le: a Pilisben, a Vértes és a Gerecse hegységben, a Bakonyban és Buda környékén. Kizárólag katolikus szlovákok élnek a Mátrában és Mátraalján, a Bükkben és Zemplénben. Görög katolikusok Zemplénben, de elszórtan más Borsod megyei településeken is, gyakran a római katolikus szlovákokkal együtt (pl. Füzér). Néhány katolikus szlovák település van Nógrád megyében (pl. Alsópetény, Nézsa, Legénd, Nógrádsáp), Pest környékén (pl. Kistarcsa), Észak-Pest megyében (Püspökatvan) a Duna-Tisza közén (Sári, Miske). Jelentősebb számú katolikusság Szarvason és Békéscsabán is megtelepedett.

A vallásilag vegyes szlovák települések legjellegzetesebb típusát Csömör és Rákoskeresztúr (Pest) képviseli, ahol az evangélikusok mellett nagyobb számú katolikusság is él. (A két település más szempontból is kivélt képez, mivel a szlovákok közé Csömörön németek, Rákoskeresztúron németek és lengyelek is letelepedtek.) A két településen azonban eltérő helyet foglal el a katolikusság a közösség társadalmi hierarchiájában. Amíg Csömörön megközelítőleg azonos gazdasági-szociális viszonyok között éltek az evangélikusok és a katolikusok – itt a gazdagabb réteget a szőlőtermelő németiség képezte –, addig Rákoskeresztúron a katolikusok a legszegényebb paraszti rétegekhez tartoztak, soraikból került ki a cseleldség is, míg az evangélikusok jobb módú kis- és középparasztok voltak. A nyelvi és a kulturális asszimiláció először – több évtizeddel is megelőzve az evangélikus családok asszimilációját – éppen ezt a szegény katolikus réteget érte (Sinkovicsné 1958). Rákoskeresztúrhoz hasonló szociális-társadalmi viszony alakult ki Békéscsabán és Szarvason is, ahová a viszonylag nem nagyszámú szlovák katolikusok igen nagyszámú evangélikusság közé települtek. (Meg kell jegyezni, hogy az evangélikusok között is nagy volt a szegények száma.) A békéscsabai evangélikusok többször erélyesen léptek fel a katolikusok, így a szlovák katolikusok letelepedése ellen is, félve – sokszor nem is indok nélkül – a felekezeti viszályoktól. Végül a település előljárósága letelepedésüket csak úgy engedélyezte, hogy külön utcákban építik fel házaikat és templomukat. A katolikusoknak a társadalmi periférián elfoglalt helyét mutatja az is, hogy nagyon sokáig nem vettek részt a település önkormányzatában. (A békéscsabai szlovák katolikusságról: Dedinszky 1970.)

Az, hogy mennyire nem volt jellemző a szlovák katolikusok és az evangélikusok egy helyre való települése, jelzik a Nógrád megyei szlovák települések, ahol külön létesültek katolikus és evangélikus falvak.

A nemzetiségileg vegyes településeknél két alaptípus emelhető ki: a) nemzetiségileg és vallásilag is vegyes település; b) nemzetiségileg vegyes, de vallásilag nem. Némi fenntartással szólhatunk még egy c) típusról is, többszörösen vegyes településről, ahová az egy településen belül élő katolikus és evangélikus szlovákok mellé egy más nemzetiségű kisebbség is letelepedett. E típusokhoz azokat a településeket soroltuk, ahová a szlovákok mellé megközelítőleg ugyanabban az időben vagy két-négy évtizeddel később települt le más nemzetiségű lakosság. Ugyanis a 19. század második felében, gyakrabban azonban a század utolsó harmadában, főként a nagyobb szlovák településekre magyar, illetve zsidó családok tele-

pülnek. Ezek viszonya, együttélési formáik a szlovák „őslakossággal” már másképpen alakulnak, mint a vele szinte a kezdetektől együtt élő más nemzetiségűekkel.⁶ E vegyes típusoknál a szlovák–magyar, szlovák–német összetételű települések mellett három nemzetiségű, szlovák–német–magyar települések is vannak. Az a) típus nemzetiségi megoszlása nagyjából napjainkig megmaradt, a b) típusban viszont a kisebbségben lévő nemzetiség beleolvadt a többséget alkotó nemzetiségi közösségbe.

Nemzetiségileg és vallásilag is vegyes települések egyike a Nógrád megyei Csesztve, ahová az evangélikus szlovákok mellé már a 17. század végén katolikus magyarok kerültek. A magyar lakosság nyelvileg nem asszimilálódott, de passzívan ismeri-érti a nyelvet, viszont a magyar népi kultúrában nagyon sok a tartalmi párhuzam a szlovák kultúrával, a magyar közösség idősebb generációi pl. a szlovák közmondásokat, szokás-szövegeket akkor is ismerik (magyar nyelven!), ha azokat saját szokásvilágukban sosem aktivizálták.

A b) típus legjellegzetesebb településeihez a Pilis hegységi szlovák falvak tartoznak, s ezek között is talán Pilisszentkereszt őrzi leginkább a nemzetiségi együttélésből fakadó változásokat, kulturális kölcsönhatásokat, melyek fázisai még napjainkban is feltárhatók s nyomon követhetők. Pilisszentkeresztre a 18. század közepén települtek németek, amikor ott már 20–40 éve éltek szlovákok (Papuček 2000). A lakosság – még a fiatalabbak is – ma is számon tartja a szlovák (Slovenská ulica) és a sváb (Švábska ulica) utcát. Hogy jelentősebb számú németiség élt a településen, azt elsősorban az jelzi, hogy a családneveknek kb. 35–40%-a még ma is német eredetről vall (leggyakoribb családnév a Spiegelhalter, Glück, Klaus, Fuhl), bár a németiség nyelvileg és kulturálisan is beleolvadt a szlovák közösségbe. A kulturális asszimilációt relative kell értelmezni, hiszen a pilisi népi kultúrában nagyon sok, éppen a németiség által közvetített kulturális elemet találunk. Ilyen többek között a farsangi bolondkerék szokása, a helybéli népi táncok, s nagy a valószínűsége, hogy a viseletdarabok többsége is német hatást mutat. A nyelvváltás, illetve a kulturális egységesülés hosszú, több mint egy évszázadon keresztül tartó – de egyes esetekben még a 20. század elején sem egészen befejezettnek tekinthető – folyamat során következett be.

6 A zsidó, illetve a cigány lakosság és a szlovák „őslakosság” együttélési formáiról a nyelvszigeteken Divičanová 1988.

A pilisi némettség elszlovákosodása valószínűleg a felekezeti azonos-ság s az ezzel indokolható vegyes házasságok következménye, bár ehhez további okok is csatlakozhattak: a szlovákok és németek megközelítőleg azonos szociális helyzete, a némettség jóval kisebb száma, mint ahogy az a tény is, hogy kezdettől fogva a közösségnek egy – adataink szerint legtöbbször szlovák származású, de németül is beszélő – papja volt. Ezeket a feltételezéseket támasztják alá pl. a Csömörön vagy Mezőberényben lejátszódó folyamatok is: hiszen itt a katolikus némettség nem asszimilálódott az itt élő katolikus szlovákságba, mint ahogy a mezőberényi evangélikus németek sem a mezőberényi evangélikus szlovákságba. Valószínűleg mindkét településen kezdettől fogva erős, különálló közösséget alkotott a németség, s önállóságuk fenntartásában szerepet kaphatott mindkét településen a harmadik közösség is: Csömörön az evangélikus szlovákok, Mezőberényben pedig a református magyarok. (A mezőberényi közösség jellegéről: Tábori 1973: 391, Szilágyi 1973: 179–225.)

Nyelvi és kulturális jellemzők

Az egykori Észak-Magyarország különböző részeiről elszármazott szlovák lakosság – miként eredeti lakhelyén is – egymástól erősen eltérő nyelvjárásokat beszélt, s a kétségtelenül közös kulturális elemek mellett egymástól eltérő, táji jegyeket hordozó kultúrát hozott magával. E nyelvi és kulturális különbségek mindmáig fennmaradtak.

A szlovák nyelv mindhárom alapnyelvjárásának a nyugat-, a közép- és a kelet-szlovák nyelvjárásnak a változatai megtalálhatók a hazai szlovák nyelvszigeteken is. A magyarországi szlovákoknál a felekezeti hovatartozás egyúttal már részben meghatározott nyelvi és kulturális jegyeket is jelentett. E kapcsolat kialakulása a 16–17. századra, a reformáció-ellenreformáció korára vezethető vissza, de nem kis mértékben hatott rá a 18. század végétől, a nemzeti mozgalmak kibontakozásától számított időszak is. A felekezet és a nyelv (tájn nyelv), illetve egy kulturális régió (táj) e történeti-politikai folyamatok során került egymással kapcsolatba, s ez a kapcsolat a magyarországi szlovákok kulturális rendszerében is működésbe lépett.

A dunántúli katolikus szlovákoknak szinte az egésze nyugat-szlovák tájakról származik, a nyugat-szlovák nyelvjárások meglehetősen tisztán megőrzött változatait beszéli (Gregor 1975). A dunántúli evangélikusok pedig – akik szintén a fenti nyelvjárást használják – feltehetőleg a luteránus vallásukat megőrzött nyugat-szlovák kisvárosok környékéről származhatnak (Oroszlány, Bakonycsernye).

A magyarországi szlovák evangélikusok zöme közép-szlovákiai megyékből származik, onnan, ahol a luteránus vallás a legerősebb volt. Az ehhez a tájhoz kapcsolódó nyelvjárások változatait beszélik Nógrádban, a Galga mentén, Pest megyében, a Duna-Tisza közén, Délalföldön, s nyelvileg hozzájuk tartoznak az itt élő katolikusok is. A kelet-szlovák nyelvjárási területhez pedig a bükk-i szlovák falvak egy része, illetve a zempléni települések tartoznak. De találkozhatunk a tájnyelvek kevert változataival is, mint pl. Sáriban (ma Dabas-Sári, Pest megye), a mátrai szlovák településeken.

Ugyanakkor a nyelvszigetek elszármazási-táji és nyelvi tagolódása részben a tradicionális kultúra tagolódásának mutatója is. A dunántúli települések népi kultúrája a dél-morvaországi és délnyugati szlovák táji kultúra jegyeit hordozza, a középszlovák nyelvjárású települések kultúrája elsősorban a honti-nógrádi s nyugat-gömöri tájhoz kapcsolódik, míg a legjellegzetesebb kelet-szlovák nyelvjárású falvakban a csak Kelet-Szlovákiára, illetve Lengyelország délkeleti területeire (Galícia) jellemző kulturális elemek is fellelhetők.

Azonban a szellemi kultúrának gyorsabb ütemű változásai, mozgékonyasága a nyelvvel szemben a szlovák nyelvszigeteken is megfigyelhető. (A szellemi kultúra és a nyelv áramlásának, változásának útjáról: Boas 1975, elsősorban 56–57.)

A nemzetiségi, etnikai tudat tartalma és megjelenési formái

A magyarországi nemzetiségeket a legújabb társadalomtudományi, nemzetiségtörténeti irodalom, mint gyenge nemzetiségi öntudattal rendelkezőket jellemzi (Arató 1960: 95–100, Kemény 1952). E tudat mércéjévé részben volt nemzetükhöz, anyaetnikumukhoz való tartozásuk tudata, részben pedig az anyaetnikum, valamint a magyarság nemzettudatával

történő összehasonlítás vált. Ehhez az általános jellemzéshez még az is hozzá tartozik, hogy a magyarországi nemzetiségek között is rendszerint a szlovákok kapták vagy kapják e szempontból a legkedvezőtlenebb jellemzést.

Ezt a tudati állapotot azzal szokták magyarázni, hogy a hazai szlovákságnak erősebb nemzetiségi öntudata nem is lehetne, mivel még a 18. század vége felé kibontakozó nemzeti mozgalmak előtt szakadt ki anyaetnikumából, s kollektív nemzetiségi tudat azért sem alakulhatott ki a szlovákság körében, mivel a hazai szlovákok különböző szlovák etnikai területekről származtak, eltérő nyelvjárásokban beszéltek, s egymástól eltérő kulturális örökséget hoztak magukkal. Ezek az eltérések pedig tovább mélyültek, mert egyes szlovák közösségek egymástól földrajzilag is távol eső településeken éltek, s letelepedésük után mind az anyaetnikummal, mind pedig az egyes nyelvszigeteknek egymással alig volt kapcsolatuk.

A magyarországi szlovákok nemzetiségi tudatának, illetve e tudat összetett tartalmának feltárása történeti megközelítést kíván, hiszen ez a tudat történetileg jól megkülönböztethető fázisok, s e fázisokhoz kapcsolódó eltérő tartalmak hordozója volt. Ebből kiindulva a XVIII – 19. század fordulójáig elsősorban etnikai tudatról, míg 1880 után már egy határozottan megnyilvánuló nemzetiségi tudatról is beszélhetünk (Sirácky 1966, 1982). A hazai szlovákok körében a nemzetiségi tudat elsősorban a dél-alföldi nyelvszigetekben alakult ki, míg a többi nyelvszigeten az etnikai tudat fázisában élt tovább. A két tudati megjelenési formának – főként azonban a nemzetiségi tudat állapotának – kibontakozását, felerősödését két alapvető történeti és politikai tényező gátolta. Egyrésztől 1880 után a magyar nemzeti politikai és kulturális életben felerősödött az egy politikai nemzet s az egynyelvű, egységes magyar kultúra eszméje és ideálja, másrésztől viszont ugyanekkor a szlovák nemzeti mozgalom a magyar politika részéről erőteljes támadásban, el nem ismerésben, teljes elutasításban részesült. Mindkét folyamat negatív hatást váltott ki a nyelvszigetekben, ami egy mélyen ellentmondásos és sok paradoxont hordozó nemzetiségi tudatban és magatartásban is visszatükröződött.

A magyarországi szlovákok tudatának elemzésénél két fontos, történetileg meghatározott tényezőt szükséges figyelembe venni, olyan speciális vonást, amely a szlovákokat alapjában véve a többi hazai nemzetiségtől is megkülönbözteti. A magyarországi szlovákok ugyanis az egységes – teljes egészében a történeti Magyarországhoz tartozó – szlovák anyaetnikumból úgy szakadtak ki, hogy azzal továbbra is egy állam-

kereten belül maradtak. Ez a tény két alapvető tényezőben határozta meg az egyes szlovák nyelvszigeteken végbemenő változásokat:

a) A történeti Magyarország északi területeiről, annak déli területei felé vándorló szlovák jobbágyságot és elszegényedett kisnemesi rétegeket eredeti szülőföldjükön évszázadokon keresztül nagyobbírszt ugyanazok vagy hasonló társadalmi és kulturális hatások érték, mint a vele együtt élő magyarságot. Új földrajzi és gazdasági körülményeikhez jóval könnyebben és gyorsabban alkalmazkodtak, mint pl. a teljesen eltérő gazdasági és kulturális régióból elszármazott német népcsoportok. Már ekkor erős lehetett a szlovákokban a magyar államisághoz tartozás tudata. Ez még akkor is igaz, ha a feudális nemzettudat hordozóinak elsősorban a kiváltságos rétegeket, a nemességet és a városi polgárokat tekintik a történettudományban, de más társadalomtudományokban is. Ez pedig a 19. század folyamán az egyes szlovák nyelvszigeteken – más okok mellett – a gyors asszimiláció feltételeit is könnyebben megteremtette.

b) Másrészt viszont a szlovákok belső – országon belüli – migrációja az előző fejlődési-magatartásbeli folyamattal részben szembenálló, de ezzel részben össze is függő lehetőséget kínált a letelepedettek számára. A nyelvszigetek egy részének rövidebb-hosszabb időn át családi, kulturális s részben politikai kapcsolata volt az északi etnikai területtel, s ezek a kapcsolatok bizonyos értelemben kompenzálták, tompították, szűkítették az asszimilálódás erőit, lehetőségeit.

A szlovák etnikai tudat, etnikus magatartás formáját ezúttal az evangélikus szlovákok példáján szeretném bemutatni. Azért az evangélikusokén, mivel – némiképp eltérően a magyarországi szlovák katolikusságtól – esetükben pontosan leírható tények és jelenségek állnak a rendelkezésünkre, s mivel a magyarországi szlovákok zöme maga is evangélikus.

A bevándorló evangélikus szlovákok nagyobb részénél a 17. századi ellenreformáció támadásaival szemben, a vallási védelmi harc során erős protestáns öntudat alakult ki, mely egyúttal egyfajta nyelvi tudattal is párosult. A magyarországi szlovák evangélikusság ugyanis a 16. század vége óta önálló egyházi – cseh liturgikus – nyelvet használt, s ez elkülönítette a vele több helyen együtt élő protestáns-lutheránus németsegtől is. Közösségi – s ezáltal etnikai – tudatát is, kohézióját tovább erősítette, hogy a 17. század folyamán később, a magyarországi szlovák nyelvszigetek lakosságának zömét adó közép-szlovák területeken a protestáns egyház olyan iskolarendszert épített ki, amely már az alsó néprétegek művelődését kívánta szolgálni. A már eredeti lakóhelyen kialakult művelődési

és közösségerősítő és közösségösszetartó igényt látszik igazolni az a tény is, hogy az evangélikus szlovákok közvetlenül a letelepedés után, ahol elsősorban a lét alapjait kellett megteremteniük, megépítették első közintézményeiket: a templomot és az iskolát, hogy a legnagyobb létbizonytalanság közepette is biztosítani kívánták gyermekeik elemi iskoláztatását. Ennek a mélyen a múltba belenyúló művelődési igénynek köszönhető részben az is, hogy elsősorban az evangélikus szlovák közösségeken belül épültek ki az anyanyelvi kultúrát közvetítő polgári intézmények a 19–20. század fordulóján, és – bár ez talán kissé történeti paradoxonnak tűnik –, hogy 1945 után a kitágult művelődési igények éppen ezekről a településekről szívták el a fiatal generációt.

Természetesen ezek a 17–18. századi, protestáns hitből, tudatból táplálkozó kohéziós erők később gyengülni, majd bomlani kezdtek. Okait az evangélikus szlovák lakosságban a 19. század folyamán végbement társadalmi tagolódásban, az evangélikus iskolarendszert többször elérő formai és tartalmi válságaiban, továbbá a magyarországi nemzetiségi politika magyarosító művelődési törekvéseiben stb. kell keresni. Ezek a válságok az etnikai – protestáns – tudati összetevőknél gyakran az etnikus tartalmat kezdték gyengíteni, s a közösségi kohéziót a legtöbbször már csak a protestáns–lutheránus tudat tartotta fenn.⁷

A magyarországi szlovákok nemzetiségi tudati állapota napjainkban is több megnyilvánulási-megjelenési formában él: ilyen a származástudat, nyelvi viselkedés s ilyenek az azonosságtudat elemei, az állampolgári magatartás és az etnikum összefüggései, ami pl. leginkább a népszámlálási, bevallási adatokban megnyilvánuló magatartásokban tükröződik stb.

A szlovákok ellentmondásos nemzetiségtudatát nagyon sokszor gyenge származástudatukkal is magyarázták. Igaz, ennek látszólagos hiánya, labilis volta – még a nagyobb nyelvszigeteken is – gyakran indokolta is ezt a feltételezést (Krupa 1985).

A származástudat jellemzésénél meg szoktak feledkezni arról, hogy ez kettős tartalmú: egyrészt tartalmazza az etnikai származás tudatát (itt a szlovák származás tudatát), másrészt a földrajzi elszármazás tudatát, az ősök szülőföldjének számontartását. A magyarországi szlovákoknál még napjainkban is él a szlovák származás tudata – néhány zempléni (hegyközi) szlovák település kivételével minden településen –, még a nyel-

7 Ilyen erős luteránus közösségi tudata van Kiskőrös szlovákságának; végül ez is szerepet játszott abban, hogy a közösség részben megőrizte etnikai jellegét is.

vileg és kulturálisan elmagyarosodott generációk körében is, s az etnikai identitás legerősebb láncszemét alkotja. A származástudatnak a másik tartalmi része, tehát a geográfiai elem, az ősök hajdani szülőföldjének emléke, amelyben közvetlenül vagy csak közvetve az etnikai származás tudata is tükröződhet, az előzőnél jóval gyengébb, bizonytalanabb. S ennek több oka is van. Még a viszonylag nagyobb és kompaktabb nyelvszigeteken is eléggé általánosan előforduló jelenség, hogy az ott lakók nem ismerik, hogy ősük pontosan hogyan is kerültek mai lakóhelyükre. A legtöbb helyen a népi emlékezet alig-alig őrzött meg valamit az elődök eredeti származáshelyéről, máskor pedig a hagyomány nem mindig felel meg a valóságos tényeknek. Az ilyen hamis tudati megnyilvánulásnak tartható vélemények kiindulópontul szolgálhatnak a kutatás számára is. Így pl. Tótkomlóson a lakosság egy része úgy tudja, hogy ők nem az északi szlovák megyékből, hanem Délvidékről, a Vajdaságból kerültek Tótkomlóra. A közelmúltban helytörténeti kutatások derítették fényt arra, hogy a folyamat valójában fordított volt. Tótkomlósról alapították az egyik vajdasági szlovákok lakta falut, s ez a tény kerülhetett – torzítva – a tótkomlósiak hagyományába (Hegedűs 1986: 451–466). Hasonló ellentmondás hordozója a miskeiek (Bács-Kiskun megye) származástudata is: a falu szlovák lakosai magyar származásúaknak tartják magukat, akiknek ősai a török elől menekültek északra a szlovákok közé, ott elszlovákosodtak, s így tértek már vissza a 18. században Miskére (Manga 1963).

Annak okát, hogy a nyelvszigeteinken a lakosság származáshelyét illetően mind a korábbi kutatások során, mind pedig napjainkban csak kevés információt sikerült szerezni, abban kell keresnünk, hogy a lakosság nem az eredeti lakóhelyéről került végleges letelepedési helyére. Ugyanis a végleges letelepedést évtizedig tartó vándorlás előzte meg, hosszabb-rövidebb ideig tartó ideiglenes megtelepedésekkel. Több településen azután a származásukat gyakran már csak ezekhez a közties ideiglenes letelepedési helyekhez kötik. Pl. néhány idős tótkomlósi emlékezetében származáshelyként már a múlt század végén is csak a tótkomlósi megtelepedést megelőző közvetlen letelepedési helyük, Békésszentandrás él (Gajdács 1896), az egyes nyíregyházi családoknál pedig a szarvasi és a békéscsabai származás (Végh 1972: 191).

E tudati mechanizmusokra világít rá az a példa is, amellyel a Pusztatottlakára, a román lakosság közé századunk húszas éveiben letelepedett békéscsabai szlovákoknál találkoztunk, hiszen származási bölcsőjüknek kizárólag Békéscsabát tekintik.

A magyarországi szlovákok etnikai származástudatához, illetve részben azonosságtudatához kapcsolódik magának az etnikum nevének a kérdése, a „tót”, „szlovák” elnevezés problémája is. Részben a közvéleményben, részben a szakirodalomban is az a nézet alakult ki, hogy a „tót” elnevezés elsősorban az északi szlovák etnikumtól való különállás kifejezője, s ezt a nyelvszigeti szlovákság önértékelő, önbesoroló értékítélete nemegyszer alátámasztotta. A kutatók által – magyar nyelven – fölített kérdésre: szlováknak tartják-e magukat, a sztereotip válasz rendszerint így hangzott és ma is így hangzik: „Mi nem vagyunk szlovákok, mi tótok vagyunk”.⁸ A tót népnév azonban nem a „szlovák” megnevezés ellenpólusaként született. Ez az elnevezés mind a magyar politikai, társadalomtudományi irodalomban, mind pedig a szlovák értelmiség magyar nyelvű írásaiban, megnyilatkozásokban már a 18. század végétől a szlovák nép (nemzet) elnevezését szolgálta. A tót elnevezés a 19. század legvégén s a 20. század elején a szlovák nemzeti mozgalom számára – részben – pejoratív töltést kapott, ezért Csehszlovákia megalakulása után Szlovákiában a magyar nyelvű megnyilatkozásokban is a „tót” helyére a „szlovák” elnevezés került. S ezt a szlovákiai szlovákokra vonatkoztatva a magyarországi nyelvhasználat is átvette – bár használata nem volt következetes –, de a magyarországi szlovákokat hivatalosan 1945-ig „tótoknak” nevezték, s ez a fogalom élt tovább a nyelvszigetek közösségeiben is, kizárólag magyar nyelvű közlésekben, kommunikációkban. Szlovácul azonban szlovákoknak (Slováci) nevezték és nevezik magukat, és sosem vagy csak igen ritkán hangzik el „My sme Tóti” (‘tótok vagyunk’) (Markuš 1977, 1986).

A „Slovák”, „Slováci” népnév tehát a „tót”, „tótok” elnevezés szlovák nyelvű változataként etnikai hovatartozást kifejező fogalomként helyezkedik el a hazai szlovákok tudatában. S e két fogalmat párhuzamosan használják s szervesen együvé tartozónak tekintik.

Közben azonban a hivatalos magyar nyelvhasználat nálunk is átvette a hazai szlovákokkal kapcsolatban a „szlovák” megnevezést, sőt azt pontosítva a „magyarországi szlovák” fogalmát is bevezették és használják. Ám szlovák közösségeink mindennapi magyar nyelvhasználatában a „szlovák”, még inkább a „magyarországi szlovák” elnevezéseket nemigen vették át, s a közösségek és az egyének etnikai hovatartozásukat még napjainkban is a „tót vagyok”, „tótok vagyunk” közlési formákkal

8 Az objektivitáshoz tartozik, hogy a legutóbbi években ritkábban az is előfordul, hogy a szlovák paraszti közösségekben magyarul is nem tótoknak, hanem szlovákoknak nevezik magukat.

vállalják. Még annak a generációnak tagjai is, akik 1945 után nőttek fel. A hazai szlovákságnak csak eléggé szűk rétege alkalmazza a Magyarországon hivatalosan most már több mint négy évtizede használt „szlovák” népvetet. S nincs egyértelmű, világos magyarázatunk arra, miért e következetes ragaszkodás a „tót” népnévhez. Bizonyos, hogy használatában a hagyomány kontinuitásának megtartó erejét kell látnunk, amely ebben a formában a magyar társadalomhoz tartozás kifejezője is. S az új, a „szlovák” elnevezés átvételében talán éppen e hagyomány megszakítását éreznék. Valószínűleg hasonló pszichikai-magatartásbeli tényező hatása érvényesül itt is, mint a szlovák irodalmi nyelvvel, a szlovák magas kultúrával szemben megnyilvánuló ambivalens viszony esetében is. Itt a hol negatív, hol pedig – ritkábban – pozitív viselkedés olyan értékorientációt jelez, mely szerint a közösség nemzetiségi mivoltát, illetve a szlovák kultúra és a nemzetiségi lét új tartalmi megjelenési formáit legtöbbször nem tudja összehangolni az osztársadalmi értékekkel, s így nem képes azokat nagyon gyakran vállalni sem.

A magyarországi szlovákok közösségi (etnikai) tudatát legtöbbször egy település közösségéhez kötik. E tudati jelenség azonban ennél szélesebb s főleg vonalaiban földrajzilag meghatározható területhez is kapcsolódik, s oly módon etnikai színezetű, hogy a szlovákság létét, annak tudatosítását fejezi ki. Ez a regionális etnikai (szlovák) tudat több szlovák nyelvszigeten is megfigyelhető, de elsősorban a Pilis hegységi, a Nógrád megyei és a békési szlovákságra jellemző. Lényege az, hogy egy adott régióon belül az egyes közösségek, települések ismerik egymást, tudják azt, mely településeken élnek közvetlen vagy akár távolabbi környezetükben szlovákok, s számon tartják azt is, hogy az egyik falu szlovák nyelven miben különbözik a másiktól. Az etnikai regionális tudat kialakulását, fenntartását gazdasági, egyházi és kölcsönös kulturális kapcsolatok is erősítették (Divičanová 2007).

A nemzetiségi tudat összetevőiből, megjelenési formáiból még kétfőre, a nyelvi tudatra, illetve a népszámlálási, statisztikai, demográfiai adatokra utalnék. Az utóbbiakra kizárólag abból a szempontból, hogy a statisztikai adatok miképpen válnak az etnikai magatartás, illetve kulturális értékorientáció mutatóivá. A nyelvi-tudati, nyelvi viselkedési formák jelentős szerepet kapnak a kultúra–nyelv–közösség kapcsolatrendszérének vizsgálatában. Ez esetben csupán egyetlen aspektusra, a nyelvi magatartásra, illetve e magatartás egyik negatív megjelenési formájára

utalnék; ez pedig a nyelvi elértéktelenedés folyamata, az anyanyelvi értékek tudati zavara.

Azért emeljük ki éppen ezt, mert a nyelvben bekövetkezett negatív változások erős kölcsönhatásban állnak a nemzetiségi tudat módosulásaival.

A magyarországi szlovák nyelvszigeteken az anyanyelvi értékzavarokra leggyakrabban a közösség, az egyén sztereotip szabadkozása utal, amellyel nem elégségesnek, nem megfelelő szintűnek tartják saját maguk szlovák (anya)nyelvi tudását. Ezzel az ítélettel mind a szlovák, mind a magyar nyelvű megnyilatkozásokban egyaránt találkozhatunk, sőt a szlovák nyelvűekben gyakrabban. Ezek a közlések azonban, jellemző módon, mindig a közösségbe kívülről érkezett személynek szólnak, az ő jelenlétében hangzanak el. Azaz jellegzetesen kifelé irányuló értékítélet. Így a szlovákul beszélő látogató vagy kutató gyakran hallhatja „mi hát l'en tak rosprávráme” (mi hát csak úgy beszélünk), „fele magyar, fele tót” – „mi nem szlovákul, mi tótul beszélünk”, „mi l'en tak po trpácki”, „mi hát ňerosprávráme po slovenski, l'en tak trepeme”, „aňi po slovenski, aňi po maďarski” (se szlovákul, se magyarul) stb.

Ma még nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy a nyelvszigeteken a nyelvi önértékelésnek, megítélésnek e negatív formái mikor alakultak ki, s mikor váltak a fent idézett közlések, megnyilatkozások általánosan elterjedt formává. A folyamat gyökereit azért nehezebb felfedni, mivel a 19. század derekán megjelenő ellentmondásos vélemények ellenére a szlovák nyelvről még mindig jóval több pozitív értékítélettel találkozunk, s a szlovák nyelvszigetek közösségi-nyelvi tudatát, viselkedését a publikált írásos dokumentumokban még 1910 táján is kedvezőnek ítélik meg. Ekkor még a közösség és a szlovák nyelv harmonikus kapcsolatát emelik ki, a magyar környezetre is nemegyszer pozitívan kisugárzó hatását (Eötvös 1909).

Feltételezéseink szerint a negatív nyelvi értékrend a szlovák nyelvszigeteken a két világháború közötti időszakban erősödhetett fel, bár a „szabadkozás”-magatartás az utóbbi öt évtizedben vált általánossá, amikor a közösség egyre többször került szembe a szlovák irodalmi nyelvvel, s a nyelv modern intézményesített formáival. Mindezt pedig már akkor élte meg, mikor saját helyi nyelve a legtipikusabb diglosszia stádiumában volt; akkor, amikor a szlovák nyelv – kevés kivételtől eltekintve – a társadalmi léttől teljesen elszigetelten a közösség, a család és az egyén legfelsőbb ügyét, a közösség külső kapcsolataira ki nem vetíthető kommuniká-

cióját szolgálta (Győri–Nagy 1987: 543–570, Uhrin–Zsilák 2008). Ebben a visszafejlődési stádiumban, ilyen modellben néhány kisebb közösségnél vagy egy nagyobb szlovák közösség egyes rétegeinél él még ma is a helyi nyelvjárás, oly módon, hogy sem a hat évtizedes szlovák irodalmi nyelvi oktatás, sem pedig az anyanyelvi művelődés más formái ezt a hátrányos nyelvi kommunikációs modellt nem tudták megváltoztatni.⁹

A magyarországi szlovákok körében nem vizsgáltuk még azt a folyamatot, hogy mennyire járulhatott az anyanyelv értékvesztéséhez a magyar nyelv elsajátítása, illetve az elsajátításáért kifejtett törekvések, illetve ezek következménye, a kétnyelvűség állapota.

A magyarországi szlovákok esetében a kétnyelvűség külön is figyelmet érdemel. Két aspektusból is. Kétnyelvűségük egyrészt „történeti kérdés”, hiszen a magyar nyelvvel – a kultúrához hasonlóan – már egy részük jóval a letelepedés előtt a hétköznapi életben is kapcsolatba került, s el is sajátította azt. A nyelvi kontaktusokat részben a belső gazdasági kapcsolatok, részben pedig a mindennapi együttélés természetessé tették. Így pl. a török uralom idején nagyobb tömegű magyarságnak az északi megyékben való letelepedése, kettős nyelvű nemesi udvarházak léte ezen a tájon s a társadalmi élet más formái: a német–magyar–szlovák lakosság városi együttélése, a nyelvhatár mentén a végvári katonaság életvitele vagy akár a szlovák aratómunkások Alföldre járása. Ezért azután a török uralom megszűnésével vándorolni kezdő, letelepedési helyet kereső szlovákság többnyire már kétnyelvűnek számított, s ezt pontosan érzékelteti Bél Mátyásnak az 1730-as években leírt jellemzése: „S mivel több helyen a magyarokkal elvegyülten élnek, vegyes házasságot is kötnek, s a gyermekeiket mindkét nyelvhez hozzászoktatják. Emiatt néha a magyarok, néha a szlávok (szlovákok) elfelejtik a saját nyelvüket, azon társalognak, amelyik erőteljesebben érvényesül” (Bél 1977). Több mint egy évszázad múlva Fényes Elek *Magyarország geographiai szótárában* (1851) elsősorban a magyarországi szlovák nyelvszigetek lakosságának jó magyar nyelvtudását dicséri (hasonlóképpen – de jóval kevesebb településnél – nyilatkozik a hazai német falvak lakosságáról is), s adatai szerint több településen már inkább a magyar nyelvet használják (Fényes 1867).

9 Arra, hogy a hat évtizede oktatott szlovák irodalmi nyelvet a szlovák közösségek miért nem fogadták be, s miért nem gazdagította tájnyelvüket, talán alapos pszicholingvisztikai kutatások tudnának választ adni.

Mégis úgy tűnik, hogy Bél Mátyás és Fényes Elek megfigyelései nem egy általános, valamennyi szlovák településre jellemző képet rögzítenek. Az bizonyos, hogy a nyelvszigeti szlovákok közt figyelemre méltó kétnyelvűséggel is számolnunk kell a 18–19. században is. Ugyanakkor akár az egykorú dokumentumok, akár az a nyelvi állapot, amely a szlovák közösségekben a közelmúltig fennállt, azt jelzik, hogy a kétnyelvűség nem volt mindenütt és minden társadalmi rétegre jellemző. Erre csupán néhány, modellértékűnek tartott példát említenék. 1848-ban Békéscsabára szlovákul tudó honvédtiszteket kérnek, hogy megfelelő kapcsolatot tudjanak teremteni az önkéntesekkel (Virágh 1968). 1861-ben a pitvarosi szlovákok szlovák nyelven elhangzó kortesbeszédhez ragaszkodnának, mivel a hallgatóság többsége nem érti a magyar nyelvű választási politikai beszédet, de hasonló nyelvi állapotról a népi próza különböző műfajai, főként az anekdoták is vallanak (*Černokňažník*, szlovák satirikus lap, 1861). Példákat évtizedekre bontva idézhetnénk, hiszen pl. az 1960-as évek első felében még több szlovák településen, főként az idősebb és középkorú asszonyok és az iskolába még nem járó gyermekek alig vagy egyáltalán nem tudtak magyarul.

A Fényes által kiemelt szlovák településeken domináns magyar nyelvű kommunikáció a hazai szlovák közösségek körében kb. 1965 és 1975 között vált – most már minden település vonatkozásában – általánossá, mégpedig oly módon, hogy a magyar nyelv társadalmi szerepe intézményi kereteken kívül is felerősödött, s a szlovák nyelv közösségi szinten a fent bemutatott hátrányos funkcióban maradt fenn, még annak ellenére is, hogy az utóbbi három évtizedben több településen is az intézményekben a szlovák nyelv társadalmi szerepe újra érvényesülni kezdett. (A családi nyelvvesztésről, a szlovák nyelv intézményi szerepéről: Uhrin 2004.)

A magyarországi nemzetiségi lakosságra vonatkozó történeti-statisztikai és demográfiai adatok azt mutatják, hogy 1880 után a magyarországi nemzetiségi lakosság között legnagyobb mértékben a szlovák nyelvszigetek lakossága csökkent. A csökkenés intenzitása tíz-húsz éves periódusonként fel is erősödik, arányai egyre kedvezőtlenebbekké válnak. Így pl. 1880 és 1930 között, ötven év alatt, a mai Magyarország területén élő szlovákok száma 213 249-ről 104 819-re, tehát több mint 50%-al csökkent: 1930 és 1941 között, egy évtized alatt 104 819-ről 74 000-re, s ez a 29,3%-os csökkenési arány a folyamat felgyorsulására mutat. Ez a negatív tendencia – az

1960-as népszámlálást kivéve – jellemzi az 1945 utáni népszámlálások nemzetiségi adatait is. (Gyivicsán 2004 – a statisztikai adatok feldolgozása erre a tanulmányra támaszkodik. A békés megyei szlovákok demográfiai adatainak részletes feldolgozása: Palyusik 2004.)

A csökkenő tendenciájú számadatok „demográfiai struktúrája” még további, főként a nemzetiségi nyelv és kultúra létét, jövőjét negatívan érintő változásokat mutat. Így pl. az 1970-es népszámlálási adatok alapján a szlovákok körében az országos átlagnál jóval kedvezőtlenebbül alakult az egyes korosztályok száma és aránya. Az idős generációk túlságosan nagy számához viszonyítva igen alacsony a fiatal generációkhoz tartozók száma, tehát azoké, akiknek tovább kellene vinniük, megőrizniük s később átadniuk közösségük kultúráját és nyelvét.

Ha az 1880 után figyelemmel kísérhető kedvezőtlen statisztikai változások adatait az egyes nyelvszigetekre és településekre lebontva vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a csökkenési folyamatok nagyon eltérő módon mentek végbe, s a túlságosan kedvezőtlen „összesített adatokat és arányokat” végül is a végletes helyzetek adták legtöbbször. Ugyanis amíg már 1900-ig is vannak olyan települések, ahol az addigi szlovák lakosságból a statisztika szerint alig maradt szlovák anyanyelvű lakos, addig a dél-alföldi mezővárosokban, de a többi településen is, a szlovák anyanyelvűek eléri a 90–95%-ot. S még a jelenben is vannak olyan települések, ahol a legutóbbi két népszámláláskor is a lakosság 50–60%-a a szlovák nyelvet vallotta anyanyelvének, illetve megközelítően objektivitást tükröző számarányban vállalja nemzetiségi mivoltát ott, ahol nagyobb számú odatelepített szlovákiai magyarokkal él együtt.

A legtöbb szlovák településen 1910-től kezdődik meg a szlovákok rohamos és gyakran szélsőséges csökkenése. A nemzetiségi számarányok legszélsőségesebb változását a már többször említett Nyíregyháza adatai mutatják, ahol már az 1880-as népszámlálási adatok is eleve elfogadhatatlan állapotot rögzítenek. Nyíregyházán 1880 és 1920 között így alakult a szlovák anyanyelvűek száma: 1880: 9211; 1890: 4184; 1900: 940; 1910: 405; 1920: 206 (*Statisztikai Szemle* 1924). Ha ezeknek az adatoknak a birtokában abból a feltételezésből indulnánk ki, hogy a nyelvi asszimiláció egy nemzedékváltásnál hirtelen bekövetkezhet, a nyíregyházi adatok ilyen esetben is abszurd számadatoknak tűnnek. Ezek a számok elsősorban a társadalmi és kulturális értékváltozásoknak a mutatói, annak az állapotnak, amelyben az egyén vagy az egész közösség már nem vállalja (mert nincs miért), vagy nem is vállalhatja nemzetiségét, még

nyelvi, tehát elsősorban kulturális szinten sem. S ennek elsődleges oka a sajátos magyarországi viszonyokban rejlik. Ugyanis főként a 19–20. század fordulójától Magyarországon az elvárt társadalmi normák alapján a nyelvi viselkedés is a politikai-társadalmi magatartás, az állampolgári hovatartozás kifejezője lett.

A bemutatott múlt és közelmúlt öröksége még napjainkban is mozgatja, alakítja a magyarországi szlovákok társadalmi szerepét, valamint a nemzeti identitás és a nemzetiségi lét vállalását. Ezt a magyarországi szlovákok körében végzett szociológiai és szociolingvisztikai kutatások eredményei is alátámasztják (Homišínová 2003, 2008, Uhrin–Zsilák 2008).

Szakirodalom

ARATÓ Endre

1960 *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790–1848 I.* Budapest

BÁCSKAI Vera – NAGY Lajos

1978 Piackörzetek a XIX. század eleji Magyarországon. *Ethnographia* (2) 217–230.

BÁCSKAI Vera

1988 *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején.* Budapest

BARTA István

1964 *Sťahovanie poddaných zo západného Slovenska v rokoch 1834–1835.* (A jobbágyok Nyugat-Szlovákiából történő vándorlása, 1834–1835.) *Historické štúdie* 15. 29–63

BÉL Mátyás

1977 *Pest megyéről.* Szentendre

BELUSZKY Pál

1966 Az alföldi városias jellegű települések központi szerepköre. *Földrajzi Közlemények* 329–346.

1973 A településosztályozás néhány elvi-módszertani szempontja. *Földrajzi Értesítő* 453–466.

BOAS, Franz

1975 *Népek, nyelvek, kultúrák. Válogatott írások.* Budapest

CSERVENYÁK László

1987 Az újjátelepítéstől 1848-ig. In: *Nyíregyháza története*. Nyíregyháza, 59–101.

DEDINSZKY Gyula

1944 *Mi van a víz színe alatt?* (A Nyíregyházi Luther Szövetség Kiadványai, 6.) Nyíregyháza

1970 *Békéscsaba nemzetiségi története*. Az 1970-ben meghirdetett helytörténeti pályázatra benyújtott dolgozat, Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum. Kézirat

1974 *A kiskőrösi jobbágyság végrendeletei az 1782–1811. években*. Városi Könyvtár, Kiskőrös, Kézirat

1986 *Szól a harang. Néprajzi tanulmányok*. (Új Auróra Füzetek.) Békéscsaba

EÖTVÖS Károly

1909 *A Bakony* I–II. Budapest

ERDEI Ferenc

1961 Az alföldi mezővárosok városfejlesztési problémái. *Földrajzi Közlemények* (3) 201–221.

1977 *Futóhomok*. Budapest

é. n. *Magyar falu*. Athenaeum, Budapest

é. n. *Magyar tanyák*. Athenaeum, Budapest

é. n. *Magyar város*. Athenaeum, Budapest

FÉNYES Elek

1851 *Magyarország geográfiai szótára*. I–II. Pest

1867 *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*. Pest

FÜGEDI Erik

1966 Agrárjellegű szlovák település a török alól felszabadult területen. *Agrártörténeti Szemle* (8) 313–331.

1975 *Das mittelalterliche Königreich Ungarn als Gastland*. In: *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*. Sigmaringen, 471–507.

GAJDÁCS Pál

1896 *Tótkomlós története*. Gyoma

GREGOR Ferenc

1975 *Der slowakische Dialekt von Pilisszántó*. Budapest

GYIVICSÁN Anna/DIVIČANOVÁ, Anna

1987 Kontaktové zóny slovenského obyvateľstva s mestským prostredím. (A magyarországi szlovákok kapcsolatai a városokkal a századfordulón.) *Slovenský národopis* (2–3) 443–456.

1988 Opustiť rodný dom a zostať Slovák. (Sociologický výskum v kruhu Komlóšanov žijúcich v Budapešti – Szociológiai felmérés a Budapesten élő tótkomlósiakról) In: *Sme*. Literárny a kultúrno-spoločenský časopis. Budapest, 99 – 109.

1994 A magyarországi szlovákság számadatok tükrében. In: *Magyarországi nemzetiségek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája*. KSH, Budapest, 301–314.

1996 Etnokulturális változások Tótkomlóson. In: SZINCSEK Gy. (szerk.): *Tótkomlós néprajza*. Tótkomlós–Gyula, 379–395.

2007 „Békésski Slovanné“, Pilišania, Tirpáci. Varianty regionálnej a lokálnej identity. In: ŠUTAJ, Štefan –SZARKA, László (ed.): *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18–20. storočia* – Regionális és nemzeti identitásformák a 18–20. századi magyar és szlovák történelemben. Prešov, 104–109.

GYŐRI-NAGY Sándor

1987 A kétnyelvűség-dinamika. Felsőszölnökön (Horní-Senik) In: *Magyarok és szlovének* I. 543.

HÁRSFALVI Péter

1982 Az önkormányzat Nyíregyházán a 18–19. században. Budapest

HEGEDŰS Antal

1986 Tótújkomlós a Bánságban, 1782–1788. *Békési Élet* (4) 451–466.

HOMIŠINOVÁ, Mária

2003 *Slovenská inteligencia v Maďarsku v zrkadle sociologického výskumu*. (Szlovák értelmiség Magyarországon szociológiai kutatások tükrében.) Szerkesztette Ján CHLEBNICKÝ. Békésska Čaba

2008 *Identitás – nyelvhasználat – asszimiláció. Etnikai folyamatok magyarországi kisebbségi családokban*. MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat, Budapest

JANECSKÓ János

1975 Slovenské svadobné zvyky v Čanádalberte (A csanádalberti szlovák lakodalmi szokások.) *Národopis Slovákov v Maďarsku* (továbbiakban *NárSvM*), 89–116.

KEMÉNY G. Gábor

1952 *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. I. 1867–1892. Budapest

KOVAČEVIČOVÁ, Soňa

1976 Az archaizmusok és az új formák funkciói a békéscsabai szlovákok viseletében. In: *Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató konferenciája* (Bl.) 50–58; A tanulmány szlovák változata *NárSvM* 7. (1988).

KRUPA András

1985 Néprajzi csoport-e a délkelet-alföldi szlovákság? *Békési Élet* (3) 227–293.

MANGA János

1973 Magyarországi szlovákok. In: *Népi kultúra – Népi társadalom* 7. 211–249.

MÁRKUS Mihály/MARKUŠ, Michal

1977 A tírják etnikai csoport kialakulása. In: *Nyíregyházi szlovák („tírják”) nyelvjárási és néprajzi emlékek* I. 109–171.

1986 Chotárne, rodinné mená a prezývky v Sámsonháze. (Sámsonháza határ-, családi és ragadványnevei.) *NárSvM* (6) 155–182.

NÉMETH Zoltán

1987 Testamentumok, osztályos egyezségek Nyíregyházán, 1759–1792. *Szabolcs–Szatmár megyei Levéltár Közleményei*. Nyíregyháza

PAPUČEK, Gregor

2000 *Kultúrne inštitúcie v Mlynkoch*. (Kulturális intézmények Pilisszentkeresztben.) Szakdolgozat, ELTE, Szlav Filológiai Tanszék

2000 *Mlynky a okolie*. (Pilisszentkereszt és környéke). Budapest–Mlynky

PALYUSIK Mátyásné

2004 A szlovák népesség főbb demográfiai jellemzői. In: ANDÓ György – SZŰCS Anna – VÉGH Zoltán (szerk.): *A szlovák népesség főbb demográfiai jellemzői*. Békés megye. KSH, Békéscsaba, 22–46.

PETROV, Alexej

1928 *Príspevky k historické demografii Slovenska XVIII. a XIX. stoloť*. (Adatok Szlovákia történeti demográfiájához a 18–19. században.) Praha

SINKOVICSNÉ KALINA Julianna

1958 *Rákoskeresztúr*. Budapest

SIRÁCKY, Ján

1966 *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem*. (A szlovákok letelepedése a Dél-Alföldre.) Bratislava

1982 Tótkomlós 1918 előtti nemzetiségi, kulturális és társadalmi mozgalmainak történetéhez. *Békési Élet* (1) 3–17.

SZILÁGYI Miklós

1973 Mezővárosi közösség és néphagyomány. In: *Mezőberény története* II. Mezőberény, 179–225.

TÁBORI György

1973 A mezőberényi szlovákok népszokásai. In: *Mezőberény története II.* Mezőberény, 391–407.

TAKÁCS Péter

1987 A polgárosadás útján 1848–1918. In: *Nyíregyháza története.* Nyíregyháza, 103–164

VÉGH Antal

1972 *Erdőháton, Nyíren.* Budapest

VIRÁGH Ferenc

1968 *A Békés megyei agrárproletáriátus és szegényparaszság köri-egyleti életéről, művelődéséről (1934–1944).* Békéscsaba

WEBER–KELLERMANN, Ingeborg

1958 A magyarországi németek néprajzi vizsgálatainak kérdéséhez. *Néprajzi Értesítő* 29–36.

ZÓLYOMI József

1975 Adatok Nógrád megye parasztságának XVIII–XIX. századi történetéhez. In: *Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve*, 21 (500) 61–78.

1984 A Nógrád megyei szlovákok történelmi hagyományai, sajátosságai a kutatások tükrében. In: *Magyarországi Nemzetiségi Kutatások.* Budapest, 122–134.

ZUMTHOR, Paul

1985 *Hollandia hétköznapijai Rembrandt korában.* Budapest

ZSILINSZKY Mihály/ŽILINSKY, Michal

1872 *Dějepis městečka Sarvaš a opis nynějších jeho poměrů.* (Szarvas kisváros története és jelenlegi helyzetének, viszonyainak leírása.) Pešť

1872 *Szarvas város történetének és jelen viszonyainak leírása.* Pest

UHRIN Erzsébet/ UHRINOVÁ, Alžbeta

2004 Alžbeta Uhrinová: *Používanie materinského jazyka v kruhu békešćabianskej slovenskej inteligencie – Uhrin Erzsébet: A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználata.* 215– 282.

UHRIN Erzsébet – ZSILÁK Mária/UHRINOVÁ, Alžbeta – ŽILÁKOVÁ, Mária (szerk.)

2008 *Slovenský jazyk v Maďarsku – A szlovák nyelv Magyarországon.* I–II. Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku–Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békešská Čaba–Békéscsaba

Mária HOMIŠINOVÁ

A magyarországi szlovákok. A szociális és etnikai identitás konstrukciójának elméleti és empirikus elemzése

Bevezetés

A 20. század 80-as éveinek végén és a 90-es években lezajlott, a társadalom életének valamennyi területére kiterjedő demokratizálódással együtt járó társadalmi folyamatok nyomán a közép- és kelet-európai többnemzetiségű államokban élő kisebbségi etnikai közösségekben etnikai öntudatosodásukat jelző kezdeményezések indultak. Ezek közé tartoztak például az etnikai kisebbségek társadalmi-politikai és jogi helyzetének megváltoztatását célzó törekvések, a saját etnikai identitás újrakonstruálása, az etnokulturális társadalom korábbi fejlődésének átértékelése, a többségi és a kisebbségi társadalom közötti interetnikus viszonytal kapcsolatos problémák kezelése, s nem utolsósorban az, hogy a figyelem egyre inkább a kisebbségi közösségek jövőjére és fejlődési perspektíváira összpontosult.

A világháborúkat követő hatalmi-politikai változások következtében a többnemzetiségű államalakulatban kisebbségi helyzetbe került nemzetiségek számára ezek a változások azt is jelentették, hogy e kisebbségek a más államban élő anyanemzettel fenntartott kapcsolatukban a minőségi váltás lehetőségét keresték. Ezzel párhuzamosan változott az anyanemzetek viszonya a nemzeti társadalmon kívül élő nemzetrészeik iránt is.

Mindezek a tények indokolták annak szükségességét, hogy az etnicitás jelenségét mélyebb elemzésnek vessük alá, és pedig különböző társadalomtudományi diszciplínák aspektusából (szociológia, szoci-

álpszichológia, néprajz, történettudomány, kulturális antropológia stb.) Kétségtelen tény ugyanis, hogy az etnikai identitás állapota – legyen szó egyénről vagy csoportról – az etnikai közösség megmaradása és további fejlődése szempontjából meghatározó. Ez a tény különös jelentőségre tesz szert a kisebbségi közösségek esetében.

1990 óta tehát Kelet-Közép-Európában egész sor etnikai célzatú, az alábbi témák vizsgálatára irányuló kutatásnak vagyunk a tanúi: az etnikai közösségek helyzetének, valamint egyéb perspektíváknak (mind a többség, mind a kisebbség viszonyában) processzuális szempontú megragadása, a nemzetiségileg meghatározott tevékenységek konkrét megjelenési formái, az interetnikus kapcsolatok jellege, az etnicitás kategóriájának mint olyannak a vizsgálata (az etnikai identitás attribútumainak meghatározása és pontosítása, az etnikai identitás vizsgálata, különféle identifikáló eljárások segítségével történő igazolása, az etnikai identitás állapotát meghatározó etnikai tényezők feltárása) stb. A vázolt kontextusban kétségtelenül nagy jelentőségre tett szert az etnikai identitásnak olyan vizsgálata, amely során a kisebbséghez tartozó személy egyéni identifikációját (személyes meggyőződését) és a csoporttal való azonosulását kölcsönös összefüggésükben közelítjük meg. Az ilyen célzatú kutatás egyrészt hozzájárul, hogy feltárjuk azokat a mechanizmusokat, amelyek révén a kisebbséghez tartozó személy etnikai azonosságtudata konstruálódik, fennmarad és reprodukálódik. Másrészt viszont jelentősége van a csoport, azaz a kisebbségi közösség jellemzése szempontjából is, amely lehetővé teszi, hogy következtetéseket vonjunk le az adott kisebbségnek a társadalomban elfoglalt helyével, fejlődési perspektívaival, az interperszonális és intézményes kapcsolatok szintjével kapcsolatban. Az etnikai identitás két szintje különböző eszközökkel, egész sor eljárás és módszer alkalmazásával vizsgálható.

A magyarországi szlovákok etnikai identitásának vizsgálatára irányuló eddigi kutatásokból hozzáférhető anyagok elemzése azt mutatja, hogy a magyar kutatók részéről az adott terület vonatkozásában csak részleges, kis mértékű, végzett, egyes kiválasztott régiókra, településekre, azok összevetésére, illetőleg a szlovákságon belül bizonyos korcsoportokra fókuszáló kutatások folytak (Gyivicsán 1985, Garami–Szántó 1991, Molnár 1993, Demeter Zayzon 1993, Imre 2000). E kutatások módszertanilag is szűken dimenzionáltak voltak, az etnikai identitás bizonyos részleges aspektusaira irányultak. Említett korlátaik ellenére ezek a vizsgálatok fontos ismereteket eredményeztek, amelyek az adott régió-

ban, városban vagy faluban élő szlovák kisebbségi lakosság etnikai azonosságának állapotára vagy fejlődési irányára engednek utalni. A magyarországi kisebbségekről (beleértve az ott élő szlovákokat is) átfogóbb empirikus ismeretekre csak az utóbbi tíz évben tettünk szert, amikor a magyarországi kutatási terepet szinte elárasztották a Magyar Tudományos Akadémia és a békéscsabai székhelyű Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének etnikai irányultságú kutatási projektjei. Az általuk végzett nemzetiségi tudományos és kutatási projektek eredményeként egész sor kiadvány látott napvilágot.¹

Kétségtelen tény, hogy ha meg akarjuk ismerni a kisebbségekhez tartozó személyek etnikai identitásának jelenlegi állapotát és fejlődési perspektíváit, mélyebb elemzésnek kell alávetnünk az etnicitás jelenségét. Az egyik ilyen megközelítés lehet az etnikai identitás intergenerációs összefüggéseinek a vizsgálata. Többek között ebben az irányban folytak azok a kiterjedt empirikus kutatások, amelyeket a Szlovák Tudományos Akadémia kassai Társadalomtudományi Intézete folytatott szlovákiai és magyarországi etnikai kisebbségek körében. E kutatások módszertani újdonsága volt a szociológiai, szociálpszichológiai és történelmi elemzés eszközeit használó módszertan alkalmazása. A kutatások interdiszciplináris jellege ily módon lehetővé tette, hogy az etnicitást komplex módon, több tudományterület szemszögéből vizsgáljuk meg.

Jelen tanulmány célja, hogy elméleti és empirikus szempontból elemezzük a magyarországi szlovákok szociális és etnikai identitásának konstrukcióját. A történelmi és politikai események következtében a magyarországi szlovákok kisebbségi helyzetbe kerültek, nemzeti államuk (anyaországuk) a közelben található.

1 Az MTA budapesti Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete önálló akadémiai intézetként 2001-ben alakult (korábban az MTA Történettudományi Intézetének osztályaként működött). Az intézet gazdag publikációs tevékenységből a Tér és terep könyvsorozatot említem, melynek keretében a Magyarországon élő kisebbségek etnicitásával és azonosságtudatával kapcsolatos tanulmányokat bemutató négy terjedelmes kiadvány jelent meg (2002, 2004, 2006, 2008).

A Magyarországi Szlovák Kutatóintézet létrehozását a békéscsabai szlovák értelmiség kezdeményezte azzal a céllal, hogy a magyarországi szlovákság múltját és jelenét vizsgálja. Az intézet először a Magyarországi Szlovákok Szövetsége keretében (1948–1990 között neve: Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége) működött, jelenleg fenntartója a budapesti székhelyű Országos Szlovák Önkormányzat. 2001-től Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete néven végzi tevékenységét, s mintegy húszéves fennállása alatt a magyarországi szlováksággal foglalkozó több mint 30 kiadvánnyal büszkélkedhet. Az intézetről bővebben lásd a vusm@globonet.hu honlapot.

Tartalmi szempontból a tanulmány négy tematikai részre tagolódik. Az első részben röviden vázoljuk az etnikai identitás értelmezésének és vizsgálatának fogalmi keretét, a második részben tömören ismertetjük a magyarországi szlovákság történelmi és demográfiai fejlődését, a harmadik részben – az etnikai identitás vizsgálatára irányuló kutatásokból hozzáférhető empirikus adatokra támaszkodva – az etnicitás konstrukciójának és potenciális fejlődésének szempontjából jellemezzük a szlovák kisebbséget. Végül részletesebben bemutatjuk a magyarországi szlovákok szociális identitásának érzékelésével kapcsolatos alapvető kutatási megállapításokat, amelyek megismerése az etnikai folyamatok és jelenségek magyarázata szempontjából fontos.

A szociális és etnikai identitás értelmezése és vizsgálata

Az egyén identitása társadalmilag és kulturálisan determinált jelenség, s az embernek abból a természetes szükségletéből fakad, hogy azonosuljon az őt körülvevő szociális, társadalmi környezettel. Az ember mint társadalmi lény számos szociális csoport tagja, többféle identitással rendelkezik. Egyúttal azonban az ember saját maga egyénileg azonosul valamely csoporttagsággal, és így konstruálja a helyes választással kapcsolatos személyes meggyőződését.

Az identitás kérdésköre – tekintettel tartalmi és jelentésbeli többértelműségére és komplex jellegére – egész sor társadalomtudományi diszciplína érdeklődésének homlokterében áll. A Közép- és Kelet-Európában lezajlott általános társadalmi változásokat követően különböző társadalomtudományok (szociológia, szociálpszichológia, etnológia, kulturális és kognitív antropológia) érdeklődését keltette fel. Az etnikai identitás vizsgálatára irányuló törekvések kapcsán számos olyan akadállyal és nehézséggel találkozunk, amelyek nemcsak e kérdéskör multidimenzionális voltából, hanem éppen a megközelítésmódok interdiszciplináris jellegéből adódnak. A gondot egyrészt az okozza, hogy az identitás konceptuálizálása az egyes társadalomtudományi diszciplínákban nagymértékben differenciált (Hogyan értelmezendő és definiálandó az identitás?) (bővebben lásd pl. Bačová 1990, 1993, 1996a, 1996b, 1997). Másrészt az etnikai identitás vizsgálatához a fogalmak operacionalizációjával kapcsolatos

különböző módszertani megközelítések (Milyen eljárásokkal, módszerekkel vizsgáljuk az etnikai identitást?), egy-egy módszer validitásával, az eljárások produktivitásával összefüggő viták társulnak (bővebben lásd Jakubíková, 1993).

Az identitás összetevőit és aspektusait a legapróbb részletekbe menően a pszichológiai tudományok, főként a szociálpszichológia elemzi. A kérdéssel egész sor pszichológiai iskola foglalkozik (lásd Bačová 1993), ezeket azonban nem egyszer az attól a konkrét szociális, kulturális, politikai és történelmi kontextustól való elszigeteltség jellemzi, amelyben az azonosulási folyamat kialakul, formálódik és változik. Elsősorban demográfiai (népességszám, szerkezet), társadalomföldrajzi (területi elhelyezkedés, települések jellege, a településszerkezet kompaktsága), társadalomgazdasági (végzettség, foglalkozás), kulturális (a hagyományos és a modern kultúra interferenciája), történelmi (a társadalmi, gazdasági és politikai körülmények befolyásolta változások), jogi (az etnikai jogok törvényi garanciái, a kisebbség politikai képviselője) és etnikai tényezők (az együvértartozás átélése, az etnikai tudat szintje, a nyelvi irányultság és a nyelvismeret, etnikai endogámia/heterogámia) hatásáról van szó. A szociálpszichológiai kutatások (de más társadalomtudományi kutatások is) jelenlegi trendje arra törekszik, hogy az elméletalkotásba és a kutatási tervek készítésébe a kontextuális és szituációs változókat is belemontassa.

Az identitás problémakörének vizsgálatakor alkalmazott módszertani megközelítésben jelentős szerepe van a H. Tajfel által kidolgozott (1981) és J. C. Turner (1986) által továbbfejlesztett *szociális identitáselmélet* alkalmazásának (SIT – Social Identity Theory).

A szociális identitáselmélet szerint az én fogalma az alábbiakat tartalmazza:

1. a *személyes (perszonális, individuális) identitás* – ez az embernek a saját egyéni készségeiről, képességeiről, tulajdonságairól vallott meggyőződése;
2. a *szociális identitás (csoportidentitás)* – ezt az egyénnek egy adott csoporttal való azonosulásaként értelmezzük. Az egyén felismeri, hogy adott szociális csoport/csoportok tagja, s tudatosodnak benne a tagsággal együtt járó értékek és emocionális jelentőségük (Tajfel 1981: 255).

Az identitás mindkét szintjére jellemző, hogy egymással kölcsönös összefüggésben és meghatározottságban vannak, ugyanis az embernek az őt körülvevő szociális környezettel való azonosulása nagymértékben segíti az önazonosság kialakulásának folyamatát is. Másképp fogalmaz-

va: az embernek egy adott csoporttal való azonosulása rendszerint önazonosságát is befolyásolja. Másrészt viszont a közös tagság felismerése elengedhetetlen feltétele annak, hogy az egyének csoportként érezzenek és cselekedjenek.

A szociális identitáselmélet alaptétele: az egyénekből erős motiváció él az iránt, hogy magas szintű személyes és csoporttagi önértékelést érjenek el, és ezt meg is tartsák. A szociális identitáselmélet szerint a szociális identitás a csoportos cselekedet alapja (pl. a tagok más csoportok tagjainak értékét csökkentik, saját pozíciójuk javítására törekednek, a saját csoport elhagyása vagy távolságtartás). A viták során felmerült az a kérdés, miként kategorizálják magukat az emberek, így alakult ki a szociális identitáselméleten belül az *önbesorolási elmélet*.

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy az identitás nagyon rugalmas és dinamikus kategória, amelynek inkluzív és egyben exkluzív jellege is van, azaz egyszerre összeköt és szétválaszt, társadalmilag egyesít, egyúttal a mi és az ők csoportja szerint kategorizál. A csoportidentitás alakulásakor nagyon fontos a kategorizáció határainak a kialakítása és megvonása. A határok jelentősége és jellege a történelem folyamán változhat, ebből következik, hogy a személyes és a csoportos identitás is állandó változásban van. F. Barth (1996) szerint a csoportidentitás tartalmilag, azaz az etnikai közösségek jegyeit tekintve eltérő lehet. A valóságban a csoportidentitást nem a tartalom, hanem a csoporttagok által kialakított és fenntartott határok, azaz a saját közösség és a más közösségek közötti különbségek keresése és igazolása alkotja és határozza meg (bővebben lásd Bačová 1996).

A szociális identitáselmélet alkalmazása az etnikai folyamatok és jelenségek magyarázata szempontjából is fontos. Az ember szociális identitásának egyik összetevője az *etnikai identitás mint adott etnikai közösséghez, nemzethez, nemzetiséghez tartozás tudatosítása és átélése konkrét környezetben*, „... mint kulturális (materiális és szellemi), faji, nyelvi és területi tényezőknek, a történelmi sorsközösségnek és a közös származás tudatának interakcióban ható, az ember etnikai tudatát, etnikai identitását és orientációját formáló, kölcsönösen összekapcsolt rendszere” (Maříková–Petrusek–Vodáková 1996: 276). A tulajdonságok összessége, ill. a definícióban szereplő objektív és szubjektív jegyek (összetevők) együttes előfordulása egyrészt egy adott etnikai csoportot egyéb csoportoktól elkülöníti, másrészt viszont a tudatosan átélt önreflexiók folyamatnak, ill. a saját etnikai csoporthoz való viszony reflektálásának az alapját képezi.

Az etnikai identitás fontos dimenziója, hogy nemzedéki reprodukálása nagyrészt a hagyomány elvén történik, ez biztosítja az etnikailag fontos jelenségek stabilitását. A fejlődési tényezők, különböző migrációk és az interetnikus kapcsolatok hatásának következtében azonban az etnikai identitás időben és térben változik, ennek kifejeződési formái az adaptációnak, akkulturációnak, asszimilálódásnak, integrálódásnak nevezett etnikai folyamatok (Botik 1991: 19).

Szarka László szerint az egyéni és csoportidentitás tartalmát, szerkezetét és ezek kialakulását különböző interdiszciplináris módszertani megközelítésekből vizsgálták (etnoszociológia, szociolingvisztika, szociálpszichológia, antropológia), mindezek alapján arra a felismerésre jutottunk, hogy „az etnicitás nem egyszerűen az egyén és a csoport etnikai tulajdonságainak (pl. a származásának, nyelvének, hiedelmeinek, szokásainak, kultúrájának) az összessége. A csoport etnikai önmeghatározása mellett rendkívül fontos az egyén és csoport közötti viszonyrendszer, az ezt meghatározó etnikai és nem etnikai (pl. a szociális, gazdasági, ideológiai, kapcsolati, mentális és habituális) tényezők relációja, az egyén szocializációs háttere, diszpozíciói. Nem lehet figyelmen kívül hagyni a többi csoporttal szembeni elhatárolódást, illetve másoknak a csoportról alkotott külső megítélését sem.” (Szarka 2004: 193).

Az adott kérdéskörrel átfogó kép csupán a külső csoportképző jegyek (nyelv, kultúra, lélekszám, terület) figyelembe vételével nem alakítható ki, emellett fontos a csoport aktuális közösségi identitását meghatározó önkép és természetesen a többség-kisebbség viszony, az államhoz és az egyéb társadalmi alakulatokhoz fűződő viszony, továbbá vizsgálni kell a politikai, gazdasági, kulturális, jogi tudatot is. Más szóval: *a csoportidentitás vizsgálatakor elengedhetetlenül szükséges, hogy megvizsgáljuk a csoportkohéziót (összetartást), a belső szolidaritást és a szervezettségi szintet is.*

A vizsgált kérdésről átfogóbb kép alakulhat ki, ha a vázolt kontextusban a saját etnikai azonosság érzékelésére és átélésére, valamint az egyéb társadalmi alakulatokkal (kisebbségi közösség, többségi társadalom, anyanemzet, az adott államalakulat, ahol az egyén él stb.) való azonosulásra fordítjuk figyelmünket.

Közép-Kelet-Európában a 20. század nemcsak az állam–nemzet, illetve többség–kisebbség kapcsolatában hozott radikális változásokat, hanem a személyes és csoportidentitás tartalmában és szerkezetében is. Az értékrendszer változásával az átalakuló társadalmak különböző

módon befolyásolják tagjaikat, akik arra „kényszerülnek”, hogy megbirkózzanak szociális hovatartozásaik, azaz szociális identitásaik változásaival. A változások ugyan a mindennapi nemzedéki folytonosságban zajlanak, azonban kétségkívül sor kerül a múltbeli és a jelenbeli (s bizonyosan a jövőbeli) történések nemzedékközi összevetésére és interpretálására, miáltal természetesen megváltozik az elődök, a kortársak, illetve az utódok státuszának és szociális csoporttagságának az értékelése. Másrészt viszont megváltozik a nemzeti (pl. kisebbség, többség, anyanemzet), állami (a többség állama, anyaállam) és az újabb szociális alakulatokhoz (Európai Unió) tartozással való azonosulás is, annak kifejezése, hogy ez mennyire fontos. Ebből az okból kifolyólag előrelépést jelent, ha a szociális identitás kutatásába az intergenerációs mutatót is bevonjuk.

Napjaink integrálódó világában tehát szociális-politikai, gazdasági-technológiai síkon fokozott figyelem fordul az etnikai származás, eredet felé, s a szociális folyamatokban fontos szerepet játszik az etnicitás. Ily módon adott etnikai társadalomhoz tartozás mind az egyén, mind a kollektíva szintjén fontos értéké válik.

Rövid történelmi kitérő

Előljáróban meg kell jegyeznünk, célunk nem az, hogy a magyarországi szlovákság történelmi fejlődését a maga összetettségében ragadjuk meg, sem az, hogy helyzetüket elemezzük, a két nemzet/nemzetiség évszázados együttélése, valamint a történelmi és politikai döntések meghatározta bonyolult szlovák–magyar viszonyt jellemezzük. Ezek olyan témák, amellyel elsősorban a szlovák és a magyar történettudomány foglalkozik. Az elemzett kérdéskörrel – a szlovák kisebbség etnikai identitása – összefüggésben azonban szükségesnek tartjuk, hogy röviden felvázoljuk e kisebbség történelmi fejlődését, mégpedig főként annak tudatosítása céljából, mennyire befolyásolta az a szlovákság helyzetét és identitásának alakulását.

A nemzetiségi törvényben² foglalt definíció értelmében Magyarországon tizenhárom nemzeti és etnikai kisebbséget tartanak nyilván és sorol fel a törvény tételesen (61. §). A magyarországi szlovákság lélekszámát tekintve jelenleg a harmadik (a roma és a német kisebbség után).

A többi magyarországi kisebbségtől eltérően a *szlovákok* fontos, történelmileg adott és sajátos jeggyel rendelkeznek, amelynek nagy hatása volt (és láthatóan továbbra is nagy hatása van) etnikai tudatukra. A szlovákokra ugyanis jellemző, hogy érzelmileg és kulturálisan is erősen kötődnek a Magyar Köztársasághoz, a magyar nemzethez, amellyel évszázadok óta együtt élnek. Ez a tény összefügg azzal, hogy a jelenlegi Magyarország területén élő szlovákok úgy szakadtak ki az egységes szlovák anyanemzetből, hogy ugyanabban az országban maradtak. Mint etnikum tehát mindig Magyarország területén, magyar környezetben éltek. A későbbi (az északi területekről az Alföld felé irányuló) migrációs folyamatok is ugyanannak az államalakulatnak a keretében zajlottak, ugyanis az egyik területről a másikra történő áttelepülésről volt szó (közelebbről lásd Divičanová 1999: 38–42). Ami az érintett lakosság etnikai tudatának megőrzésével kapcsolatos kérdéseket illeti, más egyéb hatásokkal és tényezőkkel együtt (demográfiai, nyelvi, társadalmi, gazdasági tényezők, az aktuális nemzetiségi politika) ez a tény fontos szerepet játszott és jelentős mértékben meghatározta e kisebbség további sorsát. Társadalmi-gazdasági tényezők (pl. gazdasági migráció) és politikai döntések (pl. a második világháborút követő lakosságcsere, a reszlovakizáció – Šutaj 1991; a szlovákok Szlovákiába való visszatelepülése – Paríková 1999) egész sora vezetett oda, hogy megváltozott az érintett lakosság nemzetiségi szerkezete. Mindezek következtében a magyarországi szlovákok esetében nagyfokú társadalmi integrációról, nyelvi és nemzetiségi asszimilálódásról beszélhetünk (bővebben lásd pl. Divičanová 1999, Krupa 1999). A magyarországi szlovák kisebbségnek tehát olyan sajátos

- 2 Az 1949-ben elfogadott alkotmány 68. §-a foglalkozik a kisebbségek helyzetével, ezt egészíti ki e területen a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény. A nemzetiségi törvény tíz fejezetben definiálja az alapfogalmakat, kijelöli a kisebbségek egyéni és kollektív jogait, a kisebbségi önkormányzatok jogait, foglalkozik a kulturális és oktatási öngazgatással, a kisebbségi anyanyelvek használatával, a kisebbségi ombudsmannal, a kisebbségek támogatásával, a kisebbségi önkormányzatok gazdálkodásával és vagyonával, a helyi kisebbségi önkormányzatokba történő választások sajátos szabályaival. A törvény célja – ahogyan az benne megfogalmazódik – olyan feltételek kialakítása a kisebbségek számára, amelyek megállítják asszimilálódásukat és megerősítik etnikai identitásukat (Kisebbségi Értesítő 1993: 6).

jellemző jegyei vannak, amelyek megkülönböztetik őket a többi magyarországi kisebbségtől (bővebben lásd pl. Divičanová, 2002, Homišinová 2002, 2003, 2004, 2006, 2008a, b).

Hogy átfogó képet kapjunk a magyarországi kisebbségi közösségekben az utolsó két évtizedben zajlott fejlődési trendekről, ahogyan azt a népszámlálási adatok rögzítették, Szarka Lászlónak az adatokat szélesebb kontextusban tárgyaló találó áttekintését és értékelését idézzük.

Az etnikai adatok alapján a magyarországi kisebbségek három típusba sorolhatók:

1. a hagyományos területtel rendelkező kisebbségek (németek, románok, szlovákok és a három délszláv közösség: a horvátok, a szerbek és a szlovének);

2. a romák mint a legnagyobb, sajátos társadalmi struktúrával rendelkező kisebbség;

3. kisebb területi egységekkel rendelkező, ill. területtel nem rendelkező (legfeljebb 1–2 falu), mikrokisebbségnek nevezett kisebbségek: a bolgárok, görögök, lengyelek, örmények, ruszinok, ukránok.

Szarka (2004) szerint a magyarországi kisebbségi közösségek körében általánosságban három fejlődési irány állapítható meg:

- Az utolsó két évtizedben lezajlott népszámlálások (1980, 1990, 2001) adatai alapján hét kisebbség esetében megszilárdult (megerősödött) a nemzetiségi kötődés. A németek és a szlovákok esetében csaknem megkétszereződött a magukat német, ill. szlovák nemzetiségűnek vallók száma; jelentős emelkedés volt megfigyelhető a horvátoknál, szerbeknél, szlovéneknél és románoknál. Ennek egyik oka lehet a helyi és országos kisebbségi önkormányzatok működése, valamint a két- és többszörös identitás deklarálásának a lehetősége. Az adatokból az a következtetés vonható le, hogy a nemzetiségi hovatartozás-mutatónak mint az etnikai azonosulás kritériumának a kisebbségi közösségek tagjai a megfelelő értéket tulajdonítanak.

Ellentétes azonban a helyzet az anyanyelvmutató esetében. Az adatok alapján eddig ezt a mutatót tarthattuk az inkább „identifikáló” jellegűnek, most az adatok ellentétes tendenciára utalnak. A szlovákok, horvátok, németek és szerbek esetében az utóbbi két évtizedben a nyelvi-nemzetiségi identifikációban változás történt (a nemzetiség irányába), így 1980-ban a németek esetében háromszor annyian jelölték meg a németet anyanyelvként, mint ahányan nemzetiségként, a szlovákoknál ez az arány 60%, a horvátoknál pedig 70% volt.

Tehát az asszimilálódáson belül kétféle trenddel állunk szemben: egyrészt megváltozik a kisebbségi fiatalok nyelvhasználata: a magyar nyelv javára gyengül a kétnyelvűség, a magyar nyelv helyzete megszilárdul a családban és az iskolában, a kulturális szocializáció magyar nyelvűvé válik; a másik oldalon viszont erőteljesebben jelentkezik a kisebbségi önkormányzatok, a civil szféra hatása, az etnikai tudat revitalizálódása, az anyanemzet kultúrájának hatása, az anyaországhoz fűződő kapcsolatok erősítése iránti igény (mindkét részről).

- A kisebbségi területi bázisnak a változása. A szerbeknél kívül, akik hagyományosan nagyrészt városi környezetben élnek, az urbanizáció közvetlen következményeként jelenleg a németek, horvátok, szlovákok és románok is nagyobb számban élnek városi településen. A városban élő kisebbségek esetében nyilván erősebb a korreláció a nemzetiségi és a nyelvi mutatók között.
- A népszámlálási adatok alapján nyilvánvaló, hogy meggyengült az anyanyelvnek mint kommunikációs eszköznek a pozíciója – mind a nyilvános szférában, mind a családban. A kisebbségi családokban megtorpan a gyermekek anyanyelvi szocializációja. E tekintetben negatív a hatása a vegyes házasságoknak. Ebben az összefüggésben a legkedvezőtlenebb helyzet újfent a szlovákoknál és a németeknél van.

Ami az oktatást illeti, a kisebbségek műveltségi mutatói általában nem rosszabbak, mint az országos átlag, viszont a nemzetiségi iskolákban tanuló diákoknak mintegy 90%-a nem beszél saját kisebbsége nyelvén (Szarka 2004: 206).

A magyarországi szlovák kisebbség az etnikai azonosság aspektusából

Ebben a részben az etnikai azonosságot erősítő tényezőkre fordítjuk figyelmünket, mégpedig eközben a hivatalos népszámlálási adatokra, valamint az elsősorban általunk (illetve más tudományos és kutatóintézetek) által a két kisebbség körében a 80-as évektől máig folyó, egyes nemzetiségekre irányuló empirikus kutatások eredményeire támaszko-

dunk.³ Elsősorban olyan szociológiai és szociálpszichológiai, etnográfiai

3 A kassai Társadalomtudományi Kutatóintézetben 1989 óta folyó számos nemzetiségi empirikus kutatás közül az alábbiakat említjük:

- A szlovákiai magyar és ukrán kisebbség, valamint a nemzetiségileg vegyes területeken élő szlovákok helyzetével kapcsolatos vélemények feltárására irányuló, az itt élő etnikai közösségek kölcsönös viszonyát elemző terepkutatás (1990);
- Az 1992-es kutatás célja az etnikai kisebbségi közösségek szociálpszichológiai jellemzőinek, az interetnikus kapcsolatokkal kapcsolatos véleményeknek vizsgálata. A kutatás *A szlovákiai kisebbségi etnikai közösségek a társadalmi változások folyamataiban* téma keretében valósult meg (SZTA-pályázat, száma: 2/999340/92).
- A pedagógusokat megcélzó vizsgálat 1992-ben zajlott Szlovákiában, mégpedig három adatközlői csoportban: az etnikailag relatíve homogén területeken élő szlovákok, a vegyes lakosságú területeken élő szlovákok és a magyar kisebbség tagjai körében.
- Az 1995 novemberétől 1998 decemberéig tartó időszakban a kassai Társadalomtudományi Intézetben folyt *Az intergenerációs emlékezet mint új identitásformáló mediátor a szlovák társadalom átalakulásának folyamatában* című VEGA-projekt (száma: 95/5305/530). E kutatási projekt keretében két empirikus vizsgálatra is sor került: 1995-ben és 1998-ban.
- A Kutatás-fejlesztési Állami Program keretében 2003–2005 között folyt a *Nemzet, nemzetiségek és etnikai csoportok a szlovák társadalom átalakulásának folyamatában* projekt, ennek keretében kiterjedt empirikus kutatás valósult meg (2004) a szlovákság és a hét legnagyobb szlovákiai kisebbség körében.
- A Kutatás-fejlesztési Támogató Ügynökség keretében folyt (2006–2008-ban) a *Magyar kisebbség az 1989-et követő társadalmi átalakulás folyamatában* kutatási projekt.

A kassai Társadalomtudományi Kutatóintézet magyarországi partnerintézményeivel (a békéscsabai székhelyű Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, a budapesti MTA Etnikai-kisebbségi Kutatóintézet) és szervezetekkel karöltve (budapesti Országos Szlovák Kisebbségi Önkormányzat) három olyan kiterjedt empirikus kutatást is végzett, amelyben szociológiai, szociálpszichológiai és szociolingvisztikai eszközök és munkamódszerek alkalmazására is sor került:

- A magyarországi szlovák értelmiség körében végzett kutatásra 1998/99 fordulóján került sor a legnépesebb szlovák közösséget felmutató megyékben. A kutatás sajátossága az volt, hogy a magyarországi szlovák közösségben ilyen célú, jellegű és méretű kutatásra első esetben került sor. A kutatás célja két alapmutató segítségével – az etnikai identitás típusa és intenzitása – az etnikai identitás tipologizálása.
- *Az etnikai identitás változásának intergenerációs összefüggései a magyarországi szlovák családok körében* című empirikus kutatásra 2000/2001-ben került sor; a kutatás módszerét és témáját tekintve részben a már említett értelmiségi vizsgálathoz kapcsolódott. A kutatás a magyarországi szlovák családok etnikai identitásának változására, ennek intergenerációs összefüggéseire irányult (vizsgálat az egyén, a családtagok szintjén, valamint csoportszinten – a szlovák családok szintjén). A budapesti Kisebbségkutató Intézetnek köszönhetően 2002-ben a vizsgálatot kiterjesztettük (azonos módszert alkalmazva) a magyarországi német, horvát és bolgár kisebbségre.
- A magyarországi szlovák kisebbségi önkormányzatok munkatársainak/képviselőinek nyelvi-kommunikációs viselkedését (a családban és a nyilvános szinten) vizsgáló szociolingvisztikai jellegű kutatás; a vizsgálatba minden szlovák kisebbségi önkormányzatot bevontunk, és két szakaszban valósult meg: 2006-ban a leköszönő képviselők, 2007-

és történeti kutatásokról van szó, amelyek azt mutatják meg, mi a helyzet az etnicitás területén az adott kisebbségek körében, milyen változások és fejlődési trendek jellemzik őket a magyar társadalomban lezajlott transzformációs és demokratizációs folyamatokat követően.

A kisebbségi közösség helyzetét és további fejlődését számos tényező meghatározza. Ezek közé sorolhatjuk az alábbiakat: szociális és demográfiai tényezők (pl. lélekszám, korösszetétel, foglalkoztatottság), etnikai tényezők (az etnikai identitás, azaz az egyéni és csoportidentitás egyes összetevőinek állapota és fejlődése, etnikai endogámia/heterogámia), jogi szempontok (a kisebbségi jogok garantálása és a tényleges gyakorlat), az oktatásügyben és a kultúra területén az intézményi háttér helyzete és fejlődése, az iskolán kívüli egyéb területek (civil szféra) helyzete és fejlődése, a közigazgatás és a kisebbségi önkormányzatiság léte és működése, a kisebbségek politikai képviselete (pártok, politikai mozgalmak, egyesületek, kezdeményezések stb.) és más egyéb.

A magyarországi szlovákok itt felvázolt történelmével összefüggésben olyan sajátosságok meglétéről beszélhetünk, amelyek e kisebbségeket az *etnikai kontextusban* jellemzik. Egész sor, az etnikai identitást konstruáló és meghatározó objektív és szubjektív tényezőről van szó. Elsősorban azokat említjük, amelyek az alábbi területeket érintik:

- demográfiai tényezők (a kisebbségi etnoidentifikációs mutatók – nemzetiség, anyanyelv – fejlődési trendjei);
- társadalomföldrajzi tényezők (a kisebbség lakta terület, a lakóhely jellege, a kisebbségek lakta terület tömb vagy szórvány volta);
- etnikai tényezők⁴ (az etnikai öntudat állapota és az etnikai identitás-tudat jellege, a kettős etnikai tudat, kötődés jegyei, a nyelv etnikai azonosító funkciója – a többségi és a kisebbségi nyelvhez való viszony, kommunikációs képesség, kétnyelvűség).

ben az újonnan megválasztott képviselők körében. Jelenleg a második szakasz adatainak feldolgozása zajlik, az első kutatási szakasz eredményei már publikálásra kerültek.

4 Ha arra törekszünk, hogy az etnikai identitást mélyebben elemezzük, mégpedig állapot, lefolyása és jövőbeli perspektívái szempontjából, figyelembe kell vennünk ezeket a sajátosságokat. Erre a magyarországi szlovákság körében 1998/99-ben, 2000/2001-ben, 2006/2007-ben megvalósított kutatás technikájának kidolgozása-kor került sor; feltételeztük ugyanis, hogy olyan tényezőként nyilvánulhatnak meg, amely nemcsak a szlovák kisebbség nyelvi viselkedésére van befolyással, hanem amely bizonyos mértékig meghatározhatja, befolyásolhatja, esetleg gátolhatja a szlovák kisebbség etnikai tudatának a fejlődését.

Úgy véljük, hogy e tényezők elemzése által világosabb képet kapunk a magyarországi szlovákság etnikai jellemzőiről. E sajátosságok megítélésénél célunk a tárgyyszerűséghez és a tudományos megközelítéshez való maximális ragaszkodás, e célt szolgálják a tudományos és történeti elemzések, az általunk hivatkozott reprezentatív empirikus vizsgálatok eredményei.

Az etnoidentifikációs mutatók alakulása

Ha a magyarországi szlovák lakosságot a hivatalos adatok alapján jellemezzük, meg kell jegyeznünk, hogy a Központi Statisztikai Hivatal a lakosság etnikai szerkezetét a legutóbbi időig sajátos módszerrel, az ún. kulturális kötődés alapján mérte fel.⁵ Eszerint például 1985-ben a Magyarország területén élő szlovákok száma 70 000 volt. Az etnikai szerkezetet jellemző mutatókat 1990-ben változtatták meg, majd 2001-ben kiegészítették.⁶

- 5 Történelmi visszapillantásban, az 1880–1990 közötti népszámlálások alapján folyamatos és jelentős szlovák népességcsökkenés figyelhető meg. Az adatokból kitűnik, hogy 1880 és 1950 között – 50 év alatt – a szlovák anyanyelvű lakosok száma több mint 50 %-kal csökkent, 1930 és 1945 között a csökkenés majdnem 30 %-os (Divičanová–Krupa 1999: 14).
- 6 Az 1990-es népszámláláskor során három mutatót vettek fel, az anyanyelv és a nemzetiségi hovatartozás mellett a kisebbségi nyelv ismeretére vonatkozó mutatót. A 2001-es hivatalos népszámláláskor négy mutatóval találkozunk, ezek célja az etnikai hovatartozás és az etnikai kötődés felmérése volt. A már „klasszikus” mutatók – anyanyelv és nemzetiség – mellé két „új” mutató került: az adott etnikum kulturális hagyományaihoz és értékeihez fűződő viszony, valamint a családi és a baráti körben használt nyelv. Ezzel kapcsolatban fontos tényként kell megemlítenünk, hogy e két mutató tekintetében a válaszok száma nem volt korlátozva, azaz az egyén több etnikai közösséghez fűződő viszonyáról is beszámolhatott. Ugyanez volt érvényes a nyelvhasználatra is. A kulturális hagyományokhoz és értékekhez való kötődéssel kapcsolatban (a több etnikum megjelölésének lehetőségén kívül) felmerül értelmezésének (és egyúttal kifejezésének) összetettsége. Ez a mutató ugyanis kétféleképp is megközelíthető. A kulturális hagyományokhoz való kötődés kinyilatkoztatásának a feltétele az egyén etnikai származása abban az esetben is, ha nyelviileg már asszimilálódott, illetve ha származása nem szolgál alapul az etnikai identitás deklarálásához, abban nem játszik meghatározó szerepet. Nem világos tehát, hogy közvetlen vagy közvetett kapcsolatról van-e szó. Még bonyolultabb a helyzet a másik esetben: valamely etnikai kisebbség kulturális hagyományaihoz azok is kötődhetnek, akik az adott kisebbséggel semmilyen kapcsolatban sem állnak, csak elismerik és tisztelik ezeket az értékeket. Az e mutatóra vonatkozó adatok elemzésekor tehát nyilvánvaló torzulások léphetnek fel. Az etnikai mutatók értékelése kapcsán szükséges azt is megjegyeznünk, hogy a nemzetiségi hovatartozás és a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődés az egyén szubjektív megnyilvánulásaiaként értelmezhetők, az anyanyelvre és az egyes nyelvek használatára vonatkozó mutatók viszont inkább objektív jellegűek, az egyén akaratától és elhatározásától függetlenek.

A kisebbségek fejlődésének fontos mutatója a hivatalos statisztikákban megjelenő fejlődési trendek, elsősorban két alapvető etnoidentifikációs jegy – a vallott nemzetiségi hovatartozás és az anyanyelv – tekintetében.

Az összevetés céljából a két utolsó magyarországi népszámlálásnak (1990–2001) a vizsgált kritériumok szerinti adatait közöljük:

1. táblázat

Etnikum	1990			2001			
	Nemzetiség	Anyanyelv	Nyelvismeret	Nemzetiség	Anyanyelv	A nyelv használata a családban	Kulturális kötődés
Szlovák	10 459	12 745	68 852	17 693	11 817	18 056	26 631

Magyarázat: az etnikai hovatartozásra, nyelvi irányultságra és a nyelvhasználatra, kulturális kötődésre vonatkozó adatok közlése nem volt kötelező.

A szlovákokra vonatkozó adatokból látható, hogy a 2001-es hivatalos statisztika az 1990-es adatokhoz képest a nemzetiségmutatóban mintegy 70%-os növekedést regisztrált, az anyanyelvmutatóban az 1990-es adatokhoz viszonyítva enyhe csökkenés (7%) következett be. A 2001-es népszámlálás másik két mutatójának adatait összehasonlítva nagyon jelentős tényként könyvelhetjük el, hogy mintegy harmadával nőtt az ebbe a csoportba tartozó lakosok száma. A szlovák nyelv használatára és a szlovák kulturális kötődésre vonatkozó 2001-es adatokban mindkét mutató tekintetében mintegy 50%-os növekedésnek vagyunk a tanúi. A szlovák nyelvet 52,8%-kal többen használják, mint ahány szlovák anyanyelvű van, a szlovák kultúrához kötődő állampolgárok száma 50,5%-kal magasabb, mint a magukat szlovák nemzetiségűnek vallóké.

A 2001-es népszámlálási adatok sajátossága – amely csaknem minden magyarországi kisebbségnél megjelenik –, hogy változás állt be két etnikai azonosító jegy esetében: a nemzetiségi hovatartozás bevallása emelkedő tendenciát mutat, szemben az etnikai közösség nyelvének anyanyelvként való megjelölésével. Ez a jelenség megfigyelhető mind a nagyobb, mind pedig a kisebb lélekszámú magyarországi etnikai közösségekben (kivételt képeznek a románok, a szlovének és az oroszok).

A legújabb adatok szerint sorrendváltásra került sor a kisebbségek között: 1990-ben a szlovák kisebbség a negyedik legnépesebb volt Magyarországon (a roma, a német és a horvát kisebbség mögött), jelenleg sorrendben a harmadik (a roma és a német kisebbség mögött).

A nemzetiségi hovatartozással való korreláció tekintetében az anyanyelvválasztás terén (a szlovák nyelv választása) megfigyelhető helyzet sajátságos. Az 1991-es népszámláláskor az anyanyelvi identifikáció volt túlsúlyban, 2001-ben ezzel ellentétes tendencia érvényesült. Csak a szlovák nemzetiségűek kétharmadánál (66,7%) figyelhető meg konzisztencia e két mutató tekintetében, azaz a szlovák nemzetiséghez tartozás deklarálása összhangban van a szlovák anyanyelv választásával.⁷

A magyarországi szlovák etnikumhoz tartozó személyek esetében a hivatalos statisztikai adatokból megállapítható trendek alapján legalább két megállapítást fogalmazhatunk meg. Elsősorban a népszámlálási adatok összevetése azt bizonyítja, hogy folyamatosan csökken a magukat szlovák nemzetiségűnek és szlovák anyanyelvűnek valló lakosok aránya (eltekintve a lakosság természetes fogyásától és növekedésétől). Másodszorban az adatok alaposabb elemzésével a számok között egyfajta inkonzisztencia állapítható meg. Ez azt bizonyítja, hogy a vállalt nemzetiség nincs összhangban a szlovák nyelvhasználattal, nem „fedi” azt. A hivatalos adatok alapján a szlovák kisebbséghez tartozó személyek esetében tehát bizonyítást nyert, hogy a nemzetiség- és anyanyelvmutató tekintetében csökken a szlovákok száma, s a számadatok között nincs teljes összhang. Mindezek egyértelműen a magyar etnikumba történő asszimilálódási tendenciákra utalnak.

Területi elhelyezkedés és a lakóhely jellege

Területi elhelyezkedésüket figyelembe véve a magyarországi szlovákokra jellemző, hogy nem élnek kompakt tömbben, nem képeznek homogén közösséget, és nincs közös nyelvterületük (bővebben lásd Divičanová 1999). Éppen ellenkezőleg: szétszórtnak, kisebb-nagyobb

7 A statisztikai adatok konzisztenciája azonban nem azt jelenti, hogy ezek szó szerint „fednék” egymást, vagyis nem állíthatjuk egyértelműen, hogy mindazok a szlovákok, akik szlovák anyanyelvűnek vallották magukat, egyúttal szlovák nemzetiségűnek is vallották volna magukat.

nyelvszigeteket alkotnak.⁸ Öt szigetjellegű, szlovákok lakta régiót határozhatunk meg:

- Északkelet-Magyarországon Borsod-Abaúj-Zemplén megye,
- Nógrád megye és Budapest környéke,
- A Dunántúlon Komárom-Esztergom, Pest, Fehér és Veszprém megye,
- az Alföld délkeleti részén Békés és Csongrád (a korábbi Csanád) megye,
- Kiskőrös és Nyíregyháza környéke, amelyek kisebb egységeket alkotnak (Divičanová 1999: 7).

Az aktuális hivatalos adatok alapján (2001) ezernél több szlovák nemzetiségű lakos él az alábbi hat régióban: a legtöbb szlovák az Alföldön, Békés megyében⁹ él (5022 szlovák, a szlovák lakosság 28,4%-a), azután következik Pest megye (3472 szlovák, 19,6%), Komárom-Esztergom megye (2795, 15,7%), Nógrád megye (1778, 10%), Budapest (1528, 8,6%), Borsod-Abaúj-Zemplén megye (1150, 6,5%). A többiek további 14 közigazgatási egységben (megyében) szétszórva, kis számban élnek.

Az 1990-es népszámláláshoz hasonlóan a szlovák lakosság a legnagyobb koncentrációban három megyében él: Békés, Pest és Komárom-Esztergom megyében, számuk a 2001-es népszámlálás szerint 1990-hez képest csaknem megkétszereződött (1990-ben a három megyében összesen 6395 szlovák élt, 2001-ben pedig 11 289; Szabó 2004a).¹⁰ Tehát a ma-

8 Ebben az összefüggésben legalábbis két ténytet kell hangsúlyoznunk:

- A vizsgálat időpontjában (1998/99) a hivatalos statisztikai adatokon kívül nem álltak a rendelkezésünkre szakértői jelentések, tanulmányok, elemzések a kisebbségi szlovák népesség belső struktúrájáról, az alapvető társadalmi-demográfiai jellemzőik alakulásának társadalmi hátteréről. A szlovák esetében nem ismertek a 20. századi migrációs mozgások, elsősorban az 1945 és 1956 után indult belső (Magyarországon belüli) migrációs folyamatok és szerkezeti változások, s nem állnak rendelkezésre ezek adatok az etnikailag heterogén és homogén házasságokról vagy családokról sem (Gyivicsán 1994).
- Az utolsó népszámlálástól eltelt hosszú időre (9 év) való tekintettel – ennek adataira támaszkodott a kutatás – érthető módon bizonyos változások következtek be a demográfiai adatokban. E tekintetben a vizsgált népesség megyei eloszlása nem okvetlenül esett egybe a vizsgálat lefolytatásakor érvényes állapottal.

9 A Magyar Köztársaság területét 20 megye és régió alkotja: Bács-Kiskun, Baranya, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Budapest főváros, Csongrád, Fejér, Győr-Moson-Sopron, Hajdú-Bihar, Heves, Jász-Nagykún-Szolnok, Komárom-Esztergom, Nógrád, Pest, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Tolna, Vas, Veszprém és Zala megye.

10 Szabó Orsolya idézett cikkében pontosabb adatokat kaphatunk a szlovákság lélekszámáról régiók és települések szerinti bontásban.

gyarországi szlovák lakosságnak csaknem kétharmada (63,8%) a három említett megyében koncentrálódik.

Etnikai tényezők – etnikai tudat és anyanyelv

Általánosságban az etnikai identitás fő jegyeinek az etnikai tudatot és az anyanyelvet tartjuk. Ebben a részben ezért tehát elsősorban az etnicitás eme összetevőivel kapcsolatos empirikus elemzésekre helyezzük a hangsúlyt. Egyúttal nyilvánvaló, hogy az etnikai kisebbséghez tartozó személy etnikai identitásának állapotára jelentős mértékben hatnak egyéb objektív tényezők is, ilyenek pl. az etnikai homogámia/heterogámia, a nemzetiségi oktatásügy helyzete és fejlődése, a nemzetiségi kultúra intézményesülése, a deklarált nemzetiségi jogok és érvényesülésük, az önkormányzati elvek érvényesülése stb.

A legújabb társadalomtudományi és kisebbség-történeti szakirodalom a Magyarországon élő nemzetiségeket általában gyenge nemzetiségi tudatú kisebbségként jellemzi (Arató 1969: 95–100; a nemzetiségi tudatról bővebben lásd Gyivicsán 1985: 9–57). A szakirodalom további megállapítása, hogy a szlovákok a többi magyarországi kisebbséggel összevetve e tekintetben a leginkább hátrányos helyzetben vannak.

A magyarországi szlovákok általánosan gyenge nemzetiségi tudatáról szóló állításokat azonban egyesek megkérdőjelezik (Divičanová 1999), mégpedig az ismert történelmi tények, absztrakt elvárások és a magyarországi szlovákok viselkedésének felszínes ismerete miatt. Divičanová egyik érve, hogy „a magyarországi szlovákok etnikai-nemzetiségi tudatát, annak tartalmát, elemeit soha közelebbről nem vizsgálták, és sem történelmi, sem szociálpszichológiai elemzésnek nem vetették alá” (Divičanová 1999: 38).

Az etnikai identitás állapotának értékelésekor¹¹ a magyarországi szlovákokat általában bipoláris, vegyes, kettős (szlovák–magyar) etnikai identitásúnak minősítik, ennek oka elsősorban a közös államban (a történelmi, majd a modern Magyarországon) való több évszázados együttélés kiváltotta erős emocionális és kulturális kötődés a mai Magyar Köz-

11 Ezzel összefüggésben fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a Magyarországon 1993-ban elfogadott nemzetiségi törvény célja (ahogyan az magában a törvényben megfogalmazódik), hogy olyan feltételeket teremtsen a kisebbségek számára, amelyek által asszimilálódásuk megáll, és erősödik etnikai identitásuk. A törvényben megfogalmazott egyik alapelv a szabad identitásválasztás, beleértve a kettős vagy többes kötődéshez való jogot [II. fejezet, 7. §, (2) bek.].

társasághoz. A szlovákok kettős identitását igazolják a magyarországi szlovákok etnikai identitásának bizonyos aspektusait elemző empirikus kutatások eredményei (Gyivicsán 1985; Garami–Szántó 1991, Molnár, 1991, Demeter-Zayzon 1993, Imre 2000, Homišinová 2003, 2006, 2008a, Uhrinová 2004) és hivatalosan a Magyar Kormányhivatal is megállapítja (*A magyarországi*, 1997: 47). A kettős identitást általában a két identitás, esetünkben a magyar és az etnikai (szlovák) identitás alkotórészeinek vegyüléseként értelmezzük, az etnicitás összetevői közötti preferencia, illetve egyensúly szempontjából a kettős identitás kiegyensúlyozott vagy kiegyensúlyozatlan típusáról beszélünk.

A magyarországi szlovákság (pontosabban a magyarországi szlovák értelmiség) etnikai identitásának állapotát elsőként átfogóan és empirikus módszerrel egy 1998/99-ben lefolytatott vizsgálatban mértük fel (Homišinová 2003), amelynek célja annak feltárása volt, hogyan ragadható meg a magyarországi szlovák kisebbség belső kohézióját leginkább biztosítani képes csoport etnikai identitása annak típusa és foka (intenzitása, mértéke) szempontjából. A kutatási eredmények azt bizonyították, hogy (a választott empirikus indikátorok viszonylatában)¹² a magyarországi szlovák értelmiség etnikailag differenciált. A kutatás során három adatközlői csoportot, azaz három identitástípust azonosítottunk. A legnagyobb létszámú (bár nem kifejezetten domináns) csoportot a szlovák identitású adatközlők alkották – 40 %, az adatközlők egyharmada magyar identitású, egynegyede kettős identitású. A magyarországi szlovákok körében folytatott más kutatásokkal összhangban¹³ (Garami–Szántó 1991: 26), tehát igazolást nyert a szlovák és a magyar orientáció irányában megmutatkozó etnikai differenciáltság, akárcsak a nyelvi és nemzetiségi kétpólusosság, illetve kettős identitás.

12 A kutatás módszertanáról bővebben: Homišinová 2000, 2003: 18–56.

13 A kutatást Garami Erika és Szántó János végezte 1990-ben nyolc településen, 50–60 éves szlovákok körében; a kutatók az adatközlők nyelvi-kulturális hátterének modeljét alkalmazták, az adatközlők etnikai azonosulása alapján ún. szocializációs modellt dolgoztak ki. A szlovákok etnikai identitásának sajátosságaira való tekintettel a szerzők az identitáson belül ún. diszkrét és latens elemeket különböztettek meg (diszkrét jegyként a nemzetiségi hovatartozást jelölték meg, s azt vizsgálták, hogyan jelentkezik annak vállalása konkrét helyzetekben; latens jegyként bizonyos kulturális jellegű elemeket határoztak meg, olyan elemekről van szó, amelyek alapján mások szlováknak minősítenek valakit annak ellenére, hogy az nem azonosul a szlovák kisebbséggel). Módszertani szempontból e kutatás az etnikai identitás vizsgálatának kétféle módszerét alkalmazza (közvetlen és közvetett), bizonyos változtatásokkal és kiegészítésekkel mi is ezeket használtuk a magyarországi szlovák értelmiség vizsgálatakor.

Az etnikai identitás fokának közvetett módszerrel történő vizsgálatából (az etnikai identitás egyes ún. latens jegyei alapján) az derült ki, hogy az adatközlők etnikai azonosulásának mértéke háromfokú skála szerint differenciálódik: alacsony, közepes és magas mértékű etnikai identitás. Az eredmények alapján a közepes identitásúak alkotják a legnagyobb csoportot (45%), erre a kiválasztott mutatókban jelentkező bipolaritás a jellemző (kétnyelvűség, közepes szlováknyelv-tudás, alkalmi részvétel nemzetiségi rendezvényeken). Az alacsony identitás (a „magyarság” irányában történő elmozdulás) és magas fokú identitás (a mutatókban a „szlovákság” irányában történő elmozdulás) csaknem azonos mértékben volt képviselve (27 %, 28 %).

A szlovák értelmiség etnikai identitásának típusa és foka közötti összefüggések vizsgálatakor azt állapítottuk meg, hogy az identitástípus fontos szerepet játszik az egyes identitásfokok elkülönítésében, egyúttal minden identitásfokon belül megjelenik minden identitástípus. Egyúttal egyértelműen konzisztencia mutatkozott a két mutató hatásának irányában, mégpedig mindkét szempontból.

A Magyarországon élő kisebbségi közösségek kettős identitása aktuális jelenség, ez mutatkozott meg a 2001-es hivatalos népszámlálási adatokban is, amikor első esetben nyílt lehetőség a többes (kettős és hármass) identitás – nemzetiség – vállalására. Főleg a regionális szintű adatok támasztják alá a kettős identitást (Czibulka 2002; az MTA és más kutatóműhelyek által 2001-ben végzett kontrollkutatás eredményeire lásd pl. Uhrinová 2004). Ezekből az tűnik ki, hogy a magyarországi kisebbségek nagy része kettős identitású (Szarka 2004: 199).

A terepkutatások (a szlovák értelmiség, a szlovák családok kutatása) eredményei azt mutatják, hogy a magyarországi szlovákság esetében a kettős identitás kiegyensúlyozatlan modellje érvényesül, ezt a magyar nyelv dominanciája és a szlovák nyelv visszaszorulása jellemzi. Ebből az értékelési aspektusból tehát a magyarországi szlovákság esetében a magyar etnikumhoz történő bizonyos fokú asszimilálódást állapíthatnánk meg, egyéb etnokulturális elemek megléte következtében viszont a szlovák kisebbséghez való kötődésüket és együvé tartozásukat is kifejezik (nemzedékenként eltérően észlelhető mértékben) (Homišínová 2003, 2006, 2008a, Uhrinová 2004).

Már említettük, hogy a magyarországi szlovák kisebbség nem képez homogén társadalmat, nem él tömbben. Mindez természetesen hatással van a nyelvre, esetükben ugyanis hiányzik a közös nyelvterület. Mivel a

kisebbség földrajzilag szétszórta él, kisebb-nagyobb nyelvszigeteket képez. A magyarországi szlovák lakosság a történelmi Magyarország északi részéből, több helyről származik (a migrációról bővebben lásd Divičanová–Krupa 1999), s eredeti lakóhelyén is egymástól jelentősen eltérő nyelvjárásokat beszélt (a három fő szlovák nyelvjárástípus változatait), s a kétségkívül meglevő közös kulturális elemeken kívül tipikus regionális jegyeket magán viselő eltérő kultúrát is magával hozott. Ezek a nyelvi és kulturális sajátosságok máig fennmaradtak. A magyarországi szlovák nyelvszigeteken mind a három fő nyelvjárástípus változatai megtalálhatók (Divičanová 1999: 30).

Az említett szerző szerint a szlovák nyelvszigeteken megfigyelhető etnokulturális változásokat és a magyarországi szlovák települések sajátos jellegét több tényező befolyásolta: földrajzi és környezeti tényezők, gazdasági tényezők, a közösség jellege, a nemzetiségi intézmények megléte vagy hiánya, az anyanemzettel való kapcsolattartás mértéke, a település földrajzi elhelyezkedése, a vallásosság (bővebben lásd Divičanová 1999: 11–30). Mindezek hatására a szlovák településekre elsősorban a nyelvi (nyelvjárások előfordulása) és a kulturális differenciálódás a jellemző.

Az egyes szlovák nyelvszigetekre eltérő mértékben ugyan, de már régóta jellemző, hogy bizonyos mértékben negatívan értékelik, ítélik meg anyanyelvüket (a szlovák nyelvet). Ez a szlovák nyelv szükségtelenségéről, előnytelenességéről, perspektívatlanságáról megfogalmazott állításokban jelentkezik, melyek következménye a nyelv iránti érdektelenség. Ezzel összefüggésben Divičanová (1999: 49) „az anyanyelvi értékekkel kapcsolatos elképzelésekben jelentkező zavarokról” beszél. Bizonyítást nyert, hogy az ilyen típusú érvelés elsősorban a szlovák társadalomnak annál a részénél jelentkezik, amelyet a gyenge, nem megfelelő szlovák-nyelv-ismeret jellemez (pl. Demeter–Zayzon 1993: 22 kutatása alapján).

Az ilyen értékelés kialakulásának okai, időbeli behatárolása nem ismert. E tekintetben bizonyos szerepet játszhattak a nyelvjárások és az ezzel kapcsolatos nyelvi akadályok. Mindenesetre a magyar néprajz- és történettudomány állítása (pl. Márkus 1977: 109–171) szerint a szlovák kisebbség tagjai között általánossá vált a szlovák nyelv értékeit megkérdőjelező álláspont.

A szlovák kisebbség tagjainak tulajdonított másik etnikai jellemző jegy a kétnyelvűség, azaz a bilingvizmus. Kialakulását leggyakrabban történelmi (a magyar nyelvvel már az áttelepülésük előtt találoztak) és gazdasági (a nyelvi kontaktusok a belső gazdasági kapcsolatok és a mindennapi együttélés során váltak természetessé) tényezők hatásával

magyarázzák (Divičanová 1999: 52). A magyarországi szlovákságra jellemző, hogy mint „a Magyarországon élő szinte valamennyi kisebbség esetében, náluk is a domináns nyelv a többségi nyelv (magyar nyelv), mégpedig a mindennapi kommunikációban és egyre inkább a családi környezetben is” (Szarka 1999: 171). A magyarországi szlovákok nyelve a kommunikációban másodrendű, visszaszoruló nyelvként jelentkezik. A szlovák értelmiség képviselői közül saját bevallásuk szerint csak 20% beszél nagyon jól szlovákul, mintegy 50%-uk saját szlováknyelv-tudását az „inkább jobb” minősítéssel értékelte (Homišínová 2003, 2006). Ezt az állítást figyelembe véve megállapítható, hogy esetükben a kétnyelvűség kiegyensúlyozatlan formájáról, az ún. szubtraktív kétnyelvűségről van szó (Puskás 2000: 78), amelynek jellemzője a többségi nyelvnek mint a kommunikáció nyelvének egyre inkább előtérbe helyezése. A szlovák nyelv esetleges, szituációhoz kötött használatából logikusan következik, hogy ez hatással van a nyelvtudásra és a kisebbségi nyelv visszaszorulásával kapcsolatos gondolatokat ébreszt bennünk.

Bár nem törekszünk arra, hogy a többi magyarországi kisebbséget is minősítsük, ha átfogó képet kívánunk kapni etnikai identitásuk állapotáról, szükséges megjegyezni, hogy „hasonló” jegyek jellemzőek rájuk is. A kérdést nagyon kifejezően és tágabb kontextusba ágyazva közelíti meg Szarka László történész (MTA), aki megállapítja, hogy a magyar kisebbségek identitását 150–300 éve zajló akkulturációs és asszimilációs folyamatok jellemzik. Az előrehaladott asszimilálódás következtében a magyarországi kisebbségek etnikai azonosságtudata gyenge; a kisebbségi etnikai identitás vállalásának sajátos történelmi, helyi, regionális mutatói ellenére főleg a szlovákok, németek, örmények, szlovénok, horvátok rendelkeznek különlegesen erős magyarságtudattal, jellemző rájuk a magyar nyelv mindennapi használata és a kétkultúrájúság – a többségi és a kisebbségi kulturális javak fogyasztása és létrehozása (Szarka 2004:196).

A nyelvvel kapcsolatban a szerző megjegyzi, hogy a nagyobb lélekszámú „kisebbségi” közösségek (pl. romák, németek, szlovákok, románok, horvátok, szerbek, szlovénok), de a kisebb lélekszámú kisebbségi közösségek is (pl. lengyelek, bolgárok, görögök, ukránok, ruszinok, örmények) a származás és a szülők, nagyszülők által beszélt nyelv alapján olyan nyelvszigeteket alkotnak, ahol a magyar nyelv van domináns helyzetben (Szarka 2004).

Ez azt jelenti, hogy az e közösségekhez tartozó személyek többsége a magyar nyelvet használja elsődleges kommunikációs eszközként (Borbély 2000, 2001; Gyivicsán 1993).

Ennek következtében a magyar nyelv a mindennapi társalgás domináns nyelvévé vált, a kisebbségi anyanyelv másodrangú helyzetbe szorult, a társalgásban természetesebb a kétnyelvűség, és egyre kevesebb a lehetőség a kisebbségi nyelv családon belüli átöröklésére.

Szarka László szerint a kisebbségi közösségek „magyarságát” három tényező befolyásolja:

- a magyar nyelv használatának terjedése (nemzedékről nemzedékre);
- a kisebbségi családokon belül korlátozott mértékben vagy egyáltalán nem kerül sor a nyelvi és kulturális automatizmusok átadására;
- az oktatási rendszerben az anyanyelvi oktatás feltételei nem megfelelőek (kedvezőtlenek) (Szarka 2004: 198).

A helyzetet tovább súlyosbítja a kisebbségek környezete, amelyre a kétkultúrájúság a jellemző.

A kisebbségek „magyarságát” erősítő etnikai tényezők hatása természetesen további faktoroktól is függ, ilyen a lakóhely, a település típusa, a környezet homogén/heterogén volta, a nyelvhasználati lehetőségek, a családi környezet hatása, a civil szféra, a kisebbségi önkormányzatok¹⁴ tevékenysége stb. Mindezek fényében azt mondhatjuk, hogy a korábban már említett általános jellemzőkön túl a magyarországi szlovák nyelvszigetek differenciáltak. Nemcsak a lakóhely típusa szerint (városi, rurális vagy más település) különböznek, közismert, hogy etnikai tudatuk is eltérő (Divičanová 1999; Homišinová 2003, Krekovičová 2004), de különbözik a többségi (magyar) lakossághoz való viszonyuk is. Többféle településtípusról beszélhetünk, amelyek egymástól a nyelv–kulturális identitás–etnikai identitás viszonyban térnek el.

Egyúttal a vizsgálati tapasztalatok afelé mutatnak, hogy a kulturális identitást tarthatjuk annak a kategóriának, amely az etnikai identitás jegyeinél stabilabb (lásd pl. Divičanová 1999; Homišinová 2003, 2006). A szlovákok kapcsán egyes mutatók összevető elemzésével szemléletesen bizonyítja ezt a tételt Szabó (2004), aki a Hoóz I. által 1980-ban vég-

14 A magyarországi nemzeti törvény elfogadása (1993) óta kommunális választásokra 1994-ben, 1998-ban, 2002-ben és 2006-ban került sor. A szlovák kisebbségi önkormányzatok száma emelkedő tendenciát mutat. Az első választási időszakban 52, a másodikban 75, a harmadikban 114 szlovák önkormányzat működött. A 2006-os helyhatósági választások után 116 szlovák önkormányzati testület létrehozására került sor Magyarországon. Jelenleg a 20 megyéből 11-ben van a magyarországi szlovákságnak önkormányzati képviselete, a 18 budapesti kerületből pedig 14-ben.

zett, a családok nemzetiségi jellegének vizsgálatára irányuló kiegészítő „népszámlálás”¹⁵ eredményeit vetette össze a 2001-es népszámlálás adataival. A Hoóz-féle népszámlálás adatait jellemző korlátok ellenére (főleg ami az adatgyűjtést illeti) a vizsgált etnikai mutatók közül a szlovák nemzetiségi kultúra értékeihez és hagyományaihoz való kötődés a leginkább nyilvánvaló. A család nemzetiségi jellegére (1980), valamint a kulturális értékekhez és hagyományokhoz való kötődésre (2001) vonatkozó adatok magasabbak, mint az alapvető mutatók – a nemzetiség és az anyanyelv.

A magyarországi empirikus terepvizsgálatok eredményei is azt mutatják (pl. Gyivicsán 1985; Garami-Szántó 1991; Molnár 1993, Demeter Zayzon 1993, Imre 2000; Homišinová 2003, 2006; Uhrinová 2004), hogy a magyarországi szlovákok körében általában a magyar nyelv dominanciájával és a szlovák nyelv visszaszorulásával jellemzett nem kiegyensúlyozott kettős identitás fordul elő, további etnokulturális jegyek megléte és hatása alapján (kulturális hagyományok) azonban érezhetően a szlovák identitáshoz is kötődnek, természetesen nemzedékenként eltérő mértékben.

Ez a kapcsolat főként a magyarországi szlovák értelmiség tagjainál nyilvánvaló (Homišinová 2003).

A szociális identitás érzékelésének intergenerációs összefüggései – alapvető empirikus megállapítások

A módszertan, az elemzés viszonyítási kerete és az adatok feldolgozása

Ebben a részben egy olyan kutatás részeredményeit közöljük, amely 200 családhoz tartozó 200 adatközlő, a magyarországi szlovák nemzetséghez tartozó személy bevonásával valósult meg.

Az etnikai identitás kérdésének vizsgálatára alkalmazott módszer összeállításakor a már említett szociális identitás-elméletre (Social Identity Theory, SIT) támaszkodtunk. Amint azt az elméleti részben megál-

15 Ebben az ún. kiegészítő népszámlálásban három mutató vizsgálatára került sor:

- a nemzetiségi kultúrához egyértelműen kötődő családok;
- nemzetiségileg vegyes, az anyanyelv szerint nem asszimilálódott családok;
- nemzetiségileg vegyes, az anyanyelv szerint asszimilálódott családok.

lapítottuk, ez az elmélet megkülönböztet személyes identitást (egyéni etnikai önazonosítás – egyéni meggyőződés, individuális identitás) és szociális identitást (a szociális környezethez, szociális csoporthoz vagy csoportokhoz tartozás tudatosítása és átélése, csoportidentifikáció). Az identitás e két síkját a kölcsönös kapcsolat és meghatározottság jellemzi, az ember számára ugyanis az őt körülvevő szociális környezettel való azonosulás érzése bizonyos mértékben elősegíti az önazonosítást is. A megvalósult kutatásban mind a két sík, az etnikai identitáson belül az egyéni és a csoportidentifikáció bizonyos aspektusait kívántuk elemezni.

Az elemzett kérdéskörrel összefüggésben azokra a kutatás során szerzett megállapításokra összpontosítjuk a figyelmünket, amelyek annak intergenerációs összefüggéseire utalnak, hogyan érzékelik és értékelik a szociális identitást a magyarországi szlovák kisebbséghez tartozó személyek. Konkrétan egyes kiválasztott makroszociális alakulathoz tartozás nemzedéki összefüggésekben – az adatközlő, az elődök és az utódok – kifejezett mértékének, intenzitásának az érzékeléséről van szó.

Az etnocentrizmus (Výrost 1994) és az intergenerációs emlékezet (Bačová 1996a) kutatásakor alkalmazott módszertant módosítva az identitás makroszociális keretét a nagy szociális alakulatokkal való adatközlői azonosulás mértékeként határoztuk meg. A kutatás céljának és objektumának megfelelően a szociális identitás keretét hét kiválasztott alszintben – település, régió, többség, kisebbség, anyanemzet, a két államalkulat – specifikáltuk. A szlovákok esetében tehát azt vizsgáltuk, hogyan érzékelik az alábbi alakulatokhoz való tartozásukat: saját falujuk/városuk (F/V), régió (R), Szlovák Köztársaság (SZK), Magyar Köztársaság (MK), szlovák nemzet (SZN), magyar nemzet (MN), magyarországi szlovák kisebbség (MSZK).

Az intergenerációs összefüggéseket az értékelés objektumai között a szociális identitásban (makroszociális szinten) jelentkező különbségként értelmezzük. Három értékelési objektumot különböztetünk meg: a kortársak (K) (a szlovák kisebbség mint olyan), az elődök (E) (az adatközlőnél 30 évvel idősebb előző generáció), az utódok (U) (az adatközlőnél 30 évvel fiatalabb jövőd generáció). Annak összehasonlítása érdekelt tehát bennünket, hogyan érzékelik a vizsgált makroszociális alakulathoz tartozásukat a jelenleg élő magyarországi szlovákok, s milyen elképzeléseik vannak az előző szlovák nemzedék és az utódok nemzedékeiről

(mindhárom esetben az adatközlők által történt az értékelés). Ily módon közvetetten azt vizsgáltuk, milyen elképzeléseik vannak azokról a társadalmi fejlődési tendenciákról, amelyek alapján a szlovák kisebbség tagjai szociális identitást tulajdonítanak önmaguknak, (ismeretlen) elődeiknek és utódaiknak. Az esetlegesen feltárt különbségeket annak jeleként értelmezhetjük, ahogyan az értékelési objektum befolyásolja szociális identitásukat.

A kiválasztott szociális alakulattal való azonosulás mértékét, illetve erejét (mindhárom értékelési objektum esetében) egy hétpontos skálán definiáltuk, ahol az 1 – egyáltalán nem (azaz az azonosulás hiánya), a 7 – nagyon erősen (azaz erős azonosulás).

Az adatok elemzésekor alkalmazott referenciakeretet tehát az alábbiak jellemzik:

kétfaktoros megközelítés (3x7), azaz az értékelési objektumot három szinten (a kortársak értékelése, az elődökről és az utódokról vallott elképzelés), a makroszociális alakulatokat pedig hét szinten (a szociális identitás vizsgált elemei) értelmezzük.

Feltételezésünk szerint beigazolódnak az, hogy különbségek mutatkoznak az egyes alakulatok szintjén, a múltbeli, a jelenlegi és a várt jövőbeli történések interpretálásában.

Az adatokat Statistica/w programban dolgoztuk fel. A különbségek tesztelését szórásanalízissel végeztük (ANOVA/MANOVA független mintára – a család típusa, független mérésekkel függő mintákra – értékelési objektum, szociális alakulatok).

Az elemzett minta jellemzői

Az elemzés céljaira 200 családot reprezentáló 200 adatközlőt választottunk ki, mindannyian a szlovák kisebbség tagjai. Az említett mintában 74 férfi (37%) és 126 nő (63%) volt. Ez az arány megközelíti a teljes szlovák népesség összetételét, a mintát a nők enyhe túlsúlya jellemzi (az 1990-es népszámlálási adatokhoz képest 4 %-kal magasabb a nők aránya).

A kor alapján a felnőttkorú szlovák népességen belül négy korcsoportot alakítottunk ki: 18–29 év, 30–44 év, 45–59 év, 60 és több év. Ez alapján az egyes életkori kategóriák szerint az adatközlők száma: 7 adatközlő az első kategóriában, 101 adatközlő a második kategóriában, 59 adatközlő a harmadik kategóriában, 33 adatközlő az utolsó kategóriában (százalékos megoszlásban: 3,5 %, 50,5 %, 29,5 %, 16,5 %). A legtöbb adatközlő (az adat-

közlők fele) tehát a középkorúak kategóriájába, az adatközlők egyharmada az idősebbek, egyhatodik a legidősebbek kategóriájába tartozik.

A minta végzettség szerinti megoszlása az alábbi volt: alapfokú végzettség – 33 adatközlő (16,5 %), középfokú végzettség érettségi nélkül – 21 adatközlő (10,5%), középfokú végzettség, érettségizett – 67 adatközlő (33,5 %), felsőfokú végzettség – 79 adatközlő (39,5 %).

Az adatközlők a legnagyobb számú szlovák lakossággal rendelkező öt megyéből származtak: Pest megye (44, ill. 22 %), Komárom-Esztergom megye (26, ill. 13 %), Békés megye (81, ill. 41,5 %), Nógrád megye (18, ill. 9 %), Borsod-Abaúj-Zemplén megye (20, ill. 10 %). 11 adatközlő (5,5 %) budapesti.

A kutatási eredmények szempontjából érdekes adat lehet, hogy 138 adatközlő (69 %) a szlovákot jelölte meg anyanyelveként, 50 adatközlő (negyedük) a magyart, 12 adatközlő (6 %) vegyes, azaz szlovák és magyar anyanyelvet jelölt be.

Az általunk kialakított identifikációs kritériumok szempontjából a vizsgált családok megoszlása etnikai (homogén/vegyes család) és generációs szempontból (idősebb/ fiatalabb család) arányos volt, azaz egy-egy csoportba 100–100 adatközlő, azaz családtípus tartozott. A település jellege szerint 81 adatközlő (család) városi, 119 adatközlő falusi (vidéki) származású.

Eredmények

Kutatásunk során megállapítottuk, hogy nyilvánvaló különbségek mutatkoznak abban, milyen volt a kiválasztott szociális alakulatokkal való azonosulás mértéke az értékelési objektum szempontjából (kortársak, elődök, utódok).

Elemzésünkben az értékelési objektum önálló tényezőként szerepelt, tehát a nagy társadalmi alakulatokhoz való tartozás általános érzékeléséről volt szó, úgy, ahogyan azt az adatközlők a három generáció vonatkozásában megítélték. Az eredményeket áttekintően a 2. táblázat mutatja be.

2. táblázat. Az értékelési objektum hatása a szociális identitás egyes összetevőinek megítélésére (átlagértékek x és univariációs F teszt)

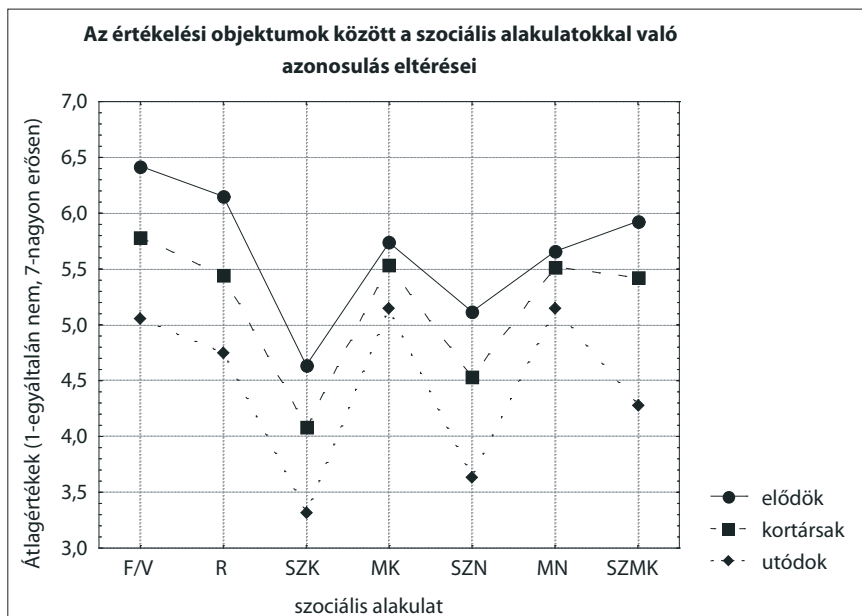
Szociális alakulat	Elődök (E)	Kortársak (K)	Utódok (U)	Az adott szociális alakulatra érvényes átlagértékek (x)	F-teszt szignifikancia (p)
F/V	6,37	5,65	5,04	5,69	131,57***
R	6,12	5,37	4,78	5,42	144,71***
SZK	4,56	4,03	3,22	3,94	141,30***
MK	5,67	5,49	5,11	5,42	29,87***
SZN	5,01	4,42	3,50	4,31	161,43***
MN	5,59	5,48	5,10	5,39	10,66***
MSZK	5,88	5,34	4,10	5,10	192,84***
Az értékelési objektumra érvényes átlagérték (x)	5,60	5,11	4,41		
F-teszt és szignifikancia (p)	100,82***	97,56***	125,07***		

*** $p < 0,00001$

Az eredményekből kitűnik, hogy az adatközlők valamennyi vizsgált szociális alakulat esetében eltérően értékelték kortársaikat, az elődök és az utódok generációját. A különbségek statisztikailag szignifikáns módon mind a hét megfigyelt jellemző jegy és az egyes értékelési objektumokon belül is megnyilvánultak. A szórásелемzés tehát igazolta azt a feltételezésünket, hogy az értékelési objektum hatással lesz arra, milyen mértékben azonosulnak az adatközlők a kiválasztott szociális alakulatokkal, illetve milyen mértékben érzékelik a hozzájuk való tartozást. Ezek a megállapítások a teljes vizsgálati mintára érvényesek, a továbbá identifikációs mutatókra (pl. életkor, nem, végzettség, családtípus) való tekintet nélkül.

A kortársak, az elődök és az utódok differenciált megítélése különböző jellegű és irányú volt. A szemléletesség végett az eredményeket grafikonon is bemutatjuk (1. grafikon).

1. grafikon

Az értékelési objektum és a szociális alakulatok megítélésének szempontját figyelembe véve a grafikonból első látásra két fontos tényt állapíthatunk meg.

Elsősorban is nyilvánvaló, hogy az adatközlők minden szociális alakulat esetében a legmagasabb értékeket az elődök generációjának tulajdonították, azután következnek a kortársak, és az adatközlők azt feltételezik, hogy az utódok még náluk is kisebb mértékben fognak azonosulni ezekkel a szociális alakulatokkal (erre utalnak az értékelési objektumnál mért átlagértékek: elődök $x = 5,60$, kortársak $x = 5,11$, utódok $x = 4,41$). A múltból a jelenen át a jövőbe tartó időhorizontban tehát a magyarországi szlovákok esetében a kiválasztott szociális alakulatokkal való azonosulás csökkenő mértékét állapíthatjuk meg. Ezzel összefüggésben figyelemre méltóak az egyes alakulatok megítélése közötti eltérések, elsősorban az utódok nemzedékénél, akiknél elsősorban a „szlovák” jellegű szociális alakulatokkal való azonosulás jelentősen csökkenő mértéke figyelhető meg: ide tartozik a Szlovák Köztársaság, a szlovák nemzet, valamint

a magyarországi szlovák kisebbség. Az említett szociális alakulatokkal kapcsolatos, a jövőre vonatkozó adatközlői értékelések erősen szkeptikusak, véleményük szerint a magyarországi szlovákok jövődöbéli generációjánál az e szociális alakulatokhoz való tartozás erőssége csökkenni fog. Érdemes megemlíteni, hogy a szlovák (SZK, SZN, MSZK) és a magyar (MK, MN) jellegű alakulatok közötti eltérések az utódok generációjában statisztikailag erősen szignifikánsak ($p < 0,00001$).

Másodsorban érdekes képet kapunk, ha a vizsgált szociális alakulatok értékelését az értékelési objektumok szintje szerint vizsgáljuk. Az egyes alakulatokkal való azonosulás az adatközlőknél eltérően alakul, ennek módja azonban azonos. Másképp fogalmazva: mind a három értékelési objektum viszonylatában a vizsgált alakulatok megítélése azonos irányba mutat. Az alakulat jellege szerint négy megítélési irány különíthető el: kötődés 1. a faluhoz/városhoz és a régióhoz, 2. Magyarországhoz és a magyar nemzethez, 3. Szlovákiához és a szlovák nemzethez, 4. a saját kisebbséghez. Csak faktoranalízissel lenne megállapítható, hogy ténylegesen négyfaktoros szerkezettel állunk-e szemben. Az elemzés jelenlegi szakaszában csak azt állapíthatjuk meg, hogy az egyes szociális alakulatoknál mért átlagértékek (mint segédmutatók) alapján az adatközlők leg-erősebben a falujukhoz/városukhoz (5,69) és a régióhoz (5,42) kötődnek, azt követik szinte azonos értékekkel Magyarország és a magyar nemzet (5,42; 5,39), az adatközlők valamivel gyengébbnek ítélik meg kötődésüket a saját kisebbségükhöz (5,10), a legkisebb mértékű az azonosulás a Szlovák Köztársasággal és a szlovák nemzettel (3,94; 4,31).

Összegzés

Ha össze kellene foglalnunk mindazokat a jellemző jegyeket, amelyek a magyarországi szlovákok etnikai azonosságtudatának magvát képezik, a hozzáférhető empirikus adatok alapján az alábbiakat állapíthatnánk meg:

- a nemzetiség- és anyanyelvmutatók szerinti létszámban csökkenés, az adatok között diszharmónia van;
- nem kompakt településszerkezet, a szlovák jellegű települések sajátosságai;
- gyenge nemzeti tudat;

- kettős etnikai identitás;
- magyardomináns kétnyelvűség;
- az anyanyelvhez (a szlovák nyelvhez) fűződő viszonytal kapcsolatban ellentmondásos vélemények;
- nem állandó kulturális rendszer, tartalmi szempontból kettős (kétnyelvű) kulturális rendszer.

Az etnicitás megtartása és megerősítése szempontjából a felsorolt jegyek/jellemzők destabilizálóaknak minősíthetők, amelyek negatívan hatnak a magyarországi szlovákság etnikai identitásának megnyilvánulásaira és konstrukciójára, s a szlovák kisebbség egyre erőteljesebb „magyarsághoz” vezetnek.

Az újabb empirikus kutatások megállapításai azonban azt bizonyítják, e kisebbség tagjai teljes mértékben tudatában vannak annak, hogy saját kisebbségük tagjainak gyenge az etnikai identitása, a szlovák kisebbség jövőjének megítélésekor az etnikai identitás megtartásának és fejlesztésének szükségességét nyilvánítják ki, mégpedig az etnikai identitás egyes összetevőinek – elsősorban a meghatározó szerepű anyanyelvnek – a megerősítése révén. Megfelelő mértékben tudatosul bennük, hogy éppen az anyanyelv az etnicitás legfontosabb konstrukciós eleme, függetlenül attól, milyen szerepet tölt be az adott közösségben.

A bemutatott empirikus eredmények összefoglalásakor figyelmünket elsősorban is a kortársakkal – a magyarországi szlovák kisebbség tagjaival – kapcsolatos kutatási eredmények értékelésére összpontosítjuk (tekintettel arra, hogy az elődök és utódok értékelése illuzórikus).

Úgy véljük, hogy az adatközlőknek a falujukkal/városukkal és a régiójukkal való nagymértékű azonosulása a lakóhelyhez fűződő, több generáción át tartó szoros kapcsolatot és erős köteléket bizonyítja. Feltételezésünk szerint az a tény, hogy az adatközlők a Magyar Köztársasággal és a magyar nemzettel erősebben azonosulnak, mint a Szlovák Köztársasággal és a szlovák nemzettel, az említett államalakulathoz és nemzethez való emocionális és kulturális, a hosszú együttélés alatt kialakult kötődés következménye, melyet tovább erősít az, hogy a magyarországi szlovák kisebbség mint etnikum mindig Magyarország területén, azaz magyar környezetben élt. Másrészt viszont a magyarországi szlovák kisebbséggel való azonosulást meghatározó értékek arra utalnak, hogy az adott közösség számára az ehhez az etnikumhoz való tartozás jelenleg fontos.

A bemutatott empirikus eredmények igazolták, hogy a vizsgált nagy szociális alakulatokkal való azonosulás mértékét nagyban befolyásolja az értékelési objektum, tehát az, hogy az adatközlők az adott alakulathoz való tartozás mértékét saját maguk (a kortárs generáció) vagy elődeik és utódaik vonatkozásában értékelték. Ami a kiválasztott szociális alakulatokkal való azonosulás mértékének megítélését illeti, a múltból a jelenen át a jövő felé haladva csökkenő tendencia figyelhető meg.

Szakirodalom

ARATÓ Endre

1969 *A magyar–cseh–szlovák viszony ötven éve*. Budapest

BAČOVÁ, Viera (ed.)

1996a *Historická pamäť a identita*. Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, 264.

BAČOVÁ, Viera

1990 *Etnická identita osobnosti – sociálnopsychologický prístup*. Slovenský národopis, 508–515.

1993 Teórie osobnej a sociálnej identity. In: VÝROST, J. – LOVAŠ, L. – BAČOVÁ, V.: *Vybrané kapitoly zo sociálnej psychológie II*. Veda, Bratislava, 72–129.

1996b *Spoločenská a kultúrna podmienenosť osobnej identity*. Československá psychologie, Psychologický ústav AV ČR, Academica, Praha, 40, 4, 321–337.

1997 Primordiálny versus inštrumentálny základ etnickej a národnej identity. *Československá psychologie* 41. 303–313.

BARTH, Fredrik

1996 Ethnic Groups and Boundaries. In: HUTCHINSON, J. – SMITH, A.D. (ed.): *Ethnicity*. Oxford University Press, Oxford, 81.

BORBÉLY Anna

2000 *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest

2001 *Nyelvcseré*. MTA, Nyelvtudományi Intézet, Budapest 2001, 305.

BOTÍK, Ján

1991 *Etnicita ako základná kategória národopisnej vedy*. Slovenský národopis, Ústav etnológie SAV, Slovak Academic Press, Bratislava, 39, 1. 18–24.

CZIBULKA Zoltán (ed.)

2002 *Népszámlálás 2001*. 4. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. KSH, Budapest, 338.

DEMETER ZAYZON Mária

1993 *Öntudatosodás és önfeladás között*. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, Tatabánya

DIVIČANOVÁ, Anna

1999 *Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na jazykových ostrovoch v Maďarsku*. Békešská Čaba–Budapest

2002 *Dimenzie národnostného bytia a kultúry*. VÚSM, Békešská Čaba, 533.

DIVIČANOVÁ, Anna – KRUPA, Ondrej

1999 *Slováci v Maďarsku*. Press Publica, Budapest

GARAMI Erika – SZÁNTÓ János

1991 *Magyarországi szlovákok*. Társi, Budapest

GYIVICSÁN Anna

1985 Az anyanyelv és kultúra értékrendjének változása a kiskőrösi szlovákoknál. In: VERSEGGI Gy. (szerk.): *A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői*. Budapest, Állami Gorkij könyvtár, 1985, 9–57.

1994 A magyarországi szlovákság számadatok tükrében. In: *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Budapest, 301–314.

HOMIŠINOVÁ, Mária

2000 O etnicite príslušníkov slovenskej inteligencie v Maďarsku – relácie medzi stupňom etnickej identity a etnoidentifikačnými kategóriami. Štúdia. *Sociológia* 32. (5) 471–481.

2002 A magyarországi kisebbségek egyéni és csoportidentitásáról. In: KOVÁCS, N. – SZARKA, L. (ed.): *Tér és terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai kiadó, Budapest, 33–41.

2003 *Slovenská inteligencia v Maďarsku v zrkadle sociologického výskumu*. (Vybrané výsledky skúmania stavu etnickej identity). Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba

2004 A magyarországi szlovák értelmiség etnikai identitása /kutatási eredmények és összefüggések/ *Etnická identita slovenskej inteligencie žijúcej v Maďarsku (základné výskumné zistenia a súvislosti)*. *Regio – Kisebbség, Politika, Társadalom* 15. (1) 139–157.

2006 *Etnická rodina Slovákov, Chorvátov a Bulharov žijúcich v Maďarsku v zrkadle sociologického výskumu*. (Teoretická a empirická komparatívna analýza skúmania etnických procesov slovanských minorít). Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békéscsaba

2008a *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció. Etnikai folyamatok a magyarországi kisebbségi családokban*. MTA KI, Gondolat, Budapest

2008b Percepcia sociálnej identity Slováckmi v Maďarsku a Maďarmi na Slovensku (komparatívna empirická analýza). *Sociológia* 40. (5) 453–486.

IMRE Anna

2000 *Anyanyelv, másodnyelv, környezeti nyelv. A 20 század végi magyarországi kisebbségi oktatás nyelvi viszonyai*. MTA Kisebbségkutató intézet, Budapest

JAKUBÍKOVÁ, Kornélia

1993 Je etnická identifikácia funkciou jazyka a kultúry? *Slovenský národopis* 41. (1) 60–65.

KISEBBSÉGI ÉRTESÍTŐ

1993 *Informačný bulletin národných a etnických menšín žijúcich v Maďarskej republike*. OBZOR, Budapešť

KREKOVÍČOVÁ, Eva

2004 Slováci v Maďarsku medzi ústnou a písanou komunikáciou (Funkcia duchovných spevníkov v kultúrnej pamäti a etnickej identifikácii) In: *V službách etnografie (A néprajztudomány szolgálatában)*. Békeeskő, Čaba, 396–404.

KRUPA András

1999 *A népi kultúrák és kétnyelvűség viszonya a délkelet-alföldi szlovákoknál*. Békéscsaba

MAŘÍKOVÁ, Hana – PETRUSEK, Miloslav – VODÁKOVÁ, Alena

1996 *Vel'ký sociologický slovník*. I. a II. díl. Karolinum, Praha

MÁRKUS Mihály

1977 A tírpák etnikai csoport kialakulása. In: *A Nyíregyházi szlovák (tírpák) nyelvjárási és néprajzi emlékek*. Nyíregyháza, 109–171.

MOLNÁR Éva

1993 Te tót (német) vagy – mondta anyám magyarul. *Regio – Kisebbség, Politika, Társadalom* (1) 134–149.

NÉPSZÁMLÁLÁS 1990

1992 *Nemzetiség, anyanyelv*. KSH, Budapest

NÉPSZÁMLÁLÁS 1990

1994 *Anyanyelv, nemzetiség településenként 1980, 1990, 1994*. KSH, Budapest

NÉPSZÁMLÁLÁS 1990

1995 *A nemzetiségek életkörülményei*. KSH, Budapest

NÉPSZÁMLÁLÁS 2001

2002 4. *Nemzeti kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai*. KSH, Budapest

PARÍKOVÁ, Magdaléna

1999 *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946–48*. STIMUL Bratislava

PUSKÁS Tünde

2000 Nyelv, identitás és nyelvpolitika Európában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (1) 69–84.

SZABÓ Orsolya

2004 A magyarországi szlovákok a népszámlálások tükrében. In: KOVÁCS Nóra – SZARKA László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. II. Akadémiai kiadó, Budapest, 267–284.

SZARKA László

1999 A közép-európai kisebbségek tipológiai besorolhatósága. Kisebbségkutatás. Osiris, Budapest, 168–175.

2004 *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. Lucidus, Budapest

ŠUTAJ, Štefan

1991 *Reslovakizácia. Zmena národnosti časti obyvateľov Slovenska po 2. sv. vojne*. SvÚ SAV, Košice

TAJFEL, Henri (ed.)

1981 *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge

TAJFEL, Henri – TURNER, John

1986 The social identity theory of intergroup behavior. In.: AUSTIN, W.G. – WORCHEL, S.: *Psychology of Intergroup Relations*. Nelson Hall, Chicago, 7–24.

UHRINOVÁ, Alžbeta

2004 *Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe*. Békešská Čaba

VÝROST, Jozef

1994 Etnocentrizmus, autoritárstvo, postoje k politickým zmenám. In.: ZEĽOVÁ, A. (akol.):

Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v procesoch spoločenských premien. Veda, Bratislava, 141–157.

A bánsági csehek. Migráció és identitás

Egy olyan világban, amely mintegy új vallásként hozta létre a globalizációt, az enklávék azonosítása – legyen szó etnikairól, vallásiról vagy egyéb természetűről – egyre nehezebben valósítható meg. Az események lavinaszerűen követik egymást – számszerűség, gyorsaság, változatosság, összetettség tekintetében –, ami a határok elmosódását vonja maga után, és ez leginkább a partikuláris jelenségeket jellemzi (Paasi 2007). Mindezek tükröződnek az identitás szintjén is; ez egyfajta festménynek tekinthető, amelyen az erőteljes ecsetvonások megfelelnek azoknak az identitási alappontoknak, amelyeknek sikerült (még) túlélni a jelenkor élénk ritmusát, míg a halvány színek a szóban forgó közösségre kevésbé jellemző megnyilvánulások romlását jelzik.

Az etnikai kisebbség fogalma – és másodlagosan a toleranciáé – a Románia délnyugati részén fekvő területen, azaz a Bánságban szemléltethető a legreálisabban. Ennek a térségnek „a nyugati és keleti világ találkozásánál való elhelyezkedése, a közép- és délkelet-európai civilizáció interferenciájának térségében a történelmi Bánság magához ragadta ennek értékeit” (Munteanu 2006: 9), hiszen itt különböző kultúrák találkoznak egymással, kiegészítik egymást, hatnak e vidék szellemére, lakóinak mentalitására. A többféle, az idők folyamán lerakódott befolyás egyaránt megtalálható a szociális minták szintjén, valamint az emberi típusok sokféleségében.

Ez az a keret, amelyben a cseh közösség a 20. század 20-as éveitől kezdődően kibontakozik a Bánság déli részén, amely ebben az időben a Habsburg Birodalom határvidékét képezte. Ezt az etnikai közösséget áttelepítették a Lokva- és az Almás-hegységbe – ugyanazon ország határain belüli áthelyezéséről, a munkaerő egyik vidékről a másikra való áramlásának lehetünk tanúi. A csehek kolonizálásának megfontolásai elválaszt-

hatatlanul kapcsolódnak az osztrák–török viszály történelméhez, hiszen ezek a konfliktusok meggátolták a Duna bal partján lévő Bánság vidékének természetes fejlődését. Az 1718-i pozsareváci (passarowitzi) békekötés a Habsburgoknak adta a Bánságot – és nemcsak –, a következő évben a bécsi udvar rendelete értelmében az állam birodalmi területévé alakítják, az irányítását direkt módon végezve. (*Istoria...* 2002: 961). A török uralom nyomainak megszüntetése érdekében a Habsburgok a saját életmódjuk, mentalitásuk meghonosítására törekedtek, a katonai határok kiterjesztésével védik ezt a területet, megelőzve a folyó déli része felől jövő támadásokat. Persze a birodalmiak nem szalasztották el a többségében románok lakta területek megszerzését sem – a megtartás esélye nélkül (Havasalföld esetében) –, a bécsi uralom alatt levő területeken azonban az élet az általuk megszabott szabályokat követte.

1751-ben Bécsben civil közigazgatást vezetnek be, melyet az Udvari Kamara irányít (*Istoria...* 2002: 965), és pár évre rá elkezdődik a telepítési folyamat második nagy szakasza, az úgynevezett „Terézia-féle telepítés”/ „Theresianische Ansiedlung” (*Colonization...* 2007: 2. bekezdés). A csehek azonban csak később érkeztek, a következő század első évtizedeiben, és a német eredetű gyarmatosítókhoz viszonyítva jóval kevesebben jöttek.¹

Az azonos nyelv és vallás, a közös történelem és kultúra (szokások, mondák, énekek) összekötő eleme annak a közösségnek, mely igyekezett minél jobban megfelelni annak a küldetésnek, aminek a céljából áttelepítették a birodalom eme sarkába. A tartomány déli fekvésű hegyvidékére telepített bohémiai csehek közössége az erdőkitermelési tevékenységet és a Birodalom keleti határának a biztosítását egyaránt felvállalta. Érkezéskor a tartományt már benépesítették, kivéve egyes vidékeket, melyeket a német telepesek elutasítottak záros garanciák és előnyök hiányában (Karban 2000: 19). Valószínűleg bizonyos német területekről származó népességről van szó, mivel 1820 után a Szemenik hegységbe csehországi németeket telepítenek (*Colonization...* 2007: 7. bekezdés), és ugyancsak Bohémiából hoztak cseheket, akik falvakat létesítenek a Kazán szorosban. Robotoló és bizalmat keltő munkásokként írják le őket, akik a Habsburgok ígéreteibe vetették bizalmukat. A Habsburgok, egyezségben Magyarlyval (egy Oravica környéki mágnással), kihasználták a 18. századi

1 A kisebbség történelmének alapos megismeréséhez: Schlögl 1925–1927, Urban 1930, Karas 1937, Jech–Karbusický–Scheufler–Skalníková 1965, Svoboda 1999, Moisi 1938, Dolângă 1995, D. Gecse 2009, Preda 2010.

csehországi elszegényedett rétegeket azért, hogy jövedelmezővé tegyék és megvédjék a Duna és a Néra közötti területeket (Karban 2000).

Utólag értékelve a cseh falvak történelmét, kijelenthetjük, hogy ketős – cseh és katolikus – létállapotuk egészen a közelmúltig a folytonosság esélyét jelentette számukra, pontosabban a fejlődésnek és a megőrzésnek – mint különbözőségnek – a lehetőségét, a szokások, hagyományok, mentalitások stb. jegyében. A bevándorlók a nemzedékeken keresztül átvett életmódot magukkal vitték új hazájukba, ahol megkísérelték újjá teremteni minél nagyobb hűséggel azt az életet, melyet csak térbelileg hagytak el, s ezt az igyekezetet tekinthetjük az alkalmazkodás folyamatának megkönnyítéseként is. A migráció – kiváltó okaitól függetlenül – az egyik identitástól való megválást és egy másik felépítésére való törekvést jelenti, mert leggyakrabban a kívülről jövő idegen, a másik, az ismeretlen nem tartozik a mi világunkhoz, hitetlenül, félelemmel, bizalmatlanul, kíváncsian, több figyelemmel, felülről, mereven, leereszkedően, sajnálattal, érdektelenül – és a felsorolás folytatható – tekintünk rá. A telepések igyekezete a beilleszkedésre annál nagyobb volt, mivel tudták, nincs visszaút: a földművesek, kisiparosok, segédek, favágók, akik Magyarly megbízottainak követését választották, felszámolták összes javaikat abban a reményben, hogy a Bánságba való áttelepülésük anyagi szempontból jobb életet jelent majd számukra. Kétségtelen, hogy a számukra kijelölt területek valóságával való szembesülés okozta keserű csalódás sok telepest arra ösztönzött, hogy más megoldást válasszon: letelepedést a szomszéd faluban, menekülést a Duna túlsó partjára vagy Magyarországra, sőt visszatérést az eredeti vidékre.

Egy századdal később az anyaország és a befogadó ország közötti migráció jelensége ellenkező irányban fog megismétlődni. A csehek, akik – a Románia és Csehszlovákia között 1945-ben megkötött egyezmény értelmében – eltávoztak, hogy benépesítsék főleg a Szudéta-területet de a morvaországi vidékeket is –, részben visszatértek, megtévesztve a hatóságok éberségét. Indokuk ugyanaz: be nem tartott ígérek, ez alkalommal a prágai vezetőség részéről.

A katolikus hit (ezen a vidéken csak a csehek római katolikusok) és a többségi lakosságtól eltérő nyelv lehetővé tette a pemnek nevezettek² különálló fejlődését: ezek a tényezők biztosították a közösség összetar-

2 A sváb telepések nevezték őket így, annak köszönhetően, hogy jórészüik Bohémia vidékéről származott: „die boehmen”, innen a bem és végül a pem köznév.

tását és működését, a külső befolyások kirostálódtak az említett identitásjegyek alkotta szűrőn. „Itt maradásunk az egyháznak köszönhető. A lakosság 90%-a templomlátogató. Ez a hagyomány tartja fenn az egész falut” (Václav Mašek, idézi Dolánga 1995: 74). Bár a katolicizmus nem többségi vallás Romániában, a római katolikus egyház megkísérelte – és sikerült is neki – ébren tartani a hívek hitét; ez leginkább a falusi közösségek esetében észlelhető. Példát szolgáltatnak erre az almási csehek falvai, az interjú alanyai közül többen kedvezően nyilatkoztak a vallás pozitív szerepéről a magán- és közösségi életben. „Vasárnap az a nap, amikor a csehek az Istennel találkozhatnak” (Nica 2002: 4. bekezdés), és ez ma is megtörténik vasárnapról vasárnapra, a pihenés napja összegyűjti nemcsak az öregeket meg az asszonyokat, hanem a teljes családot is. Sok házban erre a napra sajátos viseletet öltöttek, és a közelmúltig a nők a hagyományos öltözetet hordták.

Azonban a hétköznapokban is jelen van az ember és az ég kapcsolata, amint ez Bigérben is történik, ahol minden nap hajnalban, délben és este meghúzzák a templom harangjait.

Az ősohkhöz hasonlóan – akik abbahagyták a munkát, letérdeltek és imát mondtak – a falusiak magukba szállnak a pihenés pillanataiban. Ugyanitt, ha a pap nem érkezik idejében a mise megtartására (a távolság és a hepehupás út miatt), a helybeliek magukban imádkoznak, az istentiszteletet a falu által – bizonyos képességek figyelembe vételével – kiválasztott személy vezeti.

A pap a közösség egyik legfontosabb embere, nemcsak vallási vezető, hanem bizonyos problémákban tanácsadó is. Egyesek e tisztséget betöltő személyek közül – érdemeiknek köszönhetően – megmaradtak a hívek emlékezetében: ismertek nemcsak a jelenlegiek nevei és cselekedetei, hanem a telepeseikkel együtt jövőké is. Jelméértékű alakjuk nemcsak az írásos dokumentumokból rekonstruálható (könyvek, brosrák, egyházi krónikák, helyi jegyzetek stb.), hanem szóbeli vallomásokból is. A falubeliek jól ismerik saját történelmüket, nyelvük által közvetítik ezt generációról generációra. A pemek közösségében beszélt nyelv sajátosnak tekinthető: nemcsak az enklávéban kifejlesztett beszéd sajátosságairól van itt szó, hanem a falvak közti különbségekről is. Ennek alapján meg lehet különböztetni a helybeliek származási helyét a hat település lakói közül, egy részüket Csehországból, a többiek pedig Morvaországból hozták. A nyelvet, mint az identitásszerkezet alappillérét, a családban sajátítják el, az iskolában tökéletesítik, a mindennapokban, a magán- és társasági

életben is használják. Talán csak a település elhagyásakor kényszerülnek a román nyelv használatára: ez az utóbbi években, a román lakosok idetelepedésével, mind több nagyobb teret hódított ezekben a közösségekben. A lista élén Eibenthal áll, a közelben lévő bánya (a 2006 őszén bezárt tiszafai újbánya) egymás mellé hozta a pemeket, szerbeket és románokat az ország minden tájáról. Az Almási-medence északi sarkában levő Cseherdős messze helyezkedik el a többi cseh közösségtől, csak román falvakkal van körülvéve (itt ez a távolság még a cseh nyelvű vallási szertartások megtartását sem engedi meg). A történelmi és felfogásbeli fejlődés ellenére szinte lehetetlen a falvak anyanyelvének megmaradása mind a hat faluban az 1989 utáni évek nyitását követő gyors változások következtében. Ebből a szempontból két korosztály elkülönülését követhetjük nyomon: az idősekét és a fiatalokét. Az elsők ritkán (nagyon ritkán) használják a többségi nyelvet. Voltak olyan esetek, amikor a riporter nehézségekbe ütközött, az érintettek azzal érveltek, hogy szégyellik román nyelvtudásuk hiányosságait. A fiataloknak viszont számos lehetőségük és érdekük van, hogy túllépjenek közösségük határain, és így nincsenek ilyen jellegű gondjaik. Ez azokra érvényes, akik a városokba mentek tanulmányaik folytatására és azokra, akik állandó jelleggel városi környezetben élnek. Ezek szülei az 1960–1970-es évek után telepedtek le itt. A falusi iskolák oktatói megértették az államnyelv elsajátításának fontosságát, és annak ellenére, hogy létezik az anyanyelvű oktatáshoz való jog, a tanítás román nyelven is folyik. Érdekes, hogy más kisebbségekkel ellentétben a hivatalos nyelv elsajátítása és tökéletesítése nem *csak* kötelezettséget, hanem a közösségből jövő indítást is jelent. Valóban, mindnyájan függünk egy nyelvtől, és ez nyelvi téren is szabályozásokat von maga után (Wagner 2006: 11); a bánsgái svábok közösségéhez tartozó Richard Wagner író *parafrázálva* beszélhetünk „cseh eredetű/etnikumú románról” vagy „romániai csehről”: egyrészt az identitásnak – az uniformizálásra alapozó kommunista rendszer bukásával lehetővé vált – kinyilvánításáról van szó, a másságot tisztelő és elismerő demokrácia körülményei között, amely elfogadja a többségitől eltérő etnikumhoz való tartozás jogát. Másrészt pedig egy ilyenszerű „identitáspozíció” megerősítésére a közösségen belül kiállították az úgynevezett „cseh igazolványokat”, tulajdonképpen a Romániai Szlovákok és Csehek Demokrata Szövetségének tagsági könyveit. *Fizettél egy szimbolikus értékű tagsági díjat, és a Szövetség tagja lettél (...), mondjuk most 7, 8, 10 éve, ha Csehországba akartál utazni, a*

vízum megszerzésében előnyt jelentett, ha a romániai szövetség tagja voltál. (Ludovic Mleziva, 23 éves, egyetemista, Bigér, 2006).

Időközben az irat elvesztette jelentőségét, de egy ideig az etnikai identitás bizonyítékául szolgált: lehet, azért is, hogy bizonyítást nyerjen a csehországiak számára, hogy nincsenek különbségek a történelem által elválasztott egyének között. Persze ez csak feltételezés, de az bizonyos, hogy az idők folyamán a pem emigránsok megítélése változásokon ment keresztül.

A terepen szerzett információk kezdeti pozitív hozzáállást mutatnak, az 1947 és 1949-es években kivándoroltaknak munkahelyet és lakást biztosítanak, melynek egy részét a Szudéta-vidékről elkergetett németek javainak elkobzásából szerezték. Az utóbbi években viszont a fogadtatás mind hívősebb, tudtukra adják az emigránsoknak, hogy tulajdonképpen „románok”, melynek nyilvánvaló a pejoratív jelentése. Bizonyítékként hozhatjuk a felajánlott, kevésbé vonzó munkahelyeket, főként a Prága melletti Mitas gumiabroncsgyárban vagy az állattenyésztő farmokon. Ily módon hozzák tudomásukra, hogy csak megtűrik őket, de ez sok fiataalt nem tart vissza a végleges itt-maradástól. Mi több, a pemek elégedetlenek a cseh sajtóban megjelenő rágalmozó cikkek miatt: településeik egyes újságírók ironiájának tárgyát képezik, s azt tartják, hogy falvaik elmaradtak és elszakadtak a civilizációtól.

A helybeliek gyalázása kihat a turistákra is, akik Csehországból ideérkezve felháborodást keltettek illetlen viselkedésükkel, mely a közösség erkölce elleni merényletnek is tekinthető.

Mint a legtöbb önálló közösség, a pemek is kialakították viselkedési normáikat, s ezek áthágását nemcsak pletykával büntették, hanem néha a vétket nyilvános pellengére is állították, a pap vasárnap kihirdette a templomban. Az ilyen fajta megrovások elszigetelt eseteket képeztek ugyan, de a jelenség tanulságos a közösség profiljának a megrajzolásában, mely íratlan törvények szerint belső szabályrendszer alapján ítélte meg a szabálysértést.

Mindezek ellenére az új mentalitások éreztetik hatásukat, s ezeket a falu és város között állandó kapcsolatot tartó fiatal lakossága hozott be (akár romániai, akár cseh városokról legyen szó). 1989 után a határok megnyitása, valamint a gazdasági megfontolások miatt is megnőtt a forgalom, s ennek ma már elsősége van. A történelmi események lefolyása meglepő: majdnem 200 év elteltével ezeknek az etnikai csoportoknak a vándorlási iránya megfordul, bár a szándék ugyanaz: a jobb és bőséges

élet reménye. Ugyanazok az anyagi szükségletek irányítják tehát a döntéseit annak a munkaerőnek, amely kárba vész a környék bányáinak bezárása és az életképes terveket életbe léptetni képtelen hatóságok hozzá nem értése miatt. A kozlatelepi, tiszafai-újbányai, újmoldovai bányák bezárásáig magukhoz vonták Tiszafa, Bigér, Fegyvernek és Dunaszentilona férfi lakosságának nagy részét. A kitűnő minőségű kőszén kitermelése munkahelyet, állandóságot és rendszeres tekintélyes összeget jelentett. Azok, akik nem folytattak bányászati tevékenységet, erdőkitermelésben vagy kisiparban dolgoztak: a cseheket elismerték tárgyaik és szolgáltatásaik terén (mint asztalosok, szíjgyártók, kőművesek vagy szabók).

Az 1989-es nagyméretű emigrációig az állattenyésztés jellemezte a legtöbb cseh falut, termékeik (tej, tejföl, vaj) forgalmazása nagy keresletnek örvendett a környék piacain. A mezőgazdaság terén sajátos helyzetűek voltak ezek a falvak: a kollektivizálás eredménytelen volt és a földművesek megtarthatták földjeiket. Nem beszélünk nagykiterjedésű és jó hozamú parcellákról (álláspontunk szerint a kiterjedésük felbecsülése függ a vidéktől, mentalitástól stb.), hegyvidékes terület lévén a nagyobb terméshozam csak nehéz munkával érhető el. A kommunista rendszerben az állam által megállapított kvóták voltak érvényben a gabonaféléknél, állatoknál és termékeiknél, hogy a pemek valamely formában mégis hozzájáruljanak a pártfeladatok teljesítéséhez. Az ország egyéb vidékein élő földművesek helyzetéhez viszonyítva a helyzet itt valóban jobb volt, most azonban, amikor a politikai nyomás megszűnt, a gazdaság határozza meg a visszafejlődést ebben a vonatkozásban (is). Többen a megkérdezettek közül kijelentették, hogy inkább megveszik, mintsem megtermelik a gabonát, mert egyszerűbb és olcsóbb, a fizetések és a nyugdíjak nem fedezik a szántás, betakarítás stb. költségeit, hogy ne beszéljünk arról, mibe kerülne mezőgazdasági gépek beszerzése. Mi több, azok, akik képesek megművelni a földet – a fiatalok – hiányoznak, külföldre mentek, legtöbb esetben az ott maradás elhatározása végleges.

Évről évre a pemek falvai egyre néptelenebbek, a fiataloknak az ősi hely elhagyására és a városba való letelepedésre vonatkozó elhatározásához csatlakoznak a második korosztálybeliek is, akár a közeli (Resicabánya, Orsova, Szörénytornya, Karánsebes) településekre, akár a cseh-országiakba, ahol a rokonaik már letelepedtek. Az ifjúság egyenértékű a mobilitással, munkabírással és a más térben való újrakezdés képességével: a falvak öregjei pedig a beletörődéssel élnek túl a vakációk reményében és az emlékekkel. Sokan látogatták (nem csak egyszer) Csehországot,

nagyra értékelve az ottani életet anélkül, hogy csábítást éreztek volna az ott maradásra.

Bár pem nőnek tartja magát – amire büszke –, és 15-ször volt Csehországban, Maria Pelnar mégis megmaradt szülőhazájában: *amint az öregek tartják: úgymond a nyulak ott szeretik ahol születnek, én is, denem, mert jól élnek ott, láttam életmódjukat, csak mondom a fiútestvéremnek (aki Csehországba telepedett le): ott elrontottam a gyomromat a kávéjukkal, mert ott, ahol jársz, csak kávé... kávé! És ő válaszol, nem, leánytestvérem, a te eszed Romániában jár és azért a gyomrod nem dolgozik. [Nevet]... így nevetett ő... igen.* (Maria Pelnar, 81 éves, nyugdíjas, Bigér, 2006.) A visszaemlékezések az „akkor” és „most” antitézise körül forognak, sötét tónusokkal ecsetelve a jelen valóságát, az elhagyott házakat, eltűnt vagy szétszórt családokat, a hanyatlást, az egykori rendkívüli létet, amelyet lehetetlen visszanyerni, kizárólag csak a felmagasztalt élettörténetek formájában.

Valószínűleg semmi nem tudja eltéríteni a történelem folyását, lehet az hanyatló is: a jelen nemzedékek az egyedüliek, amelyek megmentik saját magukat, egy más keretben, az ezzel áldozatokkal, magukban hordozva a származási hely egyre feloldottabb emlékét.

Az utóbbi évtizedekben az enklávék emlékezetének visszanyerése egyre több kutató kezdeményezésének tárgyát képezte. A kontinensünk középső és keleti részén létező parancsuralmi rendszereik bukása lehetővé tette a saját egyéni történelmük helyreállítását és, implicit módon, a közösségiét is, több hasonló jellegű közösségben: több tíz éven keresztül meg voltak fosztva a szólásszabadságtól, a saját identitásuk kinyilvánításától, ami negatívan hatott vissza fejlődésükre. A másság létezése, mely tabu volt a parancsuralmi kormányzat számára, egy sokszínűbb világ megjelenésének eredménye, amely megengedte új életvilágok megjelenését, a másokét, a „másikét”. Az élettörténetek megadták azt a lehetőséget, hogy közel kerüljünk a hat falu közösségéhez, előnyeikkel és hátrányaikkal, a fennmaradásért folytatott harcukkal együtt, olyan körülmények között, amikor az állam fejlődése, melynek részét képezik, sokkal inkább a felbomlásukat, mint a fennmaradásukat ösztönzi. Persze egy multikulturális világban, melyben az összes létmód (megnyilvánulási mód) kézzel fogható valóságot képez, valószínűleg felesleges arra gondolni, hogy a Bánság déli részén fekvő cseh falvak el fognak tűnni.

Nem elég viszont a remény. „Mindenki azt képzelhet, amit akar”, mondta (egy Thomas Ciulei által valószínűleg 1992-ben rendezett film-ben) egy öreg Temesfőn (a régi Weidental, Csehországból jött német be-települők faluja, amely már alig létezik lakóinak visszahonosítása miatt).

„Nem kell valakinek a vállára tenni (aminek be kell következni, szerk. megj.) – egészítette ki ő –, de meg kell történnie; a véget nem lehet leírni és nem is lehet elmesélni: *csak ki kell várni.*”

Szakirodalom

COLONIZATION....

2007 *Colonization of Banat. [Statistics]*. Elérhetősége: <http://www.genealogy.ro/cont/2.html>.

DOLÂNGĂ, Nicolae

1995 *Țara Nerei*. Kriterion, București

GECSE, Desideriu

2009 *Istoricul comunităților cehe din România (așezare, evoluție etno-demografică, socio-economică și cultural-confesională)*. Doktori dolgozat.

George Barițiu Történettudományi Intézet, Kolozsvár

ISTORIA...

2002 *Istoria României* VI. Editura Enciclopedică, București

JECH, Jaromír – KARBUSICKÝ, Vladimír – SCHEUFLEER, Václav – SKALNÍKOVÁ, Olga

1965 Výzkumy způsobu života a kultury rumunských Čechů. *Český lid*. (52)

KARAS, František

1937 *Československá větev, zapomenutá nebem i zemí. I. Čechové v Rumunsku*. Praga

KARBAN, Augustin

2000 File din istoria colonizării cehilor în Banat. *Columna 2000*. (3–4) (iulie–decembrie) 19.

MOISI, Alexandru

1938 *Monografia Clisurei*. Librăria Românească, Oravița

MUNTEANU, Ioan

2006 *Banatul Istoric*. Excelsior Art, Timișoara

NICA, Adriana

2002 Cehii din Banat și esența vieții. *Agenda* 13/30 martie. Elérhetősege: <http://www.agenda.ro/2002/13-02-b.html>

PAASI, Anssi

2007 *Bounded Spaces in the Mobile World: Deconstructing „Regional Identity”*.

Elérhetősege: <http://ideas.repec.org/a/bla/tvecsg/v93y2002i2p137-148.html>

PREDĂ, Sînziana

2010 *Istorie și memorie în comunitățile cehilor din Clisura Dunării*. Argonaut, Cluj-Napoca

SCHLÖGL, Jindřich

1925–1927 Dějiny českých osad v rumunském Banátu. Zvl. otisk ze sborníku *Naše zahraničí*. (Praga) VI–VII.

SVOBODA, Jaroslav

1999 *Česká menšina v Rumunsku*. Broșură apărută în ediția *Češi Na Balkáně*, Praga, sub egida Ministerului de Externe–Republica Cehă & Ambasadei Cehă–România

URBAN, Rudolf

1930 *Čechoslováci v Rumunsku*. Smid & Compani v Sobeslave, București

WAGNER, Richard

2006 Scriitorul în ipostaza de german în România. *Orizont* (6) 11.

Interetnikus viszonyok és kapcsolatok Pilisszentkereszten

A település története

Pilisszentkereszt (Mlynky) a Pilis hegy lábánál fekvő, Budapesttől mintegy harminc kilométerre északra található település, lakosainak száma 2200 fő, és jelenleg is a község több mint fele szlovák nemzetiségűnek vallja magát, kiérdemelve ezzel a „legszlovákabb” szlovák falu elnevezést. Ahogyan egy szentkereszti interjúalanyom elmondta, Pilisszentkereszt¹ történelmét két korszakra bonthatjuk: az első a 12–13. századra tehető, amikor a ciszterciek a Pilisben építettek monostort, *ami nagyságában, teljesítményében, rangjában azzal tűnik ki, hogy például itt ölik meg Gertrudis királynőt, itt temetik el, itt találják meg a szarkofágját.*² A monostort a tatárok ugyan 1241-ben felégették, de IV. Béla 1254-ben az apátság minden régi kiváltságát megerősítette. 1526. szeptember 7-én a törökök teljesen elpusztították az apátságot. A törökök kiűzése után a pálosok és a ciszterciek is magukénak követelték ezt a területet, így a hosszú évekig tartó pereskedés eredményeként a falu területe végül a pesti pálos rend

- 1 A település eredeti neve bizonyítottan Pleš volt. A történelmi forrásokban ez a név a XIII. században Pilis, Peles, Pelis változatban, de Pljes formában is megtalálható, ami már egészen közel áll a feltételezett ószláv Plěšb formához. Ez a név még az 1760-as hivatalos térképen is szerepel, annak ellenére, hogy a pálosok a falut az újratelepítés után „átkeresztelték” Sancta Crux-nak (Szent-Keresztnak). A falu első bélyegzőjén még latinul jelenik meg a felirat, Santa Crucem formában (1758). Ebből lett először Szent-Kereszt, majd Pilisszentkereszt. A szlovák név egészen újkeletű, a 18. század második felében alakulhatott ki: a faluban kis vízimalmok voltak, és amikor a környező szlovák falvak lakói a gabonájukat idehozták őrölni, azt mondták, hogy a „mal-mokba” mennek. Így lassacskán a falut Mlynkynek, azaz Malomfalunak kezdték nevezni (Papuček 2006).
- 2 1184. május 27-én III. Béla király alapította.

birtoka lett. Utóbbiak nevéhez fűződik a falu 1747-ben bekövetkezett újratelepítése. Ekkor hat szlovák család érkezett Nagyszombat környékéről, akiket később továbbiak is követtek. Az 1770-es években német családok is érkeztek a településre. *Nem tudjuk az okát, hogy miért Pilisszentkeresztet választották a svábok, de tény, hogy az első családok letelepedése után egy emberöltővel, 1781-ben, amikor felavatták a jelenlegi templomot, akkor már itt vannak a svábok, átjönnek Pilisszántón úgy, hogy ott egy család sem telepszik meg, nem mennek se Csévre, se Keszthőlcire.*

1722-től működött a településen elemi iskola, amit a pálosok tartottak fenn. 1767-ben a faluban már volt kocsmá, mészárszék, vízimalmok, mészégető kemencék.³

1785-ben a lakosság összlétszáma 526, 1802-ben 703, 1857-ben 853, a századfordulón pedig már meghaladja az ezret. A huszadik század első felében a település lakosainak száma folyamatosan emelkedik, 1941-ben már 1450-en laktak itt, akik közül 1325 fő szlovák anyanyelvűnek vallotta magát. A második világháborút követő – részben erőszakos, politikai és gazdasági célok által motivált – migrációs hullámok természetesen a pilisi szlovák településeket sem kerülték el. Az egyik interjúalanyom elmondása szerint Szentkereszt lakosságának is legalább a 15 százaléka kitelepült, a legtöbben Párkány környékére, *de ők mind szlovákok maradtak, a mai napig is szlovákok Szlovákiában, pedig itt laknak Párkány környékén, magyar településeken, de például a gyerekek nem tanultak meg magyarul, és emiatt hátrányos helyzetben is vannak, pedig átjöhetnének Esztergomba, Pestre vagy bárhova a környékre dolgozni.*

Ha figyelembe is vesszük a népszámlálási adatfelvétel szociálpszichológiai vetületének következményeit, valamint azt a tényt, hogy a szocialista–kommunista rezsim, majd a rendszerváltás idején tapasztalható bizonytalanság az emberek őszinte, hivatalos identitásvállalását egyáltalán nem segítette elő – s ezt a 2001-es adatfelvételek vissza is igazolták – , történelmi távlatban mindenképpen a szlovák identitás gyengülése regisztrálható a pilisi szlovák településeken is.

3 Lásd a település honlapját: www.pilisszentkereszt.hu

A Pilisi Szlovákok Egyesületéhez tartozó települések adatai 1980–2001.

Település neve	Össz-la- kosság 1980	Szlo- vák a. ny.	Szlo- vák nemz.	Minő- sítés 1980.	Ö. l. 1990.	Szlov. a. ny.	Szlov. nemz.	Ö. l. 2001.	Szlov. a. ny.	Szlov. nemz.	Vál. név- jegyz. 2006.	Szava- zók száma 2006.
Csobánka	2 033	21	4	59	2 040	22	9	2 840	16	23	11	-
Esztergom	30 870	284	218	-	29	263	260	29	296	321	99	48
Kesztlőc	2 384	719	449	2 166	2 322	336	118	2 556	232	237	279	150
Mogyorósbánya	850	1	1	217	819	2	3	882	0	21	64	59
Oroszlány	20 613	9	5	-	21	12	17	20	53	83	175	95
Piliscsaba	5 227	17	11	422	5 201	27	11	6 425	69	117	235	108
Piliscsév	2 452	218	33	2 070	2 314	367	379	2 314	311	1 059	399	254
Pilisszántó	2 016	303	381	1 689	1 970	163	143	2 120	287	416	293	210
Pilisszentkereszt	2 104	977	594	1 717	2 054	1 084	996	2 170	922	1 185	504	298
Pilisszentlászló	940	67	205	873	835	3	3	958	54	93	78	59
Pomáz	11 736	36	24	939	12	36	24	14	39	46	58	48
Sárisáp	4 128	4	2	1 465	3 715	33	26	2 918	85	405	160	125
Szentendre	16 901	12	5	-	19	10	11	22	41	42	2	-
				351			747					

Forrás: KSH

Bár az egyes települések esetében – nem ritkán a helyi politika és az általa befolyásolt nyilvánosság hatására – jelentős különbségek figyelhetők meg az öndefiníció bonyolultabb, összetettebb elemét jelentő nemzetiségi kategória alakulásában, a szlovákok lakta 13 pilisi település közül az 1980-as és 2001-es népszámlálási adatokat összevetve valójában csak a „legszlovákabb” faluban, Pilisszentkeresztben figyelhető meg lényegi elmozdulás „pozitív” irányban.

Pilisszentkereszt lakossága: 1785–2001.

Év	Összlakosság	Szlovák nemzetiségű	Szlovák anyanyelvű	Szlovák anyanyelvűek aránya %
1785	526	n.a.	n.a.	n.a.
1828	847	n.a.	n.a.	n.a.
1857	853	n.a.	n.a.	n.a.
1870	880	n.a.	n.a.	n.a.
1880	846	n.a.	730	86
1890	952	n.a.	855	89
1900	1 049	n.a.	964	91
1910	1 150	n.a.	1 028	89
1920	1 174	n.a.	1 094	93
1930	1 339	n.a.	1 022	76
1941	1 450	n.a.	1 325	91
1949	1 295	n.a.	654	50
1960	1 820	n.a.	1 189	65
1980	2 104	594	977	46
1990	2 054	996	1 084	52
2001	2 170	1 185	922	42

Forrás: KSH

Anyanyelv tekintetében a helyzet ennél is egyértelműbb: itt nemcsak az arányszámok – eltérő ütemű és mértékű, de jelentős – csökkenése regisztrálható, hanem az is, hogy a nemzetiségi bevallásokkal kapcsolatosan néhol tapasztalható „revival” ebben az összefüggésben lényegében nem észlelhető. A néhány százalékpontos emelkedés ráadásul a települések viszonylag alacsony lélekszáma miatt amúgy sem jelent releváns adatokat.

A pilisi falvak szlovák lakosságának etnikai tudata szorosan kötődik a Pilishez mint földrajzi területhez, s identitásuk egyik meghatározó alkotóelemeként szlovákságuk is e szűrőn keresztül fejeződik ki. A „Pilišania” (pilisiek) elnevezésben is ez az erős regionális, táji tudat érhető tetten. A meghatározás ugyan eredetileg csupán a pilisszentkeresztieket jelölte, később azonban jelentéstartalma valamennyi érintett községre kiterjedt. A falvak ma földrajzi adottságaikból kiindulva meglehetősen szoros „belső”, „településközi” kommunikációs hálózatot tartanak fenn: a pilisi szlovák települések számára evidencia az egymással való kapcsolattartás szükségessége. Ez persze nem jelenti azt, hogy az egyes közösségek identitásának minden egyes eleme tökéletesen megegyezne egymással. Így pl. a pilisi szlovák falvakra is érvényes az a megállapítás, hogy a magyarországi nemzetiségek nyelvének fejlődése gyakran falvanként külön-külön utat járt be, s némi túlzással elmondható, hogy a kisebbség – ma már gyakran csak az idősebb generációk által használt – nyelve egyenlő a településeken évszázadokon keresztül használt, lényegében külső hatások által nem vagy alig befolyásolt nyelvvel (Fehér 1996).

Nyelvhasználat – még mindig anyanyelv?

A magyarországi szlovákok kétnyelvűsége egyrészt történeti kérdés, hiszen a magyar nyelvvel egy részük már jóval a letelepedés előtt, a hétköznapi életben is kapcsolatba került, sőt el is sajátította azt. A nyelvi kontaktusokat részben a gazdasági kapcsolatok, részben pedig a mindennapi együttélés tette természetessé. Az 1960-as, 1970-es években vált a magyar nyelvű kommunikáció a hazai szlovák közösségek körében általánossá, még pedig oly módon, hogy a magyar nyelv társadalmi szerepe az intézményi kereteken kívül is felerősödött. A szlovák–magyar kétnyelvűségi lét 1949 után új forrásbázist kapott. A kiépült szlovák jellegű oktatási hálózat és az iskolán kívüli kulturális intézmények a szlovák *irodalmi nyelv* közvetítői lettek.

Szentkereszten a betelepítéstől egészen a 20. század elejéig a lakosság többsége szlovácul és – kisebb mértékben – németül beszélt. A magyar nyelv térhódítása a két világháború közötti időszakban kezdődött, ekkor vezették be és tették kötelezővé a magyar nyelv oktatását az iskolában. *Van itt a Józsi bácsi, a 80 évével, aki emlékszik rá, hogy fenytéssel járt, ha*

valaki a folyosón nem magyarul beszélt, mert a gyerekek és főleg az idősök is a két nyelvvel, a némettel meg a szlovákkal tökéletesen elvoltak. A második világháború után a német nyelv eltűnt, és a szlovák maradt a helyi kommunikáció nyelve, de az annyira erős, saját példámat mondom, hogy amikor elmentem inasnak 1963-ban Budapestre, akkor Pilisszántóról a Sz. Jóska, meg még páran,, Szentkeresztről én voltam egyedül, olyan csúnyán beszéltünk magyarul, hogy azt mondta a magyartanár, hogy nekünk nem kell kimenni a táblához felelni, mert nem értik meg a gyerekek, hogy mit mondtunk, egyszerűen nem tudtunk magyarul beszélni.

Hiába végeztünk nyolc osztályt, én még abban a kivételes helyzetben voltam az általános iskolában, hogy nem kellett oroszot tanulnom, viszont tanultam szlovákul földrajzot, történelmet és matematikát, ezért én tökéletesen tudok számolni szlovákul, én 1963-ban végeztem, 1960–1963 között nem kellett oroszot tanulni, de az utánunk következők már tanultak. De érdekes módon például a nővérem sem tud olyan jól szlovákul, mert ő ezeket a tárgyakat nem tanulta szlovákul.

A magyarországi szlovákokra a kétnyelvűség köztes állapota jellemző: fokozatos nyelvcsere figyelhető meg, ennek eredményeként a szlovák mára másodnyelvvé vált. A szlovákot illetően ellentétes, kétirányú mozgás vált jellemzővé: egyik oldalon a funkcionális fejlődés az irodalmi nyelv előtérbe kerülésével, másik oldalon a nyelvjárás háttérbe szorulása. A család elvesztette átörökítő szerepét, s ezt a különböző intézmények és önkormányzatok sem tudják pótolni. Az alapvető nyelvi funkciók a magyar dominanciája miatt csak korlátozottan érvényesülnek. Ez Szentkeresztre is igaz. A nyelvcsere leggyorsabban az egyházi életben ment végbe, de a magánszférában is szinte feltartóztathatlannak tűnik. A legfiatalabb generáció egy része még érti ugyan, de már nem beszél a nyelvet. Ahogyan egyik interjúalanyom fogalmazott: *Otthon se beszélek szlovákul, sokat fejlődtem, amióta itt vagyok Szentkereszten, illetve a szentkereszti szlovákból fejlődtem sokat, de nem nagyon beszélgetek én szlovákul. A szüleim korosztályával sem beszélek szlovákul.*

Otthon beszélünk a gyerekekkel szlovákul, ritkában már, de azért beszélünk. Bekerültek a családba férjek-feleségek, akik nem tudnak, úgyhogy magyarul beszélünk. Meg a baráti társaság miatt is inkább magyarul. A nyelvet használók közül az idősebb generáció jelentős része még beszél a helyi nyelvjárást, azonban ahogyan az egyik interjúalanyom fogalmazott: ...most már sajnos a szókincse nem gazdagszik a helyi nyelvjárásnak, mi még úgy nőttünk fel, hogy csak tótul beszéltünk, és vagy nem is tudjuk, hogy hogyan tanultuk a két nyelv-

vet, és persze nyelvjárásban, de nagyon gazdag szókinccsel, 40–50 éve. De ez más világ, ezt tudomásul kell venni, hogy ez sajnos így működik.

Egy interjúalanyom „hullámvölgyelmélete” szerint a szlovák nyelv bizonyos időszakokban, életkorban előtérbe kerül, majd ismét háttérbe szorul. 3–4 generáció óta ugyan a magyar a családban használt nyelv. Mindenki megtanul hároméves koráig valamit szlovákul, versikéket, énekeket, köszönéseket, ezeket már beszéli, de nem logikusan beszéli, tudja a verset, de nem tudja a vers mögöttes tartalmát. Aztán az iskolában kicsit bővebb nyelvtudást kap, majd 14 évesen kikerül Pilisszentkeresztről, elmegy továbbtanulni és akkor vége a nyelvnek. Megszakad, hiszen száz százalékosan magyarul kell beszéljen az iskolában, közlekedési eszközökön, áruházban, és fölveszi az idegen nyelveket. Nem a szlovákot, mert középiskolában, egyetemen mit ér vele? Semmit. Aztán ha hazajön, és itt telepszik le, itt alapít családot, ahol a rokonai, családja él, újra előjön a szlovák, és így válnak a kezdeti szlovákból a fiatal és közép korosztályban jellemzően magyarul beszélőkből, újra szlovákul beszélők.

Manapság is vannak azonban a családon belüli nyelvhasználatot pozitívan befolyásoló hatások: a településen foghatók a szlovákiai televízióadások, s ez nagyban hozzájárul a nyelvtudás tökéletesedéséhez, illetve a nyelv gyakoribb használatához. *A gyerekeimmel magyarul beszélek, de keverjük egyre többet a szlovákot, mert amióta a Markízát tudjuk nézni, a feleségem teljesen ráállt, azt nézi, és ha nem ért valamit, akkor mellette van a szótár, felírja és megnézi.*

A nyelvi önértékelés negatív formáit sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen maguk a nyelvjárást beszélők sokszor maguk sem elégedettek nyelvtudásukkal: *Melyik a szebb nyelv, hát azért mondom a magyart, mert azt jobban tudom, meg én nem az irodalmi nyelvet tanultam, hanem a pilisit, a nemzetiségit.*

Oktatás

Mára az oktatás vált a nyelv megtartásának legfontosabb helyszínévé, és sokan az iskolától várják, hogy megtanítsa a gyerekeknek a szlovák nyelvet.

A pilisi szlovák iskolák mind nyelvoktató intézmények, a Nemzeti Alaptanterv a nemzetiségi iskolák számára heti négy óra szlovák nyelvoktatást ír elő. Ez azt jelenti, hogy a magyarországi szlovák nyelvű közok-

tatás két kategóriája közül (kétnyelvű és a kisebbségi nyelvet oktató) az utóbbiba tartoznak. Az óvodai foglalkozások minden településen tartalmaznak szlovák elemeket, ezekkel igyekeznek pótolni a valójában csak nehezen pótolható, az otthonról hozott nyelvtudást. Ezeknek az intézményeknek a célja a kisebbségi anyanyelv idegen nyelvként való újratanítása, a gyökerekre való rávezetés, a hagyományőrzés. Az általuk használt tankönyvek ennek megfelelően az idegennyelv-oktatás módszertana alapján készültek (Tóth 2005).

A szentkeresztli óvoda⁴ a 20. század elején épült, és jelenleg is ebben az épületben folyik az óvodai nevelés, a helyi nevelési program alapján.⁵ A nemzetiségi nevelést folytató óvodában szlovák és magyar nyelvű fejlesztés is folyik. A gyermekekkel négy csoportban foglalkoznak, az óvodai nevelőmunkát hét óvónő és az óvodavezető látja el, négy dajka segítségével. Minden óvónőnek van nyelvoktató képesítése is, így a nemzetiségi nyelv ápolása biztosítottnak tekinthető.

Ami az óvoda felszereltségét illeti *a játékhöz, az óvodai tanulást segítő, fejlesztő eszközök rendelkezésre állnak, azonban bővítésre, korszerűsítésre folyamatosan szükség lenne.* Az óvodának zárt játszótere van, ahol *a mozgásfejlesztő játékszerek ideális lehetőséget biztosítanak a gyermekek számára.*

Az óvodások jó része a helyi általános iskolában tanul tovább. A egyes házasságok eredményeként a gyerekek 30–40 százaléka otthon már csak magyarul beszél, s így szlovák nyelvtudásuk is meglehetősen korlátozott, de az óvoda következtében nem idegen számukra a nyelv, *van passzív szókincsük, és ismernek mondókákat, énekeket.*

Pilisszentkeresztben 1815 óta működik szlovák iskola. A 19. század folyamán a német és a szlovák volt az oktatási nyelv. A magyarosító törekvések térhódítása idején ez gyökeresen megváltozott, s csak 1948-ban indult újra a szlovák nyelvoktatás. Megpróbálkoztak a kétnyelvű iskolai modellel is, és néhány éven át szaktárgyakat is tanítottak szlovákul, de ez a tendencia végül konverzációkra olvadt, majd teljesen elhalt, s maradt a heti négy óra szlovák mint idegen nyelv. *A kétnyelvű iskolához nincsenek meg a lehetőségeink és nincs is rá igény.* Ennek ellenére a nyelvoktatásra koncentrálnak az oktatás a szlovák nyelv és irodalom tanításával, valamint a

4 Az óvoda fenntartója: Pilisszentkereszt Község Önkormányzata.

5 Az óvoda nevelési programja alapján a fő tevékenysége: óvodai nevelés, iskolai előkészítés, a nemzetiségi önanonosság megőrzése, ápolása, erősítése, átörökítése, nemzetiségi nyelvi nevelés.

kisebbségi népismeret témakörének beemelésével mégis hozzájárul a kisebbségi oktatás céljainak megvalósításához. Az iskola pedagógiai programja szerint az elsődleges feladat a szlovák nyelv élő, második anyanyelvként való tanítása, a hagyományok ápolása, és az, hogy *a gyökerek feltárásával ismerjék meg tanulóink elődeink szokásait. Tudatos nyelvhasználattal, a nyelv sajátosságaival, élményt adó bemutatásával válják lehetővé a nemzetiségi nyelv alapjainak elsajátítása.*

Az iskolában 15 tanár dolgozik, négyen közülük középiskolai tanári szakképesítéssel. Ahogyan elmondták, a saját diákjaikból „nevelték ki” a pedagógusaikat. Egyik legfontosabb céljuk, hogy a 8. osztályos tanulók szlovák nyelvből alapfokú nyelvvizsgát tegyenek, ezért ennek eléréséhez nyári-téli nyelvművelő táborokat és különböző versenyeket is szerveznek. A cél elérésének azonban – a tanárok szerint – van egy technikai jellegű akadálya: a Rigó utcai nyelvvizsgaközpont ugyanis megszüntette a májusi vizsgaidőpontot. A márciusit a pedagógusok még korainak tartják, a novemberi időpont pedig azért nem szerencsés, mert addigra a gyerekek már elhagyják az iskolát, és így sokkal kevesebben mennek el nyelvvizsgázni, mivel a vizsga eredményét a felvételikben a pontszámokba már nem számítják bele.

Az iskolában minden évfolyamon egy osztály működik, s az osztályok átlagosan 18–20 fősek. Alsó tagozaton nincs csoportbontás, a 7. és a 8. osztályban azonban a nyelvórákat már csoportokban tanítják (osztályonként két csoport). A tanulók közül mindenki tanul szlovákul, függetlenül attól, hogy milyen származású. Így ha valaki csak hetedikben kerül ide, akkor is kell szlovák nyelvet tanulnia.

A szlovák nyelv mellett a tanulók németül is tanulnak. A német oktatás melletti elkötelezettség nem a hagyományokhoz való visszanyúlás, hanem sokkal inkább a véletlen eredménye. Eredetileg ugyanis orosz tanítottak, s a rendszerváltás után az orosz tanárokat németre képezték át. Volt ugyan olyan időszak, amikor lehetett volna angol is tanulni, de akkor ez nem volt általános tendencia.

Az iskola fenntartása egyre nagyobb nehézségeket okoz az önkormányzatnak. A tanári fizetések és az épület fenntartása is komoly összegeket emészt fel, és a tornaterem hiánya is leküzdhetetlen problémának tűnik. Az iskola ugyanis nem rendelkezik önrésszel, s ennek következtében pályázni sem tud. Így aztán hiába van meg a telek, a tornaterem helyett marad a két iskolaépületet összekötő „zsibongó”: *itt vannak bordásfalak is, télen itt vannak a tornaórák, meg az iskolai ünnepek.*

A finanszírozási nehézségek javítására 2000-ben létrehozta egy alapítványt, így a szülők, ha kis mértékben is, de támogatni tudják az iskolát. A befolyó pénz azonban inkább csak a gyerekek iskolai teljesítményének díjazására, a motiváció növelésére elegendő: *kiemelt dolog, hogy a szlovák munkát értékeljük, a legjobb tanulók kapnak egy ajándékkönyvet, amire minden évben ráíratjuk a gyerek nevét, és harmadiktól 2–3 gyerek kapja az osztályból, a legjobb tanulók, kint az ünnepségen, a szülők előtt.* Emellett az alapítvány kirándulásokat is támogat, *„busz költséget például, de a kiemelkedő sportteljesítményt is díjazni szoktuk, a faluban van tékvándó, és ők elég jók, és igaz, hogy nem tartoznak közvetlenül az iskolához, de őket is szoktuk díjazni.*

A település testvérvárosaival, mindeneke előtt Sárfiával (Blatnéval) az iskolának is van együttműködése. A tanulókat nem messze tőlük szokták táboroztatni: *...így volt többször, hogy nekik még tanítás van akkor, amikor ott voltunk és bementünk órát hallgatni a gyerekekkel, meg vetélkedőket is szerveztünk együtt. Szerveztünk már cserenyaralást is. Amikor családoknál szállásoltuk el a gyerekeket egy hétig, aztán meg ők jöttek ide, de kényelmesek már a gyerekek, nem szívesen mennek oda egyedül egy családhoz, pláne, hogy nyelvi nehézségek is vannak, a középiskolásoknál már lehet, de általában iskolában nem szívesen mennek a gyerekek, hiába vagyunk együtt napközben, közös programokon, esténként csak egyedül vannak a családnál.*

A másik testvérvárossal, Nagyölvéddel (Veľké Ludince) nem olyan régi a kapcsolat, bár az is 10–15 éves talán, *ott két iskola van, magyar és szlovák iskola is, először a tanári testületet látogattuk meg, az óvónők mentek az óvodába, a magyar tanárok a magyar iskolába és a szlovákok a szlovákba, de itt inkább a sportra épül a kapcsolat.*

Az iskolának saját újságja is van, ami a 2003/2004-es tanévben indult. Az *Iskolai lapok* elsősorban a szülők tájékoztatására szolgál. Az első évfolyam harmadik számában jelentettek meg először szlovák nyelvű cikket, de a mai napig több benne a magyar nyelvű publikáció. A gyerekek is írnak bele, természetesen, de ők inkább magyarul írnak, mindig attól függ, hogy mi a téma. *Még a házirendünket is ilyen formában adtuk ki, mert ugye az is kétnyelvű.* A tanév elején megjelenő számokba alig-alig szerkesztettek bele szlovák nyelvű cikkeket, mivel ilyenkor még a célok, a feladatok világos, mindenki számára érthető tisztázása az elsőrendű feladat, az év vége felé azonban egyre jobban szaporodnak a szlovák nyelvű cikkek, hisz ekkor már az eredményekről is be lehet számolni, s ekkor a gyerekek is publikálhatnak a lapba. Minden gyerek kap egy-egy példányt, így van olyan család, ahová három példányt is küldenek. A lapot saját költségve-

tésükből adják ki, az iskolatitkár beírja, van egy kollégánk, aki ért a tördeléshez, aztán fénymásoljuk.

Az iskolában működik egy énekkar is, ami hetente egy alkalommal tart próbákat. *Magyarul és szlovákul is énekelnek, szlovákul elsősorban népdalokat tanulnak, fellépni szentkereszti népdalokkal szoktak, és persze a tanórákon tanulnak gyerekdalokat is, amelyek főleg a tanórához kapcsolódnak.* Az énekkarra támaszkodva minden tanév végén rendeznek egy jó másfél órás kultúrműsort, az óvodások is részt vesznek rajta, májusban van, és legalább 100 gyerek vesz részt benne.

Az iskola délutáni programjaiban természetesen kiemelt szerepet kap a tehetséggondozás és a felzárkóztatás. A gyerekek emellett szakkörökre is járhatnak. Az alsó tagozatosok számára a kézműves- és rajzszakkör mellett számítástechnika szakkör is van, a felsősök pedig ez utóbbi mellett rádiós, környezetvédelmi, egészségvédelmi, dráma, szlovák színjátszó és szlovák nyelvi szakkörökön vehetnek részt heti egy órában. A kézműves szakkörön készített tárgyakat a gyerekek az immár hagyományos karácsonyi vásáron adják el a szülőknek. Emellett több hagyományt is felelevenítettek, így például húsvét–virágvasárnap a lányok járnak énekelni májusfával, népviseletbe öltöznek, és van tojásfestés, vannak hagyományos motívumaink is, hiszen valamikor egy itteni néni a sás vagy nád belső részét szedte ki, és azzal díszítette a tojást.

A színjátszó szakkört szlovák szakos tanár vezeti, a szlovák nyelvi szakkörön pedig elsősorban tanulmányi versenyekre készítik fel a gyerekeket. A környező pilisi szlovák településekkel (Pilisszántó, Piliscsév, Sárissáp, Keszthely, Pilisszentkereszt, Pilisszentlászló) összefogva rendezik meg minden évben a szlovák tanulmányi versenyeket. Emellett minden évben tartanak szavalóversenyeket és kommunikációs versenyeket is mindkét tagozat diákjai számára. A felsősöknél a szlovák népismeret tanítása keretében elsősorban a hagyományokra helyezik a hangsúlyt, így a kommunikációs versenyek tárgya is a népszokásokhoz kötődik. Ezenkívül az iskola bekapcsolódott egy nemzetközi versenybe is, amelynek témája a helyi folklór: *...és mindenki a saját települését dolgozza fel, tavaly a farsang volt, idén a karácsonyi szokások, jövőre pedig a népviseletet, a népdalokat próbáljuk feldolgozni, aztán a hagyományos szlovák ételekből írnak a gyerekek egy receptkönyvet.* A programban a szentkeresztieken kívül egy detvai, egy cseh, egy német és egy lengyel iskola vesz részt.⁶

Mivel a szülők manapság egyre inkább mérlegelik, hogy melyik iskolába küldjék a gyerekeiket, az iskola a beiratkozásnál minden évben elveszít néhány helyi elsőt, akik átjárnak a környékbeli településekre tanulni. *Sok szülő elviszi a gyereket más településre. Nem azért, mert nincs tornaterem, bár volt egy szülő, aki ezt mondta, de szabad iskolaválasztás van, van, aki azt hiszi, hogy ezzel jól tesz a gyerekeknek, van, aki azt kifogásolja, hogy miért nem angolt tanítunk a német helyett, és ezért választanak mást, bár egyiket sem ismerik.* Az viszont sokatmondó tény, hogy a *pesti szlovák iskolába nem ment senki.*

A nyolcadikosok, kilépve az általános iskolából, ha meg is szerezték az alapfokú nyelvvizsgát, nem tanulják tovább a szlovák nyelvet. A budapesti szlovák gimnáziumba sem jelentkezett már évek óta egyetlen gyerek sem. Ennek nemcsak az az oka, hogy nem jó az iskola híre, hanem az is, hogy a fővárosban nagyon sok jó színvonalú középiskola van, s a szülők gyerekeik későbbi pályaválasztását szem előtt tartva inkább azokat preferálják. *Hosszú éveken keresztül, még 5–6 évvel ezelőtt vittük a gyerekeket a pesti szlovák iskolába is, de Pesten annyi iskola van, hogy inkább választ angolt, németet, mint azt az egyet, nem olyan vonzó, érdekes a szülők számára a szlovák nyelv. És már mi sem küldjük oda a gyerekeket, mert esett a színvonal, nincs olyan jó híre, sok a szlovákiai magyar gyerek is.*

Egyszer a pesti igazgatónő összehívott egy értekezletet az iskolaigazgatóknak meg a polgármestereknek, és rajtam kívül egyetlen polgármester ment el. Az az iskola átvesz olyan gyerekeket is, akik itt megbuktak, és ígér nekik mindent, még azt is, hogy simán elvégzik még a gimnáziumot is ott.

A szentkeresztí gyerekek az iskolában csak a nemzetiségi nyelvű órákon beszélnek szlovákul, a szünetekben azonban sem tanáraikkal, sem egymás közt nem használják a nyelvet. A családi kommunikáció nyelve is mára már a magyar lett, hiszen szüleik elenyésző kisebbsége beszéli a szlovák irodalmi nyelvet és/vagy a helyi nyelvjárást. *Tudomásul kell vennünk, hogy a körülöttünk lévő világ az magyar, ha itt megáll valaki a faluban és magyarul kérdez, elég furán nézne ki, ha szlovákul válaszolnánk.*

Egyházi élet

A magyarországi szlovákok többsége evangélikus. A szlovák katolikus lakosság zöme a Dunántúlon telepedett le, többek között a Pilisben. A szlovák katolikusok a 18. század végétől kezdve már rendelkeztek szlovák

nyelvű énekeskönyvekkel, sőt – ritkábban – bibliával is (Gyivicsán–Krupa 1997: 32). A pilisi katolikusok a szlovák irodalmi nyelvet használták a liturgiában, majd mivel az 1920–30-as évektől kezdve krónikussá vált a szlovákul tudó papok hiánya, a liturgiák kánoni része teljesen elmagyarosodott. Ez sajátos kétnyelvű modellt eredményezett: a szlovák és magyar nyelvű liturgiai szövegek kétnyelvű egységet alkotnak. Ez az egyes pilisi falvakban másként valósul meg. Az idősebb generáció körében Szentkereszten is a kétnyelvűség dominál: *...mert a litániák, az esti, a hétköznapi misék magyar nyelvűek, amíg a pap nem jön, addig az asszonyok szlovákul imádkoznak, az Otče náš [Miatyánk] az megy folyamatosan, amíg a pap nem miséz, a végén megint az van, az imák azok általában szlovákul vannak.*

Az egyházi eseményekhez kötődő népszokások nyelvezetét illetően az egyik adatközlőm a következőket mondta: *Ott van a farsang, a Simona Juda, ami teljesen szlovák, aztán a húsvéti népszokások szintén, a feltámadási körmenet esetében az imák, énekek minimum fele szlovák, de például a passió egyik vasárnap csak szlovákul, másik vasárnap pedig csak magyarul zajlik. A keresztút jellemzően szlovák, főleg amikor csak az asszonyok végzik. Aztán a májusi búcsú megint szlovák, hiszen az már 1900-ban is megvolt, amikor magyarul itt még egy szó sem hangzott el. Az úrnapi körmenet szintén szlovák, a szentkúti ünnep, a sarlós boldogasszony ünnepe, az is, meg a községi születésnap, ami június első hétvégéjén, egy hónappal az országos előtt van, az kimondottan szlovák, és azért lett ekkor, mert először akkor szertettük volna megünnepelni, amikor az országos szlovák nap van, júliusban, de mivel ütközött volna a kettő, keresnünk kellett egy olyan időpontot, ami megfelel. Június első vasárnapján van a sarlós boldogasszony, egy egyházi ünnep, és mivel az őseink is katolikusok voltak, és nyilvánvaló, hogy ők is ünnepelték a sarlós boldogasszonyt, így 1747. június 6. lett a község születésnapja. Az egyébként érdekes, hogy Szlovákiában nem ismerik ezt az ünnepet. Utána jön a szeptemberi búcsú, és vannak az őszi események, egészen karácsonyig bezárólag, és a népszokások mind szlovákok.*

Egyik interjúalanyom szerint „a falu vallásos”, minden vallási ünnepet megtart, és ezeken a fiatalok is részt vesznek. A település lakosságának legalább 10 százaléka jár el minden héten a templomba.⁷ Rózsafüzértagok is vannak a faluban: húsz rózsza van, rózsánként 15 taggal, ami 300 embert jelent, akik folyamatosan, minden nap imádkozzák szlovákul a

7 A szentkereszti római katolikus templom eredetileg a pálosok kápolnája volt, melyet 1766-ban alakítottak át templommá. Az idők folyamán többször átalakították, bővítették. Egyszerű, homlokzati tornyos, egyhajós, vidékies, barokk épület.

rózsafüzért, ők jellemzően felnőttek, tehát ezek alapján igen aktív a szlovák nyelv otthon. És még vannak azok, akik nem tagok, de imádkoznak szlovákul.

Hogy milyen nyelven imádkozom? Mindkét nyelven, ha kismisére megyek, akkor magyarul, ha nagymisére, akkor szlovákul, ha Szlovákiában vagyok, akkor automatikusan szlovákul imádkozom a templomban, akkor is, ha egyedül vagyok, de Magyarországon magyarul.

A magyarországi szlovák katolikusok számára – így a szentkeresztiiek számára is – a Józsefvárosi Szlovák Kisebbségi Önkormányzat által szervezett budapesti szlovák nyelvű szentmisék enyhítik némileg a szlovákul miséző papok hiányát. Ezekre az istentiszteletekre havonta egyszer, minden alkalommal más-más település híveit invitálják meg.

Kisebbségi önkormányzatiság – új kezdet?

1998–2006 között egy szlovák származású, független jelöltként indult szentkereszti férfi volt a polgármester. Miután nyugdíjba vonult, a 2006-os önkormányzati választásokon a Szentkereszti Polgári Kör Egyesület hivatalos jelöltje lett a polgármester. A kilencfős települési önkormányzatban 1998 és 2002 között még két szlovák kisebbségi képviselő is dolgozott, 2002-től csupán egy szlovák képviselő van.

Pilisszentkereszten a szlovák kisebbségi önkormányzat rögtön az első kisebbségi önkormányzati választáson megalakult. Közvetlen módon jött létre, és társadalmi támogatottságát jól mutatja, hogy a választáson megjelenő, kisebbségre is szavazó választópolgárok aránya 88% volt. A következő két választás alkalmával még nagyobb arányban szavaztak a szlovák kisebbség érdekeinek képviselőire hivatott intézményre. A 2006-os választáson 504 fő kérte felvételét a szlovák választói névjegyzékbe, s a választáson 298-an meg is jelentek. A kisebbségi önkormányzat személyi összetétele meglehetősen nagy állandóságot mutat. A 2002-es és 2006-os testület összetétele azonos volt, s a jelenlegi, öt főre emelt létszámú önkormányzatból is ketten már a harmadik ciklusban töltik be a kisebbségi képviselő tiszttét.

2006-ban Pilisszentkereszten megalakult a Német Kisebbségi Önkormányzat is. 32 polgár kérte felvételét a német választói névjegyzékbe, a kisebbségi jelöltekre szavazók száma pedig 29 volt. (A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a településen német nemzetiségűnek 13, a német kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődőnek 21, német anyanyelvű-

nek 4 és a német nyelvet családi, baráti körben használónak 4 fő vallotta magát.⁸⁾ Szentkereszten valóban meglehetősen sok a német eredetű családnév, ám ezek a családok is legtöbbször szlovák anyanyelvűnek/nemzetiségűnek vallják magukat, amit egyik interjúalanyom a következőképpen indokolt meg: *És itt jön az az érdekesség, hogy mitől vannak sváb nevek, és mitől mégis szlovák a település. Az anyanyelvet mondjuk és amikor idejöttek, itt szegény szlovákok éltek. A svábra jellemző a kevés gyerek, az egyke, a vagon, a szlovákra, a szegényekre a sok gyerek, a túlélést csak egyféleképpen tudta biztosítani, hogy 10–14 gyereket szült az asszony, ezeknek mind anyanyelve anyja után szlovák volt, és ha mondjuk egy sváb fiú elvett egy szlovák lányt, az szült neki ennyi gyereket, azoknak mind anyanyelve a szlovák volt, a családnéve az sváb, azért van itt annyi Klausz, Fuhl, Spiegelheiter és sorolhatnám, és ez a két nép tökéletes békességben él egymás mellett és beszél két nyelvet, beszéli a németet és a szlovákot, és nem beszéli a magyart.*

A kisebbségi önkormányzatok fő célja és feladata a helyi kulturális értékek megőrzése, a nemzetiségi napok, bálók, a szlovák karácsony megrendezése, a búcsúval kapcsolatos szokások felelevenítése. Ami a szlovák önkormányzat által használt nyelvet illeti, itt is a kétnyelvűség dominál: a testületi ülés elején ugyan szlovákul kezdenek el beszélgetni, de aztán ha valamilyen szakszóról van szó vagy egy jogszabályt kell értelmezni, akkor magyarra váltanak. A jegyzőkönyv nyelve is magyar, *merthogy úgy gyorsabban megy.*

De így van ez az Országos Szlovák Önkormányzatban is, ha az ország több pontjáról érkezünk, akkor elkezdünk szlovákul beszélni, de abban a pillanatban, hogy valami szakszó van, és nem tudjuk rendesen kifejezni magunkat, átváltunk magyarra, és aztán elfelejtünk visszaváltani szlovákra. Észre sem vesszük, és automatikusan átváltunk magyarra, és úgy próbálunk elmagyarázni valamit.

Az anyaországgal való kapcsolattartás

A pilisszentkeresztiek két szlovákiai testvértelepüléssel is jó viszonyt ápolnak. Nagyölvéd (Velké Ludince) a Nyitrai kerület Lévai járásában található, Lévától 41 km-re délnyugatra. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a település 1682 lakosából 1389 magyar, 263 pedig szlovák nem-

8 Népszámlálás 2001. 4. Nemzetiségi kötődés. Budapest: KSH, 2002.

zetiségűnek vallotta magát. A testvérközségi szerződést 1996-ban írták alá, majd 2006-ban újra megerősítették. A kapcsolat elsősorban a sportra épül: *...az egy teljesen magyar település, ott nem tudunk szlovákul beszélni, és furcsa volt, hogy ott voltunk valami falunapon és elénekelték az erdélyi himnusz (…), hogy miért pont ők lettek, nem tudom, a sportkapcsolatok révén, mert a focicsapat ismerkedett meg velük először, és azóta is nagyon jó a kapcsolatunk. A nagyölvedi kapcsolat magában rejt az esetleges gazdasági kapcsolatok lehetőségét is, hisz például az egyik ottani asztalos, akinek nagy híre van, és nyílászárókat készít, már ide is szállított, kedvezményes áron, mert szereti a falut.*

A másik testvértelepülés Sárfia (Blatné) esetében már főleg a szlovák a közvetítő nyelv. Itt a pávakör jelenti az összekötő kapcsolatot: *...az több mint húszéves kapcsolat, valamikor találkoztak egy fesztiválon, és azóta is tart.”* Sárfiával 1997-ben kötöttek szerződést, a nyelv, kulturális értékek, hagyományok bemutatása terén. A Šarfianka már egy nagyon szoros kapcsolat, ők minden évben jönnek a községi születésnapra zenélni, és mindig két napra jönnek, az első nap kimennek a temetőbe, hogy megemlékezzenek azokról a tagokról, akik már meghaltak, így minden sírnál eljátszanak egy számot, imádkoznak és virágot helyeznek el. Meglátogatják azokat is, akik élnek, de már nem énekelnek, itt már a testvérközösségen kívül családi, baráti, egyéni kapcsolatok is kialakultak.

Civil szervezetek

Szentkereszten több egyesület és klub is működik, melyek nagy része a szlovák hagyományok ápolását, megtartását és továbbadását szolgálja. Nagy részük nem bejegyzett egyesület. Természetesen van pávakör, mely a közelmúltban ünnepelte 40 éves fennállását, de van szlovák klub is, amelynek tagjai csaknem kivétel nélkül a pávakörnek is oszlopos tagjai. A Slovenský klub majdnem ugyanaz, mint a pávakör, 24–25 főből áll, majdnem mindenki tagja a pávakörből a szlovák klubnak. Az Idősek klubja nagyjából ugyanaz, mint a szlovák klub, de ezeknek nincsen hivatalos formája, nincsenek bejegyezve.

A Magyarországi Szlovákok Szövetségének Szentkereszten is van helyi szervezete, amely ugyan nincs bejegyezve, viszont annál agilisabb. Néptáncscsoport ugyan jelenleg nem működik a településen, de az óvoda

és az iskola néptáncsoportjai szívesen szerepelnek az ünnepeken és rendezvényeken.

A Szlovák Ifjúsági Klub 2004 táján alakult. Ez egy 10–12 fős, nem bejegyzett szervezet, lényegében egy baráti társaság, melynek tagjai időnként megjelennek a szlovák rendezvényeken, filmvetítésen, kiállításon vagy kommunikációs versenyen.

A Pilisi Szlovákok Egyesületét 1999-ben 13 település hozta létre (Csobánka, Esztergom-Pilisszentlélek, Kesztlőc, Mogyorósbánya, Oroszlány, Piliscsaba, Piliscsév, Pilisszántó, Pilisszentkereszt, Pilisszentlászló, Pomáz, Sárísáp, Szentendre). Az egyesület segíti a 13 település közötti együttműködést az oktatás, a kultúra, a hagyományápolás, a hitélet, valamint a sport területén, lényegében minden olyan területen, ahol a nemzetiségi kérdés felmerülhet. Az elmúlt időszak alatt *igen jó, élő kapcsolat alakult ki a települések között, pontosan azért, mert elmegyünk egymás születésnapjára (a települések születésnapjára), egymás rendezvényeire, régiós találkozókat szervezünk, és minden évben megrendezzük a pilisi szlovákok bálját, aminek mindig más-más település a házigazdája. Az egyesület minden települést, amelyik a bált rendez 100–150 ezer forinttal támogatja, hogy meg tudja szervezni a bált. A Pilisi Szlovákok Bálján 2005-ben 350–400-an voltunk Dorogon, de előtte is, Dobogókőn ugyanennyien, Piliscsabán meg még többen voltunk, mert ott sportsarnokban voltunk.*

A települések mind a települési önkormányzattal, mind a kisebbségi önkormányzattal részt vesznek az egyesületben, és az egyesület fenntartására tagdíjat is fizetnek: a települési önkormányzatok 50–60–80 ezer forintot, de a szlovák kisebbségi önkormányzatok is alapszabályban rögzítik anyagi hozzájárulásuk összegét. Az egyesület nemcsak a határon túli szlovákokkal tartja a kapcsolatot, hanem más európai országokban élő szlovákokkal is. Tavalý az egyesület első ízben rendezett juniálist a szlovák nagykövetségen. Erre a szentkeresztiek kulturális programmal készültek, és az egyik testvérvárosukból, Sárflából (Blatnéból) hívtak zenekart, a Šarfiankát. Az egyesület céljai között az is szerepel, hogy minden település számára kitaláljon valamilyen „saját” rendezvényt, hogy ne csupán egymás „születésnapj” rendezvényein találkozzanak. *Kesztlőcön is a borral kapcsolatos rendezvények vannak, Pilisszántóra átjárunk, Szentléleken is a favágó versenyre, falunapra is átmegyünk, ünnepeljük a kisebbségek napját is, amit hosszú évekig itt tartottunk Szentkereszten, de aztán úgy döntöttünk, hogy legyen ez is vándorünnep, és minden évben más-más településen rendezzük meg.*

Vannak olyan rendezvények is, amelyeket nem minden pilisi szlovák tart helyénvalónak és támogatandónak, ilyen a szántói körszínház ügye is: *Szántón van az a körszínház, és mi pilisi szlovákok nem igazán lelkesedünk érte, és őszintén megmondjuk, mert nem érezzük azt, hogy létjogosultsága lenne itt az erdélyi dolgok bemutatásának, itt a Pilisben. Azt mondjuk, hogy ez a miénk, a Pilis a mi anyánk, és ez a szlovákoké, és személy szerint szeretném, ha a szántóiak csinálnának nyáron egy régiós bulit, de még azt is szívesen látnám, hogy a régi rendszerben voltak ezek a nemzetiségi bulik, ahol nemcsak a szlovákok találkoztak, hanem a szerbek, bolgárok, dalmátok stb. Itt a Dunakanyarban majdnem mind a 13 nemzetiséget meg lehet találni, hiszen Szentendre, Pomáz annyira telített ezekkel, 5–6 nemzetiség is él ott náluk, és én még emlékszem, hogy milyen csoda jó dolog volt egy ilyen nemzetiségi találkozó, amikor vonultak át a falun. Egy ilyen rendezvényen garantáltan több ezer ember lenne ott, hiszen egy ilyen fesztivál, és ebből lehetne állandó program, és hagyomány, mert az erdélyi erőltetett dolog ugyan, hoz neki nem szlovák vendégeket, de maga a falu sem fogadja el úgy, ahogy kéne, mert idegen.*

Összegzés

A szentkereszti szlovák közösség számára ma is fontos a nemzetiségi (és egyben a lokális) identitás, az anyanyelv és a szlovák hagyományok megőrzése és átörökítése. A kisebbségi önkormányzatok létrehozása itt is hozzájárult a nemzetiségi kultúra revitalizációjához, bár a – legtöbbször be sem jegyzett – civil szervezetek sokkal többet nyújtanak e téren, mint a hivatalos kisebbségi önkormányzat. A szentkeresztiak a magyarországi szlovákokhoz hasonlóan életvitelükben a többségi társadalomhoz asszimilálódtak. Magyar nemzeti identitásuk, magyar nemzeti érzéseik is vannak. Magyarország a hazájuk, a hétköznapiakon többségük magyarul beszél, miközben kötődnek a szlovák hagyományokhoz, kultúrához és nyelvhez is. Kettős identitásuk van: szlovákok és magyarok is. Magyarországi szlovákok. A mindennapi élet rutinjai már a magyarsághoz kapcsolják őket, s a hétköznapiakban semmiben sem különböznek a többségi társadalom tagjaitól. Van azonban még egy „plusz” kultúra, még egy „plusz” nyelv, ami bizonyos alkalmakkor megjelenik, és ilyenkor erősebbnek bizonyul, mint a hétköznapi többségi világa.

Szakirodalom

- 1983 1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai. KSH, Budapest
- 1997 A magyarországi szlovák kisebbségi oktatás. Országos Szlovák Önkormányzat, Budapest
- 1997 A magyarországi szlovák nemzeti kisebbség helyzete. MEH, Budapest
- A magyarországi szlovákok helyzete és az ebből adódó célok és feladatok, 1996/1997. Az Országos Szlovák Önkormányzat vizsgálatából
- 2001 A magyarországi szlovákokról. In: J/5219 számú beszámoló a Magyar Köztársaság területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről. Budapest
- BINDORFFER Györgyi
- 2001 *Kettős identitás: Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban.* Új Mandátum Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest
- EILER Ferenc
- 2004 Törekvések a kisebbségi önkormányzati választások reformjára 1998–2004. In: KOVÁCS Nóra – OSVÁT Anna – SZARKA László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 209–226.
- FEHÉR István
- 1993 *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- FEHÉR László
- 1996 *A pilisi szlovákok identitásrétegei.* Szakdolgozat, kézirat
- 1997 *Adalékok a pilisi szlovákok identitástudatának kutatásához.* MTA PTI
- GYIVICSÁN Anna
- 2003 *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói I–II.* Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba
- GYIVICSÁN Anna – KRUPA András
- 1997 *A magyarországi szlovákok.* Útmutató Kiadó, Budapest
- 2002 *Népszámlálás 2001. 4. Nemzetiségi kötet.* KSH, Budapest
- PAPUČEK, Gregor
- 2006 *Mlynky a okolie.* Pilisszentkereszt
- PAULIK Antal
- 2005 *Slovak. The Slovak Language in Education in Hungary.* Mercator–Education

SZABÓ Orsolya

2004 Problém dvojazyčnosti a dvojitej identity Slovákov v Maďarsku v zrkadle štatistických údajov. In: UHRIN Erzsébet – ZSILÁK Mária (szerk.): *Slovenčina v menšinovom prostredí /Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešká Čaba, 16–17. októbra 2003./, VÚSM, Békéscsaba, 392–407.

TÓTH Sándor János

2005 Szlovák nyelvhasználat a Pilis-hegység iskoláiban. Kézirat

Abstracts

DANCU Pál

The settling of Slovak communities in Satu Mare, Ugocea and Maramureş counties in 18th and 19th centuries

As the title of the article suggest, the paper present the historical beginnings of Slovak communities in Satu Mare, Ugocea and Maramureş counties in 18th and 19th centuries. The author shows the settling process of these communities, gives the list of places where the colonists came from, and the lists of family names. He contributes with important dates to the history of church life of this communities, as well he presents interesting details about the history of education, for example about the problem of Slovak masses, about the requirements of priests hiring and about the functioning of the denominational schools.

Ján BOTÍK

Beginnings of interest towards the historical and ethnic development of the Slovaks in the Lowlands

This article draws attention to the initial interest for history and the way of life of the Slovak migrants settled down in the so-called Lower Lands (Great Hungarian Plain) situated on the territory of the present day Hungary, Romania, Serbia and Croatia after the Ottoman Turks had been expelled (1711). The paper focus on the documents written by Slovak scholars in the 18th and 19th century (Matej Markovič, Andrej Školka, Samuel Tešedík, Daniel Zajac, Ľudovít Haan, Michal Žilinský, etc.). Authentic reports of the mentioned authors provide valuable information on the process of adaptation, social convergence, interethnic contacts, mutual cultural influences, linguistic and cultural innovations and many other changes in the life of Slovak migrants that were determined by the different environmental, social, cultural and ethnic conditions of their new homeland. The dynamics of cultural and linguistic changes has been analyzed from the perspective of contemporary theoretical and methodological approaches in the study of ethnic minorities and Slovaks living abroad.

Alena GECSE – Desideriu GECSE

The history and culture of Czech communities from Banat

Alena Gecse and Desideriu Gecse in their article presents the settling down of the Czech community in Banat region, the strategies of co-existence with other ethnic communities and cultural attitudes towards them, the ethnic elements and institution of the Czech minority's identity. The authors elucidate the origin of ethnic name in which the surrounding Romanians called them, also presenting how this communities functioned and organized themselves. They give details about the trades which historically played important roles in the life strategies of these communities, they present their customs, family gatherings and communal celebrations, the most important factors in preserving the ethnic identity: the folklore, memorials, anniversary days, school education. Presenting the biographies of eminent figures of this communities and their activities offers a more detailed picture about the history of this communities.

GYIVICSÁN Anna

The lingual and content duality of the ethnical cultural models

The study, which presents the ethnical cultural models, has an academic approach to the matter with systematizing aim. By means of comparative examination of the cultural system and the collective cultural communication of Slovak communities in Hungary, the synthesis came from the cultural changes, which took place in these communities.

The author presents in the approximately three-century-existing enclaves the inner content stratification of cultural models i.e. in some communities what system of connection developed between the national, church or elite culture.

The longer chapter of the study shows the developed linguistic and content dualism of Hungarian–Slovak bilingual cultural models and the function of these systems among Slovaks in Hungary.

KRUPA András

The relation between the national culture and the bilingualism at the Slovaks living in the Great Plain

The interethnic mutual effect had an important role in the folk culture of the Slovaks in Hungary. Bilingualism developed in those local communities where the population belonged to at least two ethnic

groups. Noted bilingual story-tellers lived among them. Farkas András-né Drágos Zsófia from Nagybánhegyes is an outstanding story teller of unique folk tales in the Hungarian and Slovak language area. In the 1990s we can meet some belief-myths in Bükkzentkereszt in the Bükk mountains. The bilingual folk songs can be found at almost every Slovak group in Hungary.

Recently bilingualism has been pressed back to the settlements where the communities are getting smaller. In families real bilingualism is not regular, instead mixed language usage is prevailing with Hungarian linguistic elements. From the folk production created in the native language or bilingual way mainly those remain which have closed, defined words and the tune is connected at the same time.

The national folk culture and the bilingual folk culture depends on more factors. The individual could be bilingual when his or her family was Slovak, in the settlement, in the surroundings the person had connection with communities speaking other languages, when emotionally the mother tongue is preserved and direct usage of the language is regular. There is a new phenomenon. The young renouncing their native language, in instruction in mother-tongue learn their old native language and this way they become bilingual.

The bilingualism of communities is determined if the two language groups have equal bilingual communication. If only the members of the minority learn the other language but the majority ethnic groups do not learn theirs we can speak about one-way bilingualism. Bilingualism actually made the Slovak national artistic forms richer. If the function of the national culture withers and this process is accompanied by the abandonment of the mother tongue, with the adaptation, the assimilation of the national culture elements will also take place

Pavel ROZKOŠ

The influence of Romanian language to the Slovak dialect from Nădlac and temporal evolution of it

Pavel Rozkoš in his article demonstrates the influence of other ethnic communities to the dialects of Slovak community from Nădlac, and the continuous changes of linguistic processes. The author argues that because of the influences of other ethnic communities with whom the Slovak communities lived with, the dialect of Slovak community from Nădlac differs in many aspects from the dialect of Slovak communities from other places.

ZSILÁK Mária

The course of dialects' fading away in Slovakian enclaves in Hungary

On the basis of her dialectology work, the author analyses the state of the language in the Slovakian enclaves in Hungary. She describes three modes of the dialects' losing ground and fading away, 1. 'dialects versus literary language' 2. 'Slovakian dialect versus the majority nation's language' 3. 'the dialect's speakers' dying off'. She examines the typical linguistic and non-linguistic factors of the above three modes and their mutual influences.

TÓTH Sándor János – TUSKA Tünde – UHRIN Erzsébet – ZSILÁK Mária

General linguistic survey in Tótkomlós

The comprehensive study, analyzing the usage of Slovakian language in Tótkomlós was made in the frames of the project (NKFP 5/126/2201) "The dimensions of linguistic alteration: The possibilities to preserve minority languages", based on the common research of the MTA Linguistic Institute's Modern Language Department, the ELTE BTK Hungarian Language Department and the Research Institute of the Slovaks in Hungary. The project was elaborated and led by Csilla Bartha and Anna Borbély. The research was conducted in an empirical way, with questionnaire but other socio-linguistic methods were also used e.g. observing the participants, collecting documents, etc. The results of the research show interesting connections concerning the themes of choosing a language, changing codes, bilingualism, relations to the dialect, attitudes to the language, stereotypes.

Elena Rodica COLTA

Slovak minority in Fântânele (Arad County) between search and loss of identity model

Founded by the Germans in the middle of the 18th Century, the village is multiethnic nowadays, after the mass departure of the Germans, replaced by Romanian, Slovak and Hungarian colonists, the majority being Romanians.

The Slovaks arrived from Bihar Mountains. They had difficulties in preserving their identity within the German culture which they assumed along with their houses, the church and the cemetery.

On forgetting the traditional cultural model, which came from the Bihar mountains, the modernity contributed as well, and the process resulted in the substitution of traditional values with new ones, adequated to the urban culture.

Finally, the younger generation, who studied in Romanian schools, would not be different than the Romanian majority, among whom he lives.

GYIVICSÁN Anna

The National Typology of Slovaks in Hungary

The study presents the characteristic features of the Slovak community enclaves at the end of the 17th and at the beginning of the 18th century on the territory of present-day Hungary. These enclaves were sporadic, often geographically remote from each other.

Among others geographical-ecological and economical factors, the religion and social structure of the community, the national institutions or the lack of them, the relationship of the community with the home-country etc. are included by the author.

On the basis of these factors the study shows the most pronounced types of the enclaves particularly: the market-towns in the South of the Great Hungarian Plain founded by the Lutheran Slovaks – for example: Békéscsaba, Szarvas, Tótkomlós and Nyíregyháza in the North of the Great Plain.

The author, on the basis of enumerated factors, makes an examination of these elements in what manner they had an effect on the lingual and cultural processes, how they formed the ethnical sense of consciousness and outward forms of them, what roles they got in the social behavior and integration of the community, by what means they are reflected and what changes were brought about in demographic data

Mária HOMIŠINOVÁ

Slovaks in Hungary (Theoretically-Empirical Analyses of Construction of the Social and Ethnical Identity.)

The main purpose of this study is a theoretical and empirical analysis concerning construction of social and ethnical identity of Slovaks living in Hungary, which are situated in a minority position due to the his-

torical and political occurrences, whereas their national (mother) state is remaining in the near neighbourhood. Content of our paper is divided into four thematic parts. In the first part is presented a brief conceptual framework of understanding and investigation of the ethnical identity. In the second section is described shortly a historical and demographic development of Slovaks in Hungary. The third fraction characterises the Slovak minority with regard to the construction and potential development of ethnical evolution, using empirical data obtained from the realized researches of the ethnical identity that were performed among the members of the Slovak minority in Hungary. The last part presents more detailed the basic research findings relating to the social identity perception of Slovaks living in Hungary. These results are important for explanation of the ethnical processes and phenomena.

Sînziana PREDA

Czechs from Banat: problematical migration and identity

Investigation of the Czech community in the Danube Clisura developed two lines of analysis, ethnic and religious, levels of identity that are interdependent: both were complemented and supported each other, basis for group specificity. Permanent markers are configured by the language spoken in the family and social life, extended family system, mutual assistance, the Roman Catholic faith, a conservative and based on life rules (for example, the model of endogamy). They shed light on the existence almost unaltered of group's life, in a form similar to that of the first settlers, a reduced reception of exterior cultural forms: according to the Czechs, the Romanians from neighbourhood are those who had learned from inter-ethnic contacts.

SZABÓ Orsolya

Interethnic relations in Pilisszentkereszt

The village, located in the Pilis hills north-west of Budapest, has more than 2200 inhabitants, 53 percent of whom officially declare themselves to be of Slovak nationality. This makes Mlynky the most Slovak village in Hungary. The Slovak community established numbers of local organizations and also the minority self-government, which has function to slack up the natural assimilation and the loss of language.

The members of community have assimilated to Hungarians in their way of life. They do have Hungarian national identity and Hungarian national feelings. Hungary is their homeland and in everyday life they speak Hungarian, at the same time bound to Slovak culture, language and traditions, too. They have a double identity, they are Slovaks and Hungarians at the same time – Hungarian Slovaks.

Everyday routine connects them to Hungarians therefore they do not really differ from their Hungarian neighbours. But there is another culture and another language they possess, and these still appear at certain occasions, and these times it is stronger than the world of the majority.

A szerzők névsora

- BOTÍK, Ján – kutató, tanár, Konstantin Filozófus Tudományegyetem, Etnológia és Etnomuzikológia Tanszék, Nyitra
janobotik@gmail.com
- COLTA, Elena Rodica – antropológus, muzeológus, Complexul Muzeal Arad, Arad
rodica.colta@gmail.com
- DANCU Pál – helytörténész, irodavezető, Magyarország–Szlovákia–Románia–Ukrajna
CBC ENPI Program
dankupali@yahoo.com
- GECSE, Alena – tanító, 3. sz. Általános Iskola, Újmoldova
alena_gecse@yahoo.com
- GECSE, Desideriu – tanár, 3. sz. Általános Iskola, Újmoldova
desideriu_g@yahoo.com
- GYIVICSÁN Anna – kutató, tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Szláv Tanszék,
Budapest – Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba
vusm@globonet.hu
- HOMIŠINOVÁ, Mária – kutató, Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi
Kutatóintézete, Kassa
- JAKAB Albert Zsolt – kutató, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár
jalbertzsolt@yahoo.com
- KRUPA András – kutató, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba
vusm@globonet.hu
- PETI Lehel – kutató, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár
petilehel@yahoo.com
- PREDA, Sinziana – tanársegéd, Nyugati Tudományegyetem, Szociológia és Pszichológia
Kar, Temesvár
hhayavatha@yahoo.com
- ROZKOŠ, Pavel – kutató, alelnök, Romániai Szlovákok Szlovákiai Társasága, Pozsony
pavel.rozkos@zoznam.sk
- SZABÓ Orsolya – jogi referens, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának
Hivatala, Budapest
szaboo@obh.hu
- TÓTH Sándor János – kutató, tanár, Gál Ferenc Hittudományi Főiskola, Szeged
tothsanc@gmail.com
- TUSKA Tünde – kutató, tanár, Szegedi Egyetem Juhász Gyula Főiskola Szlovák Tanszéke,
Szeged – Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba
vusm@globonet.hu
- UHRIN Erzsébet – kutató, a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének igazgatója,
Békéscsaba
vusm@globonet.hu
- ZSILÁK Mária – tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Szláv Tanszéke, Budapest
zilakm@ludens.elte.hu

A kötet stúdiumai számos klasszikusnak számító „jelenbeli” témát elemeznek, mint például a kétnyelvűség, nyelvi interferenciák, identitásfolyamatok, hasonulási törekvések és asszimiláció, kultúraőrzés, interetnikus viszonyok és kapcsolatrendszerek, ugyanakkor a szlovák és a cseh kisebbség migrációjával, letelepedésével, közösségi stratégiáival kapcsolatos történeti kérdéseket is taglalnak. A magyarországi kutatók, illetve a romániai szlovák és cseh kisebbséggel kapcsolatos kutatások művelőinek munkáit egy-egy kötetben közreadva, mindkét többségi nyelvre, románra és magyarra is egyaránt lefordítva közöljük, a kérdés egységesen fontos tudományos, politikai és közéleti vonatkozására szeretnénk felhívni a figyelmet.

ISBN 978-606-92512-1-8
ISBN 978-973-26-1012-1

